

השיעורים והמידות בהלכה

עיון מעמיק בנושא השקל, הרביעית והאמה,
מדברי הראשונים ועד פוסקי זמננו

שער א' - דברי הראשונים

דורון אדלר

-- מהדורת ביקורת להפצה --

ניסן ה'תשפ"א

כל הערה והארה, שאלה, עצה ותיייה יתקבלו ברצון בכתובת המייל
dor_dor_v@outlook.co.il

תוכן העניינים

מבוא.....	5
המקורות על פיהם הוגה נוסח דברי הראשונים.....	7
מקרא.....	10
חלק מהמקורות עליהם הסתמכתי בידיעות ההיסטוריות.....	10
עיקרי שיטות הראשונים בשיעור פדיון הבן (בכסף טהור, בגרם) כפי העולה מהביאורים.....	11
עיקרי שיטות הראשונים בשיעור הרביעית (בסמ"ק) כפי העולה מהביאורים.....	12
דברי הראשונים בארצות הנוצרים.....	13
הלכות קצובות (~ת"ש).....	13
רש"י (ד'תת"א - ד'תתס"ה).....	13
פירוש רבינו גרשום (מבית מדרשו של רבנו גרשום).....	16
לקח טוב (~ד'תת"י - ~ד'תת"פ).....	17
רבינו שמעיה (~ד'תת"כ - ~ד'תת"צ).....	18
מחזור ויטרי (~ד'תתכ"ה - ~ד'תתצ"ה).....	19
רשב"ם (~ד'תתל"ח - ~ד'תתקכ"ה).....	20
ספר הישר לרבינו תם (~ד'תתמ"ה - ד'תתקל"א).....	21
ריבמ"ץ (~ד'תת"נ - ~ד'תתק"כ).....	23
בעל העיטור (~ד'תת"פ - ~ד'תתק"ס).....	23
ראב"ה (~ד'תת"ק - ~ד'תתקפ"ה).....	29
הרוקח (~ד'תתק"י - ~ד'תתקצ"ה).....	31
אור זרוע (~ד'תתק"מ - ~ה'י').....	32
סמ"ג (~ד'תתק"מ - ~ה'ט"ו).....	33
רמב"ן (ד'תתקנ"ד - ה'ל').....	34
רבינו יונה (~ד'תתק"ס - ה'כ"ד).....	40
סמ"ק (~ד'תתק"ע - ~ה'מ').....	41
שבולי הלקט (~ד'תתק"פ - ~ה'נ').....	41

45.....	הרשב"א (~ד'תתק"צ - ה'ע')
47.....	תשובות מיימוניות (~ה' - ~ה'ע')
48.....	הרא"ש (~ה'ה' - ה'פ"א)
49.....	הפרנס (~ה'י' - ~ה'פ')
51.....	תשב"ץ קטן (~ה'ט"ו - ~ה'פ"ה)
52.....	ספר החינוך
53.....	ארחות חיים (~ה'ל' - ~ה'ק"י)
58.....	האגודה (~ה'מ' - ~ה'ק"י)
60.....	מנחת יהודה ("ריב"א על התורה") (~ה'מ' - ~ה'ק"י)
67.....	תשובה המובאת בהגהות מרדכי
69.....	מגיד משנה (~ה'ס' - ~ה'ק"ל)
70.....	ר' משה מצוריק (~ה'ס"ה - ה'ק"מ)
71.....	הר"ן (~ה'ס"ו - ה'קל"ו)
72.....	צדה לדרך (~ה'ע"ה - ה'קמ"ה)
73.....	ריב"ש (~ה'פ"ו - ה'קס"ח)
73.....	מהר"ם מירזבורג (~ה'צ' - ~ה'ק"ס)
74.....	מהר"ש מנוישטאט (~ה'ק"ה - ~ה'קע"ה)
76.....	מהרי"ל (~ה'קכ"ג - ה'קפ"ז)
79.....	מהר"י וייל (~ה'קמ"ה - ~ה'רט"ו)
80.....	סדר ומנהג פדיון הבן לאחד מחכמי אשכנז
81.....	מהרא"י (~ה'ק"נ - ה'ר"כ)
83.....	מהר"י ברונא (~ה'ק"ס - ~ה'ר"מ)
84.....	לקט יושר (~ה'ק"פ - ~ה'ר"נ)

87 דברי הראשונים בארצות האיסלאם

87.....	מבוא למשקלות ומטבעות בארצות האיסלאם
89.....	ר' יהודאי גאון (~ד'ת"נ - ד'תקכ"ב)
91.....	הלכות גדולות (~ד'ת"ר)
92.....	ר' נטרונאי גאון (~ד'תק"ל - ד'תרכ"ה)
93.....	ר' סעדיה גאון (ד'תרמ"ב - ד'תש"ב)
95.....	ר' שרירא גאון ור' האי גאון (ד'תרס"ו - ד'תשס"ו, ד'תרצ"ט - ד'תשצ"ח)
102.....	פירוש הגאונים לטהרות המובא בערוך

103.....	תשובת גאונים המובאת באשכול
105.....	רבינו חננאל (~ד'תש"מ - ד'תתט"ו) (~ד'תתט"ו)
107.....	ר' יונה בן ג'נאח (~ד'תשנ"ב - ~ד'תת"כ)
111.....	רבינו נסים גאון (~ד'תשנ"ה - ~ד'תתכ"ה)
112.....	הרי"ף (~תשע"ג - ד'תתס"ג)
116.....	רי"צ גיאט (~ד'תש"צ - ד'תתמ"ט)
117.....	ספר העתים (~ד'תתט"ו - ~ד'תתפ"ה)
118.....	ר"י מיגאש (ד'תתל"ז - ד'תתק"א)
120.....	ר' שלמה פרחון (~ד'תת"ס - ~ד'תתק"ל)
122.....	בעל המאור (~ד'תתע"ה - ד'תתקמ"ו)
123.....	הראב"ד (~ד'תת"פ - ד'תתקנ"ט)
124.....	רמב"ם (ד'תתצ"ח - ד'תתקס"ה)
130.....	ר"י אבן עקנין (~ד'תתק"י - ~ד'תתק"פ)
138.....	ר' אברהם בן הרמב"ם (ד'תתקמ"ו - ד'תתקצ"ח)
143.....	ר"י אלמדארי (~ד'תתק"צ - ~ה'ס')
143.....	ר' אשתורי הפרחי (~ה'י' - ~ה'צ')
180.....	הרשב"ץ (ה'קכ"א - ה'ר"ד)
193.....	הרשב"ש (ה'ק"ס - ה'רכ"ו)

מבוא

קובץ PDF זה, המופץ המייל, הוא מהדורת ביקורת של השער הראשון מתוך הספר 'השיעורים והמידות בהלכה'.

מטרתו של ספר זה לפתור את המבוכה הקיימת כבר כמאה שנים בתחום שיעורי ומידות התורה. מבוכה זו התחילה עם פרסומו של רבינו ה'נודע ביהודה' את ספר הצל"ח, שם, במסכת פסחים דף קט"ז ע"ב עמד על כך שיש סתירה בין שיעורי הנפח היוצאים ממדידת ביצים ע"פ דברי הגמרא בעירובין דף פ"ג ע"א, לבין השיעורים היוצאים ממדידת האצבעות ע"פ דברי הגמרא בפסחים ק"ט ע"א. מהאפשרויות השונות להתמודד עם קושיה זו נולדו שתי שיטות עיקריות הנוהגות הלכה למעשה, 'שיטת החזון איש' ו'שיטת ר' חיים נאה'. החזון"א פרש את משנתו בקצרה ב'קונטרס השיעורים' בספר 'חזון איש' לק או"ח סי' ל"ט, ור' חיים נאה בא בארוכה בספריו 'שיעורי תורה', 'שיעורי ציון' ו'שיעור מקוה'. אחרי החזון"א מילא תלמידו הגאון הגרי"י קנייבסקי 'הסטייפלער', בספריו 'שיעורין דאורייתא', 'איפת צדק' ו'שיעורין של תורה', בהם התפלמס עם ר' חיים נאה.

בדור שאחריהם באו תלמידי חכמים שידם רב להם גם במחקר, וטענו שר' חיים נאה טעה בהנחות היסוד שעל פיהן קבע את שיעורו בגרמים, ולפי שיטתו אחר תיקון הנחות היסוד יש לתת שיעור קטן יותר. המפורסמים מבין אלו הם ר' יעקב גרשון וייס בספר 'מידות ומשקלות של תורה', ור' חיים פנחס בניש בספר 'מידות ושיעורי תורה'.

לצד מחלוקת גדולה זו במידות הנפח ומידות האורך, ישנה מחלוקת נוספת שיסודה זהה בין החזון"א לר' חיים נאה לגבי שיעור חמשה שקלים לפדיון הבן.

עיקר המחלוקות סובב סביב שני נושאים, האחד הוא מהי מהות השיעורים ומהם גדריהם, והשני הוא מה היתה דעת רבותינו הראשונים וגדולי הפוסקים שלפני הנודע ביהודה. השער הראשון מספר 'השיעורים והמידות בהלכה' המוגש בזאת (ואם ירצה השם גם השער השני), מבקש לפתור את המבוכה בנושא השני. מאז פרסומם של הספרים 'מידות ומשקלות של תורה' ו'מידות ושיעורי תורה', שהחלו לנסות לפרש את דברי הראשונים ע"פ ממצאים ארכיאולוגיים והיסטוריים, חל שינוי עצום בעולם המידע. מידע שעד עתה היה צריך לנבור בספריות ברחבי העולם ולקרוא ספרים ופרסומים בשלל שפות שונות על מנת להשיגו, נמצא זמין לכל אחד מביתו, בהיקף גדול פי כמה, ועם אפשרויות חיפוש ותרגום שאיש לא העלה בדעתו עד לפני פחות מעשרים שנה. גם בעולם הספרות התורנית חל מהפך זה, אולי אף גדול ממנו, בזכות תוכנות

'אוצר החכמה' ו'פרוייקט השו"ת', וכן בזכות המכונים להוצאת ספרי הראשונים במהדורות מוגהות ו'פרוייקט כתיב' של הספרייה הלאומית המאפשר לגשת מהבית לאלפי כתבי יד. לאור זאת אמרתי 'אקום ואשנה פרק זה' באופן יסודי.

תחילה, קיבצתי את דברי הראשונים בכל המקומות בהם הם כותבים את השיעורים במידות זמנם, הגהתי את דבריהם ע"פ מהדורות מדוייקות וכתבי יד, והתקנתי אותם בפיסוק נאות ובציוני מקורות. לאחר מכן עמלתי לבאר את דבריהם, בדגש על מציאת השיעור המעשי אותו הם באו להורות. השתדלתי שהביאור יעמוד גם בסטנדרטיים הלמדניים, לא פחות מאשר בלימוד דברי הראשונים בכל סוגיה אחרת, וגם בסטנדרטיים המחקריים. מובן שאין באפשרותי לעמוד בסטנדרטיים המחקריים המכונים 'אקדמיים' מכמה וכמה סיבות, העיקרית בהם היא שהם דורשים הבאת מקור 'אקדמי' לכל דבר ודבר שנכתב. המקורות שעמדו לרשותי ברובם אינם מקורות 'אקדמיים' אלא מקורות שסיכמו ושאו מהמקורות האקדמיים. יתרונם מצד אחד הוא שהם נוטים להביא מבחר רחב יותר של דעות, אך מצד שני אין בהם את הנימוקים שהביאו את החוקרים לקביעת מסקנותיהם ולכן אי אפשר להעמיד את הדברים בכור הביקורת. אעפ"כ אמרתי 'לא עליך המלאכה לגמור, ואי אתה רשאי ליבטל הימנה', והשתדלתי לדייק עד כמה שהגיעה ידי. סוף דבר הוא שבעזרת ה"י עלה בידי לבאר את הרוב המוחלט של שיטות הראשונים באופן משביע רצון, ובמה ששגייתי אקוה שיעמידוני על טעותי.

בביאורים בשער זה התמקדתי בבירור שיטות הראשונים כל אחד במקומו, ולא נכנסתי כמעט למסקנות העולות מהדברים בפן הרחב יותר. את הדיון בזה השארתי לשער השלישי שאני מתעתד לכתוב אם ירצה ה', שיעסוק בנושא הראשון שעומד בבסיס מחלוקות החזו"א ור' חיים נאה 'מהות וגדרי שיעורי התורה'. השער שביניהם, השער השני, אמור להיות המשכו של השער הראשון ולבאר את דברי גדולי הפוסקים בסוגיה זו באותה המתכונת.

להלן יבואו רשימת המקורות על פיהם הגהתי את נוסח דברי הראשונים, ומקרא לסימונים השונים.

אסיים בבקשה מהקורא שימצא עניין בקובץ זה שלא ימנע טוב מבעליו, ויזכה אותי בכל הערה, הארה, תיקון טעות, רעיון, עצה, וסתם הגיג בכתובת המייל dor_dor_v@outlook.co.il. כמו כן, קובץ זה מיועד להפצה, ואשמח שהוא יגיע לכל אדם שיכול להתעניין בו.

דורון אדלר

המקורות על פיהם הוגה נוסח דברי הראשונים

הלכות קצובות - מהדורת ד"ר מרדכי מרגליות.

רש"י - ע"פ כתבי יד ומהדורת עוז והדר.

פירוש רבינו גרשום - מסכת בבא בתרא ע"פ מהדורת לייטנר, מסכת חולין ע"פ ש"ס וילנא, ומסכת בכורות ע"פ מהדורת עוז והדר.

לקח טוב - ע"פ מהדורת באבער.

רבינו שמעיה - ע"פ כתב יד. קיים עוד כתב יד לפירוש זה, וכן קיימת מהדורה שיצאה ע"י מכון ממלכת כהנים, אך אלו לא היו זמינים לי, ועוד חזון למועד.
מחזור ויטרי - ע"פ מהדורת גולדשמידט.

רשב"ם - ע"פ ש"ס וילנא.

ספר הישר לרבינו תם - ע"פ מהדורת שלזינגר.

ריבמ"ץ - ע"פ מהדורת מכון התלמוד הישראלי.

בעל העיטור - ע"פ כתבי יד.

ראבי"ה - ע"פ מהדורת הרב דוד דיבלצקי.

הרוקח - ע"פ שני הדפוסים הראשונים.

אור זרוע - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.

סמ"ג - ע"פ מהדורת 'מי קמא'.

רמב"ן - פירוש התורה ומכתב הרמב"ן ע"פ נוסחאות שבספר 'תוספות רמב"ן לפירושו לתורה שנכתבו בארץ ישראל' מאת יוסף עופר ויהונתן יעקבס. הלכות בכורות ע"פ מהדורת הרב ברוך אויערבאך והרב אהרון מרדכי שדמי.

רבינו יונה - ע"פ מהדורת מכון שפתי חכמים.

סמ"ק - ע"פ המהדורות הנפוצות.

שבולי הלקט - ע"פ כתבי יד.

הרשב"א - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.

תשובות מימוניות - ע"פ המהדורות הנפוצות.

הרא"ש - ע"פ כתבי יד.

הפרנס - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.

תשב"ץ קטן - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.

ספר החינוך - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.

ארחות חיים - הלכות שבת ע"פ מהדורת מכון ירושלים ומכון אור עציון. הלכות פדיון בכורות ע"פ המהדורה הנפוצה. הלכות כתובות והלכות חלה ע"פ כתבי יד.

האגודה - ע"פ מהדורת בריזל

מנחת יהודה (ריב"א על התורה) - ע"פ כתבי יד.

הגהות מרדכי - ע"פ ש"ס וילנא.

מגיד משנה - ע"פ המהדורות הנפוצות.

ר' משה מצוריק - ע"פ כתבי יד.

הר"ן - ע"פ ש"ס וילנא.

ריב"ש - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.

יש"ש - ע"פ המהדורות הנפוצות.

מהר"ש מנוישטאט - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.

מהרי"ל - ע"פ מהדורות מכון ירושלים.

מהר"י וייל - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.

מהרא"י - ע"פ מהדורת אביטן.

מהר"י ברונא - ע"פ מהדורת ירושלים תשל"ג וכתב יד.

לקט יושר - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.

ר' יהודאי גאון - ע"פ מהדורת אהבת שלום.

הלכות גדולות - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.

ר' נטרונאי גאון - ע"פ מהדורת מכון אופק.

ר' סעדיה גאון - ע"פ מהדורת מקיצי נרדמים.

ר' שרירא גאון ור' האי גאון - משפט שבועות ע"פ מהדורת דומב. התשובות
ע"פ מהדורת 'תשובות ופירושי ר' שרירא גאון' בעריכת הרב נתן דוד רבינוביץ'
ובהוצאת מוסד הרב קוק.

פירוש הגאונים לטהרות - ע"פ מהדורת מקיצי נרדמים.

האשכול - ע"פ מהדורת אלבק.

רבינו חננאל - לעירובין ע"פ מהדורת מכון לב שמח. לשבועות ע"פ מהדורת
עוז והדר.

ר' יונה בן ג'נאח - ע"פ מהדורת באבער, בהשוואה לכתבי יד של התרגום
העברי ושל המקור הערבי.

רבינו נסים גאון - ע"פ מהדורת מכון לב שמח.

הרי"ף - ע"פ כתבי יד.

רי"צ גיאט - ע"פ מהדורת מכון חת"ם סופר.

ספר העתים - ע"פ מהדורת מקיצי נרדמים.

ר"י מיגאש - ע"פ מהדורת הגרמ"ש שפירא.

ר' שלמה פרחון - ע"פ כתבי יד.

בעל המאור - ע"פ ש"ס וילנא.

הראב"ד - ע"פ מהדורת עוז והדר.

רמב"ם - פירוש המשניות ע"פ מהדורת המאור בתרגום ר' עזרא קורח. משנה
תורה ע"פ מהדורת שבתי פרנקל.

ר"י אבן עקנין - יוצא לראשונה במהדורה מוגהת ע"פ כתבי יד של התרגום
העברי בהשוואה למקור הערבי.

ר' אברהם בן הרמב"ם - התשובה ע"פ מהדורת מקיצי נרדמים. פירוש התורה
ע"פ מהדורת לונדון תשי"ח.

ר"י אלמדארי - ע"פ מהדורת מכון אופק שבאוצר החכמה.

ר' אשתורי הפרחי - ע"פ מהדורת בית המדרש להלכה בהתיישבות.

הרשב"ץ - התשב"ץ ע"פ מהדורת מכון ירושלים. מאמר חמץ ע"פ מהדורת הרב
דויד יצחקי.

הרשב"ש - ע"פ מהדורת מכון ירושלים.

מקרא

(סוגריים עגולות שבתוכן גופן מרובע) - סימון מחיקה לנוסח הבסיס ע"פ כתב יד או ע"פ סברה, אלא כשמצוין אחרת.

(סוגריים עגולות שבתוכן גופן רש"י) - ציוני מקורות או הערות ההדרה אחרות.

[סוגריים מרובעות שבתוכן גופן מרובע] - תוספת או הגהה ע"פ כתבי יד.

[סוגריים מרובעות שבתוכן גופן רש"י] - תוספת או הגהה מסברה.

{סוגריים מסלסלות שבתוכן גופן מרובע} - בפירוש רבינו שמעיה בלבד, קריאה מסופקת מכתב היד.

חלק מהמקורות עליהם הסתמכתי בידיעות ההיסטוריות

ספר מידות ומשקלות של תורה, הרב יעקב גרשון וייס.

ספר מידות ושיעורי תורה, הרב חיים פנחס בניש.

ספר הידורי המידות, הרב הדר יהודה מרגולין.

אתר האגודה האמריקאית לנומיסמטיקה - <http://numismatics.org/search/>

מאגר נומיסטה - <https://en.numista.com/>

אתר Coin of al-Andalus Tonegawa Collection -

http://www.andalustonegawa.50g.com

Encyclopaedia of Historical Metrology, Weights, and Measures, מאת Jan Gyllenbok.

Measures and Weights in the Islamic World, מאת Walther Hinz, מתורגם על ידי M. Ismail Marcinkowski.

The Function of Fāṭimid and Ayyūbid Glass Weights, מאת Michael L. Bates.

Catalogue of Arabic glass weights in the British Museum, מאת Stanley Lane-Poole.

Analysis of Ayyubid and Mamluk Dirhams Using X-Ray Fluorescence Spectrometry, מאת K. F. Al-Tarawneh ו-M. M. Al-Kofahi.

PIXE analysis of medieval silver coins, מאת H. Ben Abdelouahed.

עיקרי שיטות הראשונים בשיעור פדיון הבן (בכסף טהור,
בגרם) כפי העולה מהביאורים

85-84.4	ר' יהודאי גאון, בה"ג, ר' נטרונאי גאון, רס"ג, הרי"ף
49-30	הלכות קצובות
84-78.6	רבינו חננאל
86-80	ר' יונה אבן ג'נאח
72.9/70	רש"י, רשב"ם, מהרי"ל
63.9	לקח טוב
89	רבינו שמעיה
89/72.9	ר' שמחה מויטרי
84.4	ר"י מיגאש
84.4-82	ר' שלמה פרחון
92-91	בעל העיטור
92.9-90	הרמב"ם
70	הראב"ה, שבולי הלקט
72.9	הרוקח, מהרי"ו, מהרא"י
103.8	ר"י אבן עקנין
108/87.4/72.9	הרמב"ן
75-70/63.19/60.87	רבינו יונה
108	הרשב"א, מגיד משנה, הר"ן, הריב"ש
90	כפתור ופרח
180/45	כפתור ופרח בדעת ר' האי גאון
86.4	כפתור ופרח בדעת רס"ג, ר' יעקב כהן גאון והרי"ף
94.45/90	כפתור ופרח בדעת הרמב"ם
125.96-116.7	כפתור ופרח בדעת בעל העיטור
75/71.85	כפתור ופרח בדעת ר' יונה אבן ג'נאח
77.75-72/90/75	כפתור ופרח בדעת רש"י
175	כפתור ופרח בשם הר"ר ברוך
144.35-124.45	כפתור ופרח בשם הר"ר אשר
90	כפתור ופרח בדעת הרשב"א
68.45	כפתור ופרח ע"פ מטבע שקל מזמן הבית
74.9-69.4	כפתור ופרח בדעת רבינו יונה
38.9-36	כפתור ופרח בדעת רבינו תם
46.5	האגודה, מהר"ש מנוישטאט

36.45	מנחת יהודה בשם רבינו תם
87.5	ר' אליהו מנחם מלונדריש
76.7	מהר"ם מירזבורג
93.2	הרשב"ץ, הרשב"ש
85.35/77.7	הרשב"ץ בדעת רש"י

**עיקרי שיטות הראשונים בשיעור הרביעית (בסמ"ק) כפי
העולה מהביאורים**

74.38-73.85	ר' נטרונאי גאון, ר' סעדיה גאון
200-150/103.68-98.28	רבינו חננאל
73-68.17	ר' יונה אבן ג'נאח
75-68	רבינו נסים
105.18	רי"ף במהדו"ק
73.44	רי"ף במהדו"ב
68.17	רי"צ גיאט, ר' שמואל הנגיד
130-100 / 66.47	רי"צ גיאט בשם ר' האי גאון
91.25 / 87.6	רש"י
81	הרמב"ם
75-68	ר"י אבן עקנין
91.8	הרמב"ן
63.56	שבולי הלקט
270	הרשב"א
78.75/82.64	כפתור ופרח בדעת הרמב"ם
112.5	כפתור ופרח בדעת ר' יונה אבן ג'נאח
76.5	כפתור ופרח בדעת הרמב"ן
218.7	ר' אליהו מנחם מלונדריש
81.55	הרשב"ץ, הרשב"ש

דברי הראשונים בארצות הנוצרים

הלכות קצובות (~~ת"ש)

הלכות בכורות

והאיך פודהו מן הכהן, מביאו לפני הכהן ואומר לו אבי הבן הילך אילו הדמים או זה הבגד או תכשיט זה ששנה חמש סלעים של כסף ויהיה בני זה פדוי ממך, ויתרצה לכהן במעט מתנה עד כרצון הכהן, ויכול למחול לו ופדוי בנו מן הכהן. ושיעור דמי הסלע [בלבד] שני חלקי טארי (אחד).

פירוש

בעל הלכות קצובות כותב ששווי השקל של תורה הוא שני שלישים של טארי. הטארי (Tari) היה מטבע זהב שהוטבע בסיליליה ודרום איטליה החל משנת 913 למנינס בערך, ומשקלו היה כ-0.9–1.05 גרם של זהב¹. יחס שווי הזהב לכסף עד סוף ימי הראשונים נע באירופה בתוך הטווח של $1/10 - 1/14$, וא"כ משקל הכסף ששנה שני שלישי הטארי הוא 6–9.8 גרם.

רש"י (ד'תת"א - ד'תתס"ה)

שמות פרק כ"א פסוק ל"ב

והשקל משקלו ארבעה זהובים, שהן חצי אוקיא למשקל הישר של קולוניא.

¹ מטבע זה המוזכר בספר הוא אחת הראיות של מרדכי מרגליות מהדיר הספר לכך שהוא התחבר באיטליה, אך הוא לא שם לבו לכך שמטבע זה הוא גם ראיה מכרעת לאחר את חיבור הספר בכמאה שנים מהזמן שקבע הוא.

שמות פרק כ"ה פסוק ל"ט

והככר של חול ששים מנה, ושל קדש היה כפול, מאה ועשרים מנה, והמנה הוא ליטרא ששוקלין בה כסף למשקל קולוניא, והיא מאה זהובים, כ"ה סלעים והסלע ד' זהובים.

מסכת עירובין דף כ"ט ע"א

עוכלא. שמינית של ליטרא, וליטרא הוא לוג.

מסכת בבא קמא דף ל"ו ע"ב

כסף צורי. הסלע ד' דינרין, והדינר משקלו זהוב, וכן קורין בקושטנטינא לזהוב דינר, והוא שנים ומחצה למשקל הברזל.

מסכת עבודה זרה דף י"א ע"א

שבעים מנה צורי. ... צורי - במשקל של צור, והוא כ"ה סלעים והסלע ד' דינרים, והדינר הוא משקל זהוב קושטנטינא.

מסכת בכורות דף מ"ט ע"ב

מנה של צורי. היוצא במדינת צור, דהסלע ד' זוזים והזוז כמשקל זהוב של משקל שני פשיטין ומחצה למשקל הברזל.

מסכת בכורות דף נ' ע"א

ליטריין. מנין דהיינו כ"ה סלעים.

פירוש

רש"י כותב ש'הדינר הוא משקל זהוב קושטנטינא', וכן שהוא 'משקל שני פשיטין ומחצה למשקל הברזל'. ויש סתירה בין שני שיעורים אלו, כדלהלן.

צעניין הזהוב קושטנטינא, צרוב ימיו של רש"י היו שני מטבעות זהב ציזנטיים (קושטנטינא היתה צירת האימפריה הציזנטית וזה הוטבעו רוב מטבעות הזהב הציזנטיים), הסולידוס (Solidus) הוותיק ששקל כ-4.45 גרם וכוונה היסטמנון (Histamenon), ומטבע חדש יחסית (הוטג בתחילת ימי רבינו גרסום והפך לנפוץ בתחילת ועוד יותר באמצע ימי רש"י) הנקרא טטרטרון (Tetarteron) ושקל כ-4.05 גרם. בשנת ה'תתנ"ז, שלש עשרה

שנים לפני פטירתו של רש"י, צוטלו שני המטבעות הללו וצמקומם הולג מטבע ההיפרפירון (Hyperpyron) ששקל בדומה לסולידוס כ-4.45 גרם. כדי לקרצ את דברי רש"י שמשקל הדינר כמשקל הזהוב לדבריו שמשקל הדינר הוא שני פשיטין ומחצה (ראה דברינו להלן), היה נראה לומר שכוונתו למטבע הטטרטרון הקל יותר, אמנם נראה שרש"י קיבל שיעור זה מרבותיו, שהרי הוא מופיע גם בפירושי מגנא ואולי אף מוצא שם מדברי רבינו גרשום, וכן הראצי"ה מציאו בשם 'תשובות הגאונים' כשכנראה כוונתו לתשובות גאוני אשכנז דהיינו רבינו גרשום ותלמידיו, ולכן קשה לומר שכוונתו בזהוב קושטנטינא סתם למטבע זה שלא היה נפוץ כ"כ לפני ימיו וגם צימיו יצא ללד המטבע הוותיק יותר וכנראה שעדיין היה פחות נפוץ ממנו, ועוד, שגם לפי"ז עדיין החשבון איננו מכיוון. ול"ע.

בעניין משקל שני פשיטין ומחצה ל'משקל הברזל' או ל'ליטרא ששוקלין זה כסף למשקל קולוניא', בפשטות כוונת רש"י היא למשקל המרק הקולוני המפורסם שהיה משקל בסיסי במערכת המשקלות של אירופה בימי הביניים וגם לאחריהם, וכך גם למדו ראצי"ה והרמב"ן (ראה דבריהם להלן וצביאורנו שם) שכתבו בפשטות שכוונת רש"י למרק הקולוני שצימיהם. משקלו של מרק זה כ-233.2 גרם למרק (מאוחר יותר המשקל היה כ-233.8 גרם), וכיוון שהמרק מכיל 8 אונקיות הרי שמשקל האונקיה כ-29.15 גרם. ואף שצימיו רש"י עדיין לא היה משקל זה מפורסם מחוץ לקולוניא, נראה שרש"י הכירו מימי לימודו צמגנא ורמישא, שהרי מוכח מדברי רש"י בספר הפרדס הלכות רבית שאנשי ערים אלו נהגו ללכת ליריד של קולוניא, אף שהן רחוקות ממנה מאד. ול"ל שאף שרש"י בשמות כ"ה מתייחס לליטרא של קולוניא כליטרא של 240 פשיטים (ראה להלן בדברי רבינו גרשום והראצי"ה בעניין הסתירה ממה שכתב רש"י שמנה שווה לליטרא למה שכתב שדינר שווה לשניים וחצי פשיטים, אך עכ"פ ודאי שכוונת רש"י כאן היא לליטרא של ששים עשרה אונקיות ולא של שמונה) כוונתו ל-12 אונקיות של המרק הקולוני ולא למשקל ליטרא שהיה בקולוניא בפועל. ומה כותב רש"י 'ליטרא ששוקלין זה כסף' נראה שבא להדגיש שהכוונה היא למרק המשקל השווה ל-8 אונקיות של 20 פשיטים (כך היתה החלוקה בימיו), לאפוקי ממרק המטבעות של קולוניא שהיה שווה ל-144 פשיטים. לפי"ז הפשוט שהוא חלק ה-20 מאונקיה הוא כ-1.46 גרם, והדינר כ-3.64 גרם, והשקל כ-14.58 גרם.

עוד נמצא בדברי רש"י שליטרא שצדברי הגמ' הוא לוג, וכן שליטרינ הס מנין, ונמצא שמנה הוא לוג. וכיוון שמנה הוא מידת משקל ולוג הוא מידת נפח יש לעיין לפי איזה

פירוש רבינו גרשום

נפיפות חישב רש"י, והנראה שהוא לפי נפיפות המים כמו שמלאנו שחישבו הגאונים (ראה להלן בדברי ר' נטרוני גאון ושבלי הלקט), וא"כ נמצא ששיעור הלוג לשיטת רש"י הוא 350.4 (אם רש"י סובר כפירוש ראב"ה שהדינר הוא לא בדיוק שניים וחצי פשיטין) או 365 סמ"ק (אם סובר כפירוש רבינו גרשום שהמנה הוא לא בדיוק ליטרא קלוניה), והרציעית 87.6 או 91.25 סמ"ק.

פירוש רבינו גרשום (מבית מדרשו של רבנו גרשום)

מסכת בבא בתרא דף פ"ט ע"ב

אבל עושה מדות גדולות וקטנות, כגון סאה, ותרקב, ג' קבין תרי וקב דהיינו חצי סאה, וחצי תרקב, כלי של סאה ומחצה, ורובע, היינו רובע הקב שהוא לוג דהיינו ליטרא, וחצי רובע, היינו חצי ליטרא, ותומן, שתי אונקי אחת משה ברובע, [ע]וכלה, אונקיה וחצי שקורין בירדנק, והוא אחד משמונה ברובע.

מסכת בבא בתרא דף ק"נ ע"א

חמש רחלות גוזזות מנה מנה ופרס. שמכל אחת גוזזין משקל מנה ופרס, דהיינו ליטרא ומחצה, חייבין בראשית הגז.

מסכת חולין דף פ"ד ע"א

ומהו מנה, ליטרא וחצי אונקיא, מאה זוזי, וזוזי זה משקל זהוב.

מסכת בכורות דף מ"ט ע"ב

דינר זהב הוי ה' פשיטים למשקל הברזל, דינר כסף ב' ומחצה למשקל הברזל.

פירוש

בעניין המטבעות דברי פירוש רבינו גרשום הם כדברי רש"י, ראה מה שכתבנו שם, אלא שכתב שהמנה הוא ליטרא וחצי אונקיא (של 12 אונקיות בליטרא), וזוהי סרה הקושיא מחשבון הדינר לחשבון המנה, ונמצא משקל הדינר 3.5 גרם, ומשקל השקל 14 גרם.

לקח טוב

עוד נמלא בדבריו שהלוג הוא ליטרא, וראה מה שכתבנו בדברי רש"י לחשב את שיעורי הנפח עפ"ו.

לקח טוב (~ד'תת"י - ~ד'תת"פ)

שמות ל' י"ג

מחצית השקל בשקל הקודש. השקל שנים זהובים וחצי פחות תשעה שעורים. לפי ששלשים שקלים היא הרטל, והיו נותנים הרטל ששים איש, השקל שני אנשים, והרטל שבעים ושנים זהובים, וכשתחלק הרטל ששים זהובים לכל איש נשארו שנים עשר, וכשתחלקם לששים חלקים, כל זהב תשעים שעורים, ל"ב - אלף ושמונים שעורים, יבוא לכל איש מחצית השקל זהוב ושמנה עשרה שעורים, תשעים ושמנה עשר הם מאה ושמנה: עשרים גרה השקל. הגרה אחד עשר שעורים.

פירוש

בעל ה'לקח טוב' כותב ששלשים שקלים הם רטל (כוונתו לליטרא, וכדלהלן), וע"פ זה מחשב את שיעור השקל שהוא משקל 108 שעורים. אמנם לא פירש מניין לו עיקר הדבר ששלשים שקלים הם רטל. ונראה שמקובל היה בידו שהמנה הוא ליטרא כמו שמלאנו גם בדברי רש"י (שכתב הרא"ש על שיטתו שנראה שקיבלה מרבותיו), שהרי שלשים שקלים של התורה לפני הייסוף (שכל אחד שלשה דינרים ושליש) הם מאה דינרים שהם מנה. עוד נראה פשוט שכוונתו לכסף טהור צמשקל רטל, אף שלא מציין זאת במפורש.

ולעצם חשבון, ממה שכתב שהרטל הוא 72 זהובים מוכח שכוונתו לליטרא של האימפריה הביזנטית, מקום מושבו, שהיתה מוגדרת כמשקל של 72 זהובים ביזנטים. בימיו של בעל הלקח טוב היתה ליטרא זו כ-319.5 גרם, וא"כ משקל הדינר של הגמ' הוא 3.195 גרם, ומשקל השקל לאחר הייסוף הוא 12.78 גרם. משקל השעורים היוצא מדבריו הוא 0.0493, ונראה שכוונתו למידת הגרעין הביזנטית (grana) ולא למשקל שעורים ששקל צפועל.

רבינו שמעיה (~ד'תת"כ - ~ד'תת"צ)

פירוש ליוצר פרשת שקלים

והשקל עשרים גרה. עשרים מעין, מטבע שנקרא גרה. "עשרים (גרה) שקלים חמשה ועשרים עשרה וחמישה שקל המנה יהיה לכם" (יחזקאל מ"ה י"ג צנינוי) בין כולם עושים שישים שקלים, וכן יעלה לכם המנה של קודש. ואמרינן בבכורות (ה' ע"ג) תלת שמע מינה, [שמע מינה מנה] של קדש כפול היה, ושמע מינה כשם שמוסיפין שתות על המידות כך מוסיפין על המשקלות שתות, וש"מ שתות (בלבר) [מלנר], הרי מנה של חול כ"ה סלעים (וכן) [ומן] כפולו למנה של קדש תמצא חמשים סלעים, ואתא יחזקאל לאשמעינן שמוסיפין על המשקלות שתות כגון על אבנים ששוקלין בהם כי הכי דאמרינן גבי מדות האיפה מדה ירושלמי יתירה על של מדבריות שתות הוא הדין באבני משקלות שמוסיפין עליהן שתות מלבר אבל טפי לא פסידא דזבונא כדאיתא בב"ב (ז' ע"א) לענין מדות, וחמישים סלעים שהיו במנה של קדש עושין מאתים זהובים ואתא יחזקאל והוסיף עליהם היינו מ' זהובים כדי שתותא מלבר. ומה שחלק יחזקאל לשקלים דקרא עשרים שקלים חמשה ועשרים עשרה וחמשה ואינו כולל ששים שקלים בבת אחת, לפי שהן ליטראות של מדינה, חמשה ועשרים שקלים הוא ליטרא של פלפלין שלנו, דכ"ה (שלנו) [שקלים] עושים מאה זהובים ד' דינ' לכל סלע, שהדינר הוא הזהוב והוא הזוז שלשתן משקל אחד להן אלא שנשתנה המשקל לשלש (ששוניהו) [שנינוהו] בני המדינות איש ללשונו במדינותם בגוייהם, ומשקל זהוב ג' פשי', לק' זהובים עשוין כ"ה דינ', וק' מחציות, והם ד' דינ' [מ] שלנו (וכ') [וני'] פשיט', ששקולין כ"ה בסלעים, וליטרא פילפלין שלנו שוקלת כ"ח דינ', והם משקל שני זקוקי' עודפים על שלנו, נמצא ליטרא הברזל למשקל הברזל כ"ט דינר וד' פש', זו היא ליט' שלנו כ"ה שקלים שכתב במקרא. עשרים שקלים הוא ליטרא שוט בלעז ששוקלין בהם בלומברדיאה בחשבון למקרא לליטרא' והוא ליטרא' של משי ושל בשמים כגון קומין ושאר בשמים שיהיו לכ"ב דינר, וכשתוסיף עליה י"ו פש' למשקל הברזל כמו שהוספת על כ"ה שקלים תמצא כ"ג דינ' וד' פשיט' וכך עולים עשרים שקלים בצמצום, זו היא ליטרא' של בשמים ושל משי {דלמריאה} ליטרא' כ"ו {ו} ולברזל כ"ג דינ' וד' פשיט'. עשרה וחמישה שקל דקרא היא ליטרא של קושטנטינאה מועטת מכולן בת י"ז דינר וחצי. ולכך חלקו הכתוב לששים שקלים הללו לפי מדינות מניין של מדינות בליטראות שלהן, כך שמע רבי בליטראות מפי רבו הזקן ר' יעקב ב"ר יקר זצ"ל וכך הביא

הפייט פסוק זה להעמידך על משפטו של שקל אפי' קודש שוה לשון חול וחציו הוא בקע לגולגולת.

פירוש

דצרי רצינו שמעיה צסס רש"י צסס ר' יעקב צ"ר יקר אינס כדצרי רש"י שכתב בכל מקום, שרש"י כתב שהדינר הוא זהב של שניים וחצי פשיטין והמנה היא ליטרא של כ-240 פשיטין, 20 דינרים (Shilling/Sol), ורצינו שמעיה כותב צסמו צסס ר' יעקב צ"ר יקר שדינר הוא זהב של שלשה וחצי פשיטין והמנה היא ליטרא הברזל של ליטרא פילפלין שהיא כ"ח דינר ועוד י"ו פשיטין. ובאמת שיטה זו מתאימה לזהב קושטנינא הכבד, ההיסטמנון, שהיה נפוץ בימי ר' יעקב צ"ר יקר, ששקל כ-4.5 גרם, וא"כ שקל שלשה וחצי פשיטים של כ-1.28 גרם (ואין הכוונה לפשוטי קולוניא), אלא ש"ע מדוע שינה רש"י מדצרי רבו, ומדוע הביא רצינו שמעיה את דצרי ר' יעקב צ"ר יקר ולא את דצרי רש"י רבו שחלק עליהם. ועכ"פ לפי"ז הדינר כ-4.45 גרם, והשקל כ-17.8 גרם.

ובעניין המידות המוזכרות בדצרינו, 'ליטרא שוט בלעז ששוקלין בהם בלומצרדיאה', היינו libra sottile ('ליטרא קטנה' באיטלקית) ששימשה בערי איטליה (ובכללם חבל לומצרדיה) למדידת סחורות יקרות (כגון המשי והנשמים), ומשקלה היה בסביבות 340-300 גרם, לאפוקי libra grossa ('ליטרא גדולה') ששימשה לצמר, כותנה, שמן וכדו'. 'ליטרא של קושטנינא' היא הליטרא הביזנטית שמשקלה היה בירידה מתמדת במהלך השנים, אם כי השיעור הקטן שמייחס לה רצינו שמעיה קטן בהרבה מהמתועד.

מחזור ויטרי (~ד'תתכ"ה - ~ד'תתצ"ה)

סימן עז

ומנה של קודש כפול היה, שהיו בו שני מנים שלנו, והמנה שלנו הוא מנה של צורי והוא מאה זהובים שקורין קושטנינין שכל זהוב שוקל שנים פשיטים ומחצה למשקל הברזל, נמצא שהמנה שוקל כ"ה דינרים למשקל הברזל וזו היא ליטרא פילפלין שלנו.

פירוש

דבריו נראים כמועתקים מדברי רש"י, וכך מסתבר.

אמנם, יש להביא ראיה מדבריו שכוונת רש"י בזהוב קושטנטינא הייתה לסולידום (היסטמנון) הכבד ולא לטרטרון הקל, שהרי בסוף ימי רש"י בוטלו מטבעות אלו והוחלפו בהיפרפירון ששקל כמו ההיסטמנון (ההדל ציניהם היה בתכולת הזהב שהיתה קצת קטנה יותר בהיפרפירון), ואם כוונת רש"י היתה לטרטרון הרי שלא יכול היה רבינו שמחה לציין לסתם זהוב קושטנטינין בלא להעיר שהכוונה היא למטבעות הישנים.

עוד נראה שצריך להגיה בדבריו, שהחישוב שמאה זהובים ששוקלים שניים וחצי פשיטין יוצאים כ"ה דינרים ושוים ליטרא אינו הגיוני, דדינר פשיטים (Sol) היה שווה לשנים עשר פשיטים, וא"כ הרי מאתים וחמישים פשיטים הם קצת פחות מכ"א דינרים, וליטרא היא עשרים דינרים, ונ"ע. ואולי אם דבריו תואמים לדברי רבינו שמעיה חזירו, שהרי הזכירו שניהם את ליטרא הפלפלין, יש להגיה שהזהוב ג' פשיטין ומחאה, והמנה שוקל כ"ח דינרים.

רשב"ם (~ד'תתל"ח - ~ד'תתקכ"ה)

מסכת בבא בתרא דף ק"נ ע"א

חמש רחלות גוזזות כל אחת ואחת משקל מנה ופרס - ליטרא וחצי ליטרא חייבת בראשית הגז דברי ר' דוסא ומחמש צאן עשויות נפקא להו לבית הלל דבעינן חמש וחכמים אומרים ה' רחלות וכו'.

פירוש

נראה שסובר בדברי רש"י.

ספר הישר לרבינו תם (~ד'תתמ"ה - ד'תתקל"א)

ספר הישר חלק החידושים סי' תק"צ

לא יפה סח אותו הבחור, כי ידעתי כי רבינו שלמה פירשה כמותך, וגם לי לבב כמו כן, כי ההיא דזבחים (מולין פ"א ע"ב) אפי' תינוקות של בית רבן יודעין ולא ישגו בה. אך אני כך דנתי, אם דינר זהב שויו כ"ה למשקלו, לא מצינו מנה קדמוני מופלג משלנו כך (להוקיל) [להוקיר] הזהב ולהוזיל הכסף, ועוד, מהו בעובי דינר זהב אם הוא שוה לשל כסף, ועוד קשיא לי ההיא דבכורות (נ"ע"א) דגבי פדיון הבן, דקאמר התם דקיהיב דינרא טיריינא שיפא ומהדר לה שתותא וזוזא ופריך אי הכי בצרי לה אלא יהיב ליה (בוצרא) [זוזא] ושתותא, מה זה שיגעון לבעל התלמוד שאומר זוזא ושתותא לימא ליה מהדר ליה חומשא, דחומשא של כ"ה היינו חמשה. אלא הכי פירושא ועיקר דמילתא, דדינר של זהב פי שנים בדינר של כסף לפי ש(ה) כבד (וגם) [וגם] הוא הדינר של זהב. וכן מוכיח (באגרת) [נאגדת] ר' אליעזר בן הורקנוס (אינו לפנינו) דקאמ' התם [נ'] שיקלי זהב ש(ל) ש מאות של כסף, אם כן נמצאת למד שמשקל זהב י"ב משקלות של כסף, וזהו לפי משקל שלנו כשהוא מזוקק ושחוט. ואין מקרא יוצא מידי פשוטו. וההיא דבכורות אתיא שפיר השתא, דמהדר ליה זוזא של הכרעות, דקלבון חצי מעה במסכת שקלים (פ"א מנה"ז), וי"ב קילבונות ו' מעות, (ומעות) [ו' מעות] דינר. דהיינו ד' דינרי' שהוא יותר על ה' שקלים בעיקר הדינר זהב לששה חלקים לא היה מחזיר רק השתות לבדו, לפיכך לא כלל הזוזא עם השתות להיות (כן) [זין] הכל חומשא, שכשפורטו אצל שולחני נוטל ב' קילבונות להכריע ומשום הכי לא כייל.

ספר הישר חלק החידושים סי' תשפ"ט

לקח טוב. מחצית השקל בשקל הקדש. השקל שנים זהובים וחצי פחות תשעה שעורים. לפי ששלשים שקלים היא הרטל, והיו נותנים הרטל ששים איש, השקל שני אנשים, והרטל שבעה ושנים זהובים, וכשתחלוק הרטול ששים זהובים לכל איש נשארו י"ב, (וכשתחלוק הרטל) [וכשתחלק] ששים חלקים, כל זהוב תשעים שעורים, לי"ב - אלף ושמנים שעורים, יבא לכל איש מחצית השקל. זהוב(ים) ושמנה עשר שעורים, תשעים ושמנה עשר הם מאה ושמנה. עשרים גרה השקל. הגרה אחד עשר שעורים.

פירוש

בסימן תק"ל, שמתוכו מוכח שהוא חלק מתשובה, כותב ר"ת את שיטתו המוצאת בכמה מקומות בתוספות ובראשונים שמשקל דינר הזהב של הגמרא הוא כפול ממשקל דינר הכסף של הגמרא. וראה להלן בדברי המנחת יהודה, הכפתור ופרח והתוספות המוצאות בסמ"ק מלוריך (שהם כנראה המנחת יהודה, ראה מה שכתבנו שם) שלמדו מדבריו שהוא חולק על רש"י בשיעור דינר הכסף של הגמרא וסובר שמשקלו הוא חצי משיעור שנים וחצי פשיטת שכותב רש"י, שלשיטת ר"ת זהו משקל דינר הזהב של הגמרא שהוא כפול ממשקל דינר הכסף. וראה בביאורנו לדברי המנחת יהודה שהארכנו לדון בשיטתם, והבאנו ראיה לדבריהם מדברי ר"ת כאן. אמנם, בסימן תשפ"ט מוצאים דברי הלכה טוב לגבי שיעור השקל, וראה לעיל בבאורנו לדבריו שכתבנו סובר בשיטת רש"י שהמנה הוא ליטרא, אלא שמחשב לפי הליטרא הביזנטית שהיתה קטנה מהליטרא לפיה חישב רש"י. ויש להסתפק מה משמעות הבאת דברים אלו בספר הישר, שהרי גלוי לכל שספר הישר שלפנינו איננו ספר שיצא מתחת ידי רבינו תם ככתבו, אלא הוא אוסף של תשובות, פסקים, פירושים, 'מעשה רב', 'הגהות וכדו' מפיו, מפי כתבו ומפי תלמידיו (ראה בספר 'צעלי התוספות' עמודים 93-106 באריכות לגבי ספר הישר, והעולה מדבריו שתלמידיו ר"ת התחילו לערוך את הספר בצורה זו עוד בחיי ר"ת ובהכוונתו, אך העריכה נמשכה גם לאחר מכן וגם באופן עצמאי עד שנולדו 'גירסאות' רבות לספר), ומוצאים בו גם פסקים שונים שאינם מרבינו תם (כגון מסבדו רש"י, אביו ר' מאיר מרומרוג, אחיו הרשב"ם והריב"ם, וראשונים אחרים), ויש לעיין מאיזו סיבה הוכנסו לשם, והאם יש בזה ללמד שדעת רבינו תם היתה כפסקים אלו. ועכ"פ קשה לקבל שתלמידיו ר"ת היו מציאים פסק המנוגד ביודעין לדברי רבם, וא"כ יש להציג ראיה מכאן שלא למדו בדברי ר"ת שחולק על שיעורו של רש"י בדינר הכסף. ול"ע.

וראה עוד להלן מה שכתבו התשובות מיימוניות והאגודה בשיטת ר"ת, ומה שכתבנו בבאור דבריהם.

בעל העיטור

ריבמ"ץ (~ד'תת"נ - ~ד'תתק"כ)

פאה פ"ח מ"ה

מנה. פי' ליטרא: פרס. ח' אוקיאות: רביעית. פי' רביעית לוג ג' אוקיאות:
שמינית. אונקיא ומחצה:

שביעית פ"א מ"ב

ככר של דבילה של ששים מנה. פי' מנה ליטרא (ס"א מנה מאה זוזין):

פירוש

הריצמ"ץ כותב כדברי פי' רבינו גרשום ורש"י שהמנה הוא ליטרא, וכן שהלוג הוא
מנה והוא ליטרא.

ויש לעיין האם סובר הריצמ"ץ שהמנה המוזכר כאן הוא אותו המנה המוזכר במשנה
ובגמרא לגבי כתובת אלמנה וכדו' שהוא מאה דינרים, וא"כ דבריו כאן נוגעים גם
לשיעור השקל של תורה, או שהוא מידת משקל לעצמה שאיננה קשורה לדינרים. ומה
שכתוב 'ס"א מנה מאה זוזים', ראה בהערות הרב ניסן זק"ש לפי' הריצמ"ץ
שמסתבר שזהו פירוש שנכתב במקור בגיליון והוכנס לאחמ"כ לפניו הספר.

ולעניין שיעור הליטרא, הריצמ"ץ לא מפרש לאיזו ליטרא כוונתו ולכן אין לדעת את
כוונתו בצירור, אך אם כוונתו לליטרא של מקומו יש לחשב אותה ל-320 גרם
בקירוב, ולפי"ז הלוג בערך 320 סמ"ק והציצה בערך 53 סמ"ק (בהנחה שכוונתו לחשב
לפי נפיקות המים, ראה לעיל בצאורנו לדברי רש"י), ואם המנה כאן הוא מאה דינרים הרי
הדינר בערך 3.2 גרם והשקל בערך 12.8 גרם.

בעל העיטור (~ד'תת"פ - ~ד'תתק"ס)

ספר העיטור אות ע - עיסקא וחוב, הלכות מלוה על פה דף ט"ז טור ד'

ושתי כסף דקאמרי כסף מדינה הוא כדגרסינן בפרק קמא דקידושין (י"א ע"ב),
והן עשרים גרגרי חיטה כסף במשקל, והוא משקל פשוט מלגויירש יפה פחות
ב' גרגרין. ולא מיחייב שבועה עד דטעין ליה בהכי ובשיווי, וכפר ליה בעשרים
(נ"א: עשרה) פחות חצי גרגר, ומודה בחצי גרגר דהיינו פרוטה.

ופסקי רבוותא שהוא כסף מדינה שהוא שמינית של צורי, ור' דינרין של תורה מ' אוקיאות וחצי לחשבון הגאונים, והשמינית היא כתובה שלנו. כיצד, דינר שהוא רביעית סלע שוה למשקל דינר זהב חשוב של ערביים שקורין מרבוטי שרוינד, והזהובים האחרים שאינן חשובין כל כך משקלן ב' אריינץ (נ"א: ארגינץ) ורובע, והאריינץ (נ"א: והארגינץ) משקלו פשוט וחצי מכ' פשיטי באוקיא, הוסיף עליו שתות, שהזהוב מרבוטי מוסף על הזהובים האחרים שתות, והם פ"א של כ' באוקיא, לכ' זהובים שהם בה' סלעים והן ד' אוקיאות ופשיט מכ' פשיטים באוקיא, ור' דינרין של תורה מ' אוקיאות וחצי, והשמינית הוא של דבריהם.

ומסתברא דאפילו מאן דאמר כתובה דרבנן מטבע היוצא גובה. דעד כאן לא פליגי רשב"ג ורבנן (כמוצות פ"ע"ז) אלא בנשא אשה בקפוטקיא וגירשה בארץ ישראל, דמר אזיל בתר שיעבודא בין לקולא בין לחומרא ומר אזיל בתר גוביינא ובתר שיעבודא לקולא, אבל לכ"ע נשא אשה בארץ ישראל וגירשה בארץ ישראל ונשא בקפוטקיא וגרשה בקפוטקיא נותן לה ממעות היוצאים וסופא דמתני' בקפוטקיא וגרשה בקפוטקיא דברי הכל הוא, דאי לרשב"ג למה לי, השתא נשא בקפוטקיא וגירשה בארץ ישראל נותן לה ממעות קפוטקיא כ"ש גירשה בקפוטקיא, אלא ודאי לרבנן איצטריך וש"מ מטבע היוצא נותן לה. והילכך מאתן זווי דכתיבי בכתובה דינן כתוספת שבה, וכן מנהג זקנים שכותבין ד' מאות דינרין נדוניא וד' מאות תוספת ומאתן זווי שהן אלף דינרין, ומנהגן לפרוע ג' מאות ול"ג דינרין ושליש דינר לחשבון שלישי, ש"מ דמאתן זווי דינן כתוספת שהוא מטבע יוצא. ירושלמי (לימא לפנינו), הדה מסייעא למאן דאמר מטבע היוצא, וגרסינן בפרק קמא (כמוצות פ"א ה"ז) בתולה גובה מאתים וכו' רב הונא בשם שמואל בשקל הקדש, רבי בא בר בינא חמש סלעים של בן במנה צורי שלשים של עבד וכו' ולא תנא כתובת אשה עמהן, אמר רבי בון כלום למדו לכתובת אשה אלא מאונס ומפתה מכיון דתנא האונס והמפתה כמאן דתנא כתובת אשה עמהן, עד כדון בתולה אלמנה אמר רבי חנינא דייה לאלמנה שתטול מחצית בתולה, אמר ר' חייא אפי' כתבי כתובת אשה עמהן לית כל אילין רבנן פליגין ר' חנינא ור' יונתן תרויהון אמרין מטבע יוצא ר' יהושע בן לוי אמר מטבע היוצא ר' יעקב בר אחא ר' אמי וריש לקיש בשם ר' יודן נשיא מטבע היוצא וכו' עד אמרין בשם ר' הונא במקום שאין כותבין שטר כתובה אבל במקום שכותבין שטר כתובה מאי דמפקא היא גביא. ואף על גב דאמרין של דבריהן כסף מדינה ה"מ שאמרו כסף או סלע, אבל בכתובה לא הזכירו לא

כסף ולא סלע ולא זוזי אלא בתולה מאתים ואלמנה מנה, ואין זה כסף דדבריהם אלא תקנה היא שהתקינו כדי שלא תהא קלה בעינינו להוציאה, והטילו עליו חוב מאתים מלוה והקילו בכתובה ממלוה. והא דנהיגי למיכתב מאתן זוזי דחזו ליכי מדאורייתא משום חיזוק נהגו דלא לימרו כסף דבריהם הוא, אי נמי לרווחא דמילתא כתבי כי היכי דכתבי שופרי אחריני לעשותה כדין מלוה, כרשב"ג דאמר כתובה מן התורה ואינה כשל תורה, דהא כסף האמור בתורה כסף צורי ואם כן כתובה בשקל הקודש הוא מאתים דינרין והן מ' אוקיאות וחצי, והא רשב"ג קאמר אם נשא בארץ ישראל וגירשה בארץ ישראל נותן לה ממעות ארץ ישראל ונשא בקפוטקיא וגירשה בקפוטקיא נותן לה ממעות קפוטקיא, ש"מ דמאן דאמר מן התורה אינה כשל תורה ממש ומאן דאמר מדברי סופרים אינה כשל סופרים ממש אלא דאורייתא הוא ומחמירין ודרבנן הוא ולקולא, והילכך נהגו והחמירו וכתבו דחזו ליכי מדאורייתא להחמיר ולא להקל כדי שלא יהיו בנות ישראל כהפקר. אבל בבבל וסביבותיה מנהג לכתוב דחזו ליכי, ואין כותבין מדאורייתא. וגרסינן בתוספתא (כתובות פ"ז ע"ב) תני רשב"ג אומר כתובת אשה ובעל חוב במקום הנישואין חמש סלעים של בן שלשים של עבד ושל אונס ושל מפתה מאה של מוציא שם רע כולן אעפ"י שהוציא בבבל גובה כסף ארץ ישראל, כסף שדיברו בו בכל מקום זהו צורי וזהו ירושלמי. ש"מ דרשב"ג דסבירא ליה כתובה דאורייתא אינו ככסף האמור בתורה ממש אלא כשל תורה הוא לחומרא, וזה מנהג ספרד שכותבין בכתובות עשרים וחמשה זוזי או לאלמנה שנים עשר דינרים [וחצי], ומי שדעתו קלה כותב לה כתובה ועומד עמה שנה ושנים ומגרשה ונותן לה כתובתה ונמצאו בנות ישראל כהפקר, ועל כן מנהגנו להחמיר ואין לשנות המנהג. וכגון אלו שחדשו לכתוב דקניתי ודאקנה אין לשנות, ולישנא דגמרא הוא דקנאי ודקנינא כדאמרינן בפרק האשה (כתובות פ"ז ע"ב) וכל המשנה אין רוח חכמים נוחה הימנו.

עשרת הדיברות הלכות מצה ומרור דף קכ"ח טור א'

ואמר רבא (פסחים מ"ט ע"א) קבא מגלונאה לפסחא וכן לחלה, ושיעורו מ"ג ביצים מנין חלה, והיינו ה' רבעים קמח, ואמרו רבוותא משקל ז' מאות ועשרים (נ"א: וב', נ"א: ועשר) זוז. ואמר רב יוסף הני נשי דידן נהגו למיפא קפיזא קפיזא, וכר"א דאמר הסל מצרפן לחלה דאמר ר' יהודה אמר שמואל הלכה כר' אלעזר. וטבלא שאין לה לבזבו עלתה בתיקו, וחלה האידנא דרבנן היא ולקולא. ואנן שיעור משקל לא נהיגא (נ"א: נמצא) לן, וחיטי איכא דקלילי ואיכא דלא קלילי, ושיעור ביצים נמי איכא קטנים ואיכא גדולים, ולא בריר לן טפופות או

גדושות, [משום הכי] נהיגין השתא ללוש מדות קטנות ולאפות כל אחת ואחת בפני עצמה כדבר יוסף אליבא דר' אלעזר, וכן יפה לנו שלא לשרוף את החלה, שהערלים מרננים עלינו בזה.

פירוש

בהלכות כתובות כותב בעל העיטור שהדינר שווה למשקל דינר זהב של ערביים שהוא מרבוטי שרזינד (Sarrazins Maravedi), שהוא משקל זהב רגיל ושמות (מלצר, דהיינו חומש). ממה שכינה את הדינרים הערביים מרבוטי שרזינד (שרזינד הוא הנורה הנרפתית של 'סרזנים', הכינוי הרומאי לעמי המזרח, והוא שימש ככינוי לערבים, וא"כ 'מרבוטי שרזינד' היינו 'מרבוטי של הערבים') ניתן להבין שכוונתו צ"זהובים האחרים" למרבוטי (Maravedi) הזהב הספרדים הנוצריים. מטבעות אלו, שנטבעו כחיקוי לזהובים הערבים של שושלת המוראביטון, שקלו בזמנו של בעל העיטור 3.8 גרם, וא"כ משקל המטבעות הערבים ששקלו שות מלצר יותר הוא 4.56 גרם, וזה אכן מתאים בדיוק עם משקלם של דינרי הזהב של שושלת האלמוואחידון ששלטה בדרום ספרד באותו הזמן, שמשקלם בסוף ימי בעל העיטור (קודם לכן היו הדינרים של האלמוואחידון כחצי מהמשקל הסטנדרטי בעולם המוסלמי) היה 4.55–4.6 גרם.

ע"פ משקלים אלו יוצא שמשקל האריינץ (או ארגינץ, שתי הנורות היו בשימוש, arienzo-argenso) הוא כ-1.69 גרם. וראה לקמן בציאורנו לדברי הרמב"ן שיוצא משקל הארגינץ כ-1.8 גרם, ואולי השתנה צמעת המשקל בין הזמנים או המקומות. ומשקל הפשיט של כ' צאוקיא יוצא כ-1.126 גרם, והאוקיא 22.52 גרם².

בהלכות מלוה על פה כותב בעל העיטור ששתי כסף של כפירת הטענה הם כסף מדינה, ומשקלם עשרים גרגרי חיטה כסף, והכפירה היא שיעור פרוטה שהוא גרגר חיטה אחד (בסוף דבריו בגירסת הדפוסים ושני כתבי יד נמצא שהכפירה היא צמשת עשרה גרגרים פחות חצי גרגר, אך אין לזה שום מובן, וע"כ שנריך לגרוס בגירסת אחד מכתבי"י שגורס 'עשרים'). ע"פ מה שציאורנו מדבריו בהלכות כתובות שהדינר דאורייתא לשיטתו הוא הדינר של שושלת האלמוואחידון שמשקלו 4.55–4.6 גרם, הרי שמשקל גרגרי החיטה,

² צ"ע לאיזו אונקיה כוונתו, כיוון שלא מצאנו אונקיה קטנה כזו. ואם נאמר שחשבונו אינו כולו בדקדוק, ושיעור האריינץ הוא באמת 1.8 גרם כמו שעולה מדברי הרמב"ן, יהיה שיעור האונקיה 24 גרם, שזה קרוב מאד לאונקיה שנהגה בקטלוגיה עבור שימוש רפואי שהיה משקלה 25 גרם, ונצטרך לומר עוד שגם בזה החשבון איננו מדויק כל הצורך, ושבזמנו או במקומו של בעל העיטור היתה אונקיה זו בשימוש גם מחוץ לתחום הרפואה, וזה דוחק רב, וצ"ע בכל זה.

ששמונים מהם שוקלים דינר (שהרי שתי כסף מדינה שכל אחד הוא שמינית הדינר שוקלים 20 גרגרים), הוא 0.0568–0.0575 גרם, וזה אכן מתאים עם משקל הגרגר (Grano) שנהג בקטלוגיה (שהרי ממה שמזכיר בעל העיטור את משקל הארגינך הקטלוגי מוכח שזמנו שפרוצנס השתמשו במערכת המשקלות של קטלוגיה, שפרוצנס היתה תחת שלטונה באותו זמן), שהיה 0.0579 גרם. אך ראה לקמן שכתצו בדצרי הרמצ"ן שמשקל ארגינך של 1.8 גרם מתאים רק למשקל האונקיה הקאשטיליינית, אף שהארגינך עצמו הוא משקל קטלוגי, וע"כ שזמן הרמצ"ן וכ"ש צומן בעל העיטור השתמשו גם בקטלוגיה במשקלים הקטנים כמו בקשטיליה, וא"כ גם משקל הגרגר צריך להיות קטן יותר בזמנם. ואולי בזמנם הגרגר כבר חושב במשקל גדול, והיחס בינו לצין משקל הארגינך והאונקיה היה שונה בהתאם. עכ"פ, מוכח מדצרי בעל העיטור שלמד שגרגר החיטה הוא החצה שהזכירו הגאונים שחצי ממנה היא פרוטה, ולא גרגר השעורה כמו שנמצא בדצרי הרמצ"ס והרמצ"ן ועוד ראשונים. ושיעור הפרוטה לדצרי יואל כ-0.287 גרם כסף.

ופשוט מלגויירש שהזכיר, הוא הפשוט של העיר מלגוי (Melgueil, כיום Mauguio) שצפוזאנס, שהיה נקרא denier melgoirés, והיה נפוץ בכל צפוזאנס. משקל מטבעות אלו השתנה עם השנים, ומשקל המטבעות שנמצאו הוא ע"פ רוב 0.9–1.05 גרם, אך נמצאו גם מטבעות כבדים יותר במשקלים של עד 1.38 גרם ואולי יותר. ע"פ מה שכתצו לעיל, המטבעות עליהם דיבר בעל העיטור ששקלו 22 גרגרים היו צורך במשקל 1.27 גרם. ואפשר שלזה כיוון כשכתב פשוט מלגויירש 'יפה', או שמא בזמנו זה היה משקלם הרגיל של פשוטים אלו ומה שנמצאו מהם רק מעטים זה מחמת מרחק הזמן.

אמנם, בעיקר שיטת בעל העיטור בשיעור השקל של תורה יש לעיין, שבעל העיטור כותב בשיעור הדינר של התורה הוא 80 גרגרים ושיעור הפרוטה הוא חצי גרגר, ולפי זה נמצא שצדינר יש 160 פרוטות, וזה נגד הגמרא שאומרת שצדינר יש 192 פרוטות. ועיין לקמן בדצרי הר"י מיגאש שכתב גם הוא כעין זה, וצדינר צעה"מ והראב"ד וצדיאורנו לדצריהם שם שנראה שהקשו קושיה זו בתוך קושיותיהם. ולתרוץ קושיה זו נראה ע"פ דצרי הראב"ד שם שנראה מדצרי ששיעור הדינר של הגמרא איננו שיעור קבוע אלא הוא משתנה עם השתנות הדינר בכל דור (ועפ"ז ז"ל שגם השקל של תורה, שהגמרא אומרת ששה ארבעה דינרים, משתנה עם השתנות זו של הדינרים בכל דור), שעפ"ז מובן מה שהשוו בעל העיטור והר"י מיגאש את הדינר של תורה לדינרים של

זמנם (ול"ל שסברו שהדינר הערבי נחשב ממשיכו של הדינר של הגמרא למרות שמלכד שם אין ביניהם קשר, ולמרות שהדינר של הגמרא היה של כסף והדינר הערבי הוא מטבע זהב ורק למשקלו מתייחסים בעניין זה, ואולי קיבלו שזו תקנת הגאונים וכדלהלן לגבי הפרוטה), וצ'יעור הפרוטה ז"ל סבורים כמו שביאר החזו"א בקונטרס השיעורים (או"ח סי' ל"ט) שהקובע את הפרוטה מתקנת הגאונים הוא שיעור חצי שיעור (כך יסבור הר"י מיגאש, ובעל העיטור לשיטתו יסבור שהוא חצי חיטה), וכיוון שכן מובן שלא חשו לכך שאין 192 פרוטות צדינר. וראה עוד להלן מה שכתבנו בצאורנו לדברי הרא"ש.

בהמשך דבריו בהלכות כתובות כותב בעל העיטור שמאחזים זוז של אלמנה אינם צקלי תורה וגם לא צקלי מדינה שהם שמינית של תורה אלא צמטבע היוצא בכל דור, ומוכיח זאת ממנהג הזקנים שכותבים לכתובה מאחזים דינרים ומחשבים צדינרים שצמקומם. וכשיטה זו כתבו גם רבינו יונה (מוצא בתלמידיו רבינו יונה צשיטמ"ק לכתובות דף י' ע"א, וכן צאגודה כתובות סי' ח' הביא שיטה זו צשם ר"י ונראה שכוונתו לרבינו יונה, כיוון שר"י בעל התוספות סובר שכתובה דאורייתא צמוצא צתוס' שאנן לכתובות דף י' וגם תירץ את הגמ' צאופן אחר צמוצא צריטצ"א שם, אמנם צאורחות חיים הל' כתובות סי' א' כתב צשם רבינו יונה להיפך, ול"ע) ו'קצת גדולי הדורות' צמאירי (כתובות דף ק"ע"ב), וכן משמע מדברי ר' האי (תשובה"ג הרכצי סי' ע"ג). וחידוש יש צדברי בעל העיטור שלמטבע היוצא צמקומו נחשב ה'דינר' אע"פ שצזמנו כלל לא היה מטבע כזה צארצות הנוצרים אלא דינר (Sol) היה רק שם ל-12 פשוטים. ול"ל שכיוון שזה היה שם שהשתמשו בו עבור חצונות ומחירים הוא נחשב צמטבע ממשי. אך ל"ע מניין לומר שדווקא זה הוא המטבע היוצא ולא הפשוטים.

בהלכות מזה ומרור מציא בעל העיטור את שיטת 'רצותא' צשיעור חלה, ונמצאו צדבריו צזה גירסאות שונות, צדפוס הגירסה "ז' מאות וצ'", צאחד מכתה"י "ז' מאות ועשרים", וצאחד מכתה"י "ז' מאות ועשר", והצלי הלקט והתניא רצתי מצטטים צדבריו 'תש"נ'. ונראה צרור שהגירסה הנכונה היא תש"כ זוז, וממנה נשתלשלו שאר הגירסאות צטעויות סופר פשוטות, כיוון ששיעור זה הוא השיעור הנמצא צדברי כל הגאונים (למעט הרי"ץ גיאת צשם ר' האי גאון, ראה לקמן מה שכתבנו צביאור צבריו), וראוי להציאו צשם 'רצותא'. בהמשך דבריו כותב בעל העיטור ש'שיעור משקל לא נהיגא לן, וחיטי איכא דקלילי ואיכא דלא קלילי, ושיעור צינים נמי איכא קטנים ואיכא גדולים, ולא צריר לן טפופות או גדושות, משום הכי נהיגינן השתא ללוש מדות קטנות וכו', ונראה שכוונתו שאיננו רוצה לסמוך על משקל הגאונים

ראבי"ה

כיוון שיש הצדל צין משקלם הסגולי של קמחים שונים (נראה שמולה זאת צמשקלם הסגולי של החיטים) ולא מפורש צדצרי הגאונים מהו משקלו הסגולי של הקמח שעליו דצרו כדי שאפשר יהיה לחשצ על פי זה את שיעור המשקל המתאים לקמח של מקומו, ומנהג אחר שיתאים לקמח של מקומו אין צידו, ולחשצ שיעור צעצמו ע"י שיעשה כלי צשיעור מ"ג צינים אי אפשר כיוון שאיננו יודעים לקצוע מהי צינה צינונית וגם ספק צידינו האם צריך למדוד צמידה מחוקה או גדושה, ולכן נהגו ללוש עיסות קטנות שודאי פטורות מחלה. וצ"ל ע"כ שגם לא רצה לעשות מדה ע"פ שיעור האצצעות כיוון שגם צזה היו לו ספקות צקציעת האצצע הצינונית או צצורת המדידה.

ראבי"ה (ד'תת"ק - ד'תתקפ"ה)

מובא בספר אסופות, וחלק מובא גם באו"ז ח"א סי' תקכ"ג

וזה דין בכור אדם. שיעור פדיון שנינו (צכורות מ"ט ע"צ) חמש סלעים של בן במנה צורי, היוצאת ממדינת צור, דהסלע ד' וזים והזוז כמשקל זהוב של משקל ב' פשוטי ומחצה למשקל הברזל. ואני אליעזר הלוי ראיתי בתשובות דכלהו אמוראי לא פליגי אלא מפרשי מתניתין לבני עירם במטבע הניכר להם. ולפי זה חמש סלעים הם חמשים פשיטין של כסף למשקל הברזל, והפשיט של משקל הברזל בקולוניא פשיט קולניש ושמינית פשיט מעט יותר, שהם סך הכל ה' דינרין קולניש. ובפירוש רבינו אליקים הלוי ראיתי בראש פרק שור שנגח דזה שפירש כסף צורי הסלע ד' דינרים והדינר משקלו זהב רומנט וכן בקושטנטינא קורין לזהוב דינר והוא שנים ומחצה למשקל הברזל. ובתשובות גאונים נמי כתוב כלשון הזה שהוא שנים ומחצה למשקל הברזל ופחות מעט, שמאה מהם דהיינו מנה שוקלין ליטרא פשיטין למשקל הברזל, וזה יבוא י' פשיטין פחות.

ראבי"ה סי' תתקי"ט

ובפירוש רבינו אליקים ראיתי בפ' מי שמת דהדינר של כסף שוקל ב' פשיטין ומחצה למשקל הברזל. וגם רבינו שלמה פירש כן בבכורות פרק יש בכור לנחלה (מ"ט ע"צ ד"ה מנה של צורי) גבי חמש סלעים של פדיון הבן. ובתשובות הגאונים כתוב שדינר כסף משקלו זהב רומנט וכן קורין בקושטנטינא לזהוב דינר, והוא שנים ומחצה למשקל הברזל ופחות מעט, שמאה מהן דהיינו מנה שוקלים ליטרא פשיטי למשקל הברזל, וזה יבוא עשרה פשיטי פחות.

פירוש

הראצ"ה מאטט את דברי רש"י, וכיוון שהיה תושב קולוניא הכיר את משקלי קולוניא צמדוייק, ומחלק בין פשוט המשקל לפשוט המטבע. אמנם ההשוואה גופה ל"ב, שבתחילה כותב שהפשיט למשקל הצרזל הוא "פשיט קולניש ושמניית פשיט מעט יותר", ואח"כ כותב שחמישים פשיטים למשקל הצרזל הם ה' דינרים קולניש, וכיוון שכל דינר (Schilling) הוא 12 פשיטים קולניש הרי שפשיט למשקל הצרזל הוא פשיט וחומש קולניש. ואולי ה"מעט יותר" שכותב הראצ"ה הוא כחצי שמניית, והרי זה קרוב מאד לפשיט וחומש, אלא שקשה א"כ למה לא כתב פשיט ושמות או פשיט וחומש. אמנם ע"פ המטבעות מקולוניא מתקופת הראצ"ה נראה יותר שהיחס הוא פשיט ושמניית קולניש, כיוון שפשיט קולניש היה משקלו כ-1.45 גרם, שמתוכם כ-1.315 גרם היה כסף לרוף (ראה מדות ושיעורי תורה פרק ל' הע' 59), וא"כ פשיט ושמניית יואל כ-1.48 גרם (וגם כך המשקל עדיין לא מתאים בדיוק עם הפשיט למשקל הצרזל, ואפשר שהנתונים אינם מדוייקים), ובדוחק יש לומר שמה שכתב ה' דינרים זה איננו בדקדוק אלא 'מעוגל' לרווחא דמילתא, אך לא משמע כך מפשטות דבריו.

בהמשך דבריו בהלכות זכורות הביא מרבינו אליקים חזרו של רש"י שהדינר משקלו זה [ו] צרומנט, ובספר מידות ושיעורי תורה עמ' שפה זיהה שהכוונה היא למטבעות של הקיסר הביזנטי רומנוס הרביעי³. בהלכות כתובה (סי' תתקי"ט) הביא זאת בשם תשובות הגאונים, וכנראה שכוונתו לגאוני אשכנז, היינו רבינו גרשום ותלמידיו, וא"כ הכוונה היא למטבעות של הקיסר רומנוס השלישי. שיעור מטבעות אלו הוא כשיעור הזהובים הביזנטיים שהוצא בפירוש דברי רש"י, עיי"ש.

עוד מביא הראצ"ה בשם תשובות הגאונים (ראה לעיל) שמשקל הדינר איננו שניים וחצי פשיטין צמדוייק אלא קצת פחות, היינו 2.4 פשיטין, כיוון שמנה שהוא מאה דינרים שוקל ליטרא שהיא מאתיים וארבעים פשיטין. בזה מיושבת הסתירה שבדברי רש"י, עיי"ש ובדברי פירוש רבינו גרשום.

³ אולי הסיבה שציינו את מטבעות אלו בנפרד מהמטבעות הביזנטיים הרגילים היא העובדה שבמטבעות שהוטבעו לאחר מותו של קיסר זה תכולת הזהב ירדה משמעותית.

הרוקח

הרוקח (~ד'תתק"י - ~ד'תתקצ"ה)

הרוקח הגדול סי' שם הלכות פדיון הבן הבכור

ה' סלעים הם ה' אוקייאות הם ק' פשיטים מפשיט' ליטרא י"ב אוקייאות זקוק.

פירוש

דצרי הרוקח כאן אינם צרורים כל הצורך ונראה שיש להגיהם, והמוצן מדצרי סובר שחמש סלעים של פדיון הבן הם מאה פשיטים מ-20 פשיטים לאונקיה (ולפי"ז השקל הוא אונקיה והדינר חמישה פשיטים), אך ל"ז לא יזו אונקיה כוונתו. והנה בסוף דצרי כותב הרוקח שהוא 'מפשיט' ליטרא י"ב אוקייאות זקוק, ובספר הפרנס אות רל"ו הביא מדצרי שמשקל של מ"ד פשוטים זקוק צמשקל קולוניא. דצרי ספר הפרנס נראה צרור שיש להגיה 'ר"מ' במקום 'מ"ד' (ונראה שגלגולה של הטעות היה שאחד הסופרים העתיק ד"מ במקום ר"מ, והסופר אחריו 'תיקן' מ"ד), וא"כ הוא כדצרי הרוקח לפנינו שהרי 12 אונקיות של 20 פשיטים הן 240 פשיטים, ונוסף דצרי שהזקוק המדובר הוא זקוק קולוניא, ואולי דבר זה היה כתוב בנוסח הרוקח שהיה לפני בעל הפרנס. אמנם עדיין קשה מה שכתב שהזקוק הוא 12 אונקיות, שהרי הזקוק היה הכינוי ל'מרק' שהוא רק 8 אונקיות, וכן קשה מניין מקורו לשער את משקל השקל כפול משיעורו של רש"י שהשקל רק חצי אונקיה של קולוניא. ומדצרי הפרנס נראה שהבין שכוונתו לליטרא קטנה ששמים עשרה אונקיות שלה שוות לשמונה אונקיות קולוניא שהן זקוק, אך עדיין יקשה מניין מקורו. ובספר מידות ושיעורי תורה במילואים לפרק ל"א הע' 3 הביא מכתבו של הרב יעקב גרשון ווייס שמבאר דצרי הרוקח שכוונתו במילת 'אונקיה' ל'לוט' שהוא חצי אונקיה (יש 16 לוט בזקוק קולוניא שהוא 8 אונקיות) והכיל בזמנו עשרה פשיטים, ומה שכתב שבאונקיה יש עשרים פשיטים כוונתו למטבעות פשיטים (ולא לפשיטי משקל) שהיו שוים כל אחד חצי פשיט משקל של כסף כרוף, ואת דבר זה בא לבאר בסוף דצרי כשכותב שמפשיטים אלו 'ליטרא' שהיא 240 פשיטים (וכוונתו ליטרא מעות ולא ליטרא משקל) שווה רק 12 אונקיות (לוט) שהם 120 'פשיטים זקוק', דהיינו משקלות פשיט של כסף נקי ומזוקק, ואין כוונתו במילת זקוק למשקל מרק אלא ל'כרוף'. ולפי"ז דצרי זהים לדצרי רש"י שהשקל הוא עשרה פשיטים שהם חצי אונקיה של קולוניא.

במלתיה דרב אשי פי' רבינו שלמה מנה של צורי היוצא במדינת צור דהסלע ארבעה זווים והזוז במשקל זהוב של משקל הברזל בקלו"ניא שני פשיט ומחצה למשקל הברזל. ולפ"ז ה' סלעים חמשים פשיט למשקל הברזל, והפשיט של משקל הברזל בקלו"ניא פשיט קולני"ש ושמינית פשיט ומעט יותר, וסך הכל עולה קרוב לחמשה דינרים קולני"ש עכ"ל.

...

והגאונים כתבו כיצד פריק ליה, מייתי ליה קמי כהן ואומר לו אבי הבן הילך אלו דמים או תכשיט זה או בגד זה ויהיה זה בני הבכור פדוי ממך, ובלבד שיהיה בו שוה חמש סלעים. הסלע יש לו ד' דינרים וכל דינר ו' מעות הרי יש לסלע כ"ד מעות, המעה ב' פונדיונין הרי יש לסלע מ"ח פונדיונות, הפונדיון יש לו ב' איסרין הרי יש לסלע צ"ו איסרין, איסר יש לו שני מוסמיסין הרי יש לסלע קצ"ב מוסמיסין, מוסמיס ב' קונטרקין הרי יש לסלע שפ"ד קונטרקין, הקונטרק ב' פרוטות הרי יש לסלע תשס"ח פרוטות. ומשקל הפרוטה כחצי השעורה, וזו היא הפרוטה שאמרו חכמים אחת משמנה לאיסר האיטלקי עכ"ל:

פירוש

בתחילת דבריו מביא האו"ז את דברי רש"י ומנטט את דברי הראב"ה עליהם, וראה מה שכתבנו לעיל צביאורנו לדבריהם.

בהמשך דבריו מביא האו"ז את שיטת הגאונים (מקורו מליקוטי הפרדס, וז"ע אס כוונתו צ'גאונים' לרש"י וחזריו או לגאונים צבל) שהפרוטה היא משקל חצי שעורה. ונראה מדבריו ששיעור הפרוטה תלוי במשקל השעורה ולא צדינר הערבי כמו שמשמע מדברי הרי"ף, וראה להלן מה שכתבנו בזה צביאורנו לדברי הרא"ש.

סמ"ג (~ד'תתק"מ - ~ה'ט"ו)

ספר מצוות גדול עשין סימן מה

מניין כסף האמור בתורה באונס ומפתה ומוציא שם רע הוא הכסף הוא השקל האמור בכל מקום בתורה, והיא עשרים מעות. וכבר הוסיפו חכמים עליו שתות ועשאוהו כמשקל המטבע הנקרא סלע בזמן בית שני ומשקלו כ"ד מעות. ומקבלת הגאונים כל מעה משקל ט"ז שעורות בינוניות. מחצית השקל זה מצותו שיתן מחצית המטבע של אותו הזמן אפילו היה [אותו] המטבע גדול משל משה, אבל לא יפחות ממחצית השקל שהיה בימי משה.

ספר מצוות גדול עשין סימן מח

ושיעור הכסף בפרוטה ובשוה פרוטה כבית הלל (קידושין ז' ע"א), וכמה היא פרוטה אחד בשמונה באיסר האיטלקי. וכבר בארנו על פי הקבלה שהפרוטה משקל חצי שעורה של כסף נקי.

...

והשקל הוא ארבעה דינרים, והדינר שש מעה, והמעה על פי הקבלה היא משקל שש עשרה שעורות.

ספר מצוות גדול עשין סימן צה

אין מודה במקצת [הטענה] חייב שבועה מן התורה עד שיודה בפרוטה או יותר ויכפור בשני מעות כסף או יותר, שהלכה כרוב שאומר כן, ותני רבי חייא לסיועי בפרק שבועת הדיינין (שנועות ל"ט ע"ג). וכתב רבינו משה (הל' טוען ונטען פ"ג ה"א) שהפרוטה היא משקל חצי שעורה של כסף נקי, וכמה הן שני מעין משקל שתים ושלשים שעורות של כסף מזוקק.

ספר מצוות גדול עשין סימן קכח-קלא

וכל השקלים בשקל הקדש, והוא משקל שלש מאות ועשרים שעורה מכסף טהור. וכבר הוסיפו עליו ארבע מעות שכל מעה משקל שש עשרה שעורה, ונעשה סלע.

שנינו בפרק יש בכור (זכורות מ"ט ע"ז) חמש סלעים של בן במנה צורי. וכבר ביארנו במקום אחר שהמעה היא משקל שש עשרה שעורות בינוניות, ולפי משקל זה תוכל לשער חמש סלעים של בן.

פירוש

הסמ"ג סובר כדברי הרמב"ם שמשקל השקל תלוי במשקל השעורה, שהפרוטה היא כסף נקי במשקל חצי שעורה זינונית, והשקל הוא משקל 768 פרוטות (לאחר הייסוף) שהן משקל 384 שעורות. וראה ציבורנו לדברי הרמב"ם והרא"ש מה שכתבנו בצאור שיטה זו.

רמב"ן (ד'תקנ"ד - ה'ל')

פירוש התורה שמות ל' י"ג

ופירש הכתוב כי השקל עשרים גרה של כסף, ותרגם אונקלוס מעין, כי הגרה אצלו שם למטבע הנקראת בארמית מעה, וכן תרגם יונתן (שמואל א' ז' ל"ו) לאגורת כסף למעה דכסף. וכן אמר בשקל הקדש סילעא, כי כן שם המטבע בארמית, ושיעורו ידוע בתלמוד. וכתב רבנו שלמה (שמות כ"א ל"ז) שהשקל משקלו ארבעה זיהובים שהוא חצי אוקיא למשקל הישר של קלוניא, מצא הרב מפורש בגמרא שהסלע הוא ארבע דינרין, וקבל במשקל הדינרין שהוא כמשקל הזהובים. וכן כתב בפירושו בבבא קמא (ל"ו ע"ז) הדינר משקלו זהוב וכך קורין בקוסטנטינא הזהוב דינר. וכל זה אמת הוא, אבל שיער הרב בזהובים הנמצאים בדורו (צמחדור"ק נוסף: וגם בדורנו) והם כמשקל חצי האוקיא שהזכיר, ואיננו כן, כי מלכי הגוים פחתו הזהובים. וכבר מצינו בדברי בעל הלכות גדולות (הלכות זכורות) והגאונים הראשונים כי הדינר הנזכר בכל מקום בתלמוד הוא דינר ששדנג, (צמחדור"ק: והוא יתר על דינר ערבי שתות) [צמחדור"ז: וכן כתוב במסכת קידושין בהלכות רבנו (ו' ע"א מדה"ר), ואמר שהוא דינר זהב של ערביים]. ולפי השעורין הנמצאין בדבריהם הדינרין שבתלמוד גדולים מן הזהובים הנמצאים היוצאים בזמננו קרוב לשליש, והשקל שלשה רביעי אוקיא למשקל של הארץ הזאת, והיא האוקיא שהזכירה הרב.

וזו הכתב שיגר הרב לחכמי קטלוניא:

ברכני יי' עד כה שזכיתי ובאתי לעכה, ומצאתי שם ביד זקני הארץ מטבע כסף מפותח פתוחי חותם, מצדו האחד כעין מקל שקד ומצדו השנית כעין צלוחית, ובשני הצדדין סביב כתב מפותח באר היטב. והראו הכתב לכותיים וקראוהו מיד, כי הוא כתב עברי אשר נשאר לכותיים כמו שמוזכר במסכת סנהדרין (כ"א ע"ג), וקראו מן הצד האחד שקל השקלים ומן הצד השני ירושלם הקדושה. ואומרים כי הצורות מקלו של אהרן שקדיה ופרחיה, והצורה השנית צנצנת המן. שקלנו אותו בשולחנות ומשקלו עשרה כסף אסטרילינש, והם חצי האוקיא שהזכירה רבנו שלמה. וכן ראיתי מן המטבע ההוא בצורות ההן ובכתיבה ההיא חצי משקלו, והוא חצי השקל אשר היו שוקלין לקרבנות. והנה נסתייעו דברי רבנו שלמה סיוע גדול, כי כפי דברי הגאונים הפרוטה חצי חבה והדינר תשעים ושש חבה, והם אמרו שהם תשעים ושש שעורות, והרי הוא הדינר שקורין בעכו באזנד שראזינד, שכך שיעורו בכוון, והוא הוא השרדנך שהזכירו הגאונים, שהלעוזות בלעגי שפתם קורין אותו כן, וכך קורין לבזאנד דינר צורי וכך כותבים בכתובות שלהן דינרי צורי, כי בצור הקרובה לעכו היו מטביעין אותן. ומשקל הדינר הזה שלשה אסטרילינש, ונמצא הסלע שנים עשר אסטרילינש לפי דבריהם, ואינו אלא עשרה כדברי רבנו שלמה. ולמדנו שהגוים הללו הוסיפו עליהם שתות. אולי החתיכות הקטנות הנשקלות בבאזנד הם תוספת, וגופו בעצמו עשרים גרעיני כרוב.

רמב"ן הלכות בכורות פרק ח [סי' עט]

ואשכחן בגדולות ובפסוקות (הלכות זכויות) בהא מילתא טעותא, דכתיב בהון הכי וה' סלעים כמה הויין כ' גרה השקל, וכל שקל הוי תלתא זוזי (ו)ששדנג ותלתא, כמה הוו להו שיתסר ששדנג ותרי תילתי דהוו כ"ד זוזי חיורי בציר דינקא, אוסיף עליה חומש דידהו דכל מאן דפריק קדש מוסיף עליו חומש שנאמר ואם המקדיש יגאל את ביתו וכו', וכמה הוי חומש דילהון שתות מלבר, דהוו להו כלהו עשרין ותמניא זוזי ופלגא דדנקא, כללא דמלתא תלתין זוזי דל מנייהו חד ששדנג, הדין הוא לישנא דבעל הלכות. ובודאי שיטפא דספרי היא, דליכא תוספת חומש בפדיון דבן כדאיתא בפודה את הקדשו, דהא לא כתיבא ומיתנא נמי לא תנן, דתנן (נ"מ נ"ה ע"ג) ה' חומשין הן וכו', אלא סלעי בלחוד הוי פרקוניה דבן, אלא דאוסיופא אסלעי עד דהוה ליה סילעא ד' דינרי דאינון כ"ד מעין דאינון מ"ח פונדיונין דאינון צ"ו איסריין דאינון קצ"ב מסמיסין דאינון

שפ"ד קונטריקין דאינון תשס"ח פרוטות, ואמור רבנן דפרוטה פלגא חבה, אשתכח דסילעא שפ"ד חבה הוי. וחבה גופא כמה הויא, מתקל חדא שעורה דכספא דמינקי, וארבע מן חבה עבדן כי תקלא דגרעיניתא דחרוב דמיקריא גרה, הויא ליה סילעא צ"ו גיראות, וכל תמניא מנייהו הויין כמתקיל ארגינץ, הויא ליה סילעא י"ב ארגינץ לפום תקלא דאתרין. והכין אמר רבינו האיי גאון ז"ל בתשובה (תשובה"ג הרכזי ס' ע"ג) מאי דאשכחון למר רב יהודאי גאון ז"ל דהאי טופיינא משום דכל הפודה הקדש מוסיף חומש לאו טעמא הוא, ולית לפדיון הקדש הכא עסק.

מובא בכפתור ופרח סוף פרק ט"ז

רביעית הוא נ"א ארגיניש.

פירוש

בפירושו לשמות מציא הרמב"ן את דברי רש"י שמשקל השקל הוא ארבעה זהובים ומשקלם חצי אונקיא של קולוניא, וכותב ש'אמת הוא' שזה משקל הזהובים בימיו, אלא שאין זה השיעור הנכון כיוון שפחתו הזהובים מזמן הגמרא, והשיעור הוא כמוצא בדברי הגאונים משקל דינר ששדנג שהוא גדול בשליש משיעורו של רש"י. וצמחדור"ב חזר בו הרמב"ן ממה שכתב שזה משקל הזהובים בימיו.

הנראה בפירוש דבריו, שהרמב"ן סבר שלא נשתנו הזהובים בהרבה מזמן רש"י ומקומו לזמנו ומקומו של הרמב"ן ולפי"ז כתב ש'אמת הוא', שחצי אונקיא קולוניא משקלה כ-14.6 גרם, ושניים וחצי פשיטין משקלם כ-3.65 גרם, ומשקל מרבטי (Maravedi) הזהב הספרדי משקלו 3.8 גרם, וא"כ החשבון אכן מכוון בקירוב (גם מסוף דבריו מוכח שמשקל שניים וחצי פשיטין אינו מכוון בדיוק כמשקל הזהב, שהרי הוא כותב שהשקל לדברי הגאונים שהוא שלשת רבעי אוקיא הוא גדול רק בקרוב בשליש מארבעה דינרים של זמנו, ולא בשליש בדיוק כמו שהיה אם הדינר היה שניים וחצי פשיטין בדיוק). ונראה שאחר זמן הגיעו לידי הרמב"ן זהובים צינטיים וראה שאינם שוקלים כמשקל שכתב רש"י, ולכן צמחדור"ב מחק את המילים "וגם בדורנו". וראה מה שכתבנו לעיל צביאורנו לדברי רש"י.

ומה שכתב שלפי השיעורים הנמנאים בדברי הגאונים משקל הדינר גדול בשליש מהמשקל היוצא לדברי רש"י, ולדבריהם "השקל שלשה רביעי אוקיא למשקל של הארץ הזאת, והיא האוקיא שהזכירה הרב", בדבריו צלכות בכורות (לפי פירוש הר"ן

כדצרי, ראה מה שכתבנו צביאורנו לדברי הר"ן) כתוב ששיעור זה יולא ממה ששקל ומלא שמונה גרעיני חרוז שוקלים ארגינץ (argenso, מידת משקל לשקילת זהב וכסף שהיתה נהוגה בקטלוגיא. כונתה גם אריינץ – arienzo) אחד, וא"כ שלשה ארגינץ שוקלים 24 גרעיני חרוז שזה משקל הדינר לדברי הגאונים, והשקל הוא 12 ארגינץ שהם שלשת רבעי אוקיא (כיוון שהאוקיא היתה מחולקת ל-16 ארגינץ כמו שכותב הריצ"ש וכמו שמוכח מהרשב"א, הר"ן והמ"מ. הרשב"ץ מוכיח חלוקה זאת גם מדברי הרמב"ן עצמו שאינם לפנינו).

וממה שכתב "אוקיא למשקל של הארץ הזאת, והיא האוקיא שהזכירה הרב" מוכח שהאונקיא צברללונה היתה זהה (או כמעט זהה) לאונקיא של קולוניא שמשקלה היה כ-233.8 גרם. ושיעור זה מתאים לאונקיא שהיתה נהוגה בקסטיליה שמשקלה היה כ-28.75, קרוז מאד למשקל האונקיה של קולוניא. ואף שצדצרי כותבי קורות העתים של אומות העולם נמלא שהאונקיא של קטלוגיא היתה כזדה בשמות מלגיו מהאונקיא של קסטיליא, ז"ל שזה שונה מאוחר יותר, שהרי מדברי הרמב"ן כאן במשקל האונקיא שהוא כמשקל אונקיא של קולוניא, וכן מדצרי שמשקל שלשת רבעי אוקיא גדול מהדינרים היוצאים רק בקרוז לשליש, וכן מדצרי בלשון ראשון שהדינר למשקל הגאונים גדול בשמות מהדינר הערבי של זמנו, וכן מדצרי שהאריינץ שוקל שמונה גרעיני חרוז מוכח שא"א לומר שהאונקיא שקלה יותר. ולפי"ז הארגינץ משקלו כ-1.8 גרם.

וע"פ כל זה נמלא שלשיטת הרמב"ן הדינר למשקל הגאונים הוא כ-5.4 גרם, והשקל כ-21.6 גרם.

את כל זה כתב הרמב"ן בהיותו צברללונה. ואחר שעלה הרמב"ן לארץ ישראל והתיישב בעכו שהיתה באותם ימים תחת שלטון הלוצנים, כתב מכתב ובו חוזר בו מדצרי וכותב שמלא מטבע שקל מזמן בית שני ומשקלו הוא כדצרי רש"י ולא כדצרי הגאונים. ונבאר את דצרי לפי הסדר.

בתחילה כותב הרמב"ן שמלא מטבע זיד זקני הארץ (ומשמע מצין שורות דצרי שהיתה להם מסורת עליו שזה השקל) ומתארו וכותב שעל המטבע היה מצוייר "מלכו האחד כעין מקל שקד ומלכו השני כעין כלוחית", והיה כתוב עליו בכתב עברי מלך אחד "שקל השקלים", ומלך שני "ירושלים הקדושה". מטבעות רבים כעין אלו נמצאים היום, והם המטבעות שטבעו היהודים בתקופת המרד שקדמה לחורבן בית המקדש השני (המכונה 'המרד הראשון' או 'המרד הגדול'). ועיין בספר 'מידות ושיעורי תורה' עמוד

צביאור דבריו נראה, שכוונתו צ"צאנד שראזינד" (Sarrazins Bezan). ציאור מילת 'שרזינד' ראה לעיל צביאורנו לדברי צעל העיטור) היא לדינר הזהב הערבי ולא למטבעות הצונט של הצלצנים שכונו כך צאירופה (מחמת שנטצעו כחיקוי למטבעות הערבים), כיוון שזהמשך דבריו כותב הרמב"ן שמתצע זה שוקל שלשה אסטורלינש, דהיינו כ-4.37 גרם, שזה מתאים לדינר הערבי, ואילו הצונט הצלצני צזמנו של הרמב"ן שקל כ-3.6 גרם בלבד. אך קשה, שהדינרים שיצאו צסציצות ארץ ישראל צזמן שהרמב"ן היה צה היו הדינרים הממלוכים, ומשקלם של דינרים אלו צתקופה זו לא היה קצוע, ונע צין 4.5 ל-7 גרם. ואולי צממלכה הצלצנית עצמה הילכו מטבעות זהב ערביים מתקופות קודמות לממלוכים, כמו שהילכו צה אוסף של מטבעות שונים שהציאו איתם הצלצנים מאירופה.

וקישור דבריו לפי"ז הוא, שכיוון שכתבו הגאונים שהדינר משקלו 96 חצה, ודינר הזהב הערבי צזמנו של הרמב"ן אכן מוגדר כשוקל כך (ואין כוונת הרמב"ן צמילת חצה לגרעין שעורה ורופה לומר שהוא שקל גרעינים וכך יצא משקל הדינר, שהרי לא היה דובר ערבית, אלא כוונתו צצמערכת המשקלות המוסלמית מוגדר הדינר כשוקל 96 מהמשקל הקטן 'חצה'), א"כ זהו ה'דינר ששדנג' שעליו כיוונו הגאונים, וכך אכן היו קוראים לדינר זה גם צזמנו של הרמב"ן "הלעוזות בלעגי שפתס", וא"כ יש לשקול דינר זה וע"י כך נדע מהו משקל השקל לשיטת הגאונים, ושקל הרמב"ן ומצא שהוא שוקל שלשה אסטורלינש, ולפי"ז השקל הוא משקל 12 אסטורלינש שהוא שחית יותר ממשקל השקל שמצא הרמב"ן ציד זקני הארץ.

ומה שכתב הרמב"ן "וכך קורין לצאנד דינר לורי, וכך כותצים צכתוצות דינרי לורי, כי צאור הקרוצה לעכו היו מטביעין אותן", נראה שכוונתו להציא ראייה ממסורת יהודי ארץ ישראל שכוונת הגאונים היא לדינר הערבי של זמנו (ומה שכתב 'צאנד' צ"ל שכוונתו ל'צאנד שראזינד', ואמנם קצת קשה לומר שקיצר צדצר כזה המשנה את המשמעות לגמרי, אך כך נראה גם מסוף דבריו).

ומה שכתב הרמב"ן "אולי החתיכות הקטנות הנשקלות צצאזנד הם תוספת, וגופו צעצמו עשרים גרעיני כרוב" אינני יודע פירוש.

צמידות הנפח הציא הכפתור ופרח (צסוף דבריו צפרקט"ז) מדברי הרמב"ן שהרביעית היא 51 ארגינץ. ולא נמצא צדבריו לפי איזו צפיפות כוונתו לשער (ואולי צדברי הרמב"ן צמקור פורש דבר זה), והנראה צזה שכוונתו למשקל מים, חדא, שלפי צפיפות זו שיערו

רוב הגאונים והראשונים, ועוד, מסתבר שדבריו נאמרו לעניין שיעור הכוס לקידוש, ולפיפות היין כמעט זהה לפיפות המים. ולפי"ז וע"פ מה שהוכחנו שמשקל הארגינן הוא כ-1.8 גרם נמצא ששיעור הרביעית הוא 91.8 סמ"ק, והצילה 61 סמ"ק. וראה עוד מש"כ בזה בצאורנו לדברי הכו"פ (צסופס).

רבינו יונה (~ד'תתק"ס - ה'כ"ד)

אגרת התשובה אות מו

ושיעור חמש סלעים שנים עשר דינרים וחצי פרישיש, וארבעה דינרין פרישיש שוין חמש דינרים טורנישיש, וכן קיבלנו מרבינו שלמה ז"ל.

פירוש

רבינו יונה כותב שמקובל צידו מרבינו שלמה (מסתבר שהכוונה לרבינו שלמה מן ההר, רבו המוצהק של רבינו יונה) ששיעור פדיון הצן הוא 12.5 דינרים פרישיש, וכותב שהדינר פרישיש גדול בחומש מלצר מדינר טורנישיש. ה'דינר' (Sol) בתקופת רבינו יונה לא היה מטבע, אלא היה שם ל-12 פשוטים (Denier), והיה 1/20 של ליטרא (Livre). עד ימי רבינו יונה הליטרא שהיתה בשימוש צרפת היתה הליטרא פרישיש (Livre paris - הליטרא של פריז), והחל משנת 1203 למניינם, סמוך לשנת לידתו המוערת של רבינו יונה, החלה בהדרגה לתפוס את מקומה הליטרא טורניש (Livre tournois - הליטרא של טורן, חבל ארץ צרפת) שהיתה קטנה ממנה בחמישית. במהלך רוב או כל ימיו של רבינו יונה שמשו שתי הליטרות זו לזו, כאשר הליטרא טורניש הולכת ומתפשטת על חשבון הליטרא פרישיש, וכנראה שלכן טרח רבינו יונה לציין לזד השיעור בדינרים פרישיש שקיבל מרבינו שלמה גם את צורת ההמרה לדינרים טורניש, מתוך הנחה שהדורות הבאים כבר לא יכירו את הליטרא פרישיש. ע"פ חשבון נמצא ששיעור פדיון הצן בדינרים טורניש הוא 15.625 דינרים, ושיעור השקל של תורה הוא 2.5 דינרים פריזיז שהם 3.125 דינרים טורנישיש. הדינר טורניש נקבע בשנת 1262 למניינם (אמצע ימי רבינו יונה) ל-4.044 גרם כסף, וא"כ שיעור השקל של תורה הוא 12.638 גרם.

אמנם כל חשבון זה הוא אם נאמר שכוונת רבינו יונה היא לשנים עשר דינרים וחצי דינר, אך ראה לקמן שהכפתור ופרח הצין בדברי רבינו יונה שכוונתו היא לשנים עשר

שבולי הלקט

דינרים וחצי פשיט, ולפי"ז שיעור פדיון הבן צדינרים טורניש הוא 15.052, ושיעור השקל של תורה הוא 12.174 גרם.

ועיין לקמן צדצרי הכו"פ שעולה מדצריו שהטורניש היה שווה צפועל כ-15%-20% יותר ממסקל הכסף שבו (מחמת ערך הטיבעא), ואם חישוב זה נכון גם לימי רצינו יונה הרי שיש להגדיל את שיעור השקל שכתבנו בהתאם, ויהיה משקלו כ-14-15 גרם

סמ"ק (~ד'תתק"ע - ~ה'מ')

ספר מצוות קטן מצוה קפג

ושיעור הכסף בפרוטה ושוה פרוטה כבית הלל (קידושין צ"ע"א), וכמה היא פרוטה, אחד משמנה באיסר האיטלקי. וכבר ביארנו על פי הקבלה שהפרוטה משקלו חצי שעורה מכסף נקי.

פירוש

דצרי הסמ"ק לקוחים מדצרי הסמ"ג, וראה מה שכתבנו צדיאורנו לדצרי הסמ"ג.

שבולי הלקט (~ד'תתק"פ - ~ה'נ')

שבלי הלקט סדר פסח סימן ריב

ושיעור חלה כיצד הוא עושה, מכניס מ"ג ביצים בכלי מלא על כל גדותיו, והמים הנשפכין חוצה הן מידת שיעור קמח לחלה, כאותה ששנינו בתוספתא דנזיר (פ"ד ה"א) נזיר ששתה מכל משקין האסורין חייב על כל אחד ואחד כיצד יעשה מביא כוס מלא מים ומביא זית איגורי ונותן לתוכו ושופע אם שתה כיוצא בו חייב ואם לאו פטור. וגזירת הכתוב היא דמדת העומר מתחייבת בחלה, שלמדנו מלחם הארץ שנאמר (צמדצ"ט ו"י"ט) והיה באכלכם מלחם הארץ חלה תרימו תרומה, ולחם הארץ למדנו אותו מלחם השמים שנאמר (שמות ט"ז כ"ג) לקטו לחם משנה, מה לחם השמים עומר ליום שהוא מ"ג ביצים וחומש ביצה אף זה כן, וזהו עשירית האיפה. ובשם ר' יהודאי גאון זצ"ל מצאתי (הלכות קלוזות הלכות העומר) כמשקל הביצים כך משקל העומר. ובתשובות הגאונים ז"ל

מצאתי כתבו ממתיבתא הקדושה שיעור ביצה משקל ששה עשר זוז וארבעה גיראות במשקל כסף של בגדאד. וכמה שיעורן בדינר זהב היוצא באספמיה, כבר שיערנום והם שלשה ועשרים זוז במטבע היוצא אצלנו, ומשקל דינר זהב שני זוזים, נמצא שיעור ביצה משקל אחד עשר דינר זהב ומחצה מטבע היוצא אצלנו, והם אונקיא ומחצה בלח, צא מהם שליש ביבש נמצא שיעור ביצה ביבש אונקיא אחת, דקיימא לן שיעור ביצה בלח משערין דתנן (כליס פי"ז מ"ו) ר' יהודה אומר מביאין גדולה שבגדולות וקטנה שבקטנות ונותן לתוך המים וחולק את המים, ואותו כלי שמחזיק אותן המים שיעור ביצה בינונית כשאתה ממלאו קמח הוי שיעורו אונקיא. וכך כתוב בתשובה ביצה של שיעור שמשערין בה כבר שיערו חכמים ראשונים ומשקלה כך. וכך הנהיגו רבותינו נוחי נפש בקרטבא שיעור עיסת פסח ארבע ריטלין פחות שליש ריטלא. ובעל הדברות (הלכות מנחה ומנחה דק"ט טור א') כתב בשם רבותא דשיעור חלה הוא משקל תש"נ זוז, וכתב אנן שיעור משקל לא נמצא ברור בידינו וחיטי איכא דקלילי ואיכא דלא קלילי וביצים נמי איכא גדולים ואיכא קטנים ולא בריר לן. ובתשובה הכתובה בהלכה של מעלה מזו שיערו הגאונים שיעור עיסה שצריך ליטול ממנה חלה משקל חמשה ושבעים אונקיות.

שבולי הלקט ח"ב פי' הכתובה (סי' ס"ח)

ובפרק החובל אמרין וחמישים סלעים הן מאתן זוזי שהן דינרי כסף דסלע ד' דינרין. ובפירוש רבינו אליקים ראיתי בפרק מי שמת דהדינר של כסף ב' פשיטין ומחצה למשקל הברזל, ורש"י פי' נמי כן בבכורות פרק יש בכור לנחלה (מ"ט ע"ד המנהג של זורי) גבי חמש סלעים לפדיון הבן. ובתשובות הגאונים כתוב הדינר של כסף משקלו זהוב בוזנט, וכן קורין בקושטנטינא לזהוב דינר, והוא שנים ומחצה למשקל הברזל, וזה יבוא עשרה פשיטין פחות.

פירוש

בהלכות פסח מצאנו השבולי הלקט שאת שיעור חלה יש לשער צמ"ג צינים ע"י שימדוד את נפח צינה באופן המצואר בתוספתא דנזיר למדידת שיעור זית, שיכנים צינה לכלי מלא מים וימדוד את המים הנשפכים ממנו. וממסנה זו הציאו עוד ראשונים דין זה, ונ"ע מדוע לא הציאו את המסנה בכלים פי"ז מ"ו המדצרת להדיא על מדידת שיעור כצינה, ובפרט שזהמשך דצריז מוכיר השבולי הלקט את מסנה זו.

עוד כותב השבולי הלקט שמנא בשם ר' יהודאי גאון 'כמשקל הציצים כך משקל העומר'. מקורו הוא מספר הלכות קלוצות שהראשונים ייחסוהו לר' יהודאי גאון, שם בהלכות העומר (כל הלכות העומר מספר זה נמצאות גם במחזור ויטרי הלכות ספירת העומר, עמ' תע במהדורת גולדשמידט, אך גולדשמידט קובע שאין זה חלק מקורי מהמחזור) כתוב "העומר שהיו ישראל עושין שיעורו ארבעים ושלש ציצים וחומש ציצה כמשקל הציצים כך משקל העומר ומשיעור כזה אשה חייבת להפריש חלה". ובפשוט משמע מלשון זו ששיעור העומר הוא שיעור משקל, אך ודאי שא"ל לומר זאת, וכתב החזו"א במכתב (הוצא בספר תשובות וכתבים ממרן החזו"א ר"ח ס"י קיט) ליישב ששיטה זו סוברת שכיוון שקשה לשער נפח הרי שכלל מה שהמידות ניתנו צ'דעתו של רואה' הוא שאפשר לשער כמשקל, וסיים על זה החזו"א ש'אע"פ שהדבר נראה מתמיה ורחוק הלא דעתם רחבה מדעתנו'. ובעיקר דבריו התייחס החזו"א לעוד גאוניס וראשונים שפירש שדעתם לשער כמשקל, אך ראה מה שכתבנו בציאורנו לדברי רס"ג שנראה שאין לפרש כך בשיטתם, וא"כ נשאר רק ספר הלכות קלוצות בשיטה זו והוא שיטה יחידה.

עוד מציא השבולי הלקט את שיעור הגאוניס ששיעורו את הציצה לשישה עשר וזו שני שלישי, ובהמשך דבריו מפרש ששיעור זה הוא שיעור מים שנפח ציצה, ומציא ראייה לזה מהמשנה בכלים שכתבה לשער את הציצים במים. ונראה בכוונתו שאף שאין ראייה ישירה מכך שהמשנה מדברת במים לכך שצזה שיעורו הגאוניס, מסתבר שכיוון שלא פירשו במה שיעורו סמכו על כך שיוצן שהשיעור הוא במים כמו במשנה. ועיין לקמן בדברי ר' נטרוניא גאון (בנו של ר' הילאי גאון שאליו מיוחס לרוב שיעור זה) שכתב במפורש ששיעור זה נאמר במים.

ממשיך השבולי הלקט לשער את משקל הציצה גם צ'דינר זהב היוצא באספמיא', ומשער זאת בהקדמת מה ששיער את המשקל צ'מטבע היוצא אללנו' שהוא 23 זוז, וכיוון שמשקל דינר הזהב הספרדי הוא שני זוזים מה'מטבע היוצא אללנו' הרי ששיעור הציצה צדינר הזהב של ספרד הוא 11 דינרים ו'מחצה מטבע היוצא אללנו', והיינו כ-11.25 דינרים (ומוכח מהחשבון שמשקל דינר הזהב איננו בדיוק כמשקל שני זוזים אלא קצת יותר), והוא 'אונקיא ומחצה'. דינרי הזהב שהיו יוצאים בספרד בזמן השבולי הלקט היו המרצדי (Maravedí) הנוצרי שמשקלו היה 3.8 גרם (ואפשר שבתקופת השבולי הלקט כבר החלה הירידה במשקלו והיה פחות מזה), והדינר המוסלמי של שושלת האלמוואחידון (שגורשה מספרד בהדרגה במהלך עשרות השנים שקדמו לחיבור השבולי הלקט, אך

הדינרים שטבעה עוד נסחרו בספרד) ששקל 4.55–4.6 גרם, והנראה שכוונת השבולי הלקט כאן היא למרצדי נוזרי במשקל כ-3.8 גרם, דמלכד העוזדה שהמרצדי היה הזהוב שינא בספרד ענמה והדינרים המוסלמים היו 'מטבעות חוץ', משקלו של המרצדי מתאים עם מה שכותב ש-11.25 דינרים הם 'אונקיה ומחצה', כיוון שהאונקיה ברומא (מקום מושבו של השנה"ל) שקלה 28.25 גרם, וא"כ משקל המטבע ש-11.25 ממנו שוקלים אונקיה וחצי הוא 3.76 גרם. ולפי"ז משקל ה'מטבע היונא אללנו' הוא כ-1.84 גרם, ומסתבר שכוונתו לאחד ממטבעות הגרוסו (Grosso) שינאו באיטליה באותו הזמן. ונמצא נפח הבינה לדבריו 42.375 סמ"ק (שהוא שיעור קטן מאד. וקרוצ לשיעור זה עולה מדברי הרשב"ץ כמ"ש צביאורנו לדבריו, אך הרשב"ץ סובר שאין לחשב את שיעור הבינה ההלכתית ע"פ בינים קטנות אלו). וע"פ כל זה נמצא שמשקל ה'כסף של בגדאד' ששיער השבולי הלקט הוא 2.54 גרם, והוא שיעור קטן ובלתי מסתבר (השיעור הקרוצ אליו ביותר הוא שיעורו של ר' שלמה פרחון ששיער את דירהם זה ל-2.65 גרם כמ"ש צביאור דבריו, וגם שיעורו קטן ממה ששיערו שאר הראשונים), ומסתבר שהשבולי הלקט לא יכול היה לדעת את משקל הכסף של בגדאד, וכוונתו ש'כבר שיערנוס' ע"י הכנסת בינים לכלי מלא מים כמו שכותב בתחילת דבריו.

ע"פ דברים אלו ממשיך השבולי הלקט וכותב שמשקל היבש, היינו קמח, בשיעור בינה הוא שליש פחות משיעור אונקיה וחצי כיוון ש'קיימא לן שיעור בינה בלח משערינן', ו'אותו כלי שמחזיק אותן המים שיעור בינה זינונית כשאתה ממלא קמח הוי שיעורו אונקיא'. ונראה מדבריו שמסתמך על ניסיון מציאותי שמשקלו הסגולי של קמח קל בשליש מהמים. וכותב עוד השבולי הלקט 'וכך הנהיגו רבותינו נוחי נפש בקרטצא שיעור עיסת פסח ארבע ריטלין פחות שליש ריטלא', ונראה מדבריו שדצריהם אינם חולקים על שיעור אונקיה לקמח בשיעור בינה, וא"כ נמצא משקל הראטל (שהוא מידת משקל מוסלמית, ראה לקמן במבוא למטבעות בארצות האיסלאם) כ-331.3 גרם.

אח"ז מציא השבולי הלקט את דברי בעל העיטור בעשרת הדברות הלכות מנה ומרור, וראה לעיל צביאורנו לדברי בעל העיטור.

בסוף דבריו בהלכות פסח מציא השבולי הלקט שיעור נוסף מתשובת גאונים ששיעור חלה הוא 57 אונקיות. וראה לקמן במבוא למשקלות ומטבעות בארצות האיסלאם שכתבו ששיעור האונקיה המוסלמית לא היה קבוע, וכן אין ידוע מה משקל הדירהם ענמו שהיה בזמן אותם הגאונים, ועוד יש להסתפק אם 57 אונקיות הוא משקל המים

זנפח מ"ג ציצים או משקל קמח זנפח זה, וכן אם הוא משקל קמח יש לדעת מהו משקלו הסגולי של הקמח שלהם, ומחמת כל זה א"א לחשב את נפח הציצה לשיטה זו. אך בשביל הערכה כללית ביותר אפשר לחשב את האונקיה לעשרה דירהם של 3.125 גרם, וא"כ אם כוונתם לשיעור מים ייאל נפח הציצה כ-41.42 גרם, ואם כוונתם לשיעור קמח הקל מן המים בשליש ייאל שיעור הציצה כ-62.13 גרם.

בפירוש הכתובה דברי השבולי הלקט מזוטטים מהראצי"ה, וראה לעיל מה שכתבנו בציאורנו לדברי הראצי"ה, אלא שלפי גירסת השבולי הלקט 'זהוב בזונט' במקום 'רומנט' כלפינו, אין כוונת הראצי"ה לזהוב של קיסר מסוים אלא לזהוב הציזנטי באופן כללי, שכוונה במערכ אירופה 'בזונט' (Bezant).

הרשב"א (~ד'תתק"צ - ה'ע')

שו"ת הרשב"א חלק א סימן ר

ומה ששאלת כמה עולה הפדיון ממטבע ברצלניש. פדיונו חמש סלעים, וכל שקל האמור בתורה הוא כסף צורי, ותנן בבכורות (מ"ט ע"ז) חמש סלעים של בן במנה צורי, ויש בסלע ארבעה דינרין כסף. והדינר לדעת הגאונים ז"ל משקל שלוש אריגין כסף, ונמצאו חמש סלעים עשרים דינרין, שהם ששים אריגין שהם חצי זקוק כסף פחות רביע אוקיא.

שו"ת הרשב"א חלק א סימן שצג

הוקשה עוד לך מה שראית בחבורי תורת הבית (ציתרזיעישערא' דק"ד) שכתבתי למה ששנינו בתרומות (פ"י מ"ח) בדג טמא שכבשו עם דגים טהורין כל גרב שהוא מחזיק סאתים ויש בו משקל עשרה זוז ביהודה שהן חמש סלעים בגליל דג טמא צירו אסור, ועולה לפי חשבון אחד לתשע מאות וששים. ותמהת על חשבון זה לפי מה שכתב הר"מ במז"ל במשקל המים והיין ששיעורן בשיעור קטן מאד מזה לפי משקל דינרי מצרים, ואמרת לברר על זה.

תשובה, הרב ז"ל שיער בזוזי מצרים ואיני יודע משקלם ולא שיעורן, אבל החשבון שכתבתי מבואר ומפורש בירושלמי, דגרסין התם בפרק בצל (פ"ה"ה) כל גרב שהוא סאתים, סאתה עבדה עשרים וארבעה לוגין, לוגא עבדא תרתין ליטרין, לטרתא עבדא מאה זוזין, הרי כל זוז וזוז עביד תשע מאין ושתיין.

כלומר כל זוז וזוז מן העשרה זוזין ששוקל דג הטמא שהוא נכבש בתוך סאתים, והנה זה מבואר.

שו"ת הרשב"א חלק א סימן תשנח

ולענין כמה עולה הפדיון ממטבע ברצלוני"ש שיהיה שוה חמש סלעים. הנה, כל שקל האמור בתורה הוא כסף צורי, וכן בבכורות חמש סלעים של מנה צורי, ויש בסלע ארבעה דינרים כסף. ואם כן לדעת הגאונים ז"ל משקל הדינר שלש ארגינץ כסף, ונמצאו חמש סלעים שהם ששים ארגינץ, והם [חצי] זקוק כסף פחות רביע אוקיא.

שו"ת הרשב"א חלק א סימן אלף יא

שאלת. מה שנהגו לכתוב בכתובות והוסיף לה מדיליה מאתים דינרים של כסף צרף, לכמה עולה החשבון ואם הם נגבים כמו ההבאה.

תשובה. הגאונים ז"ל הסכימו שהפרוטה משקל חצי שעורה, וכבר ידעת שאמרו שיש קצ"ב פרוטות בדינר, כלומר בדינר של כסף אחד, ונמצאו קצ"ב פרוטות משקלם תשעים וששה שעורים. ומשקל ארגינץ אחד ל' ושנים שעורים, נמצא דינר של כסף משקלו שלש ארגינץ, שהם כשלש אצטרלי"ש ברצלוני"ש בקרוב.

פירוש

הרשב"א כותב שלדעת הגאונים משקל הדינר הוא שלש ארגינץ (argenso), וכתשובה אלף י"א הוא כותב ששיעור זה יולא ממה שכתבו הגאונים שהדינר משקל 96 שעורים, וכיוון ששיעור ארגינץ הוא 32 שעורים הרי שלש ארגינץ הם דינר. ונראה שמה שחשב את הארגינץ ל-32 שעורים מקורו מדברי הרמב"ן. וכיוון ששיעור הארגינץ הוא כ-1.8 גרם כמו שכתבנו בפירוש דברי הרמב"ן, הרי שהדינר משקלו כ-5.4 גרם.

ומה שכתב שלש ארגינץ הם כשלש אצטרלינש צרלונים בקרוב, נראה שאין כוונתו לתת עוד מידת משקל אלא להורות לשואל הלכה למעשה כמה כסף עליו לתת כדי שיהיה שוה דינר של תורה, וכן נראה גם ממה שכתב הארחות חיים בהלכות פדיון בכורות 'משקל ארגונץ שהוא שוה פשיט אחד של צרלוניש'. 'צרלוניש' היה בזמן הרשב"א שם של המטבעות שבהמשך נקראו 'קרואט' (Croat), ונראה ש'אצטרלינש

ברלונ' (או 'פשיט' של ברלונ' בלשון הארחות חיים הנ"ל. יש לציין שמילת 'אשטרלינש' בדברי הרשב"א והארחות חיים משמשת כמילה נרדפת ל'פשיט', ואין הכוונה לסטרלינג האנגלי) הוא מטבע חלי ברלונ' (חצי קרואט), וכן מוכח ממה שהארחות חיים בהלכות כתובות כותב 'שש מאות ארגינץ שהם שש מאות אישטרלינש דמיהן כשלש מאות דינרין ברלונ' בקירוב' ('דינר' בלשון הראשונים באירופה הוא כינוי ל-12 פשיטין, ומסתבר שדינר ברלונ' הוא כינוי למטבע הקרואט שהיה שוה 12 פשיטין 'ערן' קאטאלוניים, אך גם אם הכוונה היא ל-12 פשיטים ממש ההוכחה עומדת בעינה). מטבע חלי קרואט בזמן הרשב"א שקל באופן רשמי 1.6 גרם והכיל כ-96% כסף (וראה להלן צביאורנו לדברי הכפחור ופרח שצפועל שקל המטבע 1.5 גרם), וכנראה מחמת ערך הטיבעה היה שוה כמשקל ארגינץ כסף אף שהוא יותר ממשקל הכסף שבו.

בעניין המידות, מדברי הרשב"א בח"א סי' שצ"ג נראה שהוא למד שהירושלמי בתרומות הכותב שהלוג הוא 200 זוז מכוון צמילת 'זוז' לדינר הנורי ככלל הש"ס⁴. ועפ"ז, וע"פ שיטת הרשב"א במשקל הדינר, יוצא שמשקל הלוג הוא 1080 גרם, ובהנחה שכוונתו למשקל מים היינו 1080 סמ"ק, ויהיה שיעור הרביעית 270 סמ"ק, ונפח הביצה 180 סמ"ק. ועיין לקמן בדברי ה'מנחת יהודה' שהביא תשובת הר"מ מלונדריש שכתב גם הוא כך (אלא שלדבריו השיעורים קצת קטנים יותר כיוון שהוא נוקט משקל קטן יותר לדינר). ודבריהם נע"ג, שלא מצאנו שיעורי נפח גדולים כל כך באף אחד מן הראשונים, וודאי שאין צנמצא ביצים אפי' בגודל קרוב לכך, וגם שיעורי הנפח היוצאים ממדידת האצבעות ע"פ היחס שבגמרא קטנים בהרבה משיעור זה. ול"ל שהם סוברים שבזמן הירושלמי היו הביצים והאצבעות גדולים יותר, ושיש למדוד ע"פ השיעור שבזמנם, ול"ע.

תשובות מיימוניות (~ה' - ~ה'ע')

ספר נשים סי' יז

נעתק ממכתב ר"ת שאין המנה שוה זקוק ולא פדיון הבן חומש זקוק.

⁴ גירסת הרשב"א ועוד ראשונים בירושלמי היתה 'מאה זוזים', אך לפנינו הגירסה 'מאה זינין', ולגירסה זו נחלקו הראשונים, שהערוך ערך לטר כותב שהזין הוא זוז, אך הראב"ד בפירושו לתו"כ שמיני פרשה ג' אות ט' כתב שאין הזין זוז אלא מידת משקל שהיתה בזמנם.

פירוש

דברי התשובות מיימוניות ל"ב, חדא, ממה צא לאפוקי, ועוד, שצאגודה כתב בשם ר"ת להיפך, שהמנה הוא זקוק. ואפשר שמתורלות הקושיות זו צו, שצימי ר"ת היו שאמרו בשמו שהמנה הוא זקוק, ומשם מקורו של האגודה, ומחמת זה נזקק ר"ת לכתוב שאין זה נכון והוא לא אמר זאת, וזה מכתבו שמביא התשובות מיימוניות. אך אין זה מסתבר, ול"ע.

הרא"ש (~ה'ה' - ה'פ"א)

פסקי הרא"ש שבועות פ"ו סי' א'

והפרוטה, כתבו ר"ח (שנעות מ'ע"א) ורב אלפס ז"ל (קידושין ו'ע"א מדה"ר) שהיא חצי שעורה, ואמרינן בפרק קמא דקדושין (י"ז ע"א) דקצ"ב פרוטות יש בדינר, נמצא בשתי מעין ס"ד פרוטות שהן ממשקל ל"ב שעורות של כסף נקי, ובפחות מכאן לא מחייב שבועה.

פסקי הרא"ש בכורות פ"ח סי' ט

מאי מנה צורי אמר רב אשי מנה של צור. פירש רש"י היוצא במדינת צור. ושיעור של אותו מנה כ"ה סלעים, והסלע ד' זוזים, והזוז במשקל (הזהב) [הזוז] של משקל ב' פשיטין ומחצה למשקל הברזל. וכן פירש בפירוש החומש בפרשת ואלה המשפטים (שמות כ"א ל"ב) גבי שלשים שקלים דהשקל משקלו ד' זהובים שהן חצי אוקיא למשקל הישר שבקלוני"א, ונראה שקבל דבר זה מרבתי. והגאונים כתבו דפריטא פלגא חבא, וחבא גופה כסף משקל שעורה. נמצא חמשה סלעים משקל אלף ותשע מאות ועשרים שעורים כסף:

פירוש

הרא"ש בצכורות מביא את שיעורו של רש"י שמשקל הדינר הוא משקל זהוב של שני פשיטין ומחצה, וכותב שנראה שקיבל דבר זה מרבתי. ויש לעיין מה כוונתו צמה שאומר שנראה שקיבל זאת מרבתי, האם לומר שקיבל מרבתי את העובדה שהזהוב הציזנטי (בדברי הרא"ש כאן לא מוזכר שהזהוב עליו מדבר רש"י הוא הזהוב הציזנטי, אך ודאי שידע הרא"ש שרש"י כותב כך צ"ק וצ"ו) שוקל שני פשיטין ומחצה, או שקיבל

הפרנס

מרביתיו את עולם הדבר שמשקל הדינר הוא כמשקל הזהב (לאפוקי ממה שנראה שלמדו המנחת יהודה והכפתור ופרח שרש"י הניח שמשקל הזהב הצינטי שצימיו הוא כמשקל דינר הזהב הרומאי של זמן המשנה, והוא סבר שמשקל דינר הכסף כמשקל דינר הזהב, ראה להלן צביאורנו לדברי המנחת יהודה).

עוד מביא הרא"ש את שיעור הגאונים שהפרוטה חצי חצה שהיא חצי גרעין שעורה, ומדבריו במסכת שבועות נראה שכך גם פוסק להלכה (אך בתשנ"ז ח"צ ענין רס"ח כתב שהרא"ש סובר כרש"י). אמנם, נראה מדברי הרא"ש שהוא איננו סובר ששיעור חצי חצה לפרוטה הוא שיעור שיואל ממה שהדינר של המשנה משקלו כדינר הערבי והדינר הערבי משקלו 96 חצה, כמו שמשמע בדברי הרי"ף בקידושין, אלא שיעקר שיעור הפרוטה הוא חצי שעורה ומזה מחשבים את שיעור השקל והדינר של התורה, וכמו שמשמע מדברי הרמב"ם. ופירוש דבריו נראה שהוא כדברי החזו"ן שחידש שניתן כח לחכמים לקבוע ע"פ הצורך את שיעורי התורה ע"פ דברים טבעיים אף אם במקור הם שיעורים מוחלטים, והגאונים או אפילו כבר רצינא ורב אשי קבעו את שיעור השקל לארבעה דינרים שכ"א משקל 96 שעורות. אמנם נראה שאף לשיטה זו צריך לומר שלא קבעו זאת אלא למקומות שאין בהם את הדינר הערבי, ובמקומות שיש בהם את הדינר הערבי יהיה שיעור השקל תלוי בו (כמו שכתבנו לעיל צביאורנו לדברי בעל העיטור), שהרי לגאונים עצמם וכן לרי"ף לא מצאנו שחישבו לפי משקל שעורה אלא רק לפי משקל ה'מתקאלא דדינרא'. אך מדברי הרמב"ם שחישב לפי משקל שעורים למרות שבמקומו היו דינרים ערביים נראה שתליה זו של השקל בשעורים היא מוחלטת, וא"כ ז"ל שהגאונים והרי"ף חישבו לפי משקל 'מתקאלא דדינרא' רק מכיוון שידעו בצירור שהוא שוה בדיוק 96 שעורים, וזה דוחק.

הפרנס (~ה'י' - ~ה'פ')

אות רצו

ושיעורא חמש סלעים שיער רבי אב"י העזר"י שהם חמישה דינרים קולניש שהם ט"ו דינרים הלי"ש ומעט יותר. ומהר"ם אמר לקחת כ"ה דינרים הלי"ש לרווחא דמילתא. וברוק"ח כתב שהם ק' פשוטים שמשקל של (מ"ד) (ר"מ) פשוטים זקוק במשקל קלוניא.

פירוש

הפרנס מציא בתחילת דבריו את דברי הראצ"ה ששיעור חמש סלעים של בן הוא חמישה דינרים קולניש, וכותב שזה יוצא 'ט"ו דינרים הלי"ש ומעט יותר'. 'דינרים הלי"ש' הם דינרים (Shilling – מונח חשבוני ל-12 מטבעות) של מטבעות הלר (Heller), דהיינו מטבעות העיר הול (Hall, כיום Schwäbisch Hall) או מטבעות של ערים אחרות שנטבעו לפי אותו תקן. מטבעות אלו התייחדו בכך שמשקלם היה כחצי ממשקל הפשיט (Pfennig), דהיינו כחצי גרם. תכולת הכסף של מטבעות אלו הלכה וירדה בעקביות במשך הזמן, אך בשיאה (כשהתחילו לטבוע את מטבעות אלו) הייתה כ-0.377 גרם, וחיסוב מסתבר לתקופת בעל הפרנס הוא כ-0.3 גרם כסף לכל מטבע. וקשה, בדברי הראצ"ה כתוב להדיא שפשיט למשקל הברזל בקולוניא הוא פשיט קולניש ושמינית, וראה לעיל בצאורנו לדברי הראצ"ה שלפ"ו יוצא משקל הכסף שפשיט קולניש כ-1.3 גרם, וכך הוא גם במטבעות שנמצאו מימי הראצ"ה, ולפ"ו חמישה דינרים קולניש הם הרבה יותר מט"ו דינרים הלי"ש. ונ"ל שהפרנס חישב לפי מטבעות קולוניא שבזמנו שתכולת הכסף בהם היתה נמוכה יותר מצימי הראצ"ה, אך קשה דמדברי הראצ"ה מוכח שמתכוון למטבעות עם תכולת כסף גבוהה יותר וכנ"ל, ונ"ע.

ומה שכתב בשם המהר"ם לקחת כ"ה דינרים הלי"ש לרווחא דמילתא, אפשר שכוונתו כדי לנאת גם לשיטת הגאונים שהשקל משקלו כ-17 גרם. אך קשה, דממה שכתבו התשב"ץ והאחרות חיים בשם מהר"ם שהמעה ג' היילי"ש מוכח ששיעור ה' דינרים היילי"ש הוא שיעור השקל קודם ההוספה, וא"כ איך אפשר לחשב לפיו את שיעור פדיון הבן שצריך לתת בשקלים שלאחר ההוספה כדאיתא בצכורות דף נ' ע"א. ושמא מה שכתבו שהמעה 3 היילי"ש איננו בדקדוק והשיעור המדויק הוא 2.5 היילי"ש.

ובעניין מה שהציא מדברי הרוקח ראה לעיל מה שכתבנו בצאורנו לדברי הרוקח.

תשב"ץ קטן

תשב"ץ קטן (~ה'ט"ו - ~ה'פ"ה)

אות ס"ח

ואומר, אדם שחילל שבת בשוגג בהוצאת חפץ לרה"ר או בנגיעת האש או באיזה דבר שיהיה יש לו ליתן ה' דינרין היילו"ש לצדקה ובוזה יתכפר לו, כי בזמן הבית היה חייב חטאת, וחטאת בת דנקא, והוא עולה לג' היילו"ש. אמנם עיקר מצוותו בסלע כדאיתא בכריתות (י' ע"צומוס'ס), וזה עולה לה' דינרים היילו"ש אותן יתן לצדקה.

אות תנ"ז

ואם גם להם אין מנהג אז תגבו אותם ק' ליטרין ממטבע היוצאת בעיר, מלבד מאתן זוזי שהם עיקר כתובת בתולה שהם ת"ק פונדיונות של כסף סך הכל ק' ליטרין ממטבע של מדינה ות"ק פונדיונות, כי כל זוז וזוז משקלו שנים ומחצה למשקל הברזל.

פירוש

באות ס"ח כותב התשצ"ץ שהמחלל שבת בשוגג נריך לתת לכפרתו נדקה בשיעור המחיר של קרבן חטאת, וכותב שאף שמעיקר הדין הוא שיעור דנקא, דהיינו מעה, שהוא ג' היילו"ש, מ"מ עיקר מצוותו בסלע שהוא ה' דינרין היילו"ש. ובאחרות חיים סוף הלכות שבת הביא דין זה בשם המהר"ם מרוטנבורק. ודבריו שה' דינרים היילו"ש הם שיעור סלע מתאימים למה שהביא הפרנס ארת רצ"ו בשם המהר"ם ששיעור חמש סלעים הוא כ"ה דינרים הלי"ש, אלא ששם כתב שזה רק לרווחא דמילתא, ונראה שמה שכאן לא חילק בין עיקר הדין ובין לרווחא דמילתא זה כיוון שכל דין זה הוא ענה לכפרה ואיננו מעיקר הדין. וממה שכותב שהמעה היא 3 היילו"ש מוכח לכאורה ששיעור 5 דינרין היילו"ש הוא שיעור השקל קודם ההוספה שהיה רק עשרים מעות. וראה עוד בעניין זה בציאורנו לדברי הפרנס.

באות תנ"ז כותב התשצ"ץ שכיוון שכל זוז שיעורו שנים ומחצה למשקל הברזל (ומקורו מדברי רש"י וההולכים בשיטתו שהדינר שניים וחצי פשיטים למשקל הברזל) לכן שיעור כתובה שהוא מאתים זוז הוא 500 פונדיונות. ובמילת 'פונדיון' כאן כוונתו לפשיט למשקל הברזל, ואפשר שקורא לפשיט 'פונדיון' בדומה למה ש-12 פשיטים (שלינג -

Shilling) נקראים 'דינר', שכומו שהפונדיון $1/12$ של דינר (של הגמ') כך הפשיט $1/12$ של שילינג.

ספר החינוך

פרשת כי תשא מצוה ק"ה

מדיני המצוה, כגון מה שאמרו ז"ל (שקלים פ"א מ"א) שבאחד באדר משמיעים על השקלים, ושאפילו דל שבדלים חייב בו, ואם אין לו שואל מאחרים או מוכר כסותו שעליו ונותנו, שנאמר (שמות ל"ט"ו) והדל לא ימעיט. ואינו ניתן בפרעונות הרבה אלא הכל בפעם אחת. והוא משקל שמונים גרעיני שעורה, שהשקל השלם היה בימי משה משקל מאה וששים שעורה.

פרשת בחקותי מצוה ש"נ

וכל השקלים האמורים שם גם כן, הם שקלי הקודש. ושקל הקודש ידענו בקבלה שהוא משקל שלש מאות ועשרים גרעיני שעורה מכסף טהור, וכבר הוסיפו חכמים עליו ועשו משקלו כמשקל המטבע הנקרא סלע בזמן בית שני שהוא משקל שלש מאות וארבע ושמונים שעורה בינונית. וסלע זה, אמרו ז"ל שהוא ארבע דינרים, והדינר שש מעין, ומעה היא הנקראת בימי משה גרה, כדמתרגם אונקלוס גרה, מעה, ומשקלה י"ו שעורות.

פירוש

החינוך סובר כשיטת הרמב"ם שמשקל הפרוטה תלוי במשקל השעורים. במלוא ש"נ כותב החינוך כדברי הרמב"ם שמשקל המעה הוא משקל 16 שעורות והשקל (לפני הייסוף) הוא 320 שעורות, והיינו שהפרוטה משקל חצי שעורה, אמנם במלוא ק"ה החינוך כותב שמשקל השקל קודם הייסוף הוא 160 שעורות, והיינו שהפרוטה היא רבע שעורה, וז"ע. ולעצם השיעור של רבע שעורה לפרוטה, עיין להלן בדברי ר' האי גאון שכן משמע מדבריו במשפטי שזועות, אך בתשובה פירש שכוונתו אחרת.

ארחות חיים (~ה'ל' - ~ה'ק"י)

הלכות שבת אות תמו

כתב הר"ם נ"ע, אדם שחילל שבת בשוגג בהוצאת חפץ לרה"ר או בנגיעת אש וכיוצא בדברים אלו יש לו ליתן חמישה דינרים הלייש לצדקה ובזה יתכפר לו, כי בזמן שהבית קיים היה מקריב חטאת, וחטאת בת דנקא, והוא עולה לשלשה הלייש. [אמנם עיקר מלכותו נסלע כדאיתא זכריתות והוא עולה לה' דינרים הלייש], ואותן יתן לצדקה.

הלכות פדיון בכורות אות ג

וחמש סלעים הן עשרים דינר של כסף יפה. ופר"ש ז"ל דינר של כסף אחד מכ"ה בדינר של זהב לפדיון הבן, פי' מה שאנו קורין עתה וזהב הוי דינר ויש בו משקל שני אשטרלינש וחצי משקל הישר שבקלוניא ובשקל יש בו ד' דינר נמצא שהשקל עולה עשרה אישטרלינש, תמצא סך חמש סלעים עולה חמשים אישטרלינש. והקשה עליו ר"ת ופירש שהזהב אינו עולה כל כך, וזה נראה לעינים כי אינו עולה לכל היתר כי אם (לאחר) [לאחד] שנים עשר של כסף, לכך נראה לי כי אותו דינר של זהב כפול היה ובלע"ז מאלייא דובלייא והיא עולה כ"ד דינר של כסף, והאי דנקט כ"ה בתלמוד כך היו מרויחין החלפנים בקלבון אותו דינר. עכ"ל. ור"א והריא"ף ז"ל כתבו שהפרוטה חצי חבה, וחבה משקל שעורה אחת מכספא דמנקי, וקצ"ב פרוטות יש בדינר, נמצא ששתי מעין הם ס"ד פרוטות הם ל"ב שעורות של כסף נקי. והל"ב הם משקל ארגונץ שהרי הם אמרו (רל"ב) [זל"נ] חבות הם תמניא גרעיני חרוב (שהרי) [שסס] ודאי משקל ארגונץ שהוא שוה פשיט אחד של ברצלונש. וזה חשבון מכוון מנמקי החכם דון בונפוש שאלתיאל ז"ל בפרק שבועת הדיינין. ותלמיד אחד מהרשב"א ז"ל כתב, בפדיון הבן חמש סלעים, וכל כסף האמור בתורה הוא כסף צורי, ותנן [נ]בכורות חמש סלעים של בן במנה צורי, ויש בסלע ד' דינר כסף, והדינר לדעת הגאונים ז"ל משקל ג' ארגונץ כסף, נמצאו ה' סלעים שהם כ' דינרי כסף שהם ששים ארגונץ, והם חצי זקוק כסף פחות רביע אוקיא. וכן נמי כתב הרשב"א ז"ל בתשובה (מ"א סי' ר').

הלכות כתובות אות ג

דינרין אלו לא תקנו אותם מן הכסף הטהור אלא מן המטבע שהיה באותן הימים שהיה שבעה חלקי נחושת וחלק אחד כסף, עד אשר יהיה בסלע חצי זוז של

כסף. ונמצאו מאתים של בתולה כ"ה דינרין של כסף, ושל בעולה י"ב דינרין וחצי. והדינר הוא הנקרא זוז בכל מקום, ומשקל הזוז צ"ו שעורות, בין שיהיה מן הכסף הטהור בין שיהיה מן המטבע שהיה באותן הימים. והרש"י ז"ל כתב שמאתים דינרין עולין חמשים סלעים שהן מחזיקין חמש מאות אשטרליניש, שהסלע הוא עשרה פשיטין אישטרליניש. והר"ש ז"ל כתב בתשובה (ח"א סי' אלף י"א) הסכימו הגאונים ז"ל שהפרוטה משקל חצי חבה שהיא משקל חצי שעורה, וכבר ידעת שאמרו שיש קצ"ב פרוטות בדינר, כלומר בדינר כסף, ונמצאו קצ"ב פרוטות משקלן צ"ו שעורות, ומשקלן ג' ארגינץ, (שהם) נמצא דינר של כסף משקלו ג' ארגינץ שהם כשלשה אישטרליניש. ולפי חשבון זה יעלו מאתים דינרין לשש מאות ארגינץ שהם שש מאות אישטרליניש, דמיהן כשלש מאות דינרין ברצלוני בקירוב.

הלכות חלה אות א

כמה שיעור העיסה שחייבת בחלה, מ"ג ביצים וחומש ביצה, (כגון) [כגון] הביצה הבינונית ולא כמשקלה. והר"ש ז"ל (כל ספרי דזירש"י נהלכות פסח) כתב ששיעור חלה בכך וחל"ה עולה כך בגימטריא, אבל אם היא יתרה ה' ביצים או ו' אין לחוש בכך. ע"כ.

וכיצד עושין, מביאין כלי מלא מים על כל גדותיו ונותנו תוך כלי אחר ונותנים לתוכו מ"ג ביצים אחת אחת וחומש ביצה, וכל מה שנשפך מן המים לתוך הכלי האחר הוא שיעור חלה. וזה אנו למדין מתוספתא דנזיר (פ"ד ה"א), [וזהו דעת הראב"ד ז"ל]. והכלי שמחזיק אלו המים בצמצום הוא שיעור למדת הפסח. אמנם יש לפקפק בזה השיעור, אם נשער אותו כלי המחזיק אותן המים בקמח רפוי שקורין שובול או בעצור ומחובץ שקורין קלקאט, וכתב ר"ת ז"ל וכשמודדין במדה זו גודשין אותה בקמח רפוי, דהא אמרינן בפרק במה מדליקין ארבעים סאה בלח הם ששים סאה ביבש, משמע דגודשא תלתא הוי, הילכך נמצא שהגדישה נכנסת במחיקה דלח, דזו כזו, מחוק דלח הוי כגדוש דיבש, והוא שיהא גבהו כחצי רחבו. ע"כ. והראב"ד ז"ל כתב שיעור [אחד] שאין לפקפק בו והוא שיעור ה' ליטרין למשקל הפלפל עם הועודות, וכדאי הוא הרב לסמוך עליו. וה"ר אשר ז"ל ביאר עוד המשקל ואמר שהוא ד' ליטרין וחצי והליטרא י"ד אוקיות וחצי והאוקיא משקלה כ"ד פשיטין מלגוייריש. ורבינו הא"י ז"ל כתב כי חמשת רבעים קמח הם ת"ש כספים ויותר מעט מכספים של בבל.

וכתב אחד מן המחברים ואמר, ושיעור עיסה אמר רב קבא מגלונאה לפסחא וכן לחלה, והיינו חמשת רבעים ועוד שהם מ"ג ביצים וחומש ביצה, וכל ביצה (וביצה) [ומחלה] ל"ה כספים בכספים שלנו. ואמר רב סעדיה גאון ז"ל (סדורס"ג מהדורת מקיצי נרדמים עמ' קא) שיעור עיסה עד כדי עומר לגולגלת דהיינו תש"ך זוזי, בזוזים שלהם. והר"ם במז"ל כתב (הל' זיכוריס פ"ו הט"ו) שיעור עיסה מלא העומר, בין במין אחד בין בחמשה מינין כולן מצטרפין לשיעור, וכמה השיעור, שני קבין פחות חומש, והקב ד' לוגין והלוג ד' רביעיות והרביעית אצבעים על אצבעים ברום אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע, וכל האצבעות רוחב גודל של יד, נמצאת למד שהמדה שיש בה עשר אצבעות על עשר אצבעות ברום שלש אצבעות ותשיע אצבע בקירוב היא העומר, וכן מדה שיש בה ז' אצבעות פחות ב' תשיעי אצבע על ז' אצבעות פחות ב' תשיעי אצבע היא מדת העומר, ושתי המדות האלו כאחת הן עולין, וכמה מכילה מדה זו, כמו מ"ג ביצים בינוניות וחומש ביצה, והם משקל פ"ו סלעים ושני שלישי סלע מקמח החטים שבמצרים שהן משקל ת"ק זוז מזוזי מצרים בזמן הזה, ומדה שהיא מכילה כמשקל הזה מקמח החטים בה מודדים לחלה בכל מקום. וכתב ה"ר יצחק ב"ר אברהם ז"ל על מה ששנינו חמשת רביעיים קמח ועוד, רש"י ז"ל לא גרים ועוד דהא אינן אלא ה' רבעים קמח בצמצום, פירוש חמשת רבעים צפוריים [שהם ו' רבעים ירושלמיים] שהם ז' מדבריים. [ביצים של צפורים הם גדולים משל ירושלים השתות, ושל ירושלים גדול משל מדבר השתות. ואני מצאתי בפרושי הרש"י ז"ל וז"ל בפ"ק דשבת (ט"ו ע"א) וז"ל חמשה ועוד חייבין, דקסבר ר' יוסי מדה מדברית וכו', והכי נמי אמר ר' יוסי בעירובין וכו', והתם מפרש האי ועוד אחד מעשרים לכל ביצה וביצה. עכ"ל. והם למדת צפורי ביצה ומחצה ולמדה מדברית ב' ביצים ושביעית ביצה בקירוב.] ור"ת כתב כי הועודות לפי מה דתניא (עירובין פ"ג ע"ז) כל האוכל כמדה זו ברוך ומבורך, פירוש כמדת העומר, שלא להפקיע עיסתו מחלה, וכיון שהוא אוכל כמדת העומר מ"ג ביצים וחומש ביצה ודאי הוצרך ועוד להפרשת חלה. וכתבו ר"ת ורבי שמואל אחיו שמונתר לנדות אותן בני אדם שגודשין מדותיהן בפסח ומעמידין עצמן בספק כרת. וכן נהגו שלא לגדוש. תשובת רבינו יצחק ז"ל מדה של פסח אין נהגין לעשות אותה גדושה, וקבא מלוגנאה לפסחא וכן לחלה. ובפ' אלו עוברין משמע בלא גודש, וכל בכל התלמוד כשמזכירין מדה סתם או קב משמע בלא גודש. והני ה' רבעים קמח שהם מ"ג ביצים הוא משקל תש"ך זוז. ואנן שיעור משקל לא נהיג לן, דאיכא דקלילי ואיכא דלא קלילי, וביצים נמי איכא קטנים ואיכא גדולים. אלא לפי חשבון רביעית של תורה אצבעיים על אצבעיים וכו' יצטרך לשיעור חלה כלי אחד של ו' אצבעות על ו' אצבעות

ברום ח' אצבעות וג' חומשים וחומש חומשא, ואם תחשוב אותם האצבעים של אותו כלי חרש שעשיתי לעצמי יעלו לך לחשבון זה. עכ"ל המחבר ז"ל.

פירוש

בהלכות שבת מביא הארחות חיים מדברי המהר"ם מרוטנבורק דין כפרה למחלל שבת בשוגג, וראה מה שכתבנו בזה בציאורנו לדברי התש"ז קטן.

בהלכות פדיון בכורות ובהלכות כתובות מביא הארחות חיים את שיטת רש"י ואת שיטת הרשב"א (ומביא גם את דברי החכם דון זונפוס שאלתיאל, ממנהיגי הציבור בצרלונה בזמן הרשב"א, שקוצר כדברי הרשב"א), וראה לעיל בציאורנו לדבריהם במקומם. ומביא עוד הארחות חיים שר"ת חולק על רש"י ואומר שמשקל דינר הזהב של הגמ' היה כפול ממשקל דינר הכסף, ומהקשר הדברים נראה שכוונתו לומר שר"ת חולק על רש"י וקוצר ששיעור הדינר קטן בחצי, וכמו שהצינו בדברי ר"ת המנחת יהודה והכו"פ (ראה להלן בציאורנו לדברי המנחת יהודה), אך מלשוננו לא נראה כן, ור"ע (יש לציין שהלשון בכל הקטע כאן נראית משושבת, והלכות פדיון בכורות לא נשתמרו באף אחד מכה"י של הארחות חיים, ואולי אם יימצא כה"י שבו הנוסח מדויק יותר יתבהרו הדברים). ומטבע 'מאליא דובליא' שכותב, אינני יודע מהו.

בהלכות חלה, תחילת דבריו כותב הארחות חיים ששיעור חלה מ"ג ביצים וחומש 'כגון הביצה הבינונית ולא כמשקלה', ודבריו לקוחים מדברי הרמב"ם (הל' חמץ ומצה פ"ה ה"ב), ור"ל 'כגוף', וכן הוא באו"ח הלכות חמץ ומצה אות ק. וכוונתו לבאר שמידת ביצה היא מידת נפח ולא משקל, ומבאר גם שהביצה צריכה להיות ביצה בינונית. ומביא הארחות חיים בשם רש"י ששיעור חלה בכך וחל"ה עולה כך בגימטריא אבל אם היא יתרה ה' ביצים או ו' אין לחוש בכך, ומקורו הוא מספרי דבי רש"י בהלכות פסח (מחזור ויטרי וסידור רש"י, איסור והיתר לרש"י, ספר הפרדס, ספר האורה) גבי הדין שלא ללוש יותר משיעור העומר, שע"ז כתב רש"י שנקטו שיעור זה משום שיעור חלה, אך אין לחוש אם העיסה היא קצת יותר משיעור זה. ונראה שניטט זאת הארחות חיים כאן כאן משום הגימטריא.

אח"כ מבאר הארחות חיים את אופן המדידה, וכותב שמודדים את נפח הביצים ע"י הכנסתם למים והכנת כלי המכיל את שיעור המים שיצאו ממ"ג ביצים וחומש, ושזו שיטת הראב"ד, אלא שמסתפק איך למדוד את שיעור הקמח בכלי זה, האם שיעור

חלה הוא שיעור קמח הממלא את הכלי כשהוא רפוי או כשהוא דחוס. ופושט זאת האורחות חיים מדברי רבינו תם שכותב שהוא בקמח רפוי, אלא שדעת רבינו תם שיש למלא את הכלי עם גודש של שליש, כיוון ששיעור מידה ציבש נחשב שיהא לשיעור המדה של לח הקטן ממנו בשליש (ומציא ראה לזה מלשון המשנה בכלים ט"ו א' ואהלות ח' א' המוצאת בגמ' בשבת ל"ה ע"א). אמנם בסוף דבריו מציא האורחות חיים שגם ר"ת עצמו לא סמך למדוד בגדוש לקולא.

עוד מציא האורחות חיים שיעורים במשקל בשם הראב"ד והר"ר אשר (מסתבר שכוונתו לר' אשר ב"ר שלמיה מלוניל) ור' האי. בשם הראב"ד מציא האורחות חיים שהשיעור הוא ה' ליטרין למשקל הפלפל, אמנם אין בידינו מה היה משקל הפלפל של הראב"ד ולא נוכל לדעת את שיעורו. בשם הר"ר אשר מציא שהשיעור הוא ד' ליטרין וחצי והליטרא י"ד אוקיות וחצי והאוקיא משקלה כ"ד פשיטין מלגוייריש", ועיין לעיל בצאורנו לדברי בעל העיטור ש'פשוט מלגוייריש יפה' שהזכיר בעל העיטור משקלו 1.27 גרם, וא"כ נראה שפשוט מלגוייריש רגיל (בהנחה שלא היה שינוי בין זמנו של בעל העיטור לזמנו של ר' אשר שהיה נעיר מצעל העיטור כ-30 שנה) יש לחשב לצורך 1.3-1.5 גרם, וא"כ שיעור הציצה כ-41.8-47.3 גרם. בשם ר' האי מציא האורחות חיים שהשיעור הוא ת"ש כספים ויותר מעט מכספים של צבל', ונראה שמקורו הוא מהרי"ל גיאת, ועיין מה שכתבנו בצאורנו לדברי רי"ל גיאת.

אח"כ מנטט האורחות חיים קטע ארוך מדברי 'אחד מן המחברים'. תחילת דבריו הם ליטוט מדברי הרי"ל גיאת, ר' סעדיה גאון והרמב"ם, וראה בצאורנו לדבריהם במקומם. אח"כ מציא מדברי הריב"ז א' את מחלוקת רש"י ור"ת המוצאת גם בתוספות בכמה מקומות (שבת ט"ו ע"א, עירובין פ"ג ע"ב, פסחים מ"ח ע"ב) האם גורסים בעירובין וצפסחים 'חמשת רבעים ועוד חייבים בחלה' או שלא גורסים 'ועוד', שרש"י סובר שלא גורסים ועוד כיוון ששיעור העומר הוא מ"ג צינים וחומש מדבריות שהם חמשת רבעים ליפוריים בדיוק לשיטת רבנן דר' יוסי בשבת, ור"ת גורס ועוד ומפרש שהצרייתות בעירובין וצפסחים הן כשיטת ר' יוסי סובר שיש להוסיף 'ועוד' (וצפסחים אפשר שכוונת הגמרא למשנה בעדיות, וליטטה ממנה רק את שיטת ר' יוסי), ומפרש ר"ת שזה כיוון שר' יוסי סובר ששיעור עומר לחלה הוא השיעור שצריך שישאר אחר הפרשת החלה, ומוכיח זאת ממה שכתב בצרייתא בעירובין ש'כל האוכל כמידה זו צריך ומצורף', שמפרש ר"ת שהכוונה היא שאוכל כמידת העומר בלא ה'ועוד', והוא מצורף כיוון שלא מפקיע עיסתו מחלה (ונע"ק דזהמשך הצרייתא כתוב

האגודה

ש'פחות מכאן מקולקל צמעיו', ולא שפחות מכאן מפקיע עיסתו מחלה), וא"כ מוכח ששיעור אכילתו צפועל לאחר ההפרשה הוא כמידת העומר. ובחלק מכתה"י יש תוספת בתוך הדברים (הוצאה צפנים בסוגרים מרוצעות), ונראה שהיא תוספת בעל האורחות חיים עלמו צמהדורה מאוחרת ואינה מדברי 'אחד מן המחברים', ומציא זה את דברי רש"י צשצת שמפרש שמה שר' יוסי סובר שצריך להוסיף 'ועוד' זה לשיטתו צעירובין (פ"ג ע"א) שנתקטנו הצילים ושיעור פרס הוא שתי צילים 'שחקות' ששיער רצי שהן שתי צילים 'ועוד' שהוא תוספת אחד מעשרים צילה, ולפי"ז תוספת ה'ועוד' לשיעור חלה היא 'למדת צפורי צילה ומחלה ולמדה מדברית צ' צילים וצציעית צילה צקירוב'.

עוד מציא 'אחד מן המחברים' מדברי ר"ת והרשב"ם שמותר לנדות את המודדים את מדת העומר לעיסת הפסח צהוספת גודש (ומכאן שאף שר"ת סובר שיש למדוד צמידה גדושה כמו שהציא האורחות חיים לעיל, מ"מ לא רצה לסמוך על זה לקולא כלל), ומציא גם מתשובת רבינו יצחק (מסתבר שכוונתו לר"י הזקן) שאין לגדוש את מידת הפסח, ושכן משמע צפרק אלו עוצרין (ולא הצנתי כוונתו), וצצכל מקום שמוזכרת מדה צגמ' משמע שהיא צלא גודש (אולי כוונתו שמכך שהגמ' לא מזכירה צאף מקום שיש להוסיף את הגודש מכלל שכל המידות הן צלא גודש).

אח"כ מצטט המחבר צקיטור מדברי בעל העיטור שאין נוהגים לשער צמשקל וגם אין יודעים איך למדוד ע"פ צילים, ולכן מסיק המחבר שיש למדוד צ'כלי אחד של ו' אצצעות על ו' אצצעות צרום ח' אצצעות וג' חומשים וחומש חומשא' כמו שצנה לעלמו, שכן עולה הצשצון לשיעור חלה ע"פ דברי הגמרא ששיעור הצציעית אצצעיים על אצצעיים צרום אצצעיים וחצי אצצע וחומש אצצע.

האגודה (~ה'מ' - ~ה'ק"י)

מסכת כתובות סי' ח

מצאתי בשם רבינו תם דמנה רק זקוק כסף, ובכן אני מחשב שקלי פדיון הבן וכל הצשבונות.

אחתיה דרמי בר פפא ארכס כתובתה. מסיק הלכה כרבי מאיר בגזירותיו וצריך לכתוב כתובה. ונראה לי מה שעתה נוהגין לעשות תנאים בין איש לאשתו לפחות מן הכתובה היינו משום דמנה פירש רבינו תם דהוי זקוק כסף ומאתים היינו שני זקוקים, נמצא כשנותנים לבתולה עשרה זהובים ואלמנה חמשה זהובים הרי זה לא פיחתו.

ונמצא בשם רבינו תם דמנה היינו זקוק כסף, עיין בבכורות.

ה' סלעים של בן במנה צורי, מאי מנה צורי א"ר אשי מנה של צור. פירש בקונטרס היוצא במדינת צור, וזה הוא שיעור של אותו מנה סלע, דהסלע ד' זוזים והזוז במשקל זהוב של משקל ב"פ ומחצה למשקל הברזל. ונראה שקבלה היתה בידו מרבותינו. ובפירוש של חומש פרשת אלה המשפטים פירש שקל משקל ד' זהובים שהם חצי אונקיא למשקל הישר שבקולני"א. ור"ת פירש דדינר זהב עוביו כפלים כשל כסף. מצאתי בתוספות בשם רבינו תם דמנה הוא זקוק כסף, נמצא חמש סלעים חמישית של מנה והוא חמישית של זקוק כסף, וכתובת בתולה היא ב' זקוק כסף. והרמב"ם כתב (הל' שקלים פ"א ה"ג) דשקל עשרים גרה היינו עשרים מעה, ומעה כסף משקל שש עשרה שעורות בינוניות.

פירוש

בעל האגודה מציא בשם ר"ת ששיעור מנה, שהוא 25 שקלים של תורה, הוא זקוק כסף, וכתב שע"פ הוא נוהג לחשב את שקלי פדיון הצן ואת שאר הדינים. מסתיימת דבריו נראה שכוונתו צ' זקוק' למשקל ה'מארכ' שהיה מכונה זקוק צפי היהודים, וממה שלא הזכיר לאיזה זקוק כוונתו מסתבר שכיוון לזקוק של קולוניא עירו שהיה הזקוק המפורסם והחשוב ביותר באירופה. משקלו של זקוק קולוניא היה 233.8 גרם, ולפי"ז נמצא משקל השקל 9.3 גרם, שהוא משקל נמוך בהרבה מכל שיטות הראשונים (מלבד שיטת ספר אסופות, עיין לעיל בדבריו וצביאורנו שם. ויש לציין שבעל האגודה עצמו הכיר שמשקל זה הוא נמוך מאלד וכתב שהמנה הוא 'רק' זקוק כסף). עוד תמוה מדוע לא מלאנו לאף אחד מהראשונים שהזכיר לשיטה מחודשת זו (הכפתור ופרח, והמנחת יהודה הזכירו שיעור קטן עוד יותר בשם רבינו תם, חצי משיעורו של רש"י, וגם על שיטתם יש לפקפק כמו שכתבנו בצאורנו

מנחת יהודה ("ריב"א על התורה")

לדעריהם), וכן לא נמנע מאומה מזה בספר הישר של רבינו תם, ואדרבה, מוצאים שם דברי הלכה טוב שמהם עולה שהמנה הוא ליטרא (אם כי ליטרא קטנה יותר מזו של רש"י).

ולולא דמיסתפינא הייתי אומר ששיטת רבינו תם באמת כשיטת רש"י, וטעות היתה לבעל האגודה בהצגת דבריו, שרבינו תם הורה כדברי רש"י זקנו שהמנה הוא ליטרא, ונקט 'זקוק' כיוון שכך כונתה הליטרא בימיו קודם שהתפשט משקל המאריך באירופה והמילה 'זקוק' יוחדה לו (ראה בספר הפרדס הלכות רצית), ובעל האגודה שלא ידע מדבר זה הצין בפשטות שכוונת רבינו תם למאריך שכונה 'זקוק' בזמנו. ואם נקבל שדברי הכפתור ופרח והמנחת יהודה נכונים, אפשר ליישב שדברי רבינו תם במקורם היו שהמנה הוא חצי ליטרא, וכוונתו היתה לחצי ליטרא בת 12 אונקיות שנהגה בימיו, ובעל האגודה הצין שכוונתו לחצי ליטרא בת 16 אונקיות, שהוא מאריך. ול"ע.

וראה לעיל בדברי תשובות מיימוניות וצמ"ח שם.

ולעניין הזהובים שהזכיר, הזהובים בזמנו של האגודה נטבעו בכמה מדינות שונות ולא הוזכר כאן לאילו זהובים כוונתו, אך כולם היו ע"פ התקן של הפלורין (florin) שהכיל כ-3.53 גרם זהב ולכן אין נפק"מ בדבר (ואולי לכן כתב צמ"ח 'זהובים'). ויולא מדבריו שיחס הזהב לכסף הוא כ-13.2 (יחס זהב טבע לכסף נרופ).

מנחת יהודה ("ריב"א על התורה") (~ה'מ' - ~ה'ק"י)

שמות פרק כ"א פסוק ל"ב

כסף שלשים שקלים וגו'. פי' ר"ש שקל משקלו ד' זהובים שהם חצי אוקיא למשקל קולוניא הישר עכ"ל הרי לך מתוך דבריו שחמש סלעים של פדיון הבן הם נ' אשטרלינ"ש, שהרי סלע דרבנן הוא שקל דאורייתא, והשקל משקלו חצי אוקיא כמו שפירש ר"ש, והחצי אוקיא משקלה י' אשטרלינ"ש שהרי יש בזקוק (ס"ה) [ששים ומאה] אשטרלינ"ש, וא"כ ה' שקלים משקלם נ' אשטרלינ"ש. גם יש ללמוד מתוך דבריו שדינר זהב ודינר כסף משקלם שווה, שהשקל משקלו ד' זהובים, ושקל דאורייתא הוא סלע דרבנן, וסלע דרבנן הוא ד' דינרין של כסף, הרי שהדינר של זהב ודינר של כסף משקלם שווה. גם הוא פירש כן בפרק הזהב. ופירשו שם התוספות וז"ל ואינו כן נראה לר"ת, דאמרינן (צ"מ מ"ד ע"ג) דינר של כסף אחד מכ"ה בדינר של זהב. פירוש, דינר של זהב שווה כ"ה דנרים של

כסף, ולדברי ר"ש האומר שדינר של כסף הוא משקל ב' אשטרליני"ש וחצי א"כ הדינר של זהב שוה ס"ב אשטרליני"ש וחצי שהם כ' (נ"א: כ"א) דינרים טורני"ש, ועכשיו הדינר שקורין מייל"א דמוצ"א אינו שוה כי אם י' דינרים טורני"ש, ואם אתה אומר שדינר זהב ודינר כסף שוים במשקל היאך הוזל השער כל כך שמתחלה היה שוה כל דינר זהב כ"ה דינרים בכסף ועכשו אינו לכל היותר יותר מי"ב. לכך אומר ר"ת שדינר זהב משקלו כמשקל ב' דנרים של כסף, וזהו שאמרו חכמים דינר של כסף אחד מכ"ה בדינר מזהב, כלומר הדינר של כסף שמשקלו כמשקל חצי דינר של זהב אינו שוה אלא אחד מכ"ה חלקים בדינר של זהב, אבל ודאי אינו שוה משקל במשקל כי אם אחד י"ב חלקים. וראיה לדבר, דאמרינן בפרק אלו טרפות (חולין נ"ה ע"ז) ואם נשתייר כעובי דינר של זהב, ולא נקט של כסף, ש"מ דינר זהב ודינר כסף אינם שוים במשקל, שדינר זהב כפול היה בעובי מדינר של כסף. ועוד ראיה, דבספר שמואל (צ' כ"ד כ"ד) כתוב שקנה דוד גורן ארונה היבوسی בנ' שקלים ובדברי הימים (א' כ"א כ"ה) כתוב שקנה בשש מאות שקלים, הא כיצד, קנאו בנ' שקלי זהב ששוים שש מאות שקלי כסף. ואף על גב דבקרא דשש מאות כתיב שקלי זהב שש מאות, הכי פירושו, שש מאות שקלי כסף שפרע לו בשקלי זהב. ומיהו בפרק בתרא דזבחים (קט"ז ע"ז) פריך קראי אהדדי ומשני בענין אחר גבה מכל שבט חמשים וכו', ומ"מ אין מקרא יוצא מידי פשוטו. הרי הוכחנו לר"ת שדינר זהב ודינר כסף אינם שוים במשקל, וגם ר"ש פירש בסוף פרשת נשא (צמדנ"ז פ"ו) ששקלי זהב אינם שוים לשקלי כסף. ולדברי (ר"ש) [ר"ת] יתישב ההיא דאמרינן דינר של כסף אחד מכ"ה בדינר של זהב, שהרי דינר של כסף משקלו כמשקל חצי דינר של זהב שהוא אשטרליני"ן ורביע, א"כ הדינר של זהב אינו שוה כי אם ל' אשטרליני"ש, ועכשיו נמצא הדינר של זהב שקורין מייל"א דמוצ"א שוה ל' אשטרליני"ש שהם י' דנרים דטורני"ש. ומאחר שהוכחנו לר"ת שדינר של כסף שוה אשטרליני"ן ורביע יש ללמוד על ה' סלעים של פדיון הבן שהם כ"ה אשטרליני"ש למבין. והא דאמרינן התם דינר של כסף אחד מכ"ה בדינר של זהב ולא אמר אחד מכ"ד, י"ל שאותו דינר משום הכרע, שכן דרך מוכרי דינרים של זהב לתת מעט יותר להכרע, ואותו מעט שנותנין הוא שוה דינר של כסף, אבל גוף הדינר אינו שוה אלא כ"ד. וראיה בבכורות (נ' ע"ה) דמסיק התם גבי פדיון בכור שאם נתן ישראל לכהן דינר זהב מהדר ליה כהן לישראל זוזא ושתותא שהרי דינר זהב שנתן לו שוה כ"ה דינרין של כסף והוא אינו חייב לו אלא ה' סלעים שהם כ' דינרין, שיש בסלע ד' דינרין, ולכך מהדר ליה זוזא ושתותא, זוזא הוא דינר כסף, ושתותא הוא ד' דנרין שהם השתות מדינר זהב ששוה כ"ד של כסף בלא דינר של הכרע, ואמאי נקט כי האי לישנא זוזא

ושתותא לימא דליהדר ליה חומשא שהוא ה' דינרין של כסף, אלא להכי נקט זוזא ושתותא לפי שהזוז הוא דינר של הכרע ושתותא הוא גוף הדינר. ועוד ראייה, דאמרינן בפ"ק דשקלים (ה"ד) שקלבון מחצית השקל היה חצי מעה, וזה אחד מכ"ד למחצית השקל, שמחצית השקל ב' דינרין ושש מעות יש בדינר הרי י"ב מעות, נמצא חצי מעה אחד מכ"ד ממחצית השקל, ומשמע שההכרע דינר זהב הוא דינר כסף שהוא אחד מכ"ד בו.

ומצאתי כתוב בתשובת רבי אליהו מנחם מלונדרי"ש וז"ל איתא בירושלמי בפרק החובל (ה"ו) חד בר נש אפקיר לר' יהודה בר' חנינא, ר"ל העיז פניו, וקנסיה ריש לקיש ליטרא דדהבא, ופי' הרב הספרדי שהוא ל"ה דנרים, ולא ידענו מנין לו זה כי מי יוכל לנגוע בקצהו. ובירושלמי פרק עשירי דתרומות (ה"ה) גבי דג טמא שכבשו עם דגים טהורים איתא כמה לוג מחזיק ב' ליטראות כמה ליטרא עבדא ק' זוזי, והזוז הוא הדינר, ושש מעה כסף דינר לאחר שהוסיפו המדות, דבתחלה היה השקל כ' גרה, שקל של תורה הוא סלע והסלע ד' דינרים, הרי ה' גרות לדינר, וגרה הוא מעה, והוסיפו שתות ועשו הדינר שש מעה, והמעה הוא חצי אשטרלינ"ש, הרי שהדינר ג' פשיטים, הרי לק' זוז ג' מאות פשיטים והם כ"ה דינרים של כסף, וכן משקל ליטרא של רוב (נ"א: שרוב) דבר הנמכר בליטרא. הרי (נ"א: הם) משקל הליטרא כ"ה דינרי כסף, וכל פשוט זהב שוה י"ב פשיטים של כסף כדפסק ר"ת בפרק הזהב גבי מתניתין דמשך הימנו פירות בדינר של זהב, הרי לחשבוננו ליטרא זהב שוה ט"ו ליטראות אשטרלינ"ש. ובשכבר יזמתי לשקול הליטראות לביצים, כי הלוג ב' ליטראות כדמפורש בירושלמי שהבאתי, והלוג ו' ביצים, הרי משקל הליטרא ג' ביצים, ומצאנו משקל הביצה קרוב למ' פשיטים. וחשבון הראשון ישר בעינינו. עכ"ל התשובה. הרי לך לדבריו שדינר כסף ג' אשטרלינ"ש, וא"כ הסלע י"ב אשטרלינ"ש, הרי לך מתוך דבריו על ה' סלעים של פדיון הבן שהם ס' אשטרלינ"ש, והרי לך שלש מחלוקות בדבר.

קצורו של דבר ה' סלעים של פדיון הבן לר"ש נ' אשטרלינ"ש, ולר"ת בן בתו כ"ה אשטרלינ"ש, ולרב מלונדרי"ש ס' אשטרלינ"ש. וכתוב בסמ"ג ובסמ"ק במצות לקדש האשה שפרוטה משקל חצי שעורה בינונית של כסף נקי. עכ"ל. והיא אחד משמונה באיסר האיטלקי, וב' אסרין יש בפונדיון, וב' פונדיון יש במעה, הרי לדבריהם שיש לפרש הה' סלעים של פדיון הבן בענין אחר, וצ"ע בתוספות.

פירוש

המנחת יהודה מציא את דברי רש"י שהשקל של תורה משקלו ארבעה זהובים שהם חצי אונקיה של קולוניא, וכותב שחצי אונקיה משקלה עשרה אשטרלינג⁵, ומצא שלפי"ז דינר הכסף של הגמרא שהוא רבע מהשקל של תורה משקלו כזהוב אחד, ונמצא ששיטת רש"י היא שדינר כסף ודינר זהב משקלם שווה, וממה שדינר הזהב שווה 25 דינרי כסף מוכח שמחיר הזהב הוא פי 25 ממחיר הכסף (ומה שכותב שרש"י פי"ז כן גם בפרק הזהב, נראה שהוא טעות ול"ל בפרק יש בכור, שם בדף מ"ט ע"ב כותב רש"י בדבריו כאן). ועל זה מציא שהקשה ר"ת שא"ל לומר כך כיוון שלפי"ז יוצא שדינר זהב שהוא צמסקל שנים וחצי אשטרלינג כדינר כסף יהיה שווה 62.5 אשטרלינג כסף שהם שוים כ-20 דינרים טורניש, והמציאות בזמנו היתה שדינר 'מיילא דמואל' ששווקל 2.5 אשטרלינג (המנחת יהודה לא כותב במפורש שכך היה משקלו של דינר זהב כדי לזכור את הראיה) שווה רק 10 דינרים טורניש, וא"ל לומר שהשתנה כ"כ יחס מחיר הזהב לכסף בין זמן הגמרא לזמנו.

ולציאות דבריו יש להקדים, שחשבון המטבעות הנזכר כאן איננו מדברי ר"ת כדמוכח בספר הישר ובכל המקומות שהוצאו דברי ר"ת אלו בתוספות (כתובות ז"ט ע"א, ז"מ מ"ד ע"ב, שבעות מ"ד ע"ב, בכורות נ' ע"א), אלא ר"ת הקשה בסתם שזמנו שווי הזהב איננו יותר מפי 12 משווי הכסף, ובעל המנחת יהודה מוכיח זאת משווי המטבעות היוצאים בזמנו. בזמנו של בעל המנחת יהודה יצאו צרפת מטבעות טורניש גדול (Gros tournois) שהיו שוים לדינר (Sol) טורניש שהוא 12 פשוטים (Denier) טורניש, והיה זה כ-4.04 גרם כסף טהור (צאופן רשמי, בפועל לרוב היה פחות), לזידם נסחרו מטבעות הסטרלינג (Sterling/Penny) האנגליים שנקראו צרפתית 'אשטרלינג' (Esterlin), והיה זה כ-1.35 גרם כסף טהור (רשמית, ובקירוב גם בפועל), והשער היוצא היה 3 אשטרלינג כדינר טורניש. עוד יצאו בזמנו צרפת כמה סוגים שונים של מטבעות זהב שכונו בשמות שונים – 'פלורין זהב' (Florin d'or) שהיה חיקוי צרפתי למטבע הפלורין של פירנצה האיטלקית ונקרא גם 'קטן מלכותי של זהב' (Petit Royal d'or) או 'קטן מלכותי יושב' (Petit Royal assis) כיוון שהוטבע עליו מלך יושב עם שרביט והוא היה מטבע קטן יחסית, 'שרביט זהב' (Masse d'or)

⁵ מילת 'אשטרלינג' כאן משמשת כמילה נרדפת ל'פשיט', ואין הכוונה למטבע הסטרלינג האנגלי, אך המנחת יהודה מתייחס בפשטות לפשיט של רש"י כשוה לסטרלינג האנגלי. ובאמת משקל הסטרלינג האנגלי היה שווה למשקל הפשיט של רש"י, אלא שלא היה מכסף טהור והכיל רק 92.5% כסף, וצ"ע קצת.

או 'גדול מלכותי' (Grand royal) שהיה מטבע גדול שהוטבע עליו מלך יושב מחזיק בשרביט (בעיצוב קצת שונה מה'פלורין זהב'), 'כסא זהב' (Chaise d'or) שהיה מטבע גדול שהוטבע עליו מלך יושב על כסא מלכות, 'פלורין זהב למלכה' (Florin d'or à la reine) או 'שרביט זהב קטן' (Petite masse d'or) שהיה מטבע זהב שהטבעתו לפלורין הזהב אך קצת יותר גדול, 'גלימה' (Mantelet) או 'קטן מלכותי עומד' (Petit royal debout) שהיה מטבע קטן יחסית שהוטבע עליו מלך עומד לבוש גלימה, ו'כבש זהב' (Agnel d'or) שהיה מטבע שהוטבע עליו כבש. הכינוי 'מיילא דמונא' שכותב המנחת יהודה איננו מוזכר במקורות החילוניים ככינוי לאחד המטבעות, אך כפי שאפשר לראות מהרשימה הנ"ל ריבוי כינויים לאותו המטבע לא היה דבר נדיר, ונריך לומר שכינוי זה היה כינוי נוסף לאחד המטבעות דלעיל. המטבע המתאים לתיאור ה'מיילא דמונא' הוא ה'פלורין זהב' שהיה מטבע זהב טהור במשקל 3.547 גרם, שהוא בקירוב רב שניים וחצי אטרלינג (3.645 גרם), וערכו הנקוב היה עשרה דינרים טורניש (בתקופה זו בצרפת המערכת הכספית לא היתה יציבה, כפי שניתן לראות מהכמות הרבה של סוגי מטבעות שונים, וערכם הנקוב של המטבעות לא תמיד תאם לערך בפועל, אך מדברי המנחת יהודה כאן נראה שעשרה דינרים טורניש היה גם הערך בפועל של פלורין הזהב), ונראה שהכינוי מיילא דמונא ניתן לו כיוון ש'מיילא' (Maille. צרוב כה"י נמלא הציטוי בצורתו הספרדית 'מאלא' – Malla, אך פחות מסתבר שכן היה במקור) היה הכינוי למטבעות ה'חלי' הנרפתיים, בין למטבעות חלי דינר טורניש (Maille Blanche) ובין למטבעות חלי פשוט, וכיוון שה'פלורין זהב' היה שוה חלי ממטבע 'שרביט הזהב' שהוא בצרפתית 'מאלא דאור' (Masse d'or) הוא היה נקרא 'מיילא דמונא' (Maille d'masse).

ופירוש דבריו ע"פ כל זה, שצא להוכיח שיחס הכסף לזהב בזמנו הוא כדברי ר"ת שאיננו יותר מ- $\frac{1}{12}$, ומוכיח זאת ממה שדינר מיילא דמונא ששוקל 3.547 גרם זהב שווה עשרה דינרים טורניש שהם 40.4 גרם, שהוא יחס של $\frac{1}{11.7}$, ואם היה יחס בין כסף לזהב של $\frac{1}{25}$ הרי היה נריך דינר זה להיות שוה 88.675 גרם כסף שזה כ-20 דינרים טורניש (במדויק – 21.9, ובאחד מכתה"י הגירסה 'כ"א דינרים').

על קושיה זו מתרץ ר"ת שבאמת יחס הכסף לזהב בזמן המשנה והגמרא היה כצימיו $\frac{1}{12}$, ודינר הזהב היה שוקל כפול מדינר הכסף כיוון שמשקלו הסגולי של הזהב גדול יותר משל הכסף (19.32 גרם לסמ"ק לעומת 10.49 גרם לסמ"ק) וגם דינר הזהב היה עבה יותר מדינר הכסף (ומוכיח זאת ר"ת מדברי הגמרא בחולין נ"ה ע"ב 'ואי אשתייר ציה כעובי דינר זהב'), ומה שכתוב ששוה 25 דינרי כסף ולא 24 לפי משקל כפול ויחס כסף לזהב של 1

ל-12 זה כיוון שמנהג חלפני הכספים היה לקחת 'קלצון' להכרע בשיעור 1 מ-24 משווי ההחלפה כדמוכח בשקלים פ"א ה"ד שקלצון ממחצית השקל הוא חצי מעה, ולכן כדי להחליף דינרי כסף בדינר זהב צריך היה לתת דינר כסף לקלצון וסה"כ לתת 25 דינרי כסף. ומוכיח זאת ר"ת מסתירת הפסוקים בעניין קניית מקום המקדש ע"י דוד המלך, שבספר שמואל כתוב שקנאו בחמישים שקלים וצדה"י כתוב שקנאו בשש מאות שקלים, וע"כ הכוונה שקנאו בחמישים שקלי זהב שש מאות שקלי כסף, שהוא יחס של 1 ל-12.

אמנם יש להקשות על מה שהקשה ר"ת מדוע לא היה שוה דינר הזהב 24 דינרי כסף, מניין לו שמשקל דינר הזהב היה כפול בדיוק ממשקל דינר הכסף עד שמקשה מזה, והרי יכול היה לומר בפשטות שדינר הזהב היה שוקל קצת יותר מפי שניים מדינר הכסף ולכן היה שוה 25 דינרים ולא 24, וכפי שידוע היום שבאמת כך היתה המציאות⁶. ובדוחק י"ל שר"ת העדיף לתרץ שדינר אחד הוא קלצון כדי ליישב את הגמרא בצכורות שכותבת 'וזא ושותא', אף שמפשט דבריו נראה שהביא את גמרא זו רק כראיה ולא שממנה היתה הקושיה מעיקרה.

ומבאר המנחת יהודה שלשיטת ר"ת נמצא משקל דינר הכסף אשטרלין ורבע ומשקל הכסף לפדיון הבן 25 אשטרלינש שזה חצי משיטת רש"י, והיינו שלמד שר"ת איננו חולק על רש"י במשקל דינר הזהב לומר שהוא חמשה פשיטין אלא במשקל דינר הכסף לומר שהוא פשיט ורבע. ועיין לקמן בדברי הכפתור ופרח שגם הוא למד כדבריו. ונראה שלמדו כך כיוון שהניחו לדבר פשוט שההוצים הביזנטיים עליהם כותב רש"י שמשקלם שניים וחצי פשיטין שוים במשקלם לדינרי הזהב הרומאיים של הגמ', ואם משקל דינר הכסף הוא חצי ממשקל דינר הזהב הרי שהוא חצי ממשקל הזהוצים השוקלים שניים וחצי פשיטים.

אמנם קשה, דמלצד המנחת יהודה, הכפתור ופרח והתוס' המוצאות בסמ"ק מזכיר שהם כנראה המנחת יהודה עצמו כמש"כ שם (ואולי גם האורחות חיים והאגודה, ראה לעיל ציאורנו לדבריהם) לא נמצא לאף אחד מהראשונים שיזכיר שיטה מחודשת זו בשם ר"ת, וגם במקומות הרבים בתוספות שהזכירו את דברי רבינו תם שדינר הזהב

⁶ 'דינר זהב' הוא המטבע דינריוס אאוראוס (Denarius aureus - דינר זהב בלטינית) הרומאי שהיה בערך בגודל של דינר הכסף שהוא מטבע הדינריוס (Denarius), וכנראה מפני כך היה נקרא 'דינר זהב'. משקלו היה קצת יותר מכפול מכמות הכסף שבדינריוס, ובתקופות המוקדמות יותר, כאשר תכולת הכסף בדינריוס היתה קרובה ל-100%, משקלו היה קצת יותר ממשקלו הכולל של הדינריוס, וכנראה שבתקופות אלו הוא אכן היה עבה יותר מהדינריוס כדברי ר"ת.

משקלו כפלים משל כסף לא הסיקו מכך ששיטתו שונה מרש"י לעניין שיעור השקל, ואפשר לומר שגם רבינו תם מודה לדברי רש"י שדינר הכסף שוקל כמשקל הזהב, ומקור שיעור זה איננו מחמת שחשבו שהזהבים הביזנטיים הם אותם זהבים של המשנה שלא השתנו, אלא קבלה היתה בידם ששיעור זהבים אלו הוא כשיעור הדינר שבגמרא (וע"פ האמת כן הוא המציאות, שהזהבים הביזנטיים שקלו 4.5-4 גרם כדפירשנו לעיל בצאורנו לדברי רש"י, והדינר הרומאי שצומן המשנה והזוזים שצומן הגמרא בצבל שקלו כ-4 גרם, לעומת דינרי הזהב ששקלו 7.2-8.2 גרם), וכאשר אמר ר"ת שדינר הזהב שקל כפליים מדינר הכסף כוונתו שדינר הזהב של המשנה היה כפול מדינר הזהב הביזנטי ושקל חמשה פשיטים.

אלא שראיה גדולה לשיטת המנחת יהודה והכו"פ ממה שר"ת עצמו כותב בצפר הישר שרש"י חולק עליו וסובר שמשקל דינר הכסף ודינר הזהב שבגמ' שוה (וכן כותבים גם החוס' בצכורות נ' ע"א), שזה יוצן רק אם ר"ת אכן סבר שהזהבים הביזנטיים שוים במשקלם לדינרי הזהב של הגמ', דאל"כ היכן נמצא בדברי רש"י שחולק על שיטתו. אך ראה לעיל בציאורנו לדברי ספר הישר שכתבנו שממה שבצפר הישר מוצאים דברי הלקח טוב לגבי שיעור השקל נראה דלא כשיטתם, ול"ע.

אח"כ מביא המנחת יהודה תשובה מר' אליהו מנחם מלונדריש (לונדון) שדן מהו שיעור ליטרא זהב המוצא בירושלמי, ומביא שהרמב"ם כתב ששיעורו 35 דינרים (כוונתו לרמב"ם בהלכות חובל ומזיק פ"ג הל' ה-ו), אך איננו מסתמך על דבריו ומשאיר אותם בקושיא כיוון שאיננו יודע את מקורו⁷, ולכך מחשב בעצמו ע"פ הירושלמי בתרומות (פ"י ה"ה) שכותב שהלוג הוא שתי ליטרין והליטרא מאה זוזי (ראה מש"כ בציאורנו לדברי הרשב"א בהערה), וכיוון שהזוז הוא הדינר וכל דינר הוא שש מעות והמעה היא חצי אשטרליני"ש הרי שמאה זוז משקלם 300 אשטרליניש שהם 25 דינר (Shilling). יש לציין שבדברי הר"מ מלונדריש 'אשטרליניש' היינו מטבע הסטרלינג האנגלי ממש, שהרי היה תושב אנגליה), שזה משקל הליטרא של 'רוב דבר הנמכר בליטרא' (כוונתו לליטרא שכונתה באנגליה 'ליטרת הסוחרים' – Merchants' pound), וכיוון שהזהב שוה פי 12 מכסף כדברי ר"ת הרי שליטרא זהב שוה 300 דינרים כסף שהם 15 ליטרא אשטרליני"ש (כוונתו לליטרא של משקל המזדה – Tower pound – שממנה נגזרים משקלי השילינג והאשטרלין,

⁷ ע"פ מש"כ להלן בביאורנו לדברי הרמב"ם מקור הרמב"ם הוא ממה שמצא בשקילתו שמשקל מים בנפח אצבעיים על אצבעיים ברום אצבעיים וחצי וחומש אצבע שהוא רביעית הוא כ-27 דירהמים מצריים של 62 שעורות כ"א שהם כ-1674 שעורות שהם כ-17.5 דינרים של הגמ' שיש בכ"א 96 שעורות, וכיוון שע"פ הירושלמי בתרומות הליטרא היא חצי לוג נמצא שמשקלה 35 דינרים של הגמ'.

תשובה המובאת בהגהות מרדכי

כאשר השלינג – 'דינר' הוא $\frac{1}{20}$ מליטרא, והאשטרלין – 'פשוט' הוא $\frac{1}{12}$ משלינג). ומה שכתב שהמעה היא חצי אשטרלין נראה שמקורו הוא מקבלת הגאונים שהפרוטה חצי חצה (גרעין) והמעה צהתאמה 16 חצה, וסבר שהחצה היא גרעין חיטה כדעת העיטור (או ססבר שהוא גרעין שעורה אך חישב את משקל גרעין השעורה כמשקל גרעין החיטה), וכיוון שמשקל הסטרלינג האנגלי הוגדר ל-32 גרגרי חיטה הרי שהמעה היא משקל חצי אשטרלין. עוד מביא הר"מ מלונדריש אפשרות אחרת לחשב את משקל הליטרא ע"פ מה שכתוב בירושלמי שהלוג שתי ליטרין, שלפי"ז משקל הליטרא הוא שלש צינים, ואת משקל הצינה מנא הר"מ מלונדריש שהוא קרוצ לארבעים אשטרלינים (פשיטים), וא"כ משקל הליטרא הוא 120 אשטרלינים. אמנם לא מפורש בדבריו למשקל של מה כוונתו, שהרי הצינה עצמה היא מידת נפת, ומסתבר שכוונתו למשקל מים בנפת צינה. ומסיק הר"מ מלונדריש שהחשבון הראשון נראה בעיניו.

וקשה על דבריו, איך יסביר לפירוש הראשון את דברי הירושלמי שהלוג הוא שתי ליטרין, והרי לפירוש זה משקל הליטרא יוצא יותר משבע צינים לפי שקילתו. ושמא סבר שהצינים בזמן הירושלמי היו גדולות ביותר (כשלש צינים שלנו).

ולענין משקל ה'אשטרלין' האנגלי, כבר כתבנו לעיל שמשקלו 1.458 גרם, וא"כ שיעור המעה 0.729 גרם, ושיעור הדינר 4.374 גרם. ושיעור הצינה לפי מדידתו נמנא קרוצ ל-58.32 סמ"ק, ושיעורה ע"פ הירושלמי הוא 145.8 סמ"ק.

עוד מביא המנחת יהודה את דברי הסמ"ג והסמ"ק שכותבים ע"פ דברי הרמב"ם שהפרוטה היא כסף נקי במשקל חצי שעורה (ולפי"ז הדינר משקל 96 שעורות), ומסיים ש"ע צתוספות'. ויש לעיין מה הוקשה לו בדבריהם יותר משאר השיטות, ושמא הקושיה היא על היוצא מדבריהם ששיעור השקל תלוי בשיעור השעורים, שזה דבר שלא נמנא לו רמז בגמרא (החזו"א כתב לפרש שזו תקנת הגאונים ע"פ הכח שנתה התורה לחכמים, וכתב שאולי היתה לגאונים קבלה על כך מרבינא ורב אשי).

תשובה המובאת בהגהות מרדכי

הגהות מרדכי מסכת כתובות פרק שני דייני רמז שיב

הנה כ"ה זוזי דאורייתא הם (כ') [נ'] גדולים, והרי כשני פרחי זהב וב' דוקט של כסף.

...

ואי כתובה דאורייתא שיעורה בכסף צורי דהיינו ז' חלקים יותר והוא קרוב ל"ז פרח, די"ב דינר מנה צורי הווי פרח. וכתובת אלמנה דלכ"ע דרבנן שיעור הכסף מדינה היינו פרחי אחד.

...

לכ"נ כדפר"י פרק שור שנגח ד' וה' (ל"ע"צ ד"ה ושל דצריהס) דבין אלמנה בין בתולה במנה צורי, והא דלא מני כתובת אשה בהדי הנהו דקא מני בבכורות פרק יש בכור (נ"ע"צ) שהם בכסף צורי, דלא מני אלא הני דכתיבי בהדיא בקרא כסף שקלים כגון ה' דבכור ל' דעבד נ' דאונס ומפתה ק' דמוציא שם רע, אבל מוהר הכתובה לא כתוב בהדיא כסף שקלים. ולפי דבריננו יהיה שיעור כתובת הבתולה נ' שקל כסף כשיעור אונס ומפתה, ומשקל שקל כסף צרוף (שפ"ו) [שפ"ד] שעורות בינונית, והשקל הוא ז' דינרים והדינר הוא שש מעות והמעה (ט"ו) [ט"ז] שעורות. ושקלנו דוקט חדש ממטבע ויניצא"ה והיא מ"ח שעורות דהיינו ג' מעות, א"כ כתובת הבתולה ארבע מאות דוקט כסף ושל אלמנה מאתים דוקט.

פירוש

תשובה זו לא נודע מי הוא מחברה, אך נראה שניתן לקבוע את זמן כתיבתה בין ה'נ"ו ל-ה'ק"י, כדלהלן. כיוון ש'דוקט כסף' (silver ducat) שמזכיר המחבר הוא כינוי שניתן למטבע הגרוסו הוונציאני (venetian grosso. נקראגס מאטפאן – matapan) לאחר שבשנת ה'מ"ד נטבע מטבע הזהב של ונציה שנקרא דוקט (ducat) והיה דומה במראהו למטבע הגרוסו לכן לא ניתן להקדים את התשובה משנה זו, וכיוון שמן התשובה עולה יחס של 24 דוקט לפלורין שמתאים ליחס של דוקט הכסף לדוקט הזהב (שהיה זה לפלורין) לאחר שנת ה'נ"ו, מסתבר שהתשובה נכתבה לאחר שנה זו. המטבע מטבע הגרוסו הופסקה בסביבות שנת ה'ק"י, ולכן לא ניתן לאחר את התשובה משנה זו. לגבי מקומו של המשיב, בפשטות היה נראה לומר שהוא צאיטליה, דאל"כ מדוע שיער במטבעות האיטלקיים, אמנם יש להסתפק בזה כיוון שצאיטליה לא היה מרכז תורני גדול בימים אלו, וכן פחות מסתבר שתשובה איטלקית תיכנס לתוך 'הגהות מרדכי' שהוא קובץ פסקים מחכמי אשכנז, ומה שמסער במטבעות האיטלקיים אין זו ראייה מוכרחת כיוון שמטבעות אלו היו נפוצים בכל רחבי אירופה ואפשר ששיער

זהם כיוון שהם נטבעו בדיוק רב והכילו כסף וזהב כמעט טהורים (שאף נחשבו לטהורים ממש כיוון שכמעט לא ניתן היה להפיק כסף וזהב מזוקקים יותר באמצעים של אותם ימים), ומשקלם היה יליצ לאורך שנים רבות בניגוד למטבעות אשכנז ולרפת שהופחתו חדשים לבקרים.

המחצר סובר כשיטת הגאונים (וליתר דיוק כשיטת הרמב"ם והרא"ש כפי שכתבנו בצאורנו לדברי הרא"ש, עיי"ש) שמשקל הדינר הוא 96 שעורות, וכותב ששקל את מטבע הדוקט של וונציה (כוונתו לדוקט הכסף כדמוכה מהמשך דבריו) ומלא שמשקלו 48 שעורות שהם 3 מעות (חצי דינר), ולכן כתוצאת בתולה שהיא 200 דינרים כפי מסקנתו היא 400 דוקט כסף (ולא מזריץ יותר מכך כנגד אחוז הנחשת שבמטבע כיוון שדוקט הכסף היה נחשב למטבע כסף טהור כנ"ל), וכתוצאת אלמנה שהיא 100 דינרים היא 200 דוקט כסף. משקל מטבע דוקט הכסף היה 2.178 גרם, וא"כ משקל הדינר הוא 4.356 גרם, ומשקל השקל הוא 17.424 גרם. אמנם יש לעיין מדוע מחשב המחצר את דוקט הכסף ככסף לרוף בלבד ולא מחשב את מה ששווה יותר מחמת ההטבעה. ואולי לא היה דוקט הכסף שווה אלא כמשקל הכסף שבו.

משקל השעורה היואל מדבריו הוא 0.0454 גרם, ויש להסתפק האם שקל שעורים בפועל או שכוונתו 'שעורות' למשקל הגרעין (grano) שבמקומו (משקל הגרעין של כמה מערי איטליה מתאים למשקל הנ"ל).

עוד יואל מדברי המחצר שה'פרח' שהוא הפלורין (Florin), מטבע הזהב של העיר פלורנס שבאיטליה) שווה 24 דוקטי כסף. וכיוון שמשקל הפלורין היה 3.537 גרם הרי שיחס מחיר הזהב (טבע) לכסף (טבע) הוא 14.8.

מגיד משנה (~ה'ס' - ~ה'ק"ל)

מגיד משנה הלכות עירובין פרק א הלכה יב

ודע, שט"ז שעורות הם משקל חצי ארגינ"ש במשקל שלנו, ובזה תדע כל השיעורין כמה הם למשקל שלנו.

ר' משה מצוריק

מגיד משנה הלכות אישות פרק י הלכה ח

דינרין אלו לא תקנו אותם וכו'. מימרא פ"ק דקידושין (י"א ע"ז) ובמקומות אחרים (ז"ק ל"ע"ז, זכורות נ"ע"ז) כל כסף האמור בתורה כסף צורי ושל דבריהם כסף מדינה. וכבר נתבאר שכתובה מדבריהם, וידוע שהוא שמינית מכסף צורי, וכבר כתבתי פ"א מהלכות עירובין של"ב שעורות הם משקל ארגנ"ש אחד, נמצאו מאתים של בתולה ע"ה ארגניץ שהם ד' אוקיות ושלש רבעי אוקיא חסר ארגניץ. מ"מ עתה במקומותינו כותבין בכתובות והוסיף לה מדיליה מאתים דינרין של כסף צרוף שמונה זוזים לכל דינר ודינר, והן מאתים של כסף צורי שהם שש מאות ארגניץ. וכ"כ הרשב"א ז"ל בתשובה (ח"א סי' אלף י"א).

פירוש

המ"מ מביא את דברי הרשב"א ותלמידי הרמב"ן שמשקל הדינר ג' ארגניץ, ראה מה שכתבנו צביאורנו לדבריהם.

ר' משה מצוריק (~ה'ס"ה - ה'ק"מ)

סמ"ק מצוריק מצוה רמ"ג

וחמש סלעים של בן הוא במנה צורי, והמעה הוא במשקל (י"ג) [י"ו] שעורות בינוניות. בהרי"ל. והתוספות פירשו שהם חמישים אישטרלינ"ש והם י"ו דינר וח' פשיטים טורניש לפירוש רש"י, ולפירוש ר"ת ח' דינר וד' פשיטים טורניש. ולדברי הרב הספרדי הם ה' דינרים אישטרלינ"ש שששים כ' דינרים טורניש. עכ"ל.

פירוש

בתחילת דבריו מביא ר' משה מצוריק את דברי צהרי"ל⁸ שהמעה היא צמסקל י"ג שעורות. הנוסח י"ג' הוא בכל כה"י שראיתי, אלא שצאחד מהם נכתב בגליון שצ"א הנוסח י"ו'. מלשון הדברים נראה שצהרי"ל העתיק מהסמ"ג כדרכו

⁸ לא נודע מי מקדושים הוא, ולא מצאתי אף אחד שהביא חכם זה מלבד הסמ"ק מצוריק שמביאו עשרות פעמים בהזכרת שמו וכנראה עוד פעמים רבות בלא הזכרת שמו. מתוכן המובאות נראה שמדובר על הגהות לסמ"ק.

בעוד מקומות (בהשמטה מוזנת של המילים 'וכבר ביארנו במקום אחר'), וא"כ הגירסה הנכונה היא 'י"ו'. וראה צביאורינו לדברי הסמ"ג מש"כ צביאור דבריו.

אחר כך מביא ר' משה מאוריך מדברי התוספות שלשיטת רש"י חמישה סלעים הם 50 אשטרליני"ש שהם 16 דינר ו-8 פשיטים טורניש, לשיטת ר"ת הם חצי מזה, ולשיטת 'הרב הספרדי' הם 60 אשטרליני"ש (5' דינרים, כאשר דינר הוא 12 פשיטים) שהם 20 דינר טורניש. ונראה ש'תוספות' אלו הם ספר 'מנחת יהודה' לר' יהודה בן אלעזר, כיוון שגם נתינת השיעור באשטרליני"ש וצדינרים טורניש לפי יחס של 1 ל-3, גם השיטה שהשקל לר"ת הוא חצי משיעורו לפי רש"י, גם הציטוי 'הרב הספרדי' וגם השיטה שהשקל הוא 12 אשטרליני"ש (שמחושב ע"פ 384 שעורות בשקל לחלק ל-32 גרעינים צסטרלינג האנגלי) נמצאים אך ורק בספר זה (מלבד השיטה צדינו תס שמשותפת למנחת יהודה והכפתור ופרח). וראה לעיל צביאורנו לדבריו מה שכתבנו באריכות רבה.

הר"ן (~ה'ס"ו - ה'קל"ו)

הר"ן על הרי"ף מסכת כתובות דף סה עמוד ב

וכתב הרמב"ן ז"ל שהדינרין הגדולים הם דינרי צורי שיש בכל דינר ודינר שמונה דינרי מדינה, כדאמרינן בפרק קמא דקדושין (י"א ע"ב) דקרו אינשי לפלגא דזוזי איסתרא, כלומר פלגא דזוזי דצורי הוא סלע מדינה, ונמצא מטבע מדינה שמינית שבצורי שהרי יש בכל סלע צורי ד' זוזים. ומצא הרב ז"ל ששמונה גרעינין של חרוב עושין אוריינ"ץ לפי משקל הארץ הזאת, ואמרו הגאונים ז"ל שהפרוטה משקל חצי שעורה] ובגרעיני של חרוב הנקרא גרה יש בו משקל ארבעה שעורות, ונמצא דלפום מה דקי"ל דקצ"ב פרוטות בדינר, כלומר בדינר של צורי, שיש בדינרי צורי ג' אוריינ"ץ, ונמצא במאתים של מדינה שהם כ"ה דינרי צורי ע"ה אריינ"ץ שהם ד' אוקיות וחצי אוקיא וג' אריינ"ץ של כסף צרוף לפי משקל הארץ הזאת.

פירוש

הר"ן מביא את דברי הרמב"ן בהלכות זכויות צדעת הגאונים שמשקל הדינר, שהוא עשרים וארבעה גרעיני חרוב, הוא ג' אריינץ (arienzo) כיוון שמשקל אריינץ הוא שמנה גרעיני חרוב. ומוכח מלשון הר"ן שהרמב"ן הוליא שיעור זה ע"י מדידה.

צדה לדרך

וכיוון שכתבנו לעיל שמוכח מדברי הרמב"ם ששיעור האריינין הוא כ-1.8 גרם, א"כ יואל שמסקל גרעיני החרוז שמסקל הרמב"ם היה כ-0.225 גרם, וזה מתאים לגרעיני החרוז המצויים גדולים ביותר (גרעינים גדולים מאלו קיימים אך מעטים מאד באופן יחסי. הגרעינים המצויים ביותר הם במסקל 0.2-0.23 גרם, וגרעינים קטנים יותר מצויים גם כן, כך שהממוצע הוא כ-0.2 גרם). ואולי במקומו של הרמב"ם היה זה המסקל הממוצע, או שמסקל גרעינים גדולים לחומר.

צדה לדרך (~ה'ע"ה - ה'קמ"ה)

מאמר א' כלל ד' פרק י'

אפילו עניי שבישראל אל יפחות משלישית השקל שהוא רביע אוקיא של כסף בשנה, ואם נתן פחות מזה לא יצא ידי חובתו.

מאמר א' כלל ה' פרק א'

כתוב (צמדזר"ט"ז) ופדוייו מבין חודש תפדה, מצות עשה על כל ישראל שיולד לו בן שהוא בכור מאמו ישראלית בכל מקום ובכל זמן שיפדנו מהכהן בה' סלעים, שהם לחכמי צרפת שתי אוקיאות וחצי מכסף צרוף, ולדברי המחדשים ג' אוקיאות ושלשה רבעי אוקיא. ואחר שכתבתי זה בשם המחדשים, וכתבו רמב"ם בפרשת כי תשא בפירושו (שמות ל' י"ג), מצאתי כתוב כי כשהגיע לארץ ישראל ומצא שם שקל הקדש מזמן קדמונינו והיה המשקל ישר כדברי חכמי צרפת וכמו שכתב רבינו שלמה מטריוש.

פירוש

הנדה לדרך מציא שני שיעורים לשקל, הראשון הוא שיעור 'חכמי צרפת' שהשקל הוא חצי אוקיא, והוא שיעור רש"י וההולכים ציטתו, והשני הוא שיעור 'המחדשים' ששיעור השקל הוא שלשת רבעי אוקיא, והוא שיעור הרשב"ם (וכשיעור זה סתם לעניין נדקה, ואולי כיוון שאין זה דין גמור לא הביא בזה שיטות אלא סתם לחומר). וראה לעיל מה שכתבנו צביאור דצריהם במקומם. ויש לציין שאף שהאונקיה של רש"י איננה זהה לאונקיה הספרדית, הנדה לדרך לא העיר זאת, אולי כיוון ששיעור קרוז (האונקיה קולוניה של רש"י היא 29.22 גרם, והאונקיה הספרדית היא 28.75 גרם, הפרש של כ-1.5%), ואולי גם מחמת שנקט לעיקר את שיעור הרשב"ם.

ריב"ש (ה'פ"ו - ה'קס"ח)

שו"ת הריב"ש סי' סו

ואחר שלדברי הכל אין הכסף קצוב בתורה, הנה הוא כסף מדינה, ולכן מאתים דינרין של בתולה הם כ"ה דינרין של צורי, ומשקל כל דינר צ"ו שעורות. ובארו האחרונים ז"ל כי הדינר הוא שלוש ארגינ"ץ, והארגינ"ץ הוא חלק אחד מי"ו באוקיא של כסף, כי כן חלקו האוקיא של כסף בקטלוניא ובמירקה לי"ו ארגינ"ץ. וכ"כ הרמב"ן ז"ל בפירושי התורה (שמות ל' י"ג) כי הסלע שהוא ד' דינרין הוא שלשה רבעי אוקיא למשקל הארץ ההיא, והם י"ב ארגינ"ץ לד' דינרין, וכ"כ גם בהלכות בכורות בארוכה בענין ה' סלעים (פ"ט ס"א ע"ט). נמצא כל דינר ג' ארגינ"ץ, וכן כ"ה דינרין צורי של כתובת בתולה עולים ע"ה ארגינ"ץ שהם ד' אוקיא וחצי אוקיא וג' ארגינ"ץ של כסף צרוף למשקל ברצלונה ומירקה, ומנה של בעולה ב' אוקיות וה' ארגינ"ץ וחציו. ומעתה אין לנו עסק לשער במטבע מירקה לפי שערך הכסף עולה ויורד, אלא שיתן לה כסף צרוף במשקל הנזכר. וכן במחצית השקל שחייבה תורה לתת בכל שנה הוא י' מעין, כי בימי מרע"ה היה השקל שלם שהוא סלע כ' גרה כמו שמפורש (בכתובות [זכורות] (ה' ע"א) אלא שבבית שני הוסיפו בו שתות ועשו הסלע מכ"ד מעין, והדינר שהוא רביעית הסלע היה בו שש מעין שהם ג' ארגינ"ץ. ובימי מרע"ה לא הי' בדינר כי אם ה' מעין שהם ב' ארגינ"ץ וחצי, ומחצית השקל שבימיו היה משקלו ה' ארגינ"ץ, ובימי בית שני היה משקלו ו' ארגינ"ץ.

פירוש

הריב"ש מציא את דברי הרמב"ן ותלמידיו שמשקל הדינר הוא שלשה ארגינ"ץ, וראה מה שכתבנו ציאוורנו לדצריהם.

מהר"ם מירזבורג (~ה'צ' - ~ה'ק"ס)

תשובה המצוטטת ביש"ש למהרש"ל קידושין פ"א סי' נ"ד

וצריך לתת לכהן כסף צרוף מזוקק משקל אלף וט' מאות ועשרים שעורים, ואני שקלתי פעמים בשני זמנים ובשני מיני שעורים לעולם היה ה' לוטי"ן וקונטי'.

פירוש

מהר"ש מירזבורג פוסק כשיטת הרמב"ם והרא"ש שהשקל הוא משקל 384 שעורים, וכותב שהשקל שעורים 'פעמים בשני זמנים ובשני מיני שעורים' ומלא שהשקל חמשה שקלים הוא ה' לוטי"ן (Loth – חצי אונקיה) וקונטי' (Quentchen – רבע לוט) דהיינו $5\frac{1}{4}$ לוט. המשקלות שנהגו במירזבורג בתקופתו הם ככל הנראה המשקלות של קולוניא, וא"כ משקל חמישה שקלים הוא 76.72 גרם, ומשקל השקל הוא 15.34 גרם. ולפי"ז נמלא שהמשקל השעורה שהשקל מהר"ש מירזבורג הוא 0.04 גרם.

מהר"ש מנוישטאט (~ה'ק"ה - ~ה'קע"ה)

מנהגי מהר"ש סי' שכג

אמר לי מהר"ר שלום ז"ל, נקוט האי כללא בידך לחשוב כתובה דאורייתא כי כל סלע יש ל"ב פשיטין ווינע"ר, כי כך הסכום מן ה' סלעים של פדיון הבן ה' מנקושים וי' פשיטין וזה עולה לכל סלע ל"ב פשיטין ווינע"ר. וכל סלע הוא ד' דינרין, ודינר וזוז הן שוין, ולפי זה השיעור תעריך כמה עולה מאתים זוז דהיינו מאתים דינרין.

מנהגי מהר"ש סי' תקי

שאלתי למהר"ר שלום מי שהזכיר נשמות במוצאי הרגל ומזכיר הרבה מקרוביו כל אחד יחידי אם צריך ליתן מכל הזכרה והזכרה. והשיב לי שכל הזכרה צריך ליתן פרוטה, וכ"ד פרוטות הוי ווינער אחד.

פירוש

מהר"ש מנוישטאט הוא הראשון מצין גדולי אשכנז שדצריהם שהגיעו אלינו בסוגיה זו הם מה שהורו הלכה למעשה לשואלים, ולכן ציינו את שיעור השקל בשווי בלבד ולא הגדירו את משקלו. דבר זה מקשה מאד על צירור שיטת גדולי אשכנז בשיעור השקל כיוון שיש לדעת מה היה משקל הכסף שהיו שווים המטבעות בפועל, כאשר לרוב מחמת ערך הטיבעא זה היה יותר ממשקל הכסף שהיה בהם עצמם (במטבעות כסף). ובמטבעות זהב עאכו"כ. אמנם, תורה היא וללמוד אנו צריכים, ולא עליך המלאכה לגמור, וזה החלי.

מהר"ש אומר ששיעור הסלע הוא 32 פשיטים ווינער (Wiener Pfennig) 'כי כך הסכום מן ה' סלעים של פדיון הבן ה' מנקושים (Mancus – מונח לניין 30 פשיטים, נקרא באוסטריה גם 'שילינג' – Shilling) וי' פשיטי' וזה עולה לכל סלע ל"ב פשיטי' ווינער"ר', ונראה מדבריו ששיעור זה לפדיון הבן היה נהוג במקומו או מקובל לו מרבותיו, ואכן בלקט יושר מציא בשם מהר"א"י ששיעור זה היה שיעור פדיון הבן 'צימי הקדמונים', ונראה מתוך דבריו שם שגם בזמן מהר"א"י עוד נהגו באוסטרייך בשיעור זה (אלא שכותב שם שבזמנו אין הוא מספיק כיוון שנפחתו המטבעות).

על שוויים של 160 פשיטים ווינער בזמן מהר"ש נראה שיש לעמוד מתשובת תרומת הדשן סי' שמ"ב, ששם כותב מהר"א"י ש'קודם ארבעים שנה' 4 ליטריין (ליטרא של 240 פשיטים) וינער היו שוים 6 זהובים, דהיינו 160 פשיטים לזהוב. מתוך מה שכותב שם נראה שבזמן כתיבת התשובה היה הזהוב שוה כ-200 פשיטים, וא"כ יש להעריך את זמן כתיבת התשובה סביב ה'ר"י כיוון שע"פ כותבי קורות העתים בשנת ה'רט"ו כבר היה הזהוב שוה 240 פשיטים, וקדמה לכך תקופה שבה היה הזהוב שוה 225 פשיטים כמו שעולה מתשובת מהר"א"י שבלקט יושר (יו"ד עמ' 61), וא"כ ארבעים שנה קודם כתיבת התשובה הוא סביב ה'ק"ע, בצעירותו של מהר"א"י וסמוך לסוף ימיו של מהר"ש (מלפניו או מאחוריו). 'זהוב' שמזכיר מהר"א"י הוא אחד הזהובים שנטבעו ע"פ דגם הפלורין (זהב כמעט טהור במשקל 3.55 גרם), כנראה הפורינט ההונגרי (Forint), מכונה צראשוניס 'אונגריש' או 'זהוב הגרי'.

ע"פ כל זה נמצא ששיעור 160 פשיטים הוא זהוב, וא"כ שיעור זה הוא כשיעור האגודה שהמנה הוא זקוק קולוניא ששוה 5 זהובים, שלפ"ז ה' סלעים הוא זהוב ששוה 46.76 גרם כסף, והשקל 9.352 גרם כסף. ואין לומר ששווי הזהוב בכסף לרוף צימי מהר"ש היה שונה מצימי האגודה, כיוון שבתרומת הדשן שם כתב שבאותו הזמן (של מ' שנה קודם כתיבת התשובה) היה זקוק כסף שצור (דהיינו שאינו כלי) באוסטרייך שוה 6 זהובים, וכיוון שהזקוק האוסטרי שקל 280 גרם הרי הזהוב שוה 46.66 גרם כסף, כצימי האגודה.

מהרי"ל (~ה'קכ"ג - ה'קפ"ז)

שו"ת מהרי"ל סי' ק"נ

ושיעורים דשעורה, כמדומה דאין אנו בקיאים לצמצם כולי האי בין בכתמים בין בפדיון הבן וכל מילי דאיסורא, אפילו היה לנו שיעורים דידהו.

ספר מהרי"ל (מנהגים) הלכות פורים אות ג'

ואמר מהר"י סג"ל דכל בן עשרים שנה ומעלה חייב במחצית השקל, והוא ל"ד הלי"ש, וסימן והד"ל לא ימעיט ממחצית השקל. במגנצא הוא עולה לשוה ג' פהמוש.

ספר מהרי"ל (מנהגים) הלכות פדיון הבן אות א'

מעשה במגנצא בית מהר"י סג"ל שהיה שם בחור מעיר אירפורט שהמליטה לו אשתו בכור במדינתו, והיה פודה את בנו שם במגנצא בפני הרב בעל הבית הנ"ל. והי' לך גופא דעובדא. מתחילה הניח האב המעות כנגד זהב אחד ורביע ריינוס בכלי כסף, ושאל הרב על מניין המעות, והשיב אחד מן הבחורים הלא הכלי שוה יותר מחמשת סלעים שיעור הפדיון, ואמר הרב הכלי מושאל לו ואין רשותו ליתן לכהן, וצוה הרב להוסיף סך המעות לשוה לב' זהוב ריינוס, כי אמר דנראה לו שהן שיעור ה' סלעים, דנראה לו דסלע הוא ארבע גדולים ממטבע פראנקפורט שקורין אלט טורנש, ועולין עשרין מהן לב' זהוב ריינוס.

פירוש

בהלכות פדיון הבן מוצא שמהרי"ל סובר ששיעור פדיון הבן הוא עשרים גדולים ממטבע פרנקפורט שקורין אלט טורנש' ששוי' שני זהובים ריינוס. שיעור זה מוצא בשם המהרי"ל גם צ'סדר ומנהג פדיון הבן לאחד מחכמי אשכנז', ושם כתוב שהשיעור הוא 'צערך שני זהובים' (וקורא שם לאלט טורנש 'פשיטת טורניא טפילים'), וכן התירוה"ד הביא בשם מהרי"ל שהוא 'צערך שני זהובים רייניס', וצלקט יושר כתב שהוא 'ארבעים גדולים שהם כמעט שני זהובים רייניס'. דיוקו של 'צערך' זה מצוהר בים של שלמה קידושין פ"א סי' נ"ד בשם 'מהרר"י' (לא נמצא לי למי כוונתו) שכותב 'ובהגה"ה מנאחתי פדיון בכור זה' סלעים שיער הגאון מורינו מהר"י מולין זצ"ל צ' זהובים רייניס' חסר שמינית זהוב אך נהגו בקהילות שו"ס ליתן שני זהובים רייניס ולא להקפיד על שמינית הזהוב וכן נוהגים ברוב מקומות אשכנז'.

ה'זהובים רייניש' (Rhenish guilder) היו הזהובים שהטבעו ע"י מלכי אזור הריינוס, שם חי מהרי"ל. זהובים אלו הוטבעו בתחילה (ה'ק"ד) כחיקוי למטבע הפלורין והכילו כ-3.47 גרם זהב, אך משקלם היה צירידה מתמדת לאורך השנים (בניגוד לשאר מטבעות זהב באותה תקופה שנשארו יציבים) ובסוף ימי מהרי"ל הם הכילו כ-2.77 גרם זהב בלבד. ה'אלט טורניש' (Altturnos), פירושו 'טורניש ישן', אך אין הכוונה למטבעות ישנים אלא כך היה שם המטבע של פרנקפורט שמזכיר מהרי"ל היו מטבעות כסף שהיו חיקוי גרמני של הטורניש הצרפתי, וכשאר מטבעות הכסף שבאותה תקופה גם משקלם היה צירידה לאורך השנים, כאשר עם הטבעתה בצביצות שנת ה'ק"ה הם הכילו 3.48 גרם כסף ובסוף ימי מהרי"ל (ה'קפ"ו) כבר הכילו רק 2.6 גרם כסף. ה'גדולים' שבהם משער הלקט יושר בשם המהרי"ל הם ככל הנראה ה'גדולים של פראג' (Prague groschen) צירת מדינת פיהם שהיו נפוצים באירופה בימי מהרי"ל, ומכונים במהרי"ל בהלכות פורים 'פהמוש'. מטבעות אלו גם הם היו צירידה מתמדת לאורך השנים, כאשר בתחילת הטבעתם (ה'ס') הכילו 3.6 גרם כסף, ולקראת סוף ימי מהרי"ל (ה'קס"ז - ה'קע"ט) הכילו כ-1.65 גרם כסף בלבד (לאחר ה'קע"ט הופסקה הטבעתם לכמה עשרות שנים, ולאחמ"כ חזרו להטבע כמטבע מקומית בלבד).

מכל האמור מבואר שאין אפשרות להעריך את שיעור השקל למהרי"ל ע"פ המטבעות ששיער בהם באופן ישיר, שהרי אין לדעת מתי אמר את דבריו ומה היה משקל המטבעות באותו הזמן (השינויים במטבעות היו תכופים ביותר, כל 5-10 שנים), וגם אם נדע את משקל המטבעות לא נוכל לדעת מהי כמות הכסף הצרוף שהיו שוים בפועל כיוון שערכם של המטבעות הושפע גם מערך הטיבעא שהיה להם.

אמנם, נראה שיש ללמוד את שיטת המהרי"ל מהשוואת דבריו כאן לדבריו בשו"ת החדשות סי' קצ"ג, שמדבריו בתשובה זו עולה שזקוק כסף (מרק - 8 אונקיות) שווה 6 זהובים, וכשיעור זה כתבו גם מהרי"ו צסי' י"ד (וכותב ששיעור זה היה נכון 'עד עתה תוך כ' שנים' דהיינו סוף ימי מהרי"ל או מעט אחר"כ, ובדבריו מפורש שאלו זהובים רייניש) ומהר"ם מינץ צסי' ק"ט (כתב בן צפירוש הכתובה ולא כתב שכך הוא השווי גם בימיו. ובפועל בימיו כבר פחתו הזהובים כמו שכותב מהרי"ו), וא"כ 'שני זהובים רייניש חסר שמינית זהוב' הם ע"פ יחס 2.5 אונקיות.

ונראה שאפשר להגיע לשיעור זה גם מהשוואת דברי מהרי"ל עם דברי מהרי"ו, שבלקט יושר הביא בשם מהרי"ל ששיעור פדיון הבן הוא 40 גדולים, וב'סדר ומנהג פדיון הבן לאחד מחכמי אשכנז' הביא בשם מהרי"ו ששיעורו 'ארבעים פיהם"ש',

ולפי מה שכתבנו לעיל שהגדולים של המהרי"ל הם ה'פיהמש' נמצא שמהרי"ו סובר בשיעור פדה"צ כמהרי"ל רצו, וכיוון שכתב מהרי"ו בסי' קפ"ט שחמש סלעים הם 5 לוט (לגירסת כה"י שם, וגם לגירסת הדפוס היא היא) יש ללמוד שזו גם שיטת מהרי"ל, והוא אותו השיעור דלעיל שהרי הלוט הוא חצי אונקיה.

אמנם, לא מפורש בדברי מהרי"ל ומהרי"ו מהם הזקוק והאונקיה שעליהם הם מדברים. ומסתבר שהם הזקוק והאונקיה של קולוניה, דמלכד שזקוק קולוניה היה הזקוק הנפוץ ביותר באשכנז, נראה שמקור שיטתם הוא מדברי רש"י שהשקל חצי אונקיה קולוניה וא"כ ז"ל שגם הם מדברים באונקיה זו.

ולכאורה יש להקשות על דברינו ממה שכתב מהרי"ל בתשובה ק"נ שאין אנו בקיאים לשער שעורים לעניין כתמים ופדיון הבן, שנראה מזה שפוסק בשיעור פדה"צ כשיטת הגאונים (ובעיקר שיטת הרמב"ם והרא"ש, ראה מש"כ צביאורנו לדברי הרא"ש) שהשקל משתער בשעורים. אמנם אחר העיון נראה שאין להקשות מזה, דע"כ לא פוסק מהרי"ל שהשקל משתער בשעורים, שהרי כותב כאן שאין זידינו לשער שעורים וצ"ז את שיעור פדה"צ הוא נותן במדויק ולא משמע בשום מקום ששיעור זה הוא כדי לזאת מידי ספק מהי שעורה זינונית (וגם איננו מספיק גדול כדי לזאת מידי ספק זה), וא"כ ז"ל ששיעורו באופן אחר דלא כהגאונים. ומה שהזכיר בדבריו אלו פדיון הבן ז"ל שכוונתו שכך הוא לשיטת הגאונים, ולא שפוסק הלכה כמותם.

בהלכות פורים כותב מהרי"ל ששיעור מחצית השקל הוא 34 הלי"ש (heller), שהם 3 פהמוש. ע"פ דברינו לעיל שיעור זה קטן ברביעית משיעורו של המהרי"ל בפדיון הבן שהוא 40 גדולים שהם פהמוש, וא"כ שיעור פדיון הבן לשיטה זו הוא 1.4 זהובים רייני"ש, שהם שתי אונקיות פחות שמינית אונקיה, 54.8 גרם כסף (לפי אונקיה קולוניה). קרוב לשיעור זה עולה גם מדברי הלקט יושר שכותב ששיעור ל"ד זינגער העלר (הלר של העיר זינגן – Bingen am Rhein, ליד מגנא. לא נודע שיעורם, אך נראה שגם המהרי"ל וגם הלקט יושר מדברים על אותו המנהג כך שיש להניח שהם מדברים על אותו ההלר) הוא שמינית דוקט (זהב), שלפי"ז שיעור פדיון הבן הוא זהוב ורבע, שהוא ע"פ היחס שבדברי האגודה והתרוה"ד שתי אונקיות קולוניה, 58.45 גרם כסף. את ההבדל בחשבון יש לתלות בשינויים קלים בשווי ההלר, אך אפשר ששיעור 40 גדולים שבמהרי"ל הוא 2 זהובים ריינוס שלמים ולא 'כמעט שני זהובים' (ונאמר שבלקט יושר שם לא דק בזה אלא ערבב בין מה ששמע שמהרי"ל שיער 'כמעט שני זהובים' לבין מה ששמע שמהרי"ל

נתן שיעור 'ארבעים גדולים' שהוא באמת תרגום של השיעור ה'מעוגל' שהוא שני זהובים בדיוק), ואז ייצא גם לדברי מהרי"ל ששיעור פדה"צ הוא 2 אונקיות ויהיה החשבון מכוון לגמרי.

את הסתירה בין שני שיעורים אלו שבמהרי"ל נראה שיש ליישב בפשטות בכך שגתינת זכר למחצית השקל היא מנהג בלבד, וגתינת שווי מחצית השקל של התורה היא רק הידור במנהג זה, ולכן סמכו לעניין זה על השיטות המקלות בשיעור השקל. אך יש לעיין לאיזו שיטה מתאים שיעור זה. ונראה ש"ל ששיעור מחצית השקל שנתנו היה שיעור מחצית השקל קודם הייסוף, ושיעור ע"פ שיטת ראבי"ה ששיעור שניים וחצי פשיטים לדינר איננו מדויק אלא השיעור העיקרי הוא מה שכתב רש"י שהמנה הוא ליטרא, שלפ"ז נמצא ששיעור פדה"צ הוא 2.4 אונקיות קולוניא לאחר הייסוף ו-2 אונקיות קודם הייסוף. ומכאן סייעמא נוספת ששיעור 40 גדולים הוא שני זהובים שלמים ודברי המהרי"ל הם כדברי הלקט יושר.

מהר"י וייל (~ה'קמ"ה - ~ה'רט"ו)

שו"ת מהר"י וייל סי' קפט

חמש סלעים הוא ה' (ליט' והוא נגד ב' אונקיא וחצי) [זכמ"י - לוט] כסף צרוף מעט פחות.

פירוש

בדברי מהרי"ו יש שתי נוסחאות, אך לפי שתיהן הוא פוסק ששיעור השקל הוא חצי אונקיה שהיא לוט (ולעצם הדבר נוסחת כה"י נראית הנכונה כיוון שליטרא, אפילו ליטרא הליש, היתה שווה יותר מחצי אונקיה). בדבריו לא מפורש לאיזו אונקיה כוונתו, אך מסתבר שכוונתו לאונקיה קולוניא מנידי 77, חדא, האונקיה של קולוניא היתה האונקיה הנפוצה ביותר באשכנז, ועוד, מסתמא מקורו הוא משיטת רש"י, ורש"י כותב להדיא שכוונתו לאונקיה קולוניא.

סדר ומנהג פדיון הבן לאחד מחכמי אשכנז

ירחון 'מוריה' שנה י"א גליון י"א-י"ב עמ' ח

חמש סלעים של פדיון הבן, כתבו הגאונים וכן הסמ"ג שהן אלף ותשע מאות ועשרים שעורין כסף צרוף. ולרש"י חצי אונקיא כסף נקי הוא השקל, נמצא ה' שקלים ב' אונקיות וחצי כסף צרוף. וקבלנו מהגאון מהרי"ל ז"ל כ"פ טורניא טפילים שלמים במשקל הם חמשת שקלים, והוא בערך ב' זהובים, ועכשיו שנתמעט הזהב יקח הכהן ב' זהובים וד' לבנים. וראבי"ה כתב ליקח [ה'] דינרין קולוניש שהן ט"ו דינרים [הולניש] ומעט יותר, ומהר"ם אמר ליקח (ה') [כ"ה] דינרים הולניש לרווחא דמילתא, והרוקח כתב ק' פשיטין. ומצאתי בשם מהר"י ויילא ז"ל ה' סלעים הם ארבעים פיהמ"ש. והאגודה כתב בשם ר"ת כי נ' סלעים של מוהר בתולות הם עשרה זהובים, נמצא ה' סלעים של בכור הם ב' זהובים.

פירוש

המחצר, אשר לא נודע שמו, מביא את שיטת הגאונים והסמ"ג, את שיטת רש"י, את שיטת מהרי"ל ותרומה לפי זהווי זמנו שפחתו, את שיטת הראב"ה המהר"ם והרוקח מתוך ספר הפרנס, את שיטת מהרי"ו צמטצעות זמנו (שאיננה לפנינו במקום אחר), ואת שיטת האגודה.

את שיטת הגאונים והסמ"ג מביא המחצר כשיטה אחת, אך ראה מש"כ ציאוורנו לדברי הרא"ש שגראה שיש חילוק בין שיטת הגאונים והרי"ף לשיטת הרמב"ם, הרא"ש והסמ"ג. שיטת רש"י, הראב"ה, מהרי"ל ומהרי"ו היא ציסודה אותה שיטה כפי שכתבו ציאוורנו לדבריהם במקומם, אלא שראב"ה מהרי"ל ומהרי"ו נתנו את תרגום השיעור הלכה למעשה צמטצעות זמנם. פירוש שיטת המהר"ם ראה צמה שכתבו ציאוורנו לדברי הפרנס, פירוש שיטת הרוקח ראה מש"כ צאריכות ציאוורנו לדבריו, ופירוש שיטת האגודה ראה צמה שכתבו ציאוור דבריו במקומו.

מהרא"י (~ה'ק"נ - ה'ר"כ)

תרוה"ד שו"ת סי' קצ"ב

וכן ראיתי מורה הלכה למעשה לפדות כרם רבעי על שוה פרוטה כגון מחצה ווינער שהיא יותר מפרוטה, ולשוחקה ולהטילה לנהר.

תרוה"ד שו"ת סי' ר"י

דפרוטה דבר מועט הוא, לפי שיעור מטבעות שלנו אינה מגעת כלל לחצי מחצה ווינער.

תרוה"ד פו"כ סי' מח

ושיעור פדיון הבן, שמעתי שמהר"י מול"א ז"ל שיער בערך שני זהובים רייני"ס, נאם הקטן והצעיר שבישראל.

פירוש

צסי' קל"ז כותב התרוה"ד שפרוטה היא פחות מחצי ווינער, וכ"כ בתשובה המוצאת בלקט יושר ציו"ד עמ' 60–61, וכ"כ הלקט יושר בשמו בהלכות פורים. ועולה מזה שהסקל של תורה (שהוא לאחר הייסוף 768 פרוטות) הוא פחות מ-384 ווינער. אך צסי' ר"י כותב התרוה"ד שרבע ווינער הוא יותר מפרוטה, והציאו הלקט יושר בהלכות פורים, ולפי"ז הסקל של תורה הוא פחות מ-192 ווינער.

הווינער (Wiener Pfennig) הוא ה'פשיט' שהוטבע בזינה וצנויטשטאט החל משנת ד'תתקס"ד והפך עם הזמן למטבע נפולה באוסטריה וצמדינות השכנות. צימי מהרא"י היתה התדרדרות מתמדת בערכו של הווינער כפי שקרה גם למטבעות אחרים באותה תקופה. צסי' שמ"צ מזכיר התרוה"ד ש'קודם ארבעים שנה' היו 160 וינער שוים זהוב (הכוונה כנראה לפורינט ההונגרי שהיה חיקוי של מטבע הפלורין, וה"ה לשאר המטבעות שנטבעו לפי אותו תקן), ומדצריז שם נראה שבזמן כתיבת התשובה כבר היו 200 ווינער שוים זהוב. בתשובה הנ"ל שבלקט יושר ציו"ד כותב מהרא"י ש-225 ווינער שוים זהוב, ובלקט יושר יו"ד עמ' 16 מספר בעל הלקט יושר על דין שהוצא לפני מהרא"י בהקשר של ירידת ערך הווינער, כאשר לפני הירידה 225–240 ווינער היו שוים זהוב, ולאחריה 720–840 ווינער היו שוים כך. ע"פ מקורות חילוניים יש לתארך את סיפור זה לסוף ימי מהרא"י, בין השנים ה'רט"ו–ה'רי"ז. בשנת ה'ר"כ,

שנת פטירתו של מהרא"י כבר היה שנה הזוהב 3600 ווינער, עד שזהמשך אותה השנה הועלתה בחזרה תכולת הכסף ווינער לכמו שהיתה בתחילת ימי מהרא"י.

ע"פ האמור נראה שהשינוי בדבריו של מהרא"י הוא מחמת השינוי במטבע הווינער, וז"ל שדבריו שהפרוטה היא פחות מרבע ווינער נכתבו קודם דבריו שהפרוטה היא פחות מחצי ווינער, וצינתיים ירד שווי הווינער. וראיה לזה ממה שהלקט יושר בהלכות פורים כותב בסתמא שהפרוטה היא פחות מחצי ווינער, ומשמע ששמע זאת ממהרא"י בעצמו, ואת דברי מהרא"י שהפרוטה היא פחות מרבע ווינער מביא רק ש'כתב בספרו', ומשמע שלא שמע זאת בעצמו אלא רק ראה זאת בתשובה שנכתבה לפני כן.

מכל זה נמצא שאין ללמוד את שיטתו של מהרא"י בשיעור השקל מתוך דבריו בשווי הפרוטה עד שנדע מה היה שווי הווינער בזמן שאמר את דבריו, ובר מן דין, גם אם נדע את שווי הווינער עדיין א"א יהיה לדעת את שיטתו בצירור כיוון שלא כותב את שווי הפרוטה במדויק אלא רק שהיא 'פחות' מחצי או רבע ווינער. וא"כ יש לזרר את שיטתו מתוך דבריו המוצאים ע"י תלמידיו. בתרוה"ד פסקים וכתבים סי' מ"ח ובלקט יושר הלכות פדיון הבן מוצאים דברי מהרא"י (שנראה שמועתיים מכתבו) ששמע שמהרי"ל שיער לפדיון הבן בערך שני זהובין רייני"ש, ובלקט יושר מוצא הדבר גם בנוסח אחר (שנראה שהוא עדות של תלמיד ששמע מפי מהרא"י) ומשמע שם שכן פסק להלכה. אמנם בהמשך הדברים בלקט יושר שם העתיק את 'סדר פדיון הבן' מכתבו של מהרא"י (כפי שמפורש בסיום דבריו שם), ושם כתוב ששיעור פדיון הבן הוא 160 ווינער, שהוא כשיטת מהר"ש נוישטאט וכנראה כפי המנהג באושטרייך, ורק אמר בע"פ שזמנא כבר אין זה השיעור מחמת ירידת ערך הווינער ולכן נריך לתת גם את הכלי לכהן כפי שכתב שם. וראה לעיל צביאורנו לדברי מהר"ש נוישטאט וצביאורנו לדברי מהרי"ל שצארנו ששיעורו של מהר"ש הוא כשיטת האגודה ושיעורו של מהרי"ל הוא כשיטת רש"י, וא"כ אין לומר שמהרא"י סובר גם כמהר"ש וגם כמהרי"ל. ונראה לומר שצאמת מהרא"י סובר כמהרי"ל וכשיטת רש"י, ומה ששמע שמסכים לשיעור 160 ווינער 'צימים הקדמונים' אין כוונתו לימי מהר"ש (שהם ימי זעירותו של מהרא"י) שזהם 160 ווינער היו שוים זהוב כפי שציאר בתשובתו צסי' שמ"ב, אלא כוונתו לימים קודמים עוד יותר שזהם 160 ווינער היו שוים כשני הזהובים של מהרי"ל (יש לעיין אם ידע צרור שכך היה או שאמר זאת מסברתו. במקורות החיצוניים שהיו זמינים לי לא הצלחתי למצוא מידע בנושא).

מהר"י ברונא (~ה'ק"ס - ~ה'ר"מ)

שו"ת מהר"י ברונא סי' קכא (בכת"י NY JTS 7156 עמ' 56 סי' קט"ו/ק"ט)

ונוהגים לתת ל"ה גדולים בכוס של כסף וליתן לכהן הכלי עם המעות, כי הר"ר חיים מירזבורק ז"ל כתב ה' סלעים הוא חמש לו"ט כסף, ולו"ט כסף ז' גדולים, נמצא ה' לו"ט ל"ה גדולים. והמיימוני והגאונים שיערו אלף ותשע מאות ועשרים שעורים הם משקל ה' סלעים. ויש מקילים לפרש"י בפרשת ואלה המשפטים שהוא חצי אונקיא למשקל הישר שבקולוני"א והוא כ"ה גדולים, וכן לפי שיעור הכתובה שיערו הגאונים מה הוא ד' (נכת"י - ר') זהובים אונגר"ש ומעט יותר, א"כ ה' סלעים לכל היותר כ"ה גדולים. ובפ"ב דכתובות (ק"ע"ז) כתוב גבי מעות קפוטקיא משמע אם ניתוסף המשקל הולכים אחריו לחומרא. ובפ' ד' וה' (ל"ע"ז) פרש"י שקל הוא סלע וסלע הוא ד' דינרים ודינר שוקל כמו זהב, שכן בקושטאנדינ"א קורין לזהב דינר. א"כ חמשה שקלים עשרים דינרים כסף, משקל עשרים זהובים, וה' זהובים משקל לוט, א"כ עשרים זהובים ד' לו"ט, וי"א ה' לו"ט וכן פרש"י בפרשת משפטים:

פירוש

מהר"י ברונא מציא בשם הר"ר חיים מירזבורק' ששיעור פדה"צ הוא 5 לוט כסף וכותב שהלוט הוא 7 גדולים (Groschen, אינני יודע לאיזה גדולים כוונתו). חכם בשם זה איננו מוכר, והיו שרצו להגיה בדבריו הר"ר מנחם מירזבורק', אך לא ראינו אינה ראייה. שיטת ר' מנחם מירזבורג ע"פ תשובתו המוצאת ביש"ש היא ששיעור פדה"צ הוא חמישה לוט ורבע, ואם אליו כוונת מהר"י ברונא הרי שיש ליישב את סתירה זו, ואולי חזר בו (וא"כ יש לעיין מהי משנה אחרונה). עוד כותב מהר"י ברונא שלשיטת רש"י שהשקל חצי אונקיה של קולוניא שיעור פדיון הצן הוא 25 גדולים, והיינו שחצי אונקיה כסף שווה 5 גדולים. ודבריו נ"ע רב, שהרי חצי אונקיה היא לוט, ודבריו ר' חיים מירזבורק כתב שלוט כסף שווה 7 גדולים. ואפשר לומר שהצין שכוונת ר' חיים מירזבורג ללוט אוסטרי שהוא גדול יותר מלוט של קולוניא, אך עדיין אין זה מיישב כיוון שהיחס בין הלוט האוסטרי והלוט של קולוניא הוא 6/5 ולא 7/5.

עוד כתב מהר"י ברונא להוכיח את שיטת רש"י ממה ששיערו הגאונים (לא נודע למי כוונתו) ששיעור הכתובה. הגירסה בדפוס היא ששיערו הגאונים ד' זהובים אונגר"ש,

לקט יושר

ובכתה"י הגירסה ר' זהובים אונגרש, אך לא זכיתי להצין את ראייתו לפי אף אחת מהגירסאות.

אח"כ מציא מהר"י צרונא את דברי רש"י שהדינר הוא משקל זהוב, ומחשב לפי"ז ששיעור פדה"צ הוא משקל עשרים זהובים שהם 4 לוט, וי"א 5 לוט. מדבריו נראה שהוא חשב את הזהוב קושטנטינא שהזכיר רש"י במשקל הזהובים של זמנו (אלו שנטעו לפי תקן הפלורין), ולפי"ז מלא ש-20 זהובים שמשקל כ"א 3.53 גרם שוקלים כ-4 לוט אוסטרי שהם 70 גרם (17.5 גרם ללוט). אמנם מה שכתב 'וי"א 5 לוט' ז"ע, וכי מה שייך מחלוקת בחשבון זה. ואולי כוונתו ש"א שהזהובים קושטנטינא היו כזדים יותר וסקלו כ-4.5 גרם (וכך אכן היא האמת כפי שכתבנו צביאורנו לדברי רש"י).

לקט יושר (~ה'ק"פ - ~ה'ר"נ)

אורח חיים הלכות מלאכות שבת אות ל' עמ' 64

וגם לתת לצדקה כל איש אשר חילל שיעור חטאת בדנקא, ושיערו מור"ם ז"ל שהוא י"ח פשוטים.

אורח חיים הלכות פורים אות ט"ז עמ' 157

אנשים מיוחדים ברינוס נותנים בתענית אסתר מחצית השקל שהם ל"ד בינגר העלר, והסימן והד"ל לא ימעיט, שהם בפדואה ובכל מדינת בניזיא ט"ו סו' [לדו] מעט יותר שהם ל"א סו' [לדו] רביעית מדו' [קט], נמצא חצי רביעית מדו' [קט] הם מחצית השקל.

אורח חיים הלכות פורים אות כ"ח עמ' 158

ומחצה ווינר שוה יותר מפרוטה. כתב בספרו דפרוטה אינה מגעת לחצי מחצה ווינער.

יורה דעה הלכות שילוח הקן, רבעי, כלאי בהמה ושעטנו אות ב' עמ' 60-61

תשובה. נטע רבעי וכרם רבעי פודה כשהוא תלוש שהוא שווה מנה על מחצה ווינער שקורין העלר שהוא יותר מפרוטה, כשהזהב הגרי שוה שבע דינרים וחצי שקורין דינר שילינג ודינר שוה שישים מחציות ווינער.

כתב הר"ר יהושע י"ץ: ושיעור פדיון הבן שמעתי שמהר"י מולין ז"ל שיער בערך שני זהובים ריינש. נאום הקטן והצעיר שבישראל. ה' סלעים בניאושטט (ש)הם ארבעים גדולים שהם כמעט שני זהובים ריינש, כן שמע משמיה [ד]שאירי מהרר"י מולין זצ"ל וזהו שיעור פדיון הבן.

מלקוטי מה"ר יודא אוברניק ז"ל: נסתפק מהר"י ווייל ז"ל, הא דכתב מהר"ם שפרוטה היא משקל חצי שעורה כסף נקי אם פירושו בקליפתה או בלא קליפתה, וכעין זה בעי הספר בגמ' דיומא. ואמר מורי יצ"ו [הערות המסחר נגיליון: מורי הוא הגאון זצ"ל] דיש לעמוד על הבירור מהא דאמר רבא בהשוכר האומנים (פ' ע"א) תקלא כתקלא כו', ומפרש בגמ' דמשקל לתך חיטין עולה לשש עשרה שעורין. נמצא דמשקל י"ו גרעיני שעורים עולה לט"ו גרעיני חטין. ומעתה יש לברר אם הקליפה בכלל או לאו.

כך הוא הסדר מפדיון הבן ביום ל"א מיום שנולד הילד. (ו)מיד שישבו לאכול ויברכו ברכת המוציא, יביא אבי הבן את הילד לכהן על השלחן ויאמר לו זה בני בכור פטר רחם, ויתן הילד אל ידי הכהן. ואז יאמר הכהן לאבי הבן מה אתה חפץ יותר בנך בכורך או חמש סלעים שאתה חייב בפדיונו, ויאמר אב בבני בכורי אני חפץ והילך חמש סלעים לפדיונו, ויתן לו המעות עם הכלי, ובשעה שהוא נותן לו המעות יברך אבי הבן בא"י אמ"ה אקבו"צ על פדיון בן בכור, ואח"כ יברך שהחיינו, וימזגו כוס ויברך הכהן בורא פרי הגפן. המעות יהיו חמישה מנקושים ועשרה פשיטים, ויניחם בכלי כסף ויתנם עם הכלי אל הכהן. ע"כ כת' הגאון ז"ל לאודנפורק הקרובה לניאושטט. ואמר שראה פדיון הבן אצל שתייה לבד בלא אכילה, וגם ראה שאבי הבן פדה את בנו אף על פי שאין הילד בעיר.

וזכורני כמדומה לי שאמר הגאון זצ"ל בימי הקדמונים היה שיעור פדיון הבן חמישה מנקושים ועשרה פשיטים, משום שהיו המטבעות כסף טובות ורובן מכסף ומעט תערובות נחושת. אבל עתה המטבעות רובה דרובה נחושת הן ומעט כסף בהן, ולכן כתב בכתבו דלעיל ויתנם עם הכלי אל הכהן, משום אם אין שיעור במעות שיהא עם הכלי שיעור. אבל לא שמעתי שלקח הכהן הכלי כי אם המעות.

פירוש

דברי הלקט יושר מוצאים הנהגות והלכות רבות ממה ששמע, ולא שייך להתייחס ל'שיטת הלקט יושר' (מלבד מה שספרו נמצא בשנים האחרונות ואיננו מכלל הפוסקים). בעקבות זאת נבאר את הדברים שכותב אחד לאחד, וזה החלי.

בהלכות מלאכות שבת מביא הל"י מתשובת מהרא"י (שנכתבה ע"י בנו משמו, ומופיעה גם בתרוה"ד פו"כ סי' ס') בשם מור"ם ששיעור חטאת בדנקא הוא י"ח פשיטות. שיעור זה נמצא גם במנהגי מהר"ש אורח חיים (והם מפורש י"ח ווינער) אך לא כתוב שם שזהו שיעור חטאת. ע"כ הדברים תמוהים ביותר מלידי ד"ד, האחד, שבאחרות חיים כתב בשם מהר"ם ששיעור חטאת בדנקא הוא ג' הלי"ש (הלר – heller), שהם כפשיט וחלי (ואף שאפשר שההל"ר בימי מהר"ם היה במשקלו של הוינער של ימי מהר"ם ואף יותר, עדיין זה רחוק מאד מ-18 פשיטות, בפרט הפשיטות של ימי מהר"ם שהיו כדים יותר), ועוד, שיעור 18 פשיטות הוא גבוה יותר מפי עשרה משיעור דנקא אפילו לשיטת הגאונים. על כן נראה שז"ל שחלה טעות בתשובה, שכאמור לא נכתבה ע"י מהרא"י עצמו, ונתערבב שם שיעור חטאת בדנקא שנאמר לכפרה ע"י מהר"ם עם שיעור י"ח פשיטות שנאמר לכפרה ללא קשר לשיעור חטאת כפי שמוצא במנהגי מהר"ם.

בהלכות פורים מביא הל"י שמנהג 'אנשים מיוחדים צרינוס' לתת זכר למחצית השקל שיעור מחצית השקל של תורה שהוא ל"ד צינור העלר, ומתרגם את שיעור זה ל-15 סולדו (soldo, מטבע נחושת ונלאני) ומעט יותר (מהמשך דבריו נראה שהוא כחצי סולדו), שהוא שמינית הדוקט. מנהג זה הוזכר גם ע"י מהרי"ל, וראה לעיל צביאורנו לדברי מהרי"ל שהארכנו צביאור הדברים.

עוד כותב הל"י בהלכות פורים שהפרוטה היא פחות מחצי ווינער, ומביא שבתרוה"ד (סי' ר"י) כתוב שהפרוטה היא פחות מרבע ווינער. ובהלכות רצעי הביא תשובת מהרא"י שהפרוטה היא פחות מחצי ווינער. וראה צביאורנו לדברי מהרא"י שהארכנו בכל זה.

בהלכות פדיון הבן מביא הל"י מכתבו של מהרא"י ששמע בשם מהרי"ל ששיעור פדיון הבן הוא בערך שני זהובים, ואח"כ מביא, כנראה מדבריו בע"פ, ששמע בשם מהרי"ל שהשיעור הוא 'ארבעים גדולים' שהם כמעט שני זהובים ריינש'. בהמשך הדברים מביא 'סדר פדיון הבן' מכתבו של מהרא"י ששם כותב מהרא"י שהשיעור הוא 'חמישה מנקושים ועשרה פשיטות' שהם 160 ווינער, וכותב הל"י ש'זכורני

כמדומה לי' שאמר מהרא"י ששיעור זה היה טוב 'צימי הקדמונים' כשהווינער היה בעל שווי גבוה, וצימיו שהופחתה כמות הכסף שצווינער אין זה מספיק ולכן כתב שצריך לתת גם את הכלי לכהן. וראה לעיל צביאורנו לדברי מהרא"י שהארכנו צביאור הדברים.

עוד כותב הל"י 'נסתפק מהרא"י וייל ז"ל הא דכתב מהר"ם שפרוטה היא משקל חצי שעורה כסף נקי אם פירשו בקליפתה או בלא קליפתה' ומציא שאמר מהרא"י שיש לפשוט זאת ממה שעולה מדברי הגמ' ב"מ שמשקל 15 סאין חטים הוא כמשקל 16 סאין שעורים. את ענש תירונו לא זכיתי להצין מכמה פנים ואכמ"ל, אך יש ללמוד מכאן שלמעשה לא ניסו לחשב בפועל, ונראה שסברו כשיטת המהרי"ל בשו"ת סי' ק"ג שאין אנו בקיאים לנמצא בשיעור השעורים. ויש להעיר שמה שהציא בשם מהר"ם ש'פרוטה היא משקל חצי שעורה כסף נקי' לא נמצא לפנינו בדברי מהר"ם מרוטנבורג, ולשון זו היא לשון הרמב"ם בהלכות טוען ונטען פ"ג ה"א, ואפשר שבמקור היה כתוב 'הר"ם' ונתחלף ל'מהר"ם'.

דברי הראשונים בארצות האיסלאם

מבוא למשקלות ומטבעות בארצות האיסלאם

עם התפשטות האיסלאם בעולם התפתחה מערכת משקלות שבסיסה משותף לכל העולם המוסלמי, ומערכת מטבעות הנגזרת ממנה. שמות המידות הבסיסיות של המשקלות היו 'ראטל' (המילה נגזרת מהליטרא הרומאית), 'אוקיה' (נגזר מהאונקיה הרומאית), 'מיתקאל' (נגזר מהמילה הערבית 'תקלה' שמשמעותה 'לשקול'), 'דירהס' (השם נגזר ממשבצת הדראה הסאסאני, ששמו נגזר ממשבצת הדרכמה היוונית), 'קיראט' או 'חרוזה' (גרעין חרוז), ו'חצה' (גרעין, כשהכוונה כאן היא צדך כלל לגרעין שעורה ולפעמים לגרעין חטה). שמות אלו היו משותפים צדך כלל לכל ארצות המוסלמים, אך שיעורם והיחסים ביניהם השתנו ממקום למקום ומזמן לזמן. ה'ראטל' היה נתון לשינויים גדולים מאד ונע במקומות וזמנים שונים החל מ-96 דירהס ועד 1040 דירהס. ה'אוקיא' גם היא שקלה במקומות וזמנים שונים בין 10 ל-40 דירהס. יחס ה'מיתקאל' ל'דירהס' היה באופן תקני 10/7 (כלומר, 7 מיתקאל שקלו 10 דירהס), אך במקומות רבים היה היחס

מ'מעוגל' ל-3/2, ואולי היו גם עוד יחסים מקובלים. חלוקת המתקאל והדירה ל'קיראט' השתנתה גם היא בין המקומות והזמנים, כאשר בחלק מהמקרים המיתקאל חולק ל-24 קיראט והדירה ל-16 קיראט (לפי יחס של 3/2 בין המיתקאל לדירה), ובחלק מהמקרים המיתקאל חולק ל-20 קיראט והדירה ל-14 או ל-12 קיראט. חלוקת ה'קיראט' ל'חצה' גם היא לא הייתה קבועה, כאשר לפעמים חולק הקיראט ל-3 חצה ולפעמים ל-4 חצה.

מערכת המטבעות המוסלמית הייתה מבוססת על מערכת המשקלות. היו מטבעות זהב, כסף, ולפעמים גם מטבעות נחושת או צרונזה. מטבע הזהב המרכזית הייתה נקראת 'דינר' (על שם ה'דינריוס' הרומאי, הוא ה'דינר כסף' שגמרר), ומשקלה היה מבוסס על משקל ה'מיתקאל'. מטבע הכסף המרכזית הייתה נקראת 'דירה' והייתה מבוססת על משקל ה'דירה'. כדי להבדיל בין המטבע לבין מידת המשקל שנקראו באותו השם, היה המשקל מכונה 'דירה אל-כיל' שמשמעותו 'דירה המידה' ('כיל' משמעותו מידה, בדומה למשמעות בארמית וגם בלש"ק), והמטבע הייתה מכונה 'דירה פידה' או 'דירה נוקרא' שמשמעותו 'דירה כסף' או 'דירה' (כסף) טהור' בהתאמה. דירה שלא היה מכסף טהור כונה 'דירה אסוד' שמשמעותו 'דירה שחור'. אלל הגאונים והראשונים מכונה משקל הדירה 'זוי כיל', ומטבעות הדירה 'זוי חירי' (היינו 'זויים לבנים' על שם הכסף שצבעו לבן). ללד הדירה בחלק מהמקומות הייתה גם מטבע כסף של 'קיראט' שכשמה הייתה מבוססת בדרך כלל על מישקל הקיראט. מטבע אחרת שהייתה בשימוש בחלק מהמקומות הייתה ה'דאניק' (על שם מטבע ה'דאנק' שהיה שווה לשישית מדרכמה יוונית, ושמו גם הפך למילה המשמשת לציטוי שישית באופן כללי, וכמו שמופיע בגמ' בצורה 'דנא') שהייתה שווה לשישית הדינר כאשר מדובר בדאניק זהב, או לשישית הדירה כאשר המדובר בדאניק כסף. מטבעה נחושת או צרונזה מרכזית שהייתה בחלק מהמקומות היא ה'פאלוס' (בדומה ל'פולסא' בארמית). ללד מטבעות מרכזיים אלו היו במקומות וזמנים שונים עוד סוגי מטבעות.

הקשר בין מערכת המשקלות למערכת המטבעות לא היה הדוק. פעמים רבות, המטבעות לא שקלו בדיוק כמו המשקלות עליהם הן מבוססות, ופעמים שה'דירה אל כיל' או ה'מתקאל' היו שונים מהמשקל ה'תקני'.

עוד חשוב לציין, שפעמים רבות, וגם כאן אולי צרוב הפעמים, למטבעות עצמם כלל לא היה משקל אחיד והם נסחרו במשקל ולא במניין. במקרה כזה כאשר נאמר, למשל,

שמחירו של דבר מסויים הוא שלשה דירהמים, הכוונה היא למטבעות דירהם
צמסקל שלשה משקלות דירהם מטבע (שכאמור לעיל, לאו דווקא זהים ל'דירהם אל כייל'),
וכאשר נאמר שהמחיר הוא שלשה זהובים או דינרים הכוונה היא לדינרים צמסקל
שלשה מתקאל.

ר' יהודאי גאון (~ד'ת"נ - ד'תקכ"ב)

הלכות פסוקות הלכות בכורות

חמש סלעים כמה הויאן, דכתיב (צמדזר י"ח ט"ז) בערך כסף חמשת שקלים
בשקל הקדש עשרים גרה הוא, וכל שקל כמה האוי תלתה זוזי שש דנג ותלתה,
כמה האוי להו, שיתסר ששדנג ותרי תלתי, דהאוו עסרין וארבעה זוזי חיוארי
בציר דנקא, אוסיף עליהו חומש דידהו, דכל מאן דפריק קדש באעי אוסופי
חומש עילוייה דכתיב (ויקרא כ"ז ט"ו) ואם המקדיש יגאל את ביתו ויסף חמישית
כסף ערך עליו וקם לו, כמה האוי חומש דידהו שתות מילבר, כל חמשה זוזי
שדי עליהו זוזא דהוה להון כולהון עיסרין ותמניה זוזי (ופלגיה) [ופלגא] ופלגיה
דדנקא. כללא דמילתא תלתין זוזין דל מינהון חד שש דנג.

פירוש

ר' יהודאי כותב, כנראה ע"פ מקורת, שמשקל השקל הוא שלושה זוזי ששדנג' ושלש,
וכותב שלפדיון הבן יש לתת חומש מלצר יותר מזה, דהיינו ארבעה זוזי ששדנג לכל
שקל, כיוון שהפודה את הקדשו מוסיף חומש. צשאלה שנשלחה לר' האי גאון (ע"פ
עדות הרמז"ן בהלכות צבורות פ"ח, מוצאת צתשוה"ג הרבזי סי' ע"ג) מציא השואל ר' יוסף צ"ר
עמרם מסגלמאסה (סיג'למסה, כיום צמרוקו) את דברי ר' יהודאי אלו (צסס' נוסחא
אחינאי'), ולפניהם מציאים משמו שכתב 'והני חמש איסתירי הויאן עשרין מתקאלי
דהוון כ"ח זוזי ופלגו זוזא ופלגו דנקא צהני זוזא דידן דעשרה שצעה'. נוסח זה איננו
בהלכות פסוקות שלפניהם אך הוא מופיע צה"ג צסס' ר' אחינאי תלמיד ר' יהודאי,
וראה צ'מצוא לספר הלכות פסוקות' מאת נחמן דנליג עמ' 61–63 שכתב שנראה
שמקור שתי המוצאות של ר' יוסף איננו מספר הלכות פסוקות אלא מפסקים אחרים
שנכתבו צסס' ר' יהודאי. ר' האי צתשובתו מתייחס לדברי ר' יהודאי שיש להוסיף
חומש על שיעור השקל מדין הפודה את הקדשו וכותב ש'לאו טעמא הוא ולית לפדיון

הקדש הכא עסק', ומה שיש להוסיף חומש על שיעור שלשה זוזי ששדנג ושלש זה כיוון ששיעור זה הוא שיעור השקל בזמן התורה קודם שהוסיפו עליו חומש צימי יחזקאל, ולפדיון הצן יש לתת חמשה שקלים שלאחר הייסוף כמבואר בצכורות דף נ' ע"א. וכדבריו כתב גם הרמב"ן בהלכות זכורות פ"ח.

מהשוואת דברי ר' יהודאי בשני הנוסחים עולה שה'זוז' ששדנג' הוא 'מתקאל', וכן מכנהו ר' האי בתשובתו הנ"ל 'מתקאלי ששדנג'. גם הרי"ף בקידושין מבאר שזוזא דששדנג 'הוא דינר זהב של ערביים', ומשקלו הרשמי של דינר זהב הוא ה'מתקאל' כמבואר לעיל במבוא למשקלות ומטבעות בארצות האיסלאם (לעמס השם 'ששדנג', נראה שפירושו הוא 'שש דאנק' על שם ה'דאניק' שהוא שיטת הדינר כמבואר הנ"ל). עפ"ז נמצא שמשקל השקל הוא ארבעה מתקאל, ומשקל הדינר של הגמ' הוא כמשקל המתקאל – הדינר הערבי, אלא שלא מפורש בדברי ר' יהודאי משקל של מה, ונראה שכוונתו למשקל כסף טהור וסמך על הפסוק שהציא שכתוב בו 'צערך כסף'.

בין החוקרים מוסכם כי בתחילת ימי ר' יהודאי גאון נקבע המתקאל באופן רשמי ל-4.25 גרם. משקל המתקאל ע"פ משקלות שנמצאו במנרים מאותה התקופה הוא כ-4.22–4.25 גרם, ומשקל הדינרים שנמצאו (שליטי צל בתקופת ר' יהודאי לא טבעו מטבעות צל אלא דמסק, בקהיר ובקורדובה, ומטבעות אלו הועברו לשימוש בכל רחבי האימפריה), מאשר גם הוא את משקל זה. ונמצא לפי"ז ששיעור השקל הוא 16.88–17 גרם, ושיעור פדה"צ הוא 84.4–85 גרם.

בסוף דבריו כתב ר' יהודאי שעשרים מתקלי דינר הם עשרים ותמניא זוזי ופלגא ופלגיה דדנקא. 'זוזי' או 'זוזי חירי' הכוונה היא לדירהם (ראה במבוא למשקלות ומטבעות בארצות האיסלאם), ור' יהודאי חישב את יחס הדירהם למיתקאל כ- $\frac{7}{10}$ כפי שהיה נהוג בצבל, וא"כ משקלו הוא 2.954–2.975 גרם.⁹

וראיתי מקשים על סוף דבריו 'כלל דמילתא תלתין זוזי דל מינייהו ששדנג' מה הועיל בחשבון זה והרי לא יכול אדם לתת לפדיון הצן שלשים דירהם ולקבל עודף של דינר, אך קושיה זו מעיקרא ליתא כיוון שאין כוונתו בדבריו כאן למטבעות הדינר

⁹ יש לציין שמשקל ה'דירהם אל כייל' שעמד בבסיס מערכת המשקלות בבבל היה כנראה קצת גדול יותר ושקל כ-3.1 גרם, אך נראה, אף שאין זה ברור, שבבבל הוא לא היה בשימוש כמשקל עצמאי אלא רק ביססו עליו את המשקלות הגדולים כגון הראטל ולכן אין להניח שר' יהודאי בדבריו התכוון אליו.

הלכות גדולות

והדרהם אלא למשקלות שנקראים בשמות אלה, ובשקילת הכסף במאזניים מניחים שלשים משקלות דירהם בכף שכנגד הכסף ומשקל דינר בכף שעם הכסף.

הלכות גדולות (ד'ת"ר)

הלכות בכורות

פדיון הבן, דכי מיתיליד ליה לבר ישראל ברא מאיתתא דלא ילידת כלל, אף על גב דאית ליה כמה בני, מיחייב למיפרקיה כי מלו ליה תלתין יומין בחמש איסתירי, דכתיב (זמזנר"ט"ז) ופדויו מבן חדש תפדה וגו'. והני חמש איסתירי הויין עשרין מתקלי דינר, דהוי עשרין ותמניא זוזי [ופלגא דזוזא] ופלגיה דדנקא בהלין זוזי דילן דעשרה שבעה.

...

וחמש סלעים כמה הויין דכתיב (זמזנר"ט"ז) בערכך כסף חמשת שקלים וגו', שקל כמה הוי, תלת זוזי שש דנג ותילתא, כמה הוי, שיתסר שש דנג ותרי תילתי דהוו עשרין וארבעה זוזי חירוי בציר דנקא, אוסיף עליהו חומש דידהו, דכל מאן דפריק קודש מיחייב לאוסופי חומש דכתיב (ויקרא כ"ז ט"ו) ואם המקדיש יגאל את ביתו וגו', וכמה הוי חומש דידהו שתות מלבר, כל חמשה זוזי שדי עילוייהו דהוי להו כולהו עשרין ותמניא זוזי [ופלגא] ופלגיה דדנקא. כללא דמילתא תלתין זוזי דל מינייהו ששדנג.

פירוש

דצרי זה"ג לקוחים מדצרי ר' יהודאי גאון, שהרי דצרי הרשונים מוצאים בשם ר' יהודאי ע"י ר' יוסף צ"ר עמרם מסגלמאסה בשאלתו לר' האי (תשובה"ג הרכזי סי' ע"ג), ודצרי האחרונים לקוחים מספר הלכות פסוקות. וראה מש"כ צביאורנו לדצרי ר' יהודאי גאון.

ר' נטרונאי גאון (~ד'תק"ל - ~ד'תרכ"ה)

תשובות ר' נטרונאי גאון (בעריכת ירחמיאל ברודי) סי' רע"ח

אבל בכור ישראל כבר קצוב כמה פדיונו חמש סלעים שהן עשרים ושמונה כספים וחצי וחצי דאנק.

תשובות ר' נטרונאי גאון (בעריכת ירחמיאל ברודי) סי' ר"פ

ולענין הביצים ששאלתם האיך מודדין בהם, אם ממלאין כלי מים ונותנין הביצים לתוכו ובמדת המים מודדין קמח או לא. לא כך משערין חכמים, ששעור שפרשתם אין לעמוד עליו, אלא כך נתנו חכמים שעור לביצים שמשערין בהם לפסח ולחלה מעסת המדבר, וכך שערו חכמים ראשונים, שהמים שיעור הביצה בינונית משקל ששה עשר (ואינם) [זווד'] גיראות במשקל כסף של בגדאד. כמשפט הזה שיערו לעסה [כאן חסרה מילה נכונה] ולפסח, וכן הלכה.

פירוש

בשיעור השקל כותב ר' נטרונאי גאון כדברי ר' יהודאי גאון (כך נראה בפירוש דבריו, אף שהוא איננו מציין שהכוונה היא לכסף טהור במשקל שכותב ואפשר היה לומר שכוונתו למטבעות ממש. ואולי צומנו היו מטבעות הדירהם עשויים מכסף טהור ושוקלים צמדוייק משקל דירהם, ולכן לא ציין שהכוונה היא למשקל ולא למטבע, אך ממטבעות שנמצאו נראה שאין זה כך), ראה מה שכתבנו צביאורנו לדבריו.

בשיעור הביצה כותב ר' נטרונאי ששיעור נפח הביצה הוא נפח מים במשקל שישה עשר זווד' גיראות של בגדאד (גיראות היינו 'דאניק', מלשון 'גרה' שהיא שיטת הדינר). 'זווד' זה, כתבו ר"י בן ג'נאח, הרי"ף, ר' שמואל הנגיד ובעל האשכול שהוא 'דירהם אל כייל'. שיעור 'דירהם אל-כייל' צבצל צומן ר' נטרונאי גאון היה כ-3.1 גרם, אך, כמו שכתבנו לעיל צביאורנו לדברי ר' יהודאי בהערה, נראה שמשקל זה לא היה בשימוש עצמאי בתקופה זו אלא רק שימש בסיס למשקלות הגדולים ולכן לא מסתבר שר' נטרונאי גאון התכוון אליו אלא למשקל דירהם המטבע. ואפשר שמה שכתבו הראשונים הנ"ל שדירהם זה הוא דירהם אל כייל זה מכיוון שדירהם המטבע במקומם היה קטן מאד (1-1.5 גרם) וא"א היה לומר שהשיעור ניתן לפיו אלא רק לפי הדירהם אל כייל שהיה גדול יותר (ראה להלן צביאורנו לדירהם), ולא שהייתה קבלה בידם שהשיעור במקורו ניתן בדירהם אל כייל. ולפי"ז וע"פ משקל הדירהם שכתבנו

ר' סעדיה גאון

בציאורנו לדברי ר' יהודאי גאון נמצא נפח הצינא 49.23–49.59 סמ"ק, ונפח הרביעית הוא 73.85–74.38 סמ"ק. ואם כוונתו אכן היתה למשקל ה'דירהס אל כייל' ילא נפח הצינא בערך 51.7 סמ"ק ונפח הרביעית בערך 77.5 סמ"ק.

ר' סעדיה גאון (ד'תרמ"ב - ד'תש"ב)

סדור רס"ג מהדורת מיקיצי נרדמים עמ' צט (ע"פ התרגום שם)

ועוד ברכת פדיון הבן, אם אשה שלא ילדה עדיין תלד בן צריך אביו לפדותו מן הכהן אחרי שימלאו לו שלשים יום בדרהמים שששים עשרים 'מתקאלא' (לשון המקור. בתרגום שם תרגמו 'שקל', ואינו נכון) שהם בערך (מילה זו בתרגום לא צרור אם יש לה על מה שמסמון) כ"ח דרהמים וחצי וקיראט.

סדור רס"ג מהדורת מיקיצי נרדמים עמ' קא (ע"פ התרגום שם)

והלש עיסה שמשקל קמחה תש"כ דרהמים, והוא שיעור עומר לגולגולת, צריך להפריש חלק לשריפה וחלק לכהן. והנשרף אין לו שיעור, והניתן לכהן שיעורו חלק אחד מכ"ד מן הקמח דהיינו משקל ל' דרהם.

סדור רס"ג מהדורת מיקיצי נרדמים עמ' קלג-ד (ע"פ התרגום שם)

וביאור עשיית המצות, לוקחים קמח חטים או שעורים שלא נפלו עליו שום מים לא לפני טחינתו ולא אחריה, ונותנים ממנו בכלי ריק משקל תש"כ דרהם קמח והוא שיעור עומר לגולגולת, ואין יוצקים עליו מים עד שהסיקו את התנור כשיעור חצי הסיקו. וכשהוסק כך יוצקים על הקמח הזה מים שלנו והזדככו, לא חמים ולא פושרים, ויעסקו באפיתה שלשה אנשים, אחד לש והאחר מהפך בעיסה ואחרון אופה עד שיגיע לככר האחרון. ואסור ללש להוסיף משהו על תש"כ דרהם קמח כדי שלא יתעכב הכיכר האחרון בעריבה, ולא ימעט מן תש"כ דרהם כדי שלא תחסר ממנו מצוות חלה.

פירוש

רס"ג כותב ששיעור פדיון הבן הוא דירהמים שששים עשרים 'מתקאלא', וזה כפי שיטת ר' יהודאי גאון, דה"ג ור' נטרונאי גאון שהדינר של הגמרא משקלו כמשקל ה'מתקאלא' הערבי. ושיטתו זו עולה גם ממה שהציאו בשמו השואלים בתשובת ר'

שרירא ור' האי שהוצאה בתשוה"ג הרכבי סי' שפ"ו. ובפשטות כוונתו לשווי של כסף טהור במשקל זה. וכותב רס"ג ששיעור זה הוא כ"ח דרהמים וחצי וקיראט, וגם זה כדברי הגאונים הנ"ל, והקיראט כאן הוא קיראט של אחד משנים עשר מדירהם. וראה מה שכתבנו בזה צביאורינו לדברי ר' יהודאי גאון ור' נטרונאי.

עוד כותב רס"ג ששיעור חלה ושיעור עיסה למנות שהוא מ"ג ביצים וחומש ביצה הוא 720 דרהם, והיינו ששיעור ביצה הוא 16 דירהם ושני שלישי. כשיעור זה כתבו הרבה גאונים וראשונים, ומשקלו הוא 49.35–51.7 גרם כמו שכתבנו בצאורנו לדברי ר' נטרונאי גאון. אמנם, נראה מדבריו להדיא ששיעור זה הוא משקל הקמח בנפח מ"ג ביצים וחומש, וזה קשה בתרתי, חדא, שבדברי ר' נטרונאי נמצא להדיא ששיעור זה הוא שיעור מים בנפח ביצה, וכן נראה מהראשונים שהציאו שיעור זה לגבי רביעית יין לקידוש, ואם נאמר שמקורו של רס"ג מקבלה אחרת משל ר' נטרונאי או ממדידת ענמו הרי שז"ל שבדרך מקרה יצא לשתי השיטות את אותו השיעור בדיוק אלא שלשיטת ר' נטרונאי הוא במשקל מים ולשיטת רס"ג במשקל קמח, וזה לא יעלה על הדעת, ועוד קשה, שאם שיעור זה הוא שיעור קמח, הרי שגם אם נשער בקמח כד יחסית כמו ששיער הרמב"ם, שקל רק בשליש ממים, הרי ייצא נפח הביצה כ-74 סמ"ק, וקשה מאד לומר שהיו לרס"ג ביצים גדולות כאלו, אלא שעל קושיה זו אפשר לתרץ שרס"ג לא מדד ביצים אלא את נפח הכלי לפי אצבעות אף שהוא סותר לשיעור הביצים וכשיטת הכל"ח והחזו"א, ונסתייעה שיטתם.

ועיין להלן בדברי הר"י אלמדארי שלמד שרס"ג איננו חולק על כך ששיעור זה נאמר למשקל מים אלא סובר ששיעור ביצה הוא שיעור משקל ולא שיעור נפח, ויש לשער בקמח במשקל ביצה אף שנפחו גדול יותר, וכדבריו למד גם החזו"א (ראה צביאורנו שם). אמנם זה קשה מאד כיוון שמוכח להדיא מהמשנה בכלים ששיעור ביצה הוא שיעור נפח, וכן הוא פשוט בכל הגמרא. וכתב החזו"א לתרץ על זה שסבירא ליה לרס"ג שהשיעור במשקל הוא בכלל 'דעתו של רואה' כיוון שקשה לשער בנפח, אך מודה החזו"א שזה 'נראה מתמיה ורחוק'.

ולכן נראה לבאר שרס"ג מודה ששיעור ביצה הוא שיעור נפח, ומודה ששיעור ששה עשר דירהם ושני שלישי נאמר במשקל מים, אלא שהוא סובר שיש למדוד את הקמח במידה גדושה וכשיטת ר"ת המוצאת בארחות חיים, ותישב בקמח הקל בשליש ממשקל המים כמו הקמח שמדדו הרמב"ם והשצולי הלקט וכמו שנקט ר"י בן ג'נאח

כדצרי על האיפה שהיצט משקלו שליש פחות מהלח, ויאל זה בזה, הגודש שמוסיף שליש כדצרי הגמ' נכנס במה שהקמח קל בשליש ונשאר המשקל כמשקל המים.

אמנם עדיין קשה מה שרס"ג נותן שיעור אחד לקמח חטים ושעורים, ובקמחים שלנו ההפרש במשקלם הוא כ-15 אחוזים. וי"ל שבזמנו לא היה הפרש, ודוחק. ועיין לקמן כדצרי רבינו נסים והרי"ף שגם הם כתבו שיעור זה למשקל קמח, ובציאורנו שם.

ר' שרירא גאון ור' האי גאון (ד'תרס"ו - ד'תשס"ו, ד'תרצ"ט - ד'תשצ"ח)

משפטי שבועות לרב האי גאון חלק א שער א

צריך להיות הטענה של תובע שתי מעה כסף שהוא שתי כסף, והודאת הנתבע בפרוטה שהוא רביע חבא. (חבא משקל חטה אחת של כסף. - משפט זה נראה שהוא הוספת הממרגס) ... ושיעור שתי כסף שתות וחצי (אולי ז"ל חטי שמות) מן הכסף של ערביא והם הנקראים רובגין (נ"א: תומניה), והם כל שמנה כספים כסף אחד. ובזה סמכין מאתים כסף מוהר בתולה שהם כ"ה כספים, ולא למנה שנים עשר כספים וחצי.

ספרים אחרים: שתי כסף, דנקיין, שתי מעות, כמו שאמר המשנה (ז"מ מ"ט ע"ב) האונאה ד' כספים מעשרים וארבעה כסף לסלע שתות למקח, ועוד אמרו (קידושין י"ז ע"א) שש מעה כסף דינר, הנה לפי החשבון ב' מעות הן שתי כסף של משנה, והם רובע משקל זהוב ושליש, שהוא שליש זהוב, שזה הזהוב ד' כמשקל הסלע. הנה מצינו שקראו רבותינו כ"ד כסף לסלע. ושיעור כפירת טענה שתי כסף הוא שתות וחצי (אולי ז"ל חטי שמות). ופירוש פרוטה רובע חבא לדבריהם (קידושין ס) מעה שני פודיונים ופונדיון ב' איסרין ואיסר ב' מסימסים ומסמים ב' קונטרקין וקונטרק ב' פרוטות נמצאת פרוטה אחת משמנה באיסר האיטלקי, נאמר שהמעה שתות (נ"א: היא הנקראת ערבי דאנק) ופונדיון קונטר (נ"א: הוא הנקרא קיראט) ואיסר חבתין (נ"א: נצף) ומסומס חבא וקונטרנק חצי חבא ופרוטה רביע חבא.

תשובה"ג הרכבי סי' שפ"ו.

וששאלת לעינין הא דתנן שהאשה מתקדשת בפרוטה ושיעורה אחד משמנה באיסר האיטלקי, ופריש מר רב יהודאי גאון וצ"ל (הלכות פסוקות הלכות קידושין) מבריתא הא דתניא פרוטה שאמרו אחד משמנה באיסר האיטלקי שש מעה כסף

דינר מעה שני פונדיונין פונדיון שני איסרין איסר שני מסימסין מסימס שני קונטרקין קונטרק שתי פרוטות נמצאת פרוטה אחד משמנה באיסר האיטלקי, ופירש מר רב סעדיה זצ"ל על זה העינין שזה האיסר אחד מעשרים וארבעה ממשקל זהוב של ישמעאלים, וכפשוטו את החשבון אמר כלשון הזה אן אלפרוטה גז פצה מן קצ"ב גזא מן מתקאל דינאר אלערב (מרגוס: הנה הפרוטה היא חלק כסף מקצ"ב חלקים ממשקל הדינר הערבי). ורבנו אב בית דין נטריה רחמנא פירש (משפטי שנועות ח"א שער א') כי פרוטה רבע חבה, ולענין מקח וממכר אמר אם יהיו הדמים שיהא בהן המכר פחות מכן בטל המכר ואינו נקרא דמים כלל. אלמא לגביה ידידיה קצוב הוא, ואפילו הכי קשי מימריה על דמר רב סעדיה זק"ל בהכי ואע"פ שלענין דבר קצוב הן שוין. אבל למה שכתב אדוננו עכשו בתשובות אחינו בני פאס כי איסר האיטלקי אינו ידוע אצלם ואינם מכירין אותו קשיא אתרויהו. ואו הכי הוא, ואפשר שיעשה תיקון באחת מחמש פרוטות ובמקח ובממכר, לעינין קידושי אשה מה יש לעשות, אם יסמוך הסומך על דברי מר רב סעדיה ויהיו הקידושים פחות ממה שקצב, לדבריו אינן קידושין ואינה צריכה גט, לדברי רבנו אב בית דין הרי כאן קידושין וצריכה גט, לדברי אדוננו דקשיא לתרויהו מאי הוי. טובא קשיא לן שיהא דבר גדול כזה מסותם ויהא המורה למאן, דאו עבד על דעת מר רב סעדיה מתיר ועל דעת רבנו אב אוסר ועל דעת אדוננו פעמים אוסר פעמים מתיר ונעשית תורה משלש תורות. יבאר לנו אדוננו התשובה בחסדו.

הכין חזינא, דאו אשכחנא אנפא למידע מינה שיעורין הללו כתיקנן לא היינו כותבין שאינו ידוע אצלנו, ואף מאי דאמר מר רב סעדיה גאון נוחו עדן שהוא משוער מן מתקאל דינאר אלערב לא פרש מאין לו, ועוד, דינר אלערב שיעורו משונה בכמה מקומות, השיעור שבמצרים פחות מן השיעור שבבבל והשיעור שבפרס זולתי זה וזולתי זה, ואין אנו יודעין על איזה מהן סומך מר רב סעדיה ואם סומך על אחד מהן מאין לו. והקושיא אשר הקשיתה בין שלשת הטעמים ישנם על דברי מר רב סעדיה לבדו, ואנו אב בית דין שאמרנו פרוטה רבע חבה אילו על דרהם אלערב היינו סמוכים גם שיעורו משונה בכמה מקומות על איזה מהן יסמך, אלא שלא אמרנו מן דרהם אלערב כמה שאמר מר רב סעדיה דינאר אלערב, ושאמרנו רבע חבה, לא שיעור קצוב מדבר ידוע אלא קצבה מדבר שאינו ידוע לנו, כאדם שאומר חלק אחד מקצ"ב חלקים, כאשר רגילין קדמונינו לומר בענין אונאה דנקא דדמים ודנקא דזבינתא, קוראין את השתות דנקא, אם מאה כסף הן שתותן קוראין אותו דנקא דילהון ואם כסף אחד הוא שתותו נקרא דנקא שלו, וכל כסף וכסף בין צורי ובין איטלקי ובין כסף מדינה הוה

שש מעה וכל מעה שני פונדיונין, נמצא לשון פונדיון אין בו קצבה מדבר ידוע, כמו שאומר חלק אחד משנים עשר חלקים, והרי רב בר לוי בספר לאותות ולמועדים שעשה בחשבון מזלות שהזכיר את החלק מי"ב חלק שקוראין לו אצטגנינין אלאתני עשריה קראו פנדיון, אף כן אמרנו אנחנו אב בית דין רבע חבה כמי שאומר פרוטה שהיא רבע מסימס ואין ידוע מאיזה מסימס הוא, אף אנחנו לא אמרנו מאיזה משקל הוא, לפיכך לגאון אלפיומי קשה ולנו אין קשה מה שהקשית, לפי שלדבריו על פי קושיא שלך התורה כמה תורות. אלא שבודאי אין הדבר הזה נודע באמונה, והרי אע"פ ששנינו במשנתנו (קידושין' ע"א) וכמה פרוטה אחד משמנה באיסר האיטלקי הרי אמרו (שם י"ז ע"א) שיער ר' סימאי [גדולו פ]רוטה אחד משמנה באיסר האיטלקי, ולא הוצרכו לומר כך אלא שה[ודי]ע ר' סימאי כי אותו האיסר שהיה בדורו שלרבנו הוא האיסר שהוא בדורו, ועכשיו אינו ידוע. וכה אמר מר רב יהודה גאון אבי אבינו נוחם עדן ומר רב מישוי אלוף אבי אמנו נ"ע שמר רב אלעזר אלוף שבא מן אליסאנו ז"ל הגיד כי איסר האיטלקי ידוע באפרנגה ובארץ אדום, וספר להם כי מר רב נחשון גאון מחסיה נ"ע תבע ממנו לכתוב להביא משם ארבע איסרות מן האיטלקי ואף הוא כתב אל אספמיא להתעשות ולשלוח אליו. להודיעך כי אף הראשונים כך היה להם שאין מכירין שיעורו באמונה. ומכל פנים למשקל המטבע שלכסף הוא קרוב ממשקל דינר שלוזהב, שהרי כסף קידושין מכסף מדינה הוא משוער ולא מכסף צורי שכך אמרו (שם י"א ע"ז) אמר רב אסי כל כסף קצוב האמור בתורה סתם אינו אלא כסף צורי ושלדבריהן כסף מדינה, והרי ידענו כי הסלע שהוא חצי השקל הוא חצי כסף מן המטבע שלפרסיים שהרי התלמוד בימי פרסיים בבבל היה והם קראו את הסלע איסתירא דהיא פלגיה דזוזא, ובלא ספק כי היה לפרסיים שינוי באותה שעה בין מטבע של כסף למטבע שלוזהב, והרי הכספים אלתמניא הבאים לפנינו עד עכשיו מארץ ימן כל זוז מהן יש בו אחד משמנה בכספים הללו שבבבל. והרי גם אתם אמרתם שמר רב סעדיה הקל בדבר ומי שמשער ממשקל של כסף מחמיר הוא, וכן שנינו ואלו דברים מקולי בית שמאי וחומרי בית הלל ואחד מהן שבית שמאי אומרים בכסף ובשוה כסף ובית הלל אומרים בפרוטה ובשוה פרוטה, וכיון שמר רב סעדיה מיקל, על דבריו אינה מקודשת עד שיתן לה שוה פרוטה כסף שהוא אחד מקצ"ב ממשקל מטבע של זהב והיא יתירה על משקל פרוטה שמן מטבע שלכסף, ואין לו ראייה, אין סומכין על דבריו ומקילין אלא מחמירין ואף בפרוטה מן מטבע שלכסף מצריכין גט. וזו היא שהוקשה לך בעסק קידושי אשה הרי היא פשוטה, כי איסור היא וקימא לן ספק איסורא לחומרא, ושלתורה היא

וקימא לן בשלתורה הלך אחר המחמיר. והדין כללא הוא דלקטינן בעסק חמש פרוטות אילין, אבל ודאי על מר רב סעדיה קשיא וליכא אחד דאמר כמימריה.

תשובה"ג הרכבי סי' ע"ג.

וכתבתון לענין כ"ה זוזי דכסף מוהרי, הוה מחזיק בידן דכל זוזא וזוזא שיעוריה מתקאלא דדינארא דסך כוליהו תלתין ושיתה זוזי בזוזי טיאעי ואיסר, וכן אשכחנן לכמה גאוני דפסקי בכסף מוהרי כהדין שיעורא. אשתכח לפום הדין שיעורא בכסף דאוריתא תלתה מתקאלי ותולתא במתקאלא דדינארא, מדאמרינן בבכורות (נ' ע"ה) אמר רבא סילעא דאוריתא תלתה ותולתא האוי, ואיתותב והלא סלע של הקדש מ"ח פונדיונות, ופריק בתר דאוסיו עילויהו, ואיתוקמא בעובדא דרב אשי דשדר ליה שבסר זוזי לרב אחא בריה דרב ייבא שלח ליה לישדר לי מר תולתא אמר ליה לישדר לי מר תלתה אחריני דהא אוסיו עילויהו. ועוד, דאמרינן (נ"מ"ד ע"ז) דינר כסף אחד מכ"ה לדינר שלוהב למאי נפקא מינה לפדיון הבן, אלמא הוי ליה סלע דאוריתא לבתר דאוסיו עילאויא ארבעה זוזי דאינון ארבעה דינרי בלשון משנה דאינון מ"ח פונדיונות. אשתכחא פרוטה לפום הדין מיניאנא אחד מקצ"ב לדינר זהב. והם הכי אשכחן לרב יהודאי גאון דאמר לענין חמש סלעים שלבן והני חמש איסתירי הויאן עשרין מתקאלי דהוון כ"ח זוזי ופלגו זוזא ופלגו דנקא בהני זוזא דידן דעשרה שבעה. ואשכחן משמיה בנוסחא אחרינא (הלכות פסוקות הלכות זכויות) לישנא אחרינא אמר בה הכי סלע בכמה האוי תלתה ותילתא, כמה הוו להו חמש סלעים שיתסר ותרי תילתי דהאוו כ"ד בציר דנקא בזוזי דידן, אוסיף עילויהו חומשא מלגיו שכל הפודה הקדש מוסיף חומש הוו להון כ"ח ופלגא ופלגו דנקא. ואשכחן לרבואתן בתראי דאוקימו פרוטה חדא מן מאתן וארבעין בזוזא מזוזי דטיאעי, אשתכח סלע דאוריתא תלתה זוזי ותילתא בזוזא דטיי, וקשו לן הני טעמי טובא ובעינן למיקם על בירויהון מקמי מרן.

עייננא במאי דכתבתון, ודאי שקל הקודש עשרים גרה דהוא דנקא דדהבא והואי מן מתקאלי דשדנג תלתה ותילתא, והוסיפו עליו שתות מלבר דהוא חומשא מלגיו הוה ארבעה מתקאלי. פדיון הבן בחמישה מתקאלי מהני דכל חד מנהון ד' מתקאלי שדנג, האוו בזוזי דטיאעי כ"ח ופלגא ופלגא דנקא דהון תלתין זוזי מן זוזי דכל עשרה שבעה בציר חד (מ"ג) מתקאלא דשדנג. וחמשה שקלים דשל קדש בלא תוספה האוו שיתסר מתקאלי שדנג וארבעה דנקי, והינו דכד שדר ליה רב אשי לרב אחא בריה דרבא י"ז מתקאלי שלח ליה אהדר לי מיניהו תרי דנקי דאינון תולתא שלח ליה רב אחא בריה דרבא את צריכת

לשדורי לי תלתה מתקאלי אחריני דניהוו עשרין מתקאלי דהא אוסיפו על המידות שתות. אבל מאי דאשכחתון דהאי טופיאנא משום שכל הפודה הקדש מוסיף חומש לאו טעמא הוא, ולית לפדיון הקדש הכא עסק, ודאי שתותא מלבר חומשא מלגיו הוא אילא משום דהוסיפו על המידות מן יומי דיחזקאל הנביא, מדרב חסדא דדרש והשקל עשרים גרה, ויהב פראטא ששים שקלים, כ' שקלים כ"ה שקלים עשרה וחמשה שקל, ושויה לכוליה מנא, וקם לן דמנא כ"ה מתקאלי האוי בשקל הקדש דהאוו (חמשה) [ארבעה] מתקאלי ששדנג מן שמעתא דהלוקח דעוד שאלו (נכורות' ע"ה) ותמן מפריש לה למילתא, ויחזקאל קא יאהיב פראטיה שיתין ומשוי ליה מנה והאוי (ד"מ) [ר"מ] מתקאלי דשדנג, שמע מינה תלת, שמע מינה מנה של קדש כפול היה, [ו] משום דמנה דעלמא [ק'] מתקאלי ששדנג והוה מיבעי למיהוה מנה של קדש ק"ק ששדנג, מדקא משוי ליה קק"מ שמע מינה הוסיפו על המטבע שתות, ושמע מינה דהוה שתותא מלבר, משום הכי הוה פדיון הבן עשרים מתקאלי ששדנג. ומאי דאקשיתון בפרוטות דאשכחתון פרוטה אחד מקצ"ב לדינר שלזהב, ודאי למאן דאמר פרוטה אחד משמונה באיסר האוי דינר קצ"ב, אילא כל דינר שתותיה מעה, ופלגא דמעה פונדיון, ופלגא דפונדיון איסר, ואית ליה פרוטה ופרוטות עיקר דילהון מן נחאשא אינין דעאבדין פרוטות טבועות כל ל"ב מינהון במעה דכספא דהיא אחד מששה בדינר, והאיטלקי לא ידעינן השתא מאי מתקאליה. אבל מאי דכתבתון דאשכחתון לרבואתא בתראי פרוטה חדא מן ר"מ דוזא לא שמיע לנא אנחנא ולא ידעיננא טעמא, דפרוטה דשיער ר' סימאי בדורו שש באיסר דהוה חדא מן קמ"ד דוזא דהאוו חד מן כ"ד דמעה וחד מן ששה דאיסר, אבל דווד מן הכין לא שמיע לנא. ודאדכרתון כתובת אשה, אנחנא לא ידעיננא אילא הני זוזי דטיאעי, דכתובת אשה דרבנן וליכא השתא בכולה בבל ולא במאי דחאזי לנא ולא לאבינו ולא לאבי אבינו דקא מגבי כתובה אילא כ"ה מהני זוזי דטיאעי, וכל אתרא נמי מן מתקאליה. ואם נשא אשה בארץ ישראל וגירשה בקפוטקיא אזלינן בתר שיעבודא להקל ואם נשא בקפוטקיא וגירשה בארץ ישראל אזלינן בתר גוביאנא להקל, משום שהתקינו שכל מעות יהו יוצאות בירושלם ואמרינן (כתובות ק"ע"ז) אמר ר' אבא מקולי כתובה שנו.

ספר האשכול (אלבק) הלכות חלה דף קכ"ה ע"ב.

לרב שרירא. וששאלתם לפרש לכם אם יש משקל לגרוגרת ולזית ולכותבת ושאר שיעורים במשקל כספים של ערביים, ופירשתם שמר רב הילאי גאון ז"ל

פירש לכם משקל ביצה ששה עשר כסף ושני שלישי כסף, ואם אין לשאר משקל מאי טעמא ביצה יש לה משקל.

הו' יודעים שאין לאלו שיעורים משקל כסף לא במשנה ולא בתלמוד שלנו כל עיקר, ואלו בקשו לתת שיעור משקל מן הדינרים היו עושין מעיקרא, אלא שנתנו השיעור מקטנית ופירות שמצויין תמיד ואין לומר שנשתנו. וכך שנינו (כליס פ"ז מ"ו) כביצה שאמרו לא גדולה ולא קטנה אלא בינונית, ר' יהודה אומר מביא הגדולה שבגדולות והקטנה שבקטנות [ונומן למוך המיס] וחולק את המים, אמר ר' יוסי מי מודיעני איזה גדולה ואיזה קטנה, אלא הכל לפי דעתו של רואה. ומפורש בתוספתא (כליס פ"ו ה"א) משים כוס מלא מים ומביא אוכלין שאינן בולעין ונותן לתוכן עד שיחזרו המים לכמות שהיו וחוזר וחולקן. הא למדנו משנה שלימה [שאין לצינה] משקל ידוע שלא להוסיף ושלא לגרוע, וסלקא דעתין ר' יהודה ור' יוסי דקאמרי האיך משערים בביצה לא היו יודעין לקוץ לה משקל ידוע, וכי מר רב הילאי גדול וחכם מר' יהודה ור' יוסי היה, אלא כמתני' עבדינן הכל לפי דעתו של רואה, ומר רב הילאי הכין הות דעתיה, שהמשנה חייבה כל אדם לפי דעתו והרי פירש לכם מה שראה הוא לפי דעתו או מה שראו משלפניו ולמדוהו, אם חפצים אתם לעשות כמוהו ולסמוך עליו או על חכמים שלפניו ששערו כן לפי דעתם עשו, ואם לאו שערו אתם ולפי דעתו של רואה יעשה אם חסר אם יותר. וכן לענין כזית וכגרוגרת הרי פורש לכל אחד מהן בזו משנתנו (כליס פ"ז משנה ז' ח') לא גדול ולא קטן אלא בינוני, וגם הוא לפי דעתו של רואה, והאי דקצת רבנן שערו לפי דעתם ביצה ולא שערו כזית וככותבת וכגרוגרת משום דביצה תלויין בה מילי נפיש, קב וסאה ואיפה ועומר כולהון משתערין בביצה, לפיכך שערוה לפי דעתם, אבל הני שיעורים שבקינן לפי דעתו של רואה.

פירוש

ר' האי צמספטי שזועות כותב שהפרוטה היא רבע חצה, ומגיע לחשבון זה (בנוסחת ספרים אחרים) ע"י שכותב שהמעה היא 'דלנק' (ה'דלניק' הערצי), הפונדיון הוא 'קיראט', האיסקר הוא 'חצתין' או 'נלף' (שמות אלו אינם מתועדים כמטבעות. 'נלף' פירושו חצי ערצית), המסומם הוא 'חצה', הקונטרנק חלי חצה, והפרוטה רציע חצה. יחסים אלו אכן מתאימים ליחסים שנהגו צבצל לפיהם דירהם המטבע מחולק ל-12 קיראט ו-48 חצה. צדצריו צתשוצה (אה"ע ד) מצא ר' האי שאין כוונתו צדצריו אלו להשוות את הדינר שצגמרא לדירהם אלא רק לצאח את יחסי המטבעות.

בשאלה שנשלחה לר' שרירא ור' האי (תשובה"ג הרכבי סי' שפ"ו) הביאו השואלים את דעת ר' סעדיה גאון שאמר שמשקל האיסור של הגמרא הוא "אחד מעשרים וארבעה ממשקל זהוב של ישמעאלים", והפרוטה היא שווי כסף במשקל אחד מקל"ב "מן מתקאל דינאר אלערב". והיינו שנקט שהדינר של הגמרא שווה ל'מתקאל דינאר אלערב' (ואכן כך מפורש גם בסידור רס"ג, עיין בדבריו לעיל וצמה שכתבנו שם צביאור דבריו). והקשו השואלים על דבריו מדברי ר' האי הנ"ל במשפטי שבעות שעולה מהם שהדינר של הגמרא משקלו כמשקל הדירהם. ועוד הקשו השואלים על שתי שיטות אלו מדברי ר' שרירא בתשובה לבני פאס שכתב ששיעור האיסור האיטלקי (וממילא הדינר של הגמרא והשקל) איננו ידוע.

והשיבו ר' שרירא ור' האי שאכן שיעור האיסור האיטלקי איננו ידוע, ואף בדורות הגאונים שלפניהם לא הכירוהו וניסו להציא מטבע איסור מאירופה כדי לשקלה (מעשה זה נ"ע כיוון שהאם הפסיק להיטבע כבר באמצע תקופת האמוראים). והסביר ר' האי שדבריו במשפטי שבעות אינם מתייחסים למשקל מסויים אלא רק ליחס המטבעות. וכתבו ר' שרירא ור' האי שהם אינם יודעים את מקורו של רס"ג שהשווה את הדינר של הגמרא למתקאל דינאר אלערב, וגם אינם יודעים לפי איזה שיעור של המתקאל דינר רס"ג כיוון שהשיעור משתנה בין המדינות, ואם דינר על השיעור שצמדינה מסוימת מניין לו לסמוך דווקא על מדינה זו. ובסוף דבריהם נראה שהם צאים להוכיח ששיעור הדינר של הגמ' קרוב יותר למשקל דירהם מאשר למשקל מיתקאל, אך לא הצנתי את דבריהם לאשורם.

אמנם, בתשובה אחרת (תשובה"ג הרכבי סי' ע"ג) שגם הרמב"ן מציא ממנה בשם תשובת ר' האי, נראה שר' האי מקבל את דברי ר' יהודאי גאון ששיעור הדינר של הגמרא הוא במשקל 'מיתקאל', ונ"ע.

בתשובה אחרת (המוצאת באשכול הל' חלה) מתייחס ר' שרירא לשיעור צינה שהציאו השואלים בשם ר' הילאי גאון שהוא שישה עשר כסף ושני שליש כסף, וכותב שאין זה עיקר השיעור, אלא עיקר השיעור נאמר לפי דעתו של רואה, והשיעור שכתבו השואלים בשם ר' הילאי הוא 'דעתו של רואה' של ר' הילאי או של רבותיו שקיבל מהם, ואם ירצו יכולים לסמוך עליו, ואם ירצו יכולים למדוד בעצמם (צניגוד לדברי ר' נטרונאי גאון, בנו של ר' הילאי, שכתב שלמעשה אין למדוד לצד אלא יש לסמוך על השיעור האמור). ולעיקר השיעור של ר' הילאי גאון, לא פורש בדברי השואלים על איזה 'כסף' מדובר, וגם לא פורש במשקל איזה דבר נאמר השיעור (שהרי שיעור צינה הוא שיעור נפח ולא משקל, ואריך

פירוש הגאונים לטהרות המובא בערוך

לדעת באיזה דבר שיערו את המשקל כדי למצוא את נפחו). ומדברי ר' נטרונאי גאון בנו שהציא שיעור זה, אף שלא הציאו בשם אביו, אפשר לפשוט שהמדובר על משקל מים, ומדברי כל הגאונים והראשונים ניתן לפשוט שהכוונה ב'כסף' הוא ל'דירהס'. וראה ציאורינו לעיל לדברי ר' נטרונאי גאון שלפי שיעור זה נפח הציצה הוא 49.35–51.7 סמ"ק.

פירוש הגאונים לטהרות המובא בערוך

הערוך ערך דרסה, מההקדמה לפי הגאונים לטהרות המיוחס לר' האי גאון

אבל דם מגפתם ודמעת עינם וחלב האשה מטמאין טומאת משקין, ופירושו שלא יטמא מהן (עד שלש לוגין שהן) [אלא] רביעית רטל שהיא ביצה ומחצה.

...

ואף אם נגעו טמאין [את] המשקין ונפל(ו) מהן רביעית רטל (שהן) [שהוא] ביצה וחצי על אדם טהור פסלוהו לאכילת תרומה.

...

ומצורע מטמא בביאה כיצד, (שאין) [שאם] נכנס אדם עמו בבית אחד כשיעור אכילת פרס, ושיעורו ס"ו כסף וב' שלישי כסף פת חטין ולא פת שעורים.

פירוש

מדברי פירוש הגאונים עולה ששיעור ציצה הוא $16\frac{2}{3}$ כסף (ע"פ שיעור אכילת פרס לדין בית המנוגע שהוא ארבע צינים), ועולה עוד שלוג הוא שיעור ראטל. ולפי"ז נמצא שמאה כסף הם ראטל. ובפשטות נראה שה'כסף' המדובר כאן הוא דירהס ושיעור זה הוא כשיעור רב הילאי ורוב הגאונים, אך זה קשה כיוון שהראטל צבגדאד היה 130 דירהס או קלת פחות, ואולי בעל פירוש הגאונים לא היה מצבול.

תשובת גאונים המובאת באשכול

ספר האשכול (אלבק) הלכות חלה דף קכ"ח ע"א

ושיעור עיסה שחייב להפריש [מלה] ממנה מ"ג ביצים וחומש ביצה. ושיעור ביצה של חלה יש שמשערים השעור לע"ב אוקיאות והאוקיא עשרה זוזי כיילי, וחכמי אספמיא חולקין בדבר זה ואומרים ששעור חלה מ"ד אוקיאות דהאוקיא עשרה זוזי כיילי. ונשאלו הגאונים ז"ל בדבר זה איזהו שעור מדוקדק, והשיבו כי ודאי שיעור חלה מ"ג ביצים וחומש ביצה וכמפורש בשמעתא דאימריא בעירובין בפרק כיצד משתתפין (פ"ג ע"א) כי אתא רב דימי אמר שיגר לו בן בוניוס לרבי מודיא קונטרסא דמן נאוסא וכו', ומההיא שמעתא שמעינן דשעור חלה מ"ג ביצים וחומש ביצה. ולכן נתנה תורה שעור בביצים ובפירות, שדברי סופרים נתנו על הר סיני כדכתיב ועליהם ככל הדברים, לפי שהביצים והפירות נמצאות בכל מקום, כי גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שישאל עתידין להתפזר בין האומות ומשקליהם ומדותיהם שהיו בימי משה ושהוסיפו עליהם בארץ ישראל אין נשמרין להם, והמדות משתנות בדורות ובמדינות, שבכל דור ודור היו מחדשין חכמים מדותיהן כדמפורש בכמה מקומות, וגם בחלה מצינו שהיו מחדשין מדותיה בכל עת שהרי שיגר לו בן בוניוס וכו', ואמר ר' יצחק נמי (פסחים ק"ט ע"א) קיסתא דמורייסא דהות בציפורי, ותומנתא קמייתא דאמר ר' יוחנן (שס) דהות יתירא על דא ריבעא, וגם רב שיער (פסחים מ"ח ע"א) קבא מלוגנאה לפסחא וכן לחלה, ונשתנו כל המדות הללו שהם מזמן קרוב ואינן ידועות כלל, וכל שכן מדורות הראשונים שאינם ידועים מדותיהן כלל, הלכך תלו חכמים ז"ל המדות בפירות ובביצים שהם קיימות ואינן משתנות. מיהו שיעור הביצים תלו אותן לפי דעתו של רואה, ויש מי ששיער משקל ידוע בה' רבעים קמח ועוד ע"ב אוקיאות, כך עלה בדעתו וכך ראה שיעור הביצים, והרבה מרבואתא ששערו נמי כשעור הזה. וחכמי אספמיא ששערו נמי מ"ד אוקיאות כך עלה בדעתם וכך ראו בשעור הביצים והחמירו בדבר, וחייבין לעשות כפי שיעורן כי הכל לפי דעתו של רואה. ויש נמי מי ששיער משקל ידוע בה' רבעים קמח ועוד ואמר שהמשקל תש"ב זוזים.

פירוש

האשכול מציא תשובת גאונים הכותבים שמה שנתנה התורה את השיעור צציצים ופירות¹⁰ זה כיוון שא"א לתת שיעור לדורות צמידות 'שרירותיות' שהרי הן משתנות עם הזמן כמו שמוכח אף בגמרא וא"א לדעת מה היו המידות בזמן התורה. ולפי סברא זו ע"כ צ"ל שהשיעור תלוי צציצים וצפירות של כל מקום ומקום וכל זמן וזמן, שאל"כ הרי הדרא קושיא לדוכתה שזהו שיעור שיכול להשתנות עם הזמן והמקום ואי אפשר לדעת מהו שיעור הצציצים והפירות של התורה. ועל יסוד סברא זו קבע החזו"א (קונטרס השיעורים, או"ח סי' ל"ט) שגם כאשר חז"ל הם שנתנו את השיעורים הטבעיים, כמו צשיעורי הצציצים והאלצעות, השיעורים הללו הם הקובעים את השיעור בעצם ואינם רק סימן לשיעור ה'שרירותי' שבתורה, וכח זה ע"כ ניתן לחז"ל ע"י התורה (ומחדש החזו"א שכן הוא גם לגבי תליית הגאונים את שיעור הפרוטה בשעורה, ראה בזה צציאורנו לדברי הר"ש).

לעצם שיעור הציצה כותבים הגאונים כדברי ר' שרירא שהשיעור ניתן לפי דעתו של רואה, אך היו מהגאונים ששיעורו ומסרו את שיעור 'דעתו של רואה' שלהם. ומציאים שהיה מי ששיער את שיעור חלה בע"צ אוקיאות, ושחכמי אספמיא שיערו צמ"ד אוקיאות. ומצאנו האשכול צדצריו שקודם תשובה זו שה'אוקיא' הנזכרת כאן משקלה עשרה 'זוזי כיילי', וצדור שכוונתו צ'זוזי כיילי' ל'דירה אל-כייל'. ולפי"ז נמצא שמשקל הציצה לפי 'הרצה מרצואתא' הוא 16 דירה אל-כייל ושני שלישי. ושיעור זה הוא אכן שיעור הציצה הנמצא רבות צדצרי הגאונים וצדצרי הראשונים צשם הגאונים (והאשכול כותב צדצרי הרי"ף ור' שמואל הנגיד שהכוונה היא לדירה אל כייל ולא לדירה מטבע, וראה מה שכתבנו לעיל צציאורנו לדברי ר' נטרונאי גאון). אמנם יש לעיין, צדצרי ר' נטרונאי גאון (ע"י לעיל) כתוב ששיעור זה הוא שיעור מים צנפח ציצה, וצדצרי הגאונים כאן משמע שזהו שיעור קמח צנפח ציצה, שהרי נתנו שיעור זה להפרשת חלה. אמנם, גם צדצרי רס"ג צסידורו וצדצרי הרי"ף משמע שנתנו שיעור זה למשקל קמח, וראה לעיל צציאורנו לדברי רס"ג שכתבנו ליישב את שיטה זו ולומר שאיננה

¹⁰ הגאונים מבארים שהם כותבים שאת שיעורים אלו נתנה התורה אע"פ ששיעורים אלו נאמרו ע"י חכמים כיוון שכל דברי חכמים נאמרו על הר סיני כמו שדורשת הגמ' במגילה י"ט ע"ב מהפסוק 'ועליהם ככל הדברים אשר דבר ה' עמכם בהר'. ולעצם הענין יש לחלק בין השיעורים בפירות שלהדיא נאמרו ע"י חכמים כהלכה למשה מסיני, לבין שיעורי הביצה ששוערו ע"י חז"ל כסימן למידות הנפח ה'שרירותיות' שבכתוב וכסימן למידה שמחזיק בית הבליעה, אף שודאי שגם עליהם נאמר שניתנו על הר סיני מדרשת ועליהם ככל הדברים.

חולקת על הנותנים את שיעור זה צמים אלא סוצרת שדצר יצט יש למדוד בגודש וממילא נכנסת תוספת הגודש בחסרון המשקל ונמצא משקל הקמח כמשקל המים, עיי"ש. ועוד אפשר לומר שאף שהגאונים כאן הציאו את השיעור בסתמא לגבי הפרשת חלה, כוונתם לקמח שנפח של מים במשקל הנ"ל.

ושיעור חכמי אספמיה שנתנו מ"ד אוקיאות לשיעור הפרשת חלה יוצא 10.19 דירהם אל-כיל לביצה, ואין לומר ששיעור זה הוא שיעור מים שנפח ביצה או שיעור קמח הנמדד בגודש כדלעיל, שאם כן נפח הביצה הוא באזור ה-30 סמ"ק וזה לא יתכן, ולכן נ"ל שחכמי אספמיה סברו שיש למדוד את שיעור הקמח לחלה בלא גודש, ונתנו את שיעורם במשקל הקמח ולא במשקל מים.

בסוף הדברים מוצא שיעור נוסף לחלה של 702 זוז, ובהערה ה' במהדורת אלזק הציא ששיעור זה נמצא גם בתשובת הגאונים מהדורת ליק סי' נ"ו, שם כתוב שתשעה קבין שיעורם כ"ז ליטרין של י"ג אוקיות, ואם נחשב את האוקיה ל-10 דירהם כדברי האשכול הרי ששיעור חלה יעלה ל-702 דירהם¹¹.

רבינו חננאל (~ד'תש"מ - ד'תתט"ז)

מסכת עירובין דף פ"ב ע"ב

בא ר' יוחנן בן ברוקה לתת שיעור בעירוב בדבר ידוע ואמר מככר בפונדיון מד' סאין בסלע, פירוש, שיעור סאה ו' קבין (כ) שהן כ"ד רטיל, והסלע (ו') [ד'] דינרים, (כמו) [ובשעה] שיהיה השער שבשוק ד' סאין בסלע נמצא סאה בדינר, וחשבון הדינר שש מעה כסף והמעה שני פונדיונים, נמצאו י"ב פונדיונים בדינר. וכבר היזכרנו למעלה כי סאה היא כ"ד רטל, [נמצא] כשתימכר סאה בדינר [נמצאו ב'] רטיל בפונדיון, נמצאת ככר של עירוב [ב'] ריטלין, זהו ב' סעודות כל סעודה רטל. ר' שמעון אומר [שתי] ידות לככר מג' ככרות בקב הוי עירוב, נמצא שיעור הככר רטל ושליש, [ו] שתי ידות הן שיעור העירוב.

¹¹ והיו שרצו להגיה שם שהליטרא היא י"ג 'ושליש' אוקיאות, שזה מתאים למה שכתב שם ששיעור כוס של ברכה היא שתי אוקיאות ומחצה, ולפי"ז הכוונה שם היא לשיעור הרגיל של $16\frac{2}{3}$ דירהם לביצה, אך בדברי כותבי קורות העתים נמצא שהראטל בבבל היה של 130 דירהם וא"כ השיעור הנכון הוא י"ג אוקיאות ואין להגיה, וצ"ל שבשיעור הרביעית לא דק ולחומרא לא דק.

הטענה שתי כסף וההודאה שוה פרוטה, פירוש שתי כסף שני מעין, פרוטה חצי חבה.

פירוש

מדברי רבינו חננאל בעירובין עולה שהלוג הוא ראטל, ויש להסתפק האם הוציא שיעור זה ממדידתו או שהיה קבלה בידו, ואם היה קבלה בידו יש לעיין האם מקור קבלה זו ומקור קבלתו של רש"י שהלוג הוא ליטרא הוא אחד.

באופן כללי לא נשתמר מידע לגבי המשקלות במגרז בתקופה זו, אך עיין לקמן בדברי הרי"ף וזמה שכתבו בציאורנו שם, והעולה מן הדברים ששיעור הראטל בקירואן היה 144 דירהם אל כיל שהם 393.12–420.48 גרם¹².

ונראה מדברי רבינו חננאל ששיעור לוג הוא נפח של ראטל קמח ולא של ראטל מים, וא"כ שיעור הצינה הוא נפח 65.52–69.12 גרם קמח, ו-50% עד 100% יותר מכך במים, כתלות במשקלו הסגולי של הקמח שכיוון אליו רבינו חננאל (אלא אם נאמר שרבינו חננאל סובר שיש למדוד דבר יבש בגודש המוסיף שליש כשיטת רבינו תם המוצאת באורחות חיים וכמו שכתבו בדעת עוד ראשונים). ונראה שסובר רבינו חננאל כשיטת הכל"ח והחזו"א שיש למדוד את שיעורי הנפח לפי אלצעיים על אלצעיים ברום אלצעיים וחצי וחומש אלצע, כיוון שלא מסתבר שהיו במגרז צינים גדולות כ"כ.

בשיעור הפרוטה כותב ר"ח במסכת שבועות כשיטת הגאונים שהוא חצי חבה, ומסתימת דבריו נראה שכוונתו לחבה שבמקומו. את שיעור החבה שבמקומו נראה שיש למצוא ע"פ דברי הרי"ף בעירובין במהדו"ק הכותב שמאה דינרים בקירואן שקלו ראטל שהוא 144 דירהם כיל, שלפי"ז נמצא משקל הדינר הערבי 3.93–4.2 גרם, ואם נניח שדינר היו 96 חבה כבדיון מדינות האיסלאם יהיה משקל החבה 0.0410–0.0438 גרם, ומשקל הדינר של הגמרא כמשקל הדינר הערבי הנ"ל.

¹² יש להעיר ששיעור זה איננו מתאים לשיעור הליטרא של זמן רש"י, אך מתאים לשיעור הליטרא של המלך קארל הגדול שממנו השתלשלו משקלי הליטרא באירופה.

ר' יונה בן ג'נאח (~ד'תשנ"ב - ~ד'תת"כ)

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך האלף והיוד והפא

האלף והיוד והפא. "איפה ואיפה" (דזריס כ"ה י"ד), מדה נקראת בלשון ערבי ויבה, והיא מכילה מן היבש ארבעת אלפים ושמונה מאות וזו [זמקור הערבי - דרהם] ומן הלח (שמונת) [שבעת - ע"פ המקור הערבי] אלפים ומאתים וזו. מצאתי זה בקצת הפירושים, [ומצאתי - ע"פ המקור הערבי] בקצתם מה שהזכרנוהו בה באות הבית בזכרנו אלפים בת יכיל.

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך הבית והתו

"אלפים בת יכיל" (מלכיס א' ז' כ"ו), הבת והאיפה הם שתי מידות שוות כמו שנאמר (יחזקאל מ"ה י"א) האיפה והבת תוכן אחד יהיה, אלא שהאיפה מדת היבש והבת מדת הרטוב, וכל אחד מהן עשירית החמר כאומרו (שס) מעשר החמר הבת ועשירית החמר האיפה אל החמר יהיה מתכונתו. ומשקל מה שמודדין בכל אחת מהן שבעת אלפים וזו [זמקור הערבי - דרהם] ומאתים וזו [זמקור הערבי - דרהם].

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך ההא והיוד והנון

וענין אחר, "ושמן שלישית ההין לרס את הסלת" (יחזקאל מ"ו י"ד) הוא שם מדה מחזקת אלף ומאתים וזו [זמקור הערבי - דרהם] כילא. ונוסף שם (מוצא מרגומו) - ותרגמו בו קסט.

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך החת והמם והרש

"חמר שעורים" (ויקרא כ"ז ט"ז), מדה מכילה משקל שניים ושבעים אלף וזו [זמקור הערבי - דרהם], והוא הגדול שבמידות בני ישראל.

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך הכף הכפולה והריש

"ככר זהב" (שמות כ"ה ל"ט, ועוד) משקל שהוא שלשת אלפים שקל בשקל הקדש [זמקור הערבי - מתקאל אלעבראניה], והוא עשרת אלפים זהב בשקלי הערב [זמקור הערבי - מתקאל ערבייה]. ושקלי הקדש [זמקור הערבי - ואלמתקאל אלעבראניה] עשרים גרה [זמקור הערבי נוסף - והי עשרין דאנק], ואלה הגרות גרות השקלים האלה לא גרות הזוזים [זמקור הערבי - והדי אלדואנק דואנק אלמתקיל לא דואנק אלדראהם. ונוסף שם (מוצא מרגומו) - כזה ראיתי אך נפלא

בעיני שלא כבד על המלכים לשאת עטרה במשקל כזה על ראשם כאשר נאמר ויקח את עטרת מלכם מעל ראשו ומשקלה ככר זהב (שמואל ב' י"ז) ולכן לא אחשוב הביאור הזה נכון אף על פי ש[ראיתי בקצת הפירושים כי הככר מאה ליטרין] [צמקור הערבי - רטל].

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך הלמד והואו והגימל

"ולג אחד שמן" (ויקרא י"ד י'), הוא מדה סבלת משקל מאה זוזים [צמקור הערבי - דרהם כילא], והיא הקטנה שבמידות ישראל.

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך הלמד והתו והכף

"ולתך שעורים" (הושע ג' ז') הוא חצי החמר, ומשקל מה שמכיל ששה ושלושים אלף זוז [צמקור הערבי - דרהם]. ובלשון הערבי קורין לו פאלג [כן ראיתי למפרשים, וראיתי בבאורים ערביים כי פאלג אחד משמנה בקפיו במשקל בגדאד - ע"פ המקור הערבי]

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך המם והנון וההא

והביא רבי יהודה "המנה יהיה לכם" (יחזקאל מ"ה י"ז) עם "ואתה תמנה לך חיל" (מלכים א' כ"ה) ואיננו מענינו, כי ענין תמנה לך והדומה ספירה ומנין, וענין המנה יהיה לכם משקל ידוע כמו שאתה אומר ליטרא [צמקור הערבי - אלרטל], וקבוצו "שלושת מנים זהב" (מלכים א' י"ז) "וכסף מנים אלפים" (נחמיה ז' ע'). והנה אתה רואה שהוא משקל ידוע, וכבר פרשו בו שהוא ליטרא [צמקור הערבי - רטל]. ורבותינו ז"ל רוצים באמרם מנה ק' זוז [צמקור הערבי - דרהם], והוא מה שאמרו בתולה כתובתה מאתים ואלמנה מנה.

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך הסמך והאלף

הסמך והאלף. "סאה סלת בשקל וסאתים שעורים בשקל" (מלכים ב' ז' א'), הסאה היא מדה מכילה מן הלח אלפים וארבע מאות זוז [צמקור הערבי - דרהם] (גדולים שנקראים בלשון ערבי - הוספת המתרגם ר' יהודה אבן תיבון) כיל, ומן היבש אלף וארבע מאות.

ר' יונה בן ג'נאח

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך העין והמם והרש

"עמר לגולגולת" (שמות ט"ז ט"ז) "והעמר עשירית האיפה הוא" (שמות ט"ז ל"ו), מדה מכילה משקל שבע מאות ועשרים וזו [זמקור הערצי - דרהמא], והוא העשרון.

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך העין והשין והרש עוד

"ועשרון סלת" (שמות כ"ט מ'), [מדה - ע"פ המקור הערצי] משקלו [שבע מאות ועשרים - ע"פ המקור הערצי] וזו [זמקור הערצי - דרהמא], ועליו נאמר "והעמר עשירית האיפה הוא" (שמות ט"ז ל"ו).

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך הקוף והבית

הקוף והבית. "הקב דביונים" (מלכים ז' ו' כ"ה), מדה שמכילה משקל ארבע מאות וזו [זמקור הערצי - דרהם].

ספר השרשים (תרגום ר' יהודה אבן תיבון) ערך השין והקוף והלמד

ודע כי שקל הקודש שעורו שלשה זהובים [זמקור הערצי - מתאקיל] ושליש [מתקאל - ע"פ המקור הערצי] ערביים, מפני שאמרו (זכורות נ' ע"א) אמר רבא סלעא דאורייתא תלתא ותלתא דכתיב עשרים גרה השקל ומתרגמינן עשרין מעין סלעא.

פירוש

את כל מידות הנפח מחשב ר"י בן ג'נאח לפי שיעור הגאונים (שיעור ר' הילאי גאון) שהרציעית היא 25 דירהם (מים, ראה להלן), וזכמה מקומות כותב שהכוונה היא לדירהם כ"ל. ר' יהודה אבן תיבון תירגם בכל מקומות אלו את ה'דירהם' ל'זוז', ורק במקום אחד שכתב ר"י בן ג'נאח 'דירהם כ"ל' תרגם ר' יהודה אבן תיבון ל'זוזים גדולים שנקראים בלשון ערבי כ"ל'. מחמת זה טעו בדבריו האחרונים והצינו ששיטת ר"י אבן ג'נאח היא שהרציעית היא 25 זוז של הגמרא, אמנם מהמקור הערצי מוכח שאין זה נכון וכוונתו לדירהם כדברי הגאונים.

בדבריו על האיפה והצת מציא ר"י בן ג'נאח שתי שיטות שמאל צ'פירושים', שיטה אחת סוחרת שהאיפה שהיא מידת יבש מכילה מן היבש 4800 דירהם, ורק מן הלח היא מכילה 7200 דירהם (שהם שלש סאין ע"פ חשבון 25 דירהם צרציעית), ושיטה שניה

קוצרת שהאיפה והצת מכילות שתיהן 7200 דירה, איפה ציבש וצת צלח. ונראה לפרש ששתי השיטות מודות שהאיפה והצת הן מידות של שלש סאין כדאיחא בגמ' (מנחות דף ע"ז ע"א), ושהסאה מכילה משקל 2400 דירה צלח, אלא שהשיטה הראשונה קוצרת שמידת האיפה היתה זהה לחלוטין למידת הצת, ושתייהן הכילו שלש סאין שהם 7200 דירה צלח ו-4800 דירה ציבש שמשקלו קל בשליש מהלח, והשיטה השניה קוצרת כשיטת רבינו תם המוצאת באורחות חיים שדבר יבש יש למדוד בגודש המוסיף שליש, ולכן את מדת האיפה המיוחדת למדידת יבש עשו באופן שהיא כבר כוללת בתוכה את הגודש ולכן מידתה היא 7200 דירה ציבש שהם 10,800 דירה צלח. ומכאן ראה שכבר בזמן הגאונים היתה שיטה שדבר יבש נמדד בגודש, ונסתייע ביאורנו לדברי רס"ג, עיי"ש.

אך קשה שמדברי הר"י בן ג'נאח לגבי איפה יוצא שהיבש קל בשליש מהלח, ומדבריו לגבי סאה יוצא שהיבש קל ביותר מ-40% מהלח. אמנם ענש קביעה זו שיבש קל מהלח במידה קבועה תמוהה מאד כיוון שלכל יבש משקל שונה. וי"ע.

בשיעור השקל כותב ר"י בן ג'נאח כדברי הגאונים שמשקל השקל לפני ההיסוף הוא 3 מיתקאל ושלש, והיינו שמשקל הדינר של הגמרא הוא כמשקל המיתקאל הערבי.

וצעניין המנה כתב שכבר פירשו זו שהוא ראטל, אך כותב שהמנה שדדברי חז"ל הכוונה היא למאה זוז, ומוכח מדבריו שהמנה שדדברי חז"ל איננו ראטל אלא מאה דירה, והמנה שעליו פירשו זו שהוא ראטל הוא המנה המוזכר בכתוב. ונראה שאין כוונתו כאן לראטל הערבי כמו שאין כוונתו כאן לדירה הערבי (שהרי הזוז הוא משקל מיתקאל ולא דירה), אלא ב'ראטל' כוונתו ל'ליטרא' של הגמרא, וב'דירה' כאן כוונתו לדינרים של הגמרא (שלא כדדבריו במידות הנפח ששם פירש כמה פעמים 'דירה כיל' ומוכח שכוונתו לדירה הערבי). ונראה מזה שקיבל שהמנה הוא ליטרא כמו שקיבלו גם רש"י ופירוש רבינו גרשום, אלא שפירש שקבלה זו לא נאמרה על המנה של חז"ל שהוא מאה דינרים אלא על המנה שבכתוב.

את תרגום שיעורי הנפח של הר"י בן ג'נאח קשה לדעת כיוון שלא נשתמר מידע (עד כמה שידי מגעת) על המשקלות בספרד בתקופה זו, וגם נראה מדברי הרי"ף ור' שמואל הנגיד (המוצא בספר העתים) ששיעור ה'דירה כיל' איננו משקל שנהג בספרד עכמה, אך ראה מה שכתבנו בביאורנו לדברי הרי"ף שנראה שמשקל זה שקל 2.73-2.92 גרם, וקרוצ לכך נראה גם מתרגומו של ר' שלמה פרחון לשיעורים שבספר השרשים

(ראה צנאורנו לדבריו), ולפי"ז נמצא נפח הציצה לדברי הר"י בן ג'נאח 45.5–48.66 סמ"ק.

ולגבי שיעור השקל, אף שלא נשתמר מידע על המשקלות בספרד כנ"ל, וגם א"א להוכיח את משקל המיתקאל ממשקלי הדינרים כיוון שהדינרים בתקופת ר"י בן ג'נאח לא נטבעו במשקל אחיד, מ"מ אפשר להניח שמשקל המיתקאל בספרד לא היה שונה בהרבה מהמשקל התיקני, ומשקלו נריך להיות בין 4 ל-4.3 גרם, וא"כ משקל השקל לפני ההיסוף הוא 13.33–14.33 גרם, ולאחר ההיסוף הוא 16–17.2 גרם.

רבינו נסים גאון (~ד'תשנ"ה - ~ד'תתכ"ה)

ספר המפתח עירובין דף פ"ב ע"ב

וכבר פירשו הגאונים ז"ל כי שיעור הביצה משקל (י"ג) [י"ז] כספים פחות שלישי מכספים של ארץ ישראל, יעלו בו' ביצים ק' כספים, נמצא בקב משקל ת' כסף.

פירוש

רבינו נסים מציא את שיעור הגאונים שמשקל הציצה 16 כספים ושני שלישי, וכותב ששיעור זה מ'כספים של ארץ ישראל. ודבריו אלו ז"ע רב, דכל המציאים את שיעור זה כותבים שהוא ככספים של צבל, ועוד, שהכספים של ארץ ישראל בזמנו היו גם הם הדינרים והדירהמים כצבל העולם הערבי (ונראה פשוט שאין לומר שכוונתו לדינר נורי כמו שהצינו חלק מהאחרונים, שהרי דינר זה לא מכונה בשום מקום 'כסף של ארץ ישראל', ואם היתה כוונתו אליו היה כותב 'דינר כסף' או כותב שהשיעור הוא ארבעה סלעים ושמות וכדו'), ועוד, שצמאמר על המידות והמשקלות לר' יוסף אבן עקנין (פרק ב') הציא מדברי רבינו נסים לעניין שיעור חלה שהציצה היא י"ז דרהם פחות שלישי. והגר"ח נאה כתב שנראה שיש להגיה ישמ' (ישמעאל) במקום ישראל, וכוונתו לדירהם הערבי, וכתב כמה אפשרויות להסביר איך נולד השיבוש (יש גם לזכור שהחיבור מתורגם מערבית, וזה הופך את אפשרות השיבוש לסבירה בהרבה). ואם דבריו נכונים, מסתבר שהציטוי 'כספים של ארץ ישמעאל' הוא תרגום מערבית של 'דירהם אלערב'. ואולי אפשר ליישב בדוחק את הגירסה שלפנינו ולומר שכוונתו היתה שיש לשער צדירהמים של השושלת הפאטמית ששלטה באותו הזמן בארץ ישראל, ולא צדירהמים של האמירים הזירים ששלטו בקירואן. וז"ע.

הרי"ף

עוד יש לדון האם כוונת רבינו נסים בשיעור זה הוא למשקל מים בנפח צינור או למשקל קמח בנפח צינור (כדברי רס"ג והרי"ף), ונראה שכוונתו למשקל קמח ממה שנתן שיעור זה לעניין שיעורי סעודה וחלה שהם שיעורי קמח ולא פירש שהשיעור הוא במים. ועיין בצאורנו לדברי רס"ג מה שכתבנו בצירוף שיטה זו.

הרי"ף (~תשע"ג - ד'תתס"ג)

הלכות הרי"ף קידושין דף ו' ע"א מדה"ר

תניא שש מעה כסף דינר מעה ב' פונדיונין פונדיון שני איסרין איסר שני מסמסין מסמס שני קונטרין קונטרק שתי פרוטות נמצאת פרוטה אחת משמונה באיסר האיטלקי, ושיעורה חד ממאה ותשעין ותרין בוזא דשדנג, והוא דינר זהב של ערביים, נמצאת פרוטה ע"פ השיעור הזה חצי חבה לפי שדינר של זהב ששה ותשעים חבה.

הלכות הרי"ף עירובין דף כ"ז ע"ב מדה"ר - מהדורא קמא (ע"פ ספר העתים וארבעה כת"י)

הלכך, כד הויין שמונה סעודות בקב, והקב יש בו ארבע מאות וזו גדולים שהן ארבע מאות דינרים, נמצא הקב ארבע ליטרין (בספר העתים - ריטלין), כל ליטרא מאה וזו [בשלה כת"י נוסף - גדולים] שהן מאה דינרין, והמאה דינרין הן במשקל של ערביים שהיא (בכת"י אחד נוסף - משקל) אל קירואן (בשני כת"י - אלקרומן, ונראה שהוא ט"ס) קמ"ד (בשני כת"י - ק"מ, ונראה שהוא ט"ס) וזו כיל והן ליטרא. הויין שתי סעודות ליטרא קמח, ובכל סעודה חצי ליטרא קמח.

הלכות הרי"ף עירובין דף כ"ז ע"ב מדה"ר - מהדורא בתרא (ע"פ ספר העתים, הנדפס, ואחד עשר כת"י)

הלכך, כד הויין שמונה סעודות בקב, והקב יש בו ארבע מאות וזו כיל (כך הגירסה בספר העתים ובשמונה כת"י יד. ובכת"י אחד במקום 'כיל' הגירסה 'פירוש' במשקל קירואן', ובשני כת"י שנראה שהועתקו אחד מהשני או מאז משותף וכן בנדפס הגירסה 'במשקל אל קירואן'), הויין שתי סעודות מאה וזו כיל, לכל סעודה חמשים וזו קמח דאינון חמשה ושבעים וזו במשקל ספרד.

פירוש

בקידושין כותב הרי"ף שהפירוטה משקלה אחד מ-192 מ'זוזא דששדנג', וזה כשיטת ר' יהודאי גאון (ועוד גאונים) שהדינר של הגמרא משקלו 'זוזא דששדנג'. ומבאר הרי"ף ש'זוזא דששדנג' הוא דינר הזהב הערבי, ומשקלו 96 חזה. ממה שהרי"ף משתמש בציטוי 'זוזא דששדנג' למרות שזה לא היה שם הדינר במקומו, שהרי הוא נלך מיד להסביר שהכוונה היא לדינר הזהב הערבי, מוכח שמקור דברי הרי"ף הוא ר' יהודאי גאון (או זה"ג), וא"כ יש לדון האם כוונתו צ'דינר זהב של ערביים' לדינר הזהב שבמקומו ובא לתרגם את שיעור ר' יהודאי לצני המגרב, או שכוונתו לדינר הזהב שהיה במקומו של ר' יהודאי ורק בא לבאר שזוזא דששדנג הוא דינר הזהב של הגאונים ולא הדירהם. ונראה לפשוט זאת מדברי הרי"ף בהלכות עירובין במהדו"ק שמתייחס ל'משקל של ערביים' ומפרש שהוא 'משקל אל קירואן', שנראה מכך שהציטוי 'של ערביים' לא מתייחס למשקלות מקומו של הרי"ף אלא למשקלות הגאונים (ראה דבריו להלן) והרי"ף נלך לפרש את שיעורם במשקלות הקרובות למקומו, וא"כ מסתבר שגם 'דינר זהב של ערביים' מתייחס לדינר הזהב של הגאונים. וכך מסתבר גם ממה שלא כתב בסתם 'דינר זהב שלנו' וכדו'.

בהלכות עירובין מבאר הרי"ף את שיעור הקב, ובספר העתים הביא שכתב את דבריו שם בשתי מהדורות. במהדורה הראשונה כתב שהקב הוא 'ארבע מאות זוז גדולים שהן ארבע מאות דינרים' שהם 'ארבע ליטרין (בספר העתים – ריטלין)' ו'והמאה דינרין הן במשקל של ערביים שהיא אל קירואן קמ"ד זוז כיילוהן ליטרא', ובמהדורה בתרא חזר בו וכתב שהקב הוא 'ארבע מאות זוז כיל' (ראה להלן בעניין גירסאות אחרות בזה), וכתב שהמישים זוז הם חמישה ושבשים במשקל ספרד. וממה שבמהדורה בתרא הזכיר את משקל ספרד ובמהדורה קמא לא הזכירו רגלים לדבר שאת דבריו הראשונים כתב כשעוד היה במגרב, וחזרתו מדבריו היתה לאחר שכבר הגיע לספרד.

לביאור דבריו יש להקדים שלא נמצא (עד כמה שידי מגעת) מידע על המשקלות במגרב ובאנדלוסיה בתקופת הרי"ף, לא על משקלם במידות זמננו וגם לא על היחסים ביניהם, ולרוב לנסות להוסיף מידות אלו מתוך דברי הראשונים.

מדברי הרי"ף במהדו"ק 'ארבע מאות זוז גדולים שהן ארבע מאות דינרים' וכן מכך שחזר בו ואמר שהקב הוא ארבע מאות זוז כיל, נראה שקבלה היתה ציד הרי"ף שהקב

הוא ארבע מאות זוז ורק ספק היה לו מהם אותם זוזים, שבתחילה פירש שהם 'זוז גדולים שהן דינרים', ולצטוף חזר בו ופירש שהם 'זוז כיל' דהיינו דירהם אל כיל, שאם לא נגיד כך אלא שכתב שיעורים אלו ממדידתו קשה מדוע לא כתב בפשטות 'ארבע מאות דינרים', וכן לא מתקבל על הדעת שצמדיתו הראשונה מלא שהשיעור הוא ארבע מאות דינרים וצמדיתו השניה מלא שהשיעור הוא בדיוק אותו המספר אלא שהוא בדירהמים ולא בדינרים. וממה שהרי"ף דדבריו צמדהו"ק מתייחס למשקלים בקירואן (שחצה כאשר הרי"ף היה כבן 44) נראה שמקורו הוא מדברי רבינו חננאל שהיה תושב קירואן ולכן זיין צמשקל שמסר רבינו חננאל, שאל"כ לא מובן מדוע זיין צמשקל שלא היה משקל מקומו, וכ"ש אם נניח שהרי"ף כתב את הלכותיו בצגרותו לאחר שקירואן כבר חרבה. אמנם יש לדחות בדוחק שאולי 'משקל אל קירואן' היה משקל שהיה מפורסם בכל ארצות המגרב ולכן הרי"ף העדיף לזיין את דבריו בו. אך הנראה יותר לומר שעלם שיעור ארבע מאות זוז לקב היה שיעור מפורסם, שהרי זהו שיעור שישה עשר זוז ושני שליש לצינה הנמצא בדברי כל הגאונים, רק שהסתפק הרי"ף האם זוזים אלו הם דינרים או דירהמים וכן הסתפק מהו משקלם של הדינרים או הדירהמים של הגאונים, וצמדהו"ק פשט את ספקות אלו ממה שמלא בדברי רבינו חננאל בעירובין (ואולי גם בעוד מקומות שלא הגיעו לידינו) שהלוג הוא ראטל, שמזה הוכיח שהזוזים שכתבו הגאונים הם דינרים כיוון שידע הרי"ף ששיעור הראטל בקירואן הוא מאה דינרים שהם 144 דירהם כיל, ומזה גם פשט שמשקל הדינרים של הגאונים שזה לדינרים של קירואן ולכן כתב ש'המאה דינרין הן צמשקל של ערביים שהיא משקל אל קירואן קמ"ד זוז כיל והן ליטרא' (פשוט שה'ליטרא' שכתב הרי"ף כוונתו לראטל, ובספר העתים גורם צמקום אחד להדיא 'ריטלין').

צמדהו"כ חזר בו הרי"ף ופירש שהקב הוא ארבע מאות 'זוז כיל' ולא 'זוז גדולים שהם דינרים', והיינו ששיעור ששה עשר זוז ושני שליש לצינה נאמר בדירהם אל כיל, וזה בדברי כל הראשונים וגם אלו מהגאונים שלא סתמו דבריהם. ונראה שקיבל זאת צבואו לספרד מחכמיה, שהרי כך כתבו ר"י בן ג'נאח ור' שמואל הנגיד (מוצא בספר העתים) וכן מוכח מדברי הרי"ף ג'נאח, וצאמת צמדהו"כ רוב כתיב"י לא גורסים 'צמשקל אל קירואן' אלא סתם 'זוז כיל', ואף שצדפוסים וצמעט כת"י כן גרסו זאת נראה שנוסף ע"י אחד התלמידים כיוון שצאחד מכתה"י נוספה קודם לזה המילה 'פירוש'.

ונראה מדברי הרי"ף ור' שמואל הנגיד שמשקל ה'זוז כיל' לא היה משקל שנהג בספרד שהרי הולרכו לתרגמו למשקל ספרד, ומדברי הרי"ף במהדו"ק משמע שמשקל זה נהג במגרב¹³. וראה מה שכתבנו להלן ציבורנו לדברי ר' שלמה פרחון שיואל מדבריו שמשקל הזוז כיל של ר"י בן ג'נאח הוא באזור 2.65 גרם. ועיין עוד להלן בדברי ר"י אבן עקנין שכותב שם הר"י מיגאש שהדינר אלמראצטי הוא דירהם וחלי כיל, ולפי"ז משקל הדירהם כיל הוא 2.63–2.81 גרם, כשהמסתבר יותר הוא 2.81 גרם. וראה עוד להלן ציבורנו לדברי הר"י מיגאש שנראה מדבריו שהזוז בספרד שקל 1.82–1.95 גרם, כשהמסתבר יותר הוא 1.95 גרם, ולפי"ז אפשר לחשב את הזוז כיל מהיחסים שבדברי הרי"ף ובדברי ר' שמואל הנגיד למשקל ספרד, ויאלא משקל הזוז כיל לפי היחס שבדברי הרי"ף (50 ל-75) 2.92 גרם, ולפי היחס שבדברי הנגיד (25 ל-35) 2.73 גרם (יש להעיר שהיחס היואל מדברי הר"י מיגאש עצמו הוא לא כדברי זה ולא כדברי זה אלא יחס אמנעי של 36 ל-52).

ונראה מדברי הרי"ף שדבריו נאמרו במשקל קב קמח ולא במשקל קב מים, ועיין לעיל שכן כתב ר' סעדיה גאון, וראה ציבורנו שם שהקשו שדבריו הם נגד קבלת הגאונים והראשונים שהציאו שיעור זה וחשבוהו למשקל מים, וכן שלדבריו יאלא שיעור הצינים למעלה מ-70 סמ"ק וזה לא מסתבר, ולכן כתבנו שיש לומר שרס"ג סבר שיש למדוד את הקמח בגודש המוסף שליש מלצר, וחישב בשיעור קמח הקל בשליש מהמים ואלא זה בזה. ונראה שכך יש לתרץ גם בדברי הרי"ף.

ע"פ כל זה נמצא ששיעור הצינה לפי הרי"ף במהדו"ק הוא 70.12 סמ"ק, ושיעורה לשיטתו במהדו"ב הוא 48.69 סמ"ק.

ויש להקשות לשיטת הרי"ף ממ"נ, אם שיעור הצינים במקומו היה גדול א"כ איך פסק את השיעור הקטן, ואם היה קטן איך פסק את השיעור הגדול. ואפשר היה לומר ששיטת הרי"ף היא ששיעור הצינים הקובע הוא השיעור של הצינים שהיה בימי משה ואין שיעור הצינים שלנו לא מעלה ולא מוריד, אך זה קשה דא"כ נפל שיעורא צבירא וכטענת החזו"א. עוד אפשר לומר שהרי"ף סבר כדברי הלל"ח והחזו"א שיש לקבוע את שיעור הצינים ע"פ שיעור האלצעות שבגמרא (אלצעתיים על

¹³ הדירהם אל כייל במהותו היה קיים בכל ארצות המוסלמים, אלא שבחלקן לא שימש כמשקל עצמאי ורק עמד בבסיס מערכת המשקלות. ואפשר ששם זה שימש במגרב כדי להבדיל את משקל זה ממשקלות דירהם אחרים, שהרי הרמב"ם בפיה"מ לשביעית שנכתב בהיותו במגרב משתמש בדירהם משקל קטן יותר של 36 שעורות.

אנצתיים ברום אנצתיים וחזי וחומש אנצט), ובתחילה פסק שיש למדוד את האנצטות במקום הרחב, ולצסוף פסק שיש למדוד במקום הצר. עוד יש לתרץ שבתחילה סבר כדברי החזו"א והל"ח שיש למדוד ע"פ אנצטות, ולצסוף פסק שיש למדוד ע"פ גודל הצינאים. ועוד יכול להיות שצמגרצ היו הצינאים גדולות וצספרד הם היו קטנות יותר, אך לא מסתבר שצמגרצ היו הצינאים גדולות כ"כ (ומדברי הרש"ץ נראה עוד להיפך מזה שהצינאים צמגרצ היו קטנות יותר מצספרד, אלא שבין הרי"ף לרש"ץ יש כ-400 שנים וספק אם אפשר להציא ראייה מדבריו לעניינו).

רי"צ גיאת (~ד'תש"צ - ד'תתמ"ט)

הלכות רי"ץ גיאת הלכות קידוש ח"א עמוד ו

וכוס של ברכה וקידוש, כדי רביעית. ורביעית שאמרו רביעית לוג, דהוי ביצה ומחצה. ושערו בימי רב הל"א שיעור ביצה בינונית שיעור ששה עשר כספים ושני שלישי כסף בכספים של בבל. נמצא [צינה] ומחצה דהיינו רביעית כ"ה כסף שהן ל"ה בכספים שלנו.

הלכות רי"ץ גיאת הלכות פסחים ח"ב עמוד צד

ושעור עסה, אמר רב (פסחים מ"ח ע"א) קבא מלוגנאה לפסחא וכן לחלה. והיינו חמשת [רבעים] קמח ועוד שהם מ"ג בצים (ושליש) [וחומש], וכל ביצה ומחצה משקל ל"ה בכספים שלנו. ומר רב האיי אמר כי חמשת רבעים ועוד קרובים למשקל ז' מאות כסף או יותר בכספים של בבל. ובהלכות, אין לשין עסה בפסח בכלי אחד אלא כשיעור חלה מ"ג ביצים וחומש ביצה כי היכי דלא לייתי לידי חמוץ. אמר מר רב סעדיא שיעור עסה בפסח עד כדי עומר לגלגלת דהיינו ז' מאות וכ' זוז בזוזים שלהם.

פירוש

רי"ץ גיאת צהלכות קידוש מציא את שיעורו של ר' היל"א שהיין צנפח צינה משקלו ששה עשר ושני שלישי דירהם של צצל, ולפי"ז הרביעית כ"ה דירהם, וכותצ שצמשקל ספרד שיעור זה יונ"א ל"ה כספים. יחס זה למשקל ספרד נמצא גם צספר העתים צס ר' שמואל הנגיד, ושם מפורש שהכספים של צצל הם 'שקורין להם כספים כיל', והיינו דירהם אל-כייל, וא"כ מוכח שזו גם כוונת הרי"ץ גיאת. והצין הרי"ץ גיאת

ספר העתים

ששיעור זה הוא משקל מים (המשקל הסגולי של יין כמעט זהה לשל מים) כדצרי ר' נטרונאי גאון. וראה להלן צביאורנו לדצרי הר"י מיגאש שכתבנו שנראה מדצריו שהזוז בספרד שקל 1.82–1.95 גרם, כשהמסתבר יותר הוא 1.95 גרם, ולפי"ז נמצא נפח הרביעית 68.17 סמ"ק, ונפח הצינה 45.45 סמ"ק.

בהלכות פסחים מציא רי"ז גיאת את שיעור זה, ומציא עוד את שיטת ר' האי שמ"ג צינים וחומש צינה "קרוצים למשקל ז' מאות כסף או יותר בכספים של צבל". ובהערות לספר האשכול מהדורת אלזבק (ח"צ עמ' 57 הערה ה) כתב שנראה שהשיעור המדויק לר' האי הוא 702 דירהס, שכן נמצא בתשובת הגאונים מהדורת ליקן סי' נ"ו שתשעה קבין שיעורם כ"ז ליטרין של י"ג אוקיות, ואם אוקיא בכאן היא 10 דירהס כמו שכותב האשכול הרי ששיעור מ"ג צינים וחומש צינה עולה 702 דירהס (וראה מה שכתבנו לעיל צביאורנו לדצרי האשכול בהערה), וכן נמצא שיעור זה להדיא בתשובת הגאונים שבאשכול. ולפי"ז יהיה שיעור הצינה לר' האי שישה עשר דירהס ורבע, אך לא מפורש בדצרי ר' האי אם שיעור זה הוא משקל קמח או משקל מים. ומסתימת דצרי רי"ז גיאת נראה שהוא שיעור מים כבשיטה הראשונה, וא"כ יהיה נפח הצינה לר' האי 44.31 סמ"ק, ואם נאמר שכוונתו למשקל קמח יהיה נפח הצינה כ-65–90 סמ"ק (כתלות במשקל הסגולי של הקמח שחישב ר' האי).

אח"כ מציא רי"ז גיאת את שיטת ר' סעדיה גאון ששיעור העיסה של עומר הוא 720 דירהס, ועיין לעיל בדצרי רס"ג שפשטות לשונו ששיעור זה הוא משקל קמח, וכן למד בדצרי ר"י אלמדארי (וכן משמע כאן בדצרי רי"ז גיאת שהוא שיעור העיסה), ולפי"ז מובן מדוע הציא רי"ז גיאת את שיעור זה כשיעור נפרד למרות שגם לפיו יוצא שיעור צינה שישה עשר ושני שליש דירהס כבשיעור הראשון.

ספר העתים (~ד'תתט"ו - ~ד'תתפ"ה)

סימן עה

שיעור הסאה ששת קבין שהן כ"ד ליטרין.

סימן עה - עו

וכתב הגאון ר' יצחק בהלכות דיליה (קידושין' ע"א מדה"ר) הלכך כד הויין שמונה סעודות בקב, והקב יש בו ארבע מאות זוז גדולים שהן ארבע מאות דינרים,

נמצא הקב ארבע ריטלין כל ליטרא מאה זוז שהן מאה דינרין, והמאה דינרין הן במשקל של ערביים שהיא א"ל קרוא"ן קמ"ד זוז כייל והן ליטרא, הויין שתי סעודות ליטרא קמח ובכל סעודה חצי ליטרא קמח. ... ובתר דכתבינן האי ענינא דלעיל דכתב הגאון ר' יצחק בהלכות דיליה הלכך כד הויין שמונה סעודות בקב והקב יש בו ד' מאות זוז גדולים שהן ד' מאות דינרים נמצא הקב וכו' כל האי מימרא דכתבינן לעיל, בתר הכי חזינן תשובה לגאון ר' יצחק דהדר ביה מהאי מימרא דכתב בהלכות, ואלו תורף דבריו באותו תשובה ובפרק כיצד משתתפין תמצא האי מימרא והקב יש בו ד' מאות זוז, ותמחוק להלן עד ת"ר ראשית עריסותיכם ותכתוב במקום המחק הכי זוז כייל מזון שתי סעודות מאה זוז כייל כל סעודה חמשים זוז קמח שבעין וחמשה זוזי במשקל ספרד.

סימן קמא

והני מילי כולהו כבר דקדק אותן הנגיד בחיבורו, ואלה הן תורף דבריו ולי אית מרבנן דאמרי מאי רביעית רביעית הלוג, וכמה שיעור רביעית, הכי אסמיכו רבנן בתראי דהוי משקל כ"ה זוז במשקל זוזים שנוהגים עכשיו בבבל שקורין להם כספים כיל, שהן במשקל שלנו ל"ה זוז, והיינו ביצה ומחצה.

פירוש

זעל ספר העתים צסימנים ע"ה-ע"ו מציא את דצרי הרי"ף רצו צעירוצין צמהדורא קמא ומהדורא צתרא, ראה לעיל צציאורנו לדצרי הרי"ף צאריכות.

צסימן קמ"א מציא ספר העתים את דצרי ר' שמואל הנגיד ששיעור רביעית לקידוש הוא "משקל כ"ה זוז צמשקל זוזים שנוהגים עכשיו צצבל שקורין להם כספים כיל", והיינו 25 דירהס אל-כייל. ודצרי צזה הם כדצרי רי"ף גיאת, ראה מה שכתצנו לעיל צציאור דצרי.

ר"י מיגאש (ד'תתל"ז - ד'תתק"א)

חידושי ר"י מיגאש מסכת שבועות דף מ' ע"א

וגרסינן בהדיא בפרק האשה נקנית (קידושין י"א ע"א) בענין כל כסף קצוב האמור בתורה כסף צורי וכללא הוא והרי טענה דכתיב כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור ותנן הטענה שתי כסף וכו', מדקא מקשינן הכי שמע מינה דהאי

כסף כסף מדינה דהיא כספים תומאניה דאית מינייהו בדינר דהוא כסף צורי שמונה, והדינר שמונה ושבעים חבה דהוא משקל דינר מוראבטי, הוה ליה כסף מדינה עשר חבה פחות רביע חבה, נמצאו שתי כסף עשרים פחות חצי חבה דהיינו חצי זוז שלנו וחבה ומחצה, הילכך לא מחייבין ליה לעולם שבועת התורה מודה במקצת אלא על מאן דמודה בחצי חבה דהיינו פרוטה וכפר בחצי זוז שלנו וחבה ומחצה, וכל שכן אי הויא הודאה וכפירה בטפי מהאי שיעורא, אבל מאן דכפר בפחות מחצי זוז שלנו וחבה ומחצה וקא מודה בפחות מחצי חבה דהיינו פרוטה לא מחייבין ליה שבועת התורה.

פירוש

דברי הר"י מיגאש קשים מאד, ונתקשו זהם בעל המאור והראצ"ד בשבועות ריש שבועת הדיינים, והרמב"ם בהלכות טוען ונטען פרק ג', עיין להלן בדבריהם. ועיין לעיל בדברי בעל העיטור בהלכות כתובות שכתב בדומה לדברי הר"י מיגאש, ובצאורנו שם שכתבנו ליישב את שיטה זו.

ולעניין שיעור השקל לשיטת הר"י מיגאש, שיעור הדינר המוראצטי אפשר ללמוד ממטבעות רבים שנמצאו, ומשקלם למעט חריגים הוא 3.95–4.15 גרם, וא"כ שיעור השקל של תורה הוא 15.8–16.6 גרם. אמנם, מדברי הר"י מיגאש המוצאים במאמר על המידות לר"י אבן עקבין (במקור הערבי, ראה להלן) נראה שכוונתו למשקל ה'מתקאל' ולא למשקל מטבע הדינר (וכן מסתבר, שהרי צימי הר"י מיגאש משקל הדינרים לא היה קבוע והדינרים נסחרו ע"פ משקל כמו שמשמע בשו"ת סי' רנ"ה, והמשקל ששימש לשקילתם היה ה'מתקאל'. ועוד, מתוך סיפור ההוספה על המשקל שכתובה הנ"ל נראה ש-78 חזה הוא שיעור המתקאל הרשמי כמו שכתבנו להלן בצאורנו לדברי הר"י עקבין בהערה), ושיעורו לפי כותבי קורות העתים היה 4.22 גרם, וא"כ שיעור השקל של תורה הוא 16.88 גרם. וממה שכתב הר"י מיגאש שדינר זה שקל 78 חזה יוצא שמשקל החזה לר"י מיגאש הוא 0.0541–0.0506 גרם, ומשקל הפרוטה הוא 0.0271–0.0253 גרם. ו'חצי זוז' שמשמע מדבריו שהוא שוקל 18 חזה, נראה ע"פ מטבעות הכסף שנמצאו שאין כוונתו לחצי ממטבע 'זוז' שהיה שוקל 36 חזה, כיוון שכמעט ולא נמצאו מטבעות במשקל כזה, אלא כוונתו שהמטבע היוצא היה נקרא 'חצי זוז' ושקל 18 חזה שהם 0.91–0.97 גרם, שזה מתאים למטבעות ה'קיראט' המוראצטים שנמצאו (מטבעות אלו כנראה אכן הוגדרו כשויס חצי דירהם). וממה שנקראו מטבעות אלו חצי זוז נראה שמשקל ה'זוז' – הדירהם בספרד היה בערך 1.82–1.95 גרם, ונראה שזהו 'משקל ספרד' שהזכירו הנגיד והרי"ף

ר' שלמה פרחון

ור"ל גי'אח, ראה מה שכתבנו בציאור דצריהם. ועיין להלן בדצרי הרמז"ס צפיה"מ לשציעית שהזכיר גם הוא דירהם של 36 שעורות, אך מסתבר שהוא לא כיוון למשקל ספרד אלא למשקל מקומו במגרז (ששם כנראה כתב זאת, שהרי הדירהם של מנרים שקל לדצרי 61 שעורות).

ר' שלמה פרחון (~ד'תת"ס - ~ד'תתק"ל)

מחברת הערוך ערך לוג

"ולוג שמן" (ויקרא י"ד כ"א), פי' מדה של לח משקלה ק' זוזים שהן עשר אונקיות.

מחברת הערוך ערך לתך

"לתך שעורים" (הושע ג' ז'), פי' חצי החומר שמשקלו ג' אלפים ושש מאות אונקיות.

מחברת הערוך ערך מנה

"המנה יהיה לכם" (יחזקאל מ"ה י"ז), פי' ליטרא שמשקלו מאה זוזים, ומזה אמרו רבותינו מאתים ומנה.

מחברת הערוך ערך סא

"סאה סולת" (מלכים ז' ז' א'), כמשקל "שלש סאים" (נראשית י"ח ו'), הה"א של לשון נקבה היא, ו"סאתים שעורים" (מלכים ז' ז' א'), פי' מידת שיעור מאתים וארבעים אונקיות.

מחברת הערוך ערך עמר

"והעומר עשירית האיפה הוא" (שמות ט"ז ל"ו), פי' מידה של יבש משקל ע"ב אונקיות, והוא עשרון.

מחברת הערוך ערך קב

"הקב דביונים" (מלכים ז' כ"ה), פי' מידה של יבש שיעור מ' אוקיות.

והשקל חצי אונקיא, דאמר רבא (זכורות נ' ע"א) סלעא דאורייתא תלתא ותילתא, ואמר הגאון ז"ל משקל שלש דינר טייעת כלומר ג' מוראבטו ושליש, והן עשרין מעין, והמעה ט"ו גרגרין של חטה.

פירוש

ר' שלמה פרחון כותב בהקדמתו לספרו שיסוד הספר הוא תרגום של ספר השרשים לר"י בן ג'נאח כדי שדבריו יהיו זמינים לתושבי מקומו שאינם דוברים ערבית (חיבורו קדם בעשר שנים לתרגום ספר השרשים ע"י ר' יהודה בן תיבון). בהתאם לכך גם דבריו לגבי המידות לקוחים מדברי ר"י בן ג'נאח עם שינויים ותרגום.

את שיעוריו של הר"י בן ג'נאח שנאמרו בדירהם כיל תירגם ר' שלמה בערך לוג בדומה לר' יהודה בן תיבון ל'וזים', אך בשאר המקומות וגם בערך לוג עצמו תירגם את השיעור לאונקיות לפי יחס של 10 דירהם לאונקיה. ומסתבר שכוונתו לאונקיה שבמקומו ולא לאונקיה ערבית, שהרי כל עניינו היה לתרגם את דברי ר"י בן ג'נאח באופן שיוצגו לבני מקומו. משקל האונקיה בסלרנו (מקום מושבו בדרום איטליה) בזמנו של ר' שלמה פרחון איננו ידוע בוודאות, אך נראה שהיה סביב 26.5 גרם, וא"כ נמצא שחישב את הדירהם כיל סביב 2.65 גרם. אזור זה למשקל ה'דירהם כיל' (אם כי קצת גדול יותר) יוצא גם מדברי הרי"ף ור' שמואל הנגיד (המוצא בספר העתים) אם מחשבים את 'משקל ספרד' שדדבריהם ע"פ משקל הזוז היוצא מדברי הר"י מיגאש (ראה בציאורנו לדבריו). ולפי"ז נמצא נפת הצינא (ע"פ מה שמוכח בדברי הר"י בן ג'נאח שמשקל זה הוא משקל מים) סביב 44.17 סמ"ק.

בעניין משקל השקל כותב ר' שלמה בשם גאון שמשקלו הוא שלש ושליש (לפני ההיסוף) 'דינר טייעת' ומבאר שדינר זה הוא ה'מוראבטו', והיינו הדינר של שושלת המוראביטון. משקלו של דינר זה בזמנו של ר' שלמה פרחון היה 4.1–4.2 גרם, ולפי"ז משקל השקל קודם הייסוף הוא 13.67–14 גרם, ולאחר הייסוף 16.4–16.8 גרם. ואם כוונתו ל'מתקאל' המוראבטי שהיה 4.22 גרם, הרי שמשקל השקל קודם הייסוף הוא 14.07 גרם, ולאחר הייסוף 16.88 גרם.

עוד כותב ר' שלמה שמעה היא ט"ו גרגרים של חיטה, ונראה שחישב זאת משיעור 90 גרגרי חיטה בדינר מוראבטי. אך ל"ע מה חידש בחשבון זה, והרי כיוון שכתב שג'

בעל המאור

מוראצטו ושליש הם עשרים מעין א"כ אפשר לחשב לצד שהמעה היא שיטת הדינר, ואם הוא כדבריו שהדינר המוראצטי שקל 90 גרגרי חיטה הרי שכל מי שמכיר את משקלו של הדינר המוראצטי יצין ממילא שמעה היא 15 גרגרי חיטה. ואפשר שכתב זאת כדי להשמיע את שיעור הדינר המוראצטי למי שאיננו מכירו, אך קצת קשה שא"כ היה לו לכתוב בחיטין את שיעור השקל שעליו קאי ולא את שיעור המעה. עוד אפשר שיש להגיה בדבריו ט"ז במקום ט"ו, וכוונתו לדברי הגאונים שהפרוטה חצי חבה, וסבר שה'חבה' היא שיעור חיטה ולא שיעור שעורה (כדברי בעל העיטור), וחידושו הוא שהשקל נקבע ע"פ שיעור ארבעה דינרים ערביים (או שלשה ושליש קודם ההיסוף) והמעה נקבעת ע"פ שיעור 16 חיטים אף אם אין התאמה בין שיעורים אלו, וכדברי בעל העיטור והר"י מיגאש (עיין בצאורנו לדברי בעל העיטור), אך מפשטות דבריו משמע שהשיעורים אינם סותרים.

בעל המאור (~ד'תתע"ה - ד'תתקמ"ו)

מסכת שבועות דף י"ז ע"ב מדה"ר

כתב הר' יוסף הלוי שתי כסף כספים דאית מינייהו בדינר דהוא כסף צורי שמנה, נמצאו שתי כסף עשרים חבות פחות חצי חבה, והפרוטה חצי חבה. וזו טעות בידו, דשתי כסף שתי מעין הן, ושש מעה כסף דינר, ותנן נמי בפרק הזהב (ז"מ נ"ה ע"א) האונאה ד' כסף והטענה שתי כסף ובמסכת חגיגה תנן (ז' ע"א) הראיה מעה כסף וחגיגה שתי כסף, והכא תני רבי חייא סלע לי בידך אין לך בידי אלא סלע חסר שתי כסף חייב חסר מעה פטור, אלמא שתי כסף שתי מעין נינהו. והדינר אית ביה קצ"ב פרוטות דהכי משערינן ליה בקידושין, והפרוטה חצי חבה כדברי הר"ף, נמצאו שתי כסף ל"ב חבות שהם שלישי הדינר.

פירוש

בעל המאור מביא את דברי הר"י מיגאש שמחשב את שתי כסף של כפירת הטענה לשמינית הדינר כל אחד וכותב שנמצאו שתי כסף תשעה עשר וחצי חבה, ומקשה על זה צעה"מ שכסף היינו מעה, ויש שש מעות צדינר, וכיוון שכל דינר הוא קצ"ב פרוטות וכל פרוטה חצי חבה הרי שנמצאו שתי כסף 32 חבה. ונראה שכלולות בדבריו שתי קושיות, האחת על עצם פירושו של הר"י מיגאש ש'כסף' היינו כסף מדינה, שעל

זה מציא זעה"מ ראיות מכמה משניות שהכוונה מעה, והשניה על מה שעולה מדברי הר"י מיגאש שהדינר משקלו 78 חצה (אף שדברי הר"י מיגאש שלפנינו כותב זאת הר"י מיגאש במפורש וכותב שזה הוא שיעור דינר מוראצטי, מדברי זעה"מ נראה שלא גרס זאת בדברי הר"י מיגאש, וכן נראה גם מדברי הראב"ד כמו שכתבנו להלן בציאורנו לדבריו), שזה נסתר מדברי הרי"ף, וכן מדברי הר"י מיגאש עצמו בסוף דבריו, שהפרוטה חצי חצה וא"כ הדינר 96 חצה.

הראב"ד (~ד'תת"פ - ד'תתקנ"ט)

כתוב שם מסכת שבועות דף י"ז ע"ב מדה"ר

כתוב שם: כתב הרב ר' יוסף הלוי ז"ל שתי כסף כספים דאית מינייהו בדינר וכו', עד נמצאו שתי כסף ל"ב חבות שהוא שליש הדינר.

אמר אברהם: שמא החכם שיער במקומו שהדינר נתמעט, או שמא המעין נתמעטו וחזרו להיות שמנה בדינר צורי, אך על חשבון הפרוטות לא אדע לו טענה, ושמא טעות סופר היא, כי יש עוד טעות אחרת בכלל דבריו שאמר דהאי כסף טענת כסף מדינה היא, וזה לא איפשר, דאם כן אפילו לחשבוננו לא יבוא זה החשבון כי אם פחות הרבה. ועוד דבהדיא אמרינן בקידושין (י"א ע"ג) דהאי כסף קצוב הוא וכסף צורי הוא.

פירוש

הראב"ד בדבריו מנסה לתרץ את דברי הר"י מיגאש ששתי כסף של כפירת הטענה הם שמינית הדינר כל אחד, וכותב שאפשר שהר"י מיגאש כתב שיעור קטן יותר כיוון שבמקומו הדינר או המעות נתמעטו. אמנם כותב הראב"ד שעדיין קשה על דברי הר"י מיגאש מ'חשבון הפרוטות', ושמא טעות סופר היא, כיוון שעוד קשה מה שכתב שהכסף הוא כסף מדינה כיוון שלפי"ז צריך היה לחשב שיעור קטן בהרבה, ועוד, שבגמ' בקידושין משמע שהכסף הוא כסף צורי.

וציאר דבריו נראה, שהראב"ד למד שגם הר"י מיגאש מודה ששתי כסף היינו שתי מעות כמו שפירשו שאר הראשונים, ורק שהוא סובר ששיעור הכסף דאורייתא תלוי בדינר שכל דור ודור (ויש ראיות לכך ואכמ"ל), וצדדו הוא שיער שנתמעטו המעות באחד משני אופנים, או שנתמעט הדינר וממילא נתמעטו גם המעות שהן ששית

הדינר, או שנתמעטו המעות בלא שנתמעט הדינר כך שהמעה נהייתה שמינית הדינר.

ומה שמקשה הראב"ד מ'חשבון הפרוטות', נראה שכוונתו לכך שגם לחשבון שמונה מעות צדינר עדיין צריך שיעור שמי כסף להיות 24 חצה ולא 19.5 חצה שהרי הדינר 96 חצה. ונראה מזה, וכן נראה גם מתחילת דבריו, שהראב"ד לא גרס את דברי הר"י מיגאש שלפנינו ש'הדינר שמונה ושצעים חצה דהוא משקל דינר מוראצטי'. ועל קושיה זו כותב הראב"ד שאלו יש בדברי הר"י מיגאש טעות סופר, ונראה שכוונתו שצריך לתקן 24 חצה. ותומך הראב"ד דבר זה בכך שגם מה שכתב הר"י מיגאש ששמי כסף הם מדינה איננו אפשרי, וכנראה שלמד הראב"ד שכל דיבור זה בדברי הר"י מיגאש נכתב ע"י תלמיד טועה, כיוון שלא ניתן לתלות כ"כ הרבה שינויים בט"ס גרידא.

רמב"ם (ד'תתצ"ח - ד'תתקס"ה)

פיה"מ מסכת שביעית פ"א מ"ד (תרגום ר' עזרא קורח)

עד שיהיו משלשה ועד תשעה. כוונתו שאם היה בשיעור בית סאה משלשה אילנות עד תשעה אסור לחרוש כל בית סאה בשבילן אלא אם כן היו כולן עושין פירות ויתקבץ מפירותיהם ככר של ששים מנה. ושיעורו במשקלותינו ששים ושנים רוטל ושבע אוקיות ושני שלישים בקירוב מן הרוטלים שיש בכל רוטל שש עשרה אוקיות, והאוקיה ששה עשר דרהם ובדרהם יש שלשים וששה גרגרי שעורים.

פיה"מ מסכת עדיות פ"א מ"ב (תרגום ר' עזרא קורח)

וכבר ביארנו בפרק השני של מסכת חלה (משנה ו') ששעור החלה יהיה ידוע במדה לא במשקל בגלל שינויי הדברים הנמדדים בכובד ובקלות ואע"פ שהמדה שוה. וביארנו שם שמדת החלה היא מדה שיש במדתה עשר אצבעות על עשר אצבעות ברום שלש אצבעות ועשירית אצבע ועשירית עשירית אצבע וחלק אחד מאלפים וחמש מאות של אצבע בדקדוק, ואם תרצה בקירוב מעט מאד אמור מדה שיש בה שבע אצבעות פחות שתי תשיעיות אצבע על שבע אצבעות פחות שתי תשיעיות אצבע ברום שבע אצבעות פחות שתי תשיעיות אצבע. וכבר ביארנו כמה פעמים שהאצבע שמודדים בה היא הגודל. וכבר עשיתי אני

מדה בתכלית יכולתי לדייק ומצאתי שהרביעית הנזכרת בכל התורה מכילה מן היין קרוב לעשרים וששה דרהם, ומן המים קרוב לעשרים ושבעה דרהם, ומן החטים קרוב לעשרים ואחד דרהם, ומקמח החיטים כשמונה עשר דרהם, ומצאתי שעור חלה באותה המדה חמש מאות ועשרים דרהם בקירוב מקמח החיטים. והדרהאם הללו כולם מצריים, וכן כל המינים האלה שמדדתי הם גם כן מצריים.

פיה"מ הקדמה למסכת מנחות בסופה (תרגום ר' עזרא קורח)

וכבר הזכרתי בתחילת מסכת עדיות (פ"א מ"ז) שעשיתי מדה של רביעית ודקדקתי בו ככל יכולתי, והזכרתי שמצאתי מחזיק מן היין קרוב לעשרים וששה דרהם מצריים, וכן מצאתי מחזיק משמן הזית גם כן עשרים וששה דרהם וגרגרים שלא חששתי להן מחמת מיעוטן, ויהיה אם כן משקל מה שמחזיק הלוג מן היין או מן השמן כפי מה שמצאנוהו מאה דרהם וארבעה דרהם מצריים.

פיה"מ מסכת בכורות פ"ח מ"ח (תרגום ר' עזרא קורח)

כבר ביארנו כמה פעמים שהסלע שמתכוונים אליו בתורה שקראו ה' שקל וקורא אותו גם כסף כמו שאמר חמשים כסף (דנריס כ"ז כ"ט) ומאה כסף (דנריס כ"ז כ"ט) ואמר שלשים שקלים (שמות כ"א ל"ז) יש במשקלו עשרים וארבעה דרהם, ובמשקל הדרהם ששה עשר גרגרים, ואלו הן לשונות תלמוד שאין ספק בהן (לע"ג מקומו). והקבלה שבידי מאבא מארי זצ"ל מאביו מזקנו איש מפי איש ז"ל שהגרגר הזה שבו שוקלים הוא גרגר שעורים, ואיני יודע לזה מקור. ויהיה אם כן משקל הסלע שלש מאות גרגרים ושמונים וארבעה גרגרים. וכבר מצאתי שמשקל הדרהם המצרי מגרגרי השעורים ששים ואחד גרגרים, ויהיה אם כן משקל הסלע מדרהם מצרים ששה דרהם ורביע וכ'רובה בקירוב. וסיפר לי אבא מארי זצ"ל שבאה לידו תשובה לגאון מראשי ישיבות בבל והוא אומר בה שחמש סלעים של בן הם שלשים ושלשה דרהם וחצי דרהם, זה היה ענין התשובה ולא ביאר באיזה דרהם ולא כמה משקל הדרהם, ואין ספק שהוא דיבר על משקל דרהם בבל, אבל שיעור חמש סלעים של בן מדרהם מצרים כפי שהקדמנו הן שלשים ואחד דרהם וחצי דרהם. ושלשים של עבד יהיו מן הדרהם האלה מאה ושמונים ותשעה דרהם פחות שמינית דרהם בקירוב, וכן חמשים של מפתה שלש מאות דרהם וחמישה עשר דרהם פחות רביע דרהם בקירוב. וכל המשקלים האלה מכסף טהור שאין בו שום תערובת.

רמב"ם

פיה"מ מסכת כלים פ"ב מ"ב (תרגום ר' עזרא קורח)

וכבר ביארנו כמה פעמים שסאה ששת קבין וקב ארבעה לוגין ולוג ארבע רביעיות, וששיעור הרביעית אצבעיים באורך ואצבעיים ברוחב והגובה אצבעיים ושבע עשירות אצבע, ושהאצבע שבה תהיה המדידה הוא הגודל של היד. וכמו כן ביארנו כי המדה שאלו הן שיעורי מדידתה מכילה מים עשרים ושבעה דרהם מצריים בקירוב.

משנה תורה הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ט' הלכה ט'

רוחב הגודל האמור בכל השיעורין האילו ובשאר שיעורי תורה כולה והוא הבינוני, כבר דקדקנו בשיעורו ומצאנוהו רוחב שבע שעורות בינוניות זו בצד זו בדוחק והן כאורך שתי שעורות בריוח, וכל טפח האמור בכל מקום הוא ארבע אצבעות מזו, וכל אמה ששה טפחים.

משנה תורה הלכות עירובין פרק א' הלכה י"ב

ליטרא האמורה בכל מקום מלא שתי רביעיות, ועוכלא חצי רביעית. ומנה האמור בכל מקום מאה דינר, והדינר שש מעין, והמעה משקל שש עשרה שעורות, והסלע ארבעה דינרין. והרביעית מחזקת מן המים או מן היין משקל שבעה עשר דינרין וחצי דינר בקירוב, נמצאת הליטרא משקל חמשה ושלשים דינר, והעוכלא משקל תשעה דינרין פחות רביע.

משנה תורה הלכות ביכורים פרק ו' הלכה ט"ו

כמה הוא שיעור העיסה שחייבת בחלה, מלא העומר קמח בין מאחד מחמשת המינים בין מחמשתן כולם מצטרפין לשיעור, וכמה הוא שיעור העומר שני קבין פחות חומש, והקב ארבעת לוגין, והלוג ד' רביעיות והרביעית אצבעיים על אצבעיים ברום אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע, וכל האצבעות הם רוחב גודל של יד. נמצאת למד שהמדה שיש בה י' אצבעות על י' אצבעות ברום שלש אצבעות ותשיעית אצבע בקירוב הוא העומר, וכן מדה שיש בה שבע אצבעות פחות שני תשיעי אצבע על ז' אצבעות פחות שני תשיעי אצבע ברום שבע אצבעות פחות שני תשיעי אצבע היא מדת העומר, ושתי המדות כאחד הם עולים. וכמה מכילה מדה זו כמו שלש וארבעים ביצים בינוניות וחומש ביצה, והם משקל ששה ושמונים סלעים ושני שלישי סלע מקמח החטים שבמצרים, שהם משקל חמש מאות ועשרים זוז מזווי מצרים בזמן הזה. ומדה שהיא מכילה כמשקל הזה מקמח החטים הזה בה מודדין לחלה בכל מקום.

אין מודה במקצת חייב שבועה מן התורה עד שיודה בפרוטה או יתר ויכפור בשתי מעין כסף או יתר, וכמה היא פרוטה משקל חצי שעורה של כסף נקי, וכמה הם שתי מעין משקל שתיים ושלשים שעורות כסף מזוקק. כל כסף האמור בתורה הוא שקל הקדש והוא עשרים מעה, וכל כסף של דבריהן הוא ממטבע ירושלים שהיה הסלע שלהן אחד משמנה בו כסף והשאר נחושת כמו שבארנו, אבל המעה היא היתה כסף נקי אפילו בירושלים והיא היתה כסף של ירושלים. ולפי שזה שהצריכו להיות כפירת הטענה שתי כסף הוא מדבריהן עשו אותה שתי כסף של ירושלים שהן שתי מעין ולא עשו אותה שני שקלים בשקל הקדש. זהו הדבר הנראה לי בשעור כפירת הטענה, ורבותי הורו (ר"י מיגאש שזועות מ' ע"א) שכפירת הטענה הוא משקל תשע עשרה שעורות וחצי שעורה מן הכסף, ויש לי כמה ראיות לסתור אותה הדרך שתפסו עד שיצא להם זה החשבון, ויראה לי שהוא טעות.

פירוש

הרמב"ם כותב במסכת עדיות שעשה כלי ע"פ שיעור האלצעות המוזכר בגמרא למידת הרביעית (לא מפורש בדבריו האם הכלי היה של רביעית צמידת אלצעיים על אלצעיים צרום אלצעיים ומחאה וחומש אלצע, או שהיה זה כלי גדול יותר ע"פ יחס) ומלא שמשקל מים בשיעור רביעית הוא קרוצ ל-27 דירהס מלרי, משקל רביעית יין הוא קרוצ ל-26 דירהס, משקל החיטים הוא קרוצ ל-21 דירהס ומשקל קמח כ-18 דירהס. ולגבי שמן כותב הרמב"ם במסכת מנחות שמלא שמשקל בשיעור רביעית הוא 26 דירהס וקל.

ויש להעיר שהיחס בין משקל המים למשקל היין בדבריו תמוה, כיוון שמשקל היין הקל ביותר שאפשר לייצר הוא 99% ממשקל המים (מה שהיין קל יותר מהמים זה מחמת האלכוהול שבו, וכמות האלכוהול ביין באופן טבעי מוגבלת עד הרמה שבה השמרים כבר אינם יכולים לשרוד), ולדברי הרמב"ם נמצא משקלו כ-96% ממשקל המים. ובאמת בהלכות עירובין השווה הרמב"ם עלמנו את משקל המים והיין, ואולי חזר בו. ומשקלי השמן והקמח שכותב הרמב"ם כזדים יותר ממשקלי השמן והקמח שלנו, אך אפשר שהשמן בזמנו היה פחות נקי ולכן היה כבד יותר, והקמח היה דחוס יותר ואולי לא טחון מספיק דק. וראה לעיל בדברי השבולי הלקט שגם הוא נקט שהקמח קל בשליש מהמים. ומשקל החיטים שכותב הרמב"ם (כ-77.8% ממשקל המים) מתאים עם המשקל צימינו (המשקל הסטנדרטי צימינו הוא 78.1%-80% מנפח המים).

ולעניין משקל הדירה שכתב הרמב"ם, בספרים 'מדות ומשקלות של תורה' ו'מדות ושיעורי תורה' ניסו למצוא את משקלו ע"י שקילת מטבעות של השושלת האיוזית במצרים שתחתיה חי הרמב"ם, אמנם טעו בזה בתרתי, חדא, שאת פירוש המסניות התחיל הרמב"ם בהיותו במרוקו תחת שלטון האלמוואחידון וסיימו במצרים תחת השושלת הפאטמית קודם עליית השושלת האיוזית (אמנם הגיהו אחר כך עד סוף ימיו, אך מפירוש המסניות נבתי"ק מוכח שלא הגיה את השיעורים), ואת משנה תורה התחיל קודם עליית השושלת האיוזית וסיימו קצת אחרי עלייתה אך מוכח שכתב את דבריו לפי המשקלים הפאטמים כיוון שחשבון השיעורים במשנה תורה זהים לחשבון בפירוש המסניות, וא"כ הדירה אליו מתכוון הרמב"ם (ברוב דבריו, ראה להלן) הוא הדירה של השושלת הפאטמית. שנית, טעו במה שרצו לזרר את המשקל ע"י צדיקת משקלי המטבעות שנמצאו, כיוון שלמטבעות במצרים בתקופות אלו כלל לא היה משקל אחיד והם נסחרו במשקל, כך שכדי לעמוד על משקל הדירה יש לבדוק את משקל המשקלות ולא את משקל המטבעות.

ולעצם העניין, יש לחלק בין דברי הרמב"ם בפירוש המסניות לשציעית לדבריו בשאר המקומות, שצפיה"מ לשציעית כותב הרמב"ם שמשקל הדירה הוא 36 שערות, ולעומת זאת צפיה"מ לזכורות כותב ששקל את הדירה המצרי ומצא שמשקלו 61 שערות, ומהשוואת חשבון השיעורים בדבריו בשאר המקומות (חוץ מצציעית) מוכח שגם זהם כוונתו לדירה זה (בנוסף לעובדה שצמקומות אלו כותב הרמב"ם 'דירה מצרי'). ונראה שאת הפירוש לשציעית, שהיא בסדר זרעים סמוך לתחילת הש"ס, כתב הרמב"ם עוד בהיותו בפאס תחת שושלת האלמוואחידון, שם היה משקל הדירה קטן כמעט חצי מהמשקל הסטנדרטי בעולם המוסלמי (כמו שמזכיר ר' אברהם בן הרמב"ם בחשבה שהדירה במגרב הוא חצי דירה) והיה בערך 1.5–1.55 גרם (אמנם ראה להלן בדברי הר"י עקנין שהיה בן מקומו של הרמב"ם בפאס וכותב שהדירה הוא 28 חצה, ולפי"ז צ"ל שהרמב"ם דיבר על דירה ספרד שהזכיר הר"י מיגאש שהוא 36 חצה והוא כ-1.95 גרם, או שכוונתו למשקל גרעיני שעורה ממש ולא לחצה', או שדירה המשקל בפאס היה שונה מדירה המטבע), ואת הפירושים לעדיות, זכורות, כלים ומנחות וכן את משנה תורה, שזהם מדבר הרמב"ם על הדירה המצרי, כתב הרמב"ם במצרים בהיותו תחת השושלת הפאטמית, שם, ע"פ משקלות שנמצאו, היה משקל הדירה כ-3 גרם¹⁴. עפ"ז

¹⁴ משקל הדירה העולה ממשקלות הזכוכית והנחושת שבקטלוג האגודה האמריקאית לנומיסמטיקה הוא בין 2.91 ל-3.01 גרם, כאשר מהמשקלות הגדולה ביותר של 50 דירה עולה משקל של 3 גרם, ומעוד שתי משקלות של 36 דירה עולה משקל של 3.01 גרם, וכיוון שככל שהמשקולת גדולה יותר

נמלא שמשקל השעורה אותה שקל הרמב"ם היה 0.0492 גרם, ומשקל השעורה (מסתבר שהכוונה ל'חצה', כמו שזוין לעיל) היולא ממשקל הדירהם שצמסכת שציעית הוא 0.0430 גרם. ושני השיעורים הגיוניים לגרעין שעורה.

עפ"ז נבוא לחשב את שיעור הרציעית שכותב הרמב"ם, דצפיה"מ לעדיות ולכלים כותב הרמב"ם שמשקל רציעית מים הוא קרוב ל-27 דירהם, וכן יולא גם ממה שכתב בהלכות צכורים ששיעור חלה מקמח מצרי שקל צכשליש מהמים הוא 520 דירהם. אך קשה שלפי שיעור זה ולפי שקילת הרמב"ם שיש צדינר 61 שעורות צריך ללא שיעור הרציעית צדינרים שכל אחד 96 שעורות 17.16 דינרים, ובהלכות עירוצין וצעוד מקומות (מתנו"ע פ"ו ה"ח, חו"מ פ"ג הל' ה'-ו') כתב הרמב"ם שהליטרא שהיא 2 רציעיות שוקלת 35 דינרים של 96 שעורות, וחשבון זה מתאים ל-27 דירהם שכל אחד 62 שעורות (או ל-27.5 דירהם שכל אחד 61 שעורות, אך א"א לומר זאת כיוון שגם מהלכות צכורים יולא שיעור 27 דירהם). עוד קשה על שני החשבונות משיעור הסלעים שכתב הרמב"ם בהלכות צכורים, שמהשוואת חשבון הסלעים שצדצרו לחשבון הדירהמים יולא שהדינר הוא דירהם וחלי, והיינו שצדירהם יש 64 שעורות. וצדחק נראה ליישב שהרמב"ם מדד פעמיים את הדירהם המצרי בשעורות, וצמדידתו הראשונה שמדד כאשר כתב את פיה"מ מלא שצדירהם יש 61 שעורות, וצמדידתו השניה שעשה כאשר כתב את משנה תורה שיער לצינוני שעורות קלת קטנות יותר (0.0469 גרם צמקום 0.0492 גרם) ומלא שצדירהם יש 64 שעורות, אך כיוון שא"א לקצוע צאופן ודאי מהי שעורה צינונית, לכן לענייני עירוצין, מתנות עניים וציזוי ת"ח חישב לחומר ששעורות קלת גדולות יותר שיש מהן צדינר כ-62 גרגרים (0.0482 גרם).

עפ"ז נמלא שיעור הרציעית שהיא שיעור מים צמשקל 27 דירהם מצרי כ-81 סמ"ק, שיעור השקל שהוא 384 שעורות 18-18.58 גרם (ולפי מדידת הרמב"ם צפיה"מ 18.89 גרם), ושיעור האלצב שעל פיה חישב הרמב"ם את שיעור הרציעית 1.957 ס"מ.

וצעניין שיעור האלצב כתב הרמב"ם בהלכות ספר תורה שהוא 'רוחב שצע שעורות צינוניות זו צלד זו צדחק והן כאורך שתי שעורות צריו' וצדצרו נתקשו מאל האחרונים כיוון שעניינו הרואות שתי שעורות צאורך הן רק שש שעורות צרוחב, וא"כ צצרי הרמב"ם סותרים מיניה וציה, וכתבו תירוצים דחוקים ליישב זאת. אך לאחר שזכינו לתירוצ מרווח לקושיה זו שוב אין צורך להיכנס צדחוקים כלל, שכבר

הסטיה יורדת לכן יש להניח שמשקולות אלו מייצגות נאמנה יותר את המשקל האמיתי, מלבד העובדה הפשוטה שמשקולות יכולות להיות קלות יותר מהמשקל התקין עקב שחיקה אך לא כבדות יותר.

הראה פרופ' מרדכי כסלו שדברי הרמב"ם מתאימים ונכונים לשעורה ה'שישה טורית' שגדלה צמחים באותו הזמן, ולפני האחרונים שנתקשו בזה היתה שעורה 'ד' טורית' שהיא קצת רחבה יותר ולכן נתקשו בכך. ושיעור האצבע יואל לפי מדידת שעורה זו כ-2 ס"מ. ראה בספר הידורי המידות עמ' 392-394.

ובשיטת הרמב"ם בשיעור השקל נראה שסובר שמשקל השקל תלוי במשקל השעורות, וראה לעיל ציאוורנו לדברי הרא"ש מה שכתבנו ציאוור שיטה זו.

ר"י אבן עקנין (~ד'תתק"י - ~ד'תתק"פ)

מאמר על המידות והמשקלות (תרגום ר' אברהם ירושלמי, עם תיקונים ע"פ המקור הערבי)

אמר המחבר, כוונתנו לקבץ מה שמצאנו מפוזר במשנה ובתלמוד מן המטבעות והמשקלות והמידות והאמות ושיעורי התחומין והזמנים, והשוויתן [ע"פ המקור הערבי - וייחוסם] ממה שבידינו בזמננו זה ממטבעות ומשקלות ומידות ואמות, ונחזור מה שהזכירו הגאונים ז"ל בהם. וחלקנו זה לששה פרקים. הפרק הראשון במטבעות, הפרק השני במשקלות, הפרק השלישי במידות, הפרק הרביעי באמות שיומד בהם, הפרק החמישי בשמות חלקי הזמנים, הפרק השישי בשמות הפסק תחומיהן.

פרק א

אמר רבינו יוסף הלוי ז"ל כסף צורי הוא הדינר האמור בתלמוד במקום אשר בא, והוא הזוז גם כן ושיעורן משתנה, ומשקל כל אחד מהן הוא משקל השקל [צמקור הערבי - אלמתקאל] אלמראבטי, והוא משקל כסף וחצי [צמקור הערבי - והו דרהם ונצף כיל] בקירוב, זהו לשונו ז"ל. משקל זה הדינר צ"ו גרעיני שעורים [צמקור הערבי - חבה שעיר], והוא דינרא דשש דנג על מה שנבאר בסוף הפרק. ואבלק (=והדיגיש?) בזה הדינר, שיהיה (צמקור הערבי אפשר שכתוב 'אן יצק' =שישאר) קצת הדינרים אלקרוסיאת שיבא [ע"פ המקור הערבי - שיימצא] במשקלם צ"ב (צמקור הערבי - צ"ד, אן אפשר שהוא ט"ס) גרעיני שעורים, ולכן אמר בקירוב. וסלע צורי הוא ד' דינרים מאלו הדינרים הנזכרים והם ו' כספים [צמקור הערבי - דראהם] כיל, והוא שקל הקדש הנזכר בתורה. והראיה על זה אמרו יתעלה (שמות ל' י"ג) עשרים גרה השקל, ומתרגמינן עשרין מעין סלעא. ואמר יתעלה (בבכור) (צמדנר י"ח ט"ז) ופדויו מבן חדש תפדה בערכך כסף חמשת שקלים, ויטלקון עליה (=ויאמרו עליו) במשנה ה' סלעים של בן, ראיה על כי השקלים

הנזכרים בתורה הם שיקראו [ע"פ המקור הערבי - שיאמרו] עליהם במשנה סלעים. וכסף מדינה הוא שמינית הדינר הנזכר שאמרנו שנקרא כסף צורי, ויש בו ממנו ח' באמיתות, יהיה משקלו י"ב גרעיני שעורים. ואמר ג"כ ז"ל כסף זוזי מאתן הם מאתים כסף [נמקור הערבי - דרהם] תמאניה, כל כסף [נמקור הערבי - דרהם] מהם הוא כסף מדינה, ובמקום שבא במשנה או בבריתא [נמקור הערבי נוסף - ר' זוז או ת'] זוז אנמא ישיר אלי הדא אלתמניה (=לא ירמוז אללא לזה תמאניה), ובמקום שבא זוזא ופלגא דזוזא אנמא הוא (=אינואלא) דינר צורי. וסלע מדינה הוא ד' מן כסף מדינה, נעשה סלע מדינה הוא חצי כסף צורי והוא פלגא דזוזא, ובוזה אמר רבינו חננאל ז"ל סלע צורי ד' דינרים וסלע מדינה פלגא דזוזא והוא חצי משקל דינר ושקל מדינה חצי סלע מדינה והוא ב' דינרים. וארז"ל (קידושין י"א ע"ג) אמר ר' יהודה אמר ר' אסי כל כסף קצוב האמור בתורה כסף צורי ושל דבריהם כסף מדינה, מאי קמ"ל תנינא ה' סלעים של בן במנה צורי, של דבריהם בכסף מדינה איצטריכא ליה דתנן התוקע לחבירו נותן לו סלע ולא תימא מאי סלע ד' זוזי אלא סלע פלגא דזוזא דעבדי אינשי דקרי לסלע פלגא דזוזא. ואמר רבנו חננאל ז"ל כל דינר זהב הנזכר במשנה ובבריתא הוא כ"ה זוז, וראיית זה אמרם ז"ל (נ"ק ל"ו ע"א) חזר ונגח שור אחד שוה מאתים האחרון נוטל מנה ושלפניו חמישים זוז ושנים אחרונים דינרי זהב. ותדע, כי דינרין בנו"ן אחר יו"ד הקבוץ [ע"פ המקור הערבי - הריבוי] נפרד מדינרי בהעדרה, והראיה על זה אמרם (בגיטין) [נמקור הערבי תוקן מעל השורה 'צמרא', כנראה לא ע"י הסופר המקורי] פרק גט פשוט (קס"ו ע"א) אמר ר' אשי רישא דכתב דינרין וסיפא דכתב דינרי ומנא תימרא דשאני בין דינרין לדינרי דתנן האשה שהיו עליה ספק חמש לידות וכו' עד מעשה ועמדו קינים בירושלים בדנרי זהב אמר רשב"ג המעון הזה אם אני אליו הלילה עד שיהיו בדינרין. נתבאר מזה כי דינרי בהעדר נו"ן של זהב, והקבעה של כסף. והטעם פיקא והאסתירא והסלע מדינה והפלגא דזוזא כולן שמות מתראדפה (=נרדפים) על (קריאת) שם אחד והוא חצי כסף צורי, ומשקלו דרהם פחות רביע כיל. וראית זה אמרם ז"ל בכתובות (ס"ד ע"א) מאי טרפיקא אמר רב ששת איסתירא ומאי איסתירא פלגא דזוזא. ואמרו בבכורות (נ' ע"א) אמר רבא סלעא דאורייתא תלתא ותולתא דכתיב עשרים גרה השקל ומתרגמינן עשרים מעין סלעא ותניא שש מעה כסף דינר. ואמר רבינו סעדיה ז"ל [ע"פ המקור הערבי יש להוסיף - פירוש] גרה דאנק דינר לא דאנק דרהם, (הוא) [ע"פ המקור הערבי ז"ל - כלומר] שתות, וקראו רז"ל שתות אחד דנקא (ויאמרו טריסית ונתפרש בה רביע) [ע"פ המקור הערבי ז"ל - ופירשו בו רבע דרהם]. ואמרו (קידושין י"ג ע"א) שש מעה כסף דינר ובמעה ב' פונדיון ובפונדיון שני אסרים ובאסר ב'

מסימסים ובמסימס ב' קנטריקין ובקנטריק ב' פרוטות, נמצאת פרוטה אחד משמנה באסר האיטלקי. ואמר רבנו יצחק ז"ל בחבורו בהלכות קידושין פרק ראשון (ו' ע"א מדה"ר) שיעור פרוטה אחד מקצ"ב בזוזא דשדנג והוא דינר (זהב) של ערביים, נמצאת פרוטה על פי השיעור הזה חצי גרעין [צמקור הערבי - חבה, וכן להלן] לפי שהדינר של זהב צ"ו גרעינים. אם כן, האסר ד' גרעינים והפונדיון ח' גרעינים והמעה י"ו גרעינים. אבל מנה מאתים של כתובה (אם כן) הוא מן הדרהם שלנו (אלה) המנה מ"ב דרהם וששה שביעיות דרהם, והמאתים צעפהא (=כפול) והם פ"ה דרהם וחמש שביעיות דרהם. ומופת לזה כשאתה כופל הי"ב גרעינים שהן משקל הדרהם השמיני [צמקור הערבי - אלתמאני] בק' יהיו אלף ומאתים גרעין [ע"פ המקור הערבי יש להוסיף - שעורה], וכשתכפול במאתים יהיו צעף (=כפל) אלו והם אלפים וד' מאות (גרעין), תחלקם על גרעין דרהמנא ודלך תמאניה ועשרין (=הדרהס שלנו והס כ"ח) [ע"פ המקור הערבי יש להוסיף - גרעין], יהיו המנה מ"ב וששה שביעיות דרהם, והמאתים צעפהא ודלך (=כפול והס) פ"ה דרהם וה' שביעיות דרהם. אבל שיעור ה' סלעים של בן (אם כן) הם ס"ח דרהם וד' שביעיות דרהם, מופת לזה כי המעה לפי מה שהוא משקלה י"ו גרעינים [ע"פ המקור הערבי יש להוסיף - שעורה], ובדינר ממנה שש לפי מה שבארנו (בעבור) [מ]היות [ע"פ המקור הערבי יש להוסיף - משקל] הדינר צ"ו [ע"פ המקור הערבי יש להוסיף - גרעינים], והסלע שהוא שקל הקדש ד' דינר, יהיה (הסלע) שפ"ד [ע"פ המקור הערבי יש להוסיף - גרעינים], כפלם בחמשה יהיה הכל אלף ותתק"ך [ע"פ המקור הערבי יש להוסיף - גרעינים], חלקם על גרעיני הדרהם שלנו (ואותו) [ע"פ המקור הערבי צ"ל - והם] כ"ח, יחצל אלכארג (=י"א) מה שזכרנו וזה ס"ח דרהם וד' שביעיות [ע"פ המקור הערבי יש להוסיף - הדרהם].

פרק ב

אמר רבינו יוסף הלוי נ"ע המנה צורי משקלו ק' דינרים, (אם כן) יהיה המנה צורי כ"ה סלע צורי, ומנה מדינה הוא ק' מכסף מדינה שהוא כ"ה מסלע מדינה שהוא י"ב דינר [ע"פ המקור הערבי יש להוסיף - וחצי] מסלע צורי. והראיה על כי המנה כ"ה סלעים אמרם ז"ל בכתובות פרק מציאת האשה (ס"ו ע"א) שום במנה נותנת ל"א ודינר, שהוא קכ"ה דינר שכל סלע ד' דינרים, אם כן בכל כ"ה מנה. ושם (יש) להם מנה בן מ' סלע, [ע"פ המקור הערבי יש להוסיף - והראיה על זה אמרם ז"ל בחולין פרק ראשית הגז (קל"ה ע"א) חמש רחלות גוזזות מנה מנה ופרס, במנה בן מ' סלע] דהוה ליה כדברי רב דאמר בששים הן הן מנה ופרס כדתניא חמת חדשה אע"פ שמקבלת רימונים טהורה תפרה ונקרעה שיעורה כמוציא רימון ר' אליעזר בן יעקב אומר בפקעיות של שתי אחד מארבעים במנה

של מ' סלע. ופרס הוא חצי המנה. (ה)אמנם הביצים שישערו בהם, אמר בהם רבינו נסים זצ"ל שיעור חלה עומר שהוא עשירית האיפה שהם תל"ב ביצים שבכל ביצה וביצה י"ז דרהם פחות שליש, יבא במשקל הקב ת' דרהם ובכל לוג ק' ובכל רביעית כ"ה. (אכן) [ע"פ המקור הערצי"ל - אבל] שיעור שתי סעודות אמר רבינו יצחק הרב אלפאסי ז"ל (עירוזין כ"ז ע"ז מדה"ר) שיעור שתי סעודות ליטרא [זמקור הערצי - רטל] קמח במשקל הבבלי [זמקור הערצי - באלבגדאדי] שהוא קמ"ד דרהם. ואמנם [כ]גרוגרת והיא תאנה שיעורה חלק אחד משמנה מאלו השתי סעודות הנזכרות. ואמנם שיעור הזית שישוער בה ואמרו בה לא גדולה ולא קטנה אלא בינונית, וכן אמרו (רז"ל) בביצה לא גדולה ולא קטנה אלא בינונית.

פרק ג

הין י"ב לוג דכתיב (שמות ל' ל"א) [זמקור הערצינוסף - שמן משחת קדש יהיה] זה לי, זה בגימטריא תריסר לוגי [זמקור הערצינוסף - הוי, דגרסינן בבריתא (הוריות י"א ע"ז) ת"ר שמן המשחה שעשה משה במדבר בו שלקו העיקרין דברי ר' יהודה, אמר לו ר' יוסי והלא לסוך את העיקרין אינו מספיק, אלא כיצד עשו, הביאו עיקרין שלקום במים והציף עליה שמן וקלט את הריח וקפחן, אמר לו ר' יהודה וכי נס אחד נעשה בשמן המשחה והלא נסים נעשו בו מתחילתו ועד סופו, מתחילתו לא היה אלא י"ב לוג ובו נמשח משכן וכל כליו אהרון ובניו כל ז' ימי המילואים ובו נמשחו כהנים גדולים ומלכים וכולו קיים לעתיד לבוא שנאמר שמן משחת קודש זה בגימטריא י"ב לוגי הוי]. והלוג ד' רביעיות, רביעית ביצה ומחצה. ומנא לן דלוג ד' רביעיות דתנן (מנחות פ"ז ע"ז) הין וחצי הין ושלישית ההין ורביעית ההין לוג וחצי לוג ורביעית, אלמא לוג ארבע רביעיות הוי. קב ד' לוגין, דתנן (עדיפות פ"א מ"ג) הלל אומר מלא הין מים שאובין פוסלין את המקוה שחייב אדם לומר בלשון רבו, וכמה הין י"ב לוג, שמאי אומר ט' קבין, שהן ל"ו לוג, אלמא קב ד' לוג הוי, נמצא הין מ"ח רביעיות שהן ע"ב ביצים. סאה ו' קבין שהן ב' הינן שהן כ"ד לוגין שהן צ"ו רביעיות שהן קמ"ד ביצים. איפה ג' סאין שהן י"ח קבין שהן ו' הינן שהן ע"ב לוגין שהן רפ"ח רביעיות שהן תל"ב ביצים. כור ל' סאין והלתך ט"ו סאין, נמצא דלתך הוא חצי הכור. ושיעור האיפה והבת אחד, באומרו יתעלה (יחזקאל מ"ה י"א) האיפה והבת תוכן אחד יהיה, וכל אחד מהן עשירית החומר באומרו (ס) מעשר החומר הבת ועשירית האיפה, רק שהאיפה מדה ליבש והבת מדה ללח. ומשקל מה שנמדד בכל אחד מהן ז' אלפים דרהם ומאתים דרהם. ואומר גם כן (יחזקאל מ"ה י"ד) כי עשרת הבתים חומר. ואמנם העומר הוא עשירית האיפה, שנאמר בתורה (שמות

ט"ז"ו) והעומר עשירית האיפה הוא. ואמנם החומר הוא ל' גרב, והוא בדברים הלחים במקום כור ביבשים, וגרב בלח במקום סאה ביבש. ואמנם מידת היבש היא סאה ותרקב והוא חצי הסאה, ראייה לזה אמרם ז"ל בפרק המוכר את הספינה (נ"ע"ה) וליעבד נמי קבין אתי לאחלוףי בתרקב, אלמא טעו אינשי [נמקור הערצני נוסף - תולתא], אי הכי קב נמי לא ליעבד דאתי לאחלוףי בחצי תרקב, אלא קבין היינו טעמא דלא ליעבד דאתי לאחלוףי בחצי תרקב, אלמא טעו אינשי ריבעא, נראה מכלל מה שזכרנו דתרקב ג' קבין. ואידרב גם כן חצי סאה, אמרו בבבא מציעא (פ' ע"ג) אידרב לעריבה. רובע וחצי רובע תומן ועוכלא, וכמה עוכלא אחד מחמישה ברובע. סאה מדברית קמ"ד ביצים שהן ששה קבין שהן כ"ד לוגין, וסאה ירושלמית עודפת על של מדברית שתות מלבר שהוא חומשא מלגיו שהוא כ"ט פחות חומש, נמצאת סאה ירושלמית קע"ג, של ציפורי עודפת על של ירושלמית שתות מלבר שהוא חומשא מלגיו שהוא ל"ד פחות חומש, כדמוספת לה על קע"ג נמצאת סאה של ציפורי ר"ז, וזה החשבון בקירוב, אבל על דרך הדקדוק סאה ירושלמית קע"ג פחות חומש, ושל ציפורי ר"ז וג' חומשים פחות חומשא דחומשא. ובמידת הלח עושה אדם הין וחצי הין ושלישית ההין לוג וחצי לוג ושמינית ואחד בשמנה בשמינית וזהו קרטוב. ואמנם הספל והקפל אמרו רבינו חננאל ורבינו יצחק ורבינו יוסף הלוי (ז"ל) כי הספל סאה ופלגא והקפל קב ופלגא. רביעית של תורה אצבעים על אצבעים ברום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע ובגודל, (אם כן) יהיה מסאחה פצאה (=מידת נפחו) י"א אצבע פחות חומש סוי כאן מדורא או מתלתא או מרבעא או גירחא מן אלאשכל אלכתירה אלזואיא (=צין שיהיה עגול או משולש או מרובע או זולתו מן הצורות מרובות הזוויות). ומסאחה הלוג ד' אצבעות על ד' אצבעות וארתפאעה אצבעין וסבעה אעשר אל אצבע ומסאחתא מ"ג אצבע וחומש (=מידת הלוג ד' אצבעות על ד' אצבעות נגוצה אצבעיים ושבע עשירות האצבע ומידתה מ"ג אצבע וחומש). ואמנם שיעור מסאחה פצא (=שיעור מרחב) המקוה הוא אמה על אמה ברום שלש אמות, אמרו ז"ל (עירוץין ד' ע"ג) ורחץ במים במי מקוה, את כל בשרו מים שכל גופו עולה בהן, וכמה הן אמה על אמה ברום שלש אמות, ושיעורו חכמים מי מקוה מ' סאה.

פרק ד

אמה בינונית ו' טפחים, והטפח ד' אצבעות באגודל ה' בתילתא באצבע ו' בקטנה, נמצאת האמה ל"ו מאצבע קטנה (וקורין) [נמקור הערצני - שקורין] לה בלשון ערבי כנצר, ול"ב מאצבע צרדה וקורין לה בלשון ערבי וסטה (=אמנעית), וכ"ד מהגודל וקורין לו בלשון ערבי אבהאם (=צוהן). ואמרו במסכת כלים מסדר

טהרות (פי"זמ"ט) ב' אמות היו בשושן הבירה חקוקות על שער מזרחי, אחת על קרן מזרחית צפונית ואחת על קרן מזרחית דרומית, שעל קרן מזרחית צפונית היתה יתירה על של משה חצי אצבע, שעל קרן מזרחית דרומית היתה יתירה עליה חצי אצבע, יתירה על משה אצבע. והזרת הנזכרת בתורה היא חצי אמה של ששה טפחים [זמקור הערזינוסף – ו'הולשזר' = טפח'זערזית], והסט הוא (הנקרא בלשון ערבי) אלפתר והוא שיעור מה שבין האצבע והגודל כשתפתחם בכל האפשרות, וזהו שתי שלישיות מזרת. ויש להם גם כן אמה בת ה' טפחים כדאמרין בפרק (ב') [קמא דז"ז, י"ד ע"א. זמקור הערזי נשאר כאן מקום חלק] בעשיית המשכן ארון שעשה משה במדבר ארכו שתי אמות ומחצה ורחבו אמה ומחצה וגבהו אמה ומחצה, שנאמר ועשו ארון עצי שטים אמתים וחצי אורכו ואמה וחצי רוחבו ואמה וחצי קומתו, ר' מאיר אומר באמה בת ששה טפחים, הרי חמשה עשר טפח צא מהן י"ב טפחים לרחבן של לוחות וחצי טפח מכאן וחצי טפח מכאן לעביו של ארון נשתיירו שם ב' טפחים מקום ספר תורה, ורחבו של ארון ט' טפחים צא מהן ו' טפחים לארכן של לוחות ומקום הנחת ס"ת טפחים וחצי טפח מכאן וחצי טפח מכאן לעביו של ארון, ר' יהודה אומר באמה בת חמשה טפחים, הרי י"ב טפח ומחצה, וד' לוחות היו בו ב' שלמים וב' שבורים, והלוחות ארכן של כל אחד ו' טפחים ורחבן ג', צא מהן י"ב טפחים לרחבן של לוחות ואצבע מכאן ואצבע מכאן לעביו של ארון, ורחבו של ארון ז' טפחים ומחצה צא מהן ו' טפחים לארכן של לוחות וחצי טפח מכאן וחצי טפח מכאן מקום הנחת הלוחות הראשונות ואצבע מכאן ואצבע מכאן לעביו של ארון, אבל ס"ת לא היה נתון אלא מן הצד שנאמר לקח את ספר התורה וגו'. ואמנם שיעור העדשה והגריס אשר ישוער בהם לענין נגעים אמרו (נגעיספ"ומ"א) מקום הגריס ט' עדשות מקום העדשה ד' שעורות נמצאו ל"ו שעורות בגריס.

פרק ה

שנת החמה שס"ה יום ורביע יום, שנת הלבנה שנ"ד יום וח' שעות ותתע"ו חלקים, חדשה של לבנה כ"ט יום וחצי יום ותשצ"ג חלקים. אמרו (ר"הכ"הע"א) ר"ג אומר כך מקובלני מבית אבי אבא שאין חדשה של לבנה פחות מכ"ט יום וחצי יום ושתי ידות שעה וע"ג חלקים, והשתי ידות שעה תש"כ חלקים, סך הכל תשצ"ג חלקים. והאשמורה שליש הלילה, וראיה לזה מאמר הפסוק (טופטיס ז' י"ט) ראש האשמורת התיכונה ואמרו רז"ל (זרכותג' ע"ז) אין תיכונה אלא שיש אחת לפניה ואחת לאחריה. והשעה חלק אחד מכ"ד מן היום, והוא שיעור רביע של שתות של עוגל הגלגל המחולק לש"ס מעלות, ושיעור השעה המיושרת ט"ו חלקים משיעור הגלגל. ואמרו רז"ל (ירושלמי זרכות פ"א ה"א) העונה אחת

מכ"ד בשעה והעת אחת מכ"ד בעונה והרגע אחת מכ"ד בעת. והשעה חלקה לאלף ופ' חלקים וקראו כל חלק ממנו בלשון ערבי דקיקא, ושמו לה סימן במנין החלקים אפשר בה (ישעיה כ"ז ד'), כאילו אמרו א"פ שעה. והמחזור י"ט שנה של לבנה וז' חדשים של לבנה ושעה ותפ"ה חלקים.

פרק ו

הפרסה היא ד' מילין והמיל (ד') [ז'] אלפים אמה והרים חלק מז' ומחצה במיל, אמרו רז"ל (יומא ס"ז ע"א) ריס אחד מז' ומחצה במיל. בית סאה היא חתיכת קרקע חמשים אמה על חמשים אמה, תשבורת שלה אלפים ות"ק. ואמנם הקרפף הוא שבעים אמה ושירים על שבעים אמה ושירים, ותחום שבת אלפים אמה.

נשלם

פירוש

ר"י אבן עקנין במאמר על המידות מבאר את כל שמות המידות ויחסיהן, וזין הדברים מציא גם את תרגום המידות לשיעורי זמנו, ולהלן נבאר את דבריו בנושא זה.

בתחילת פרק א' מציא ר"י עקנין את דברי הר"י מיגאש שאומר ששיעור הדינר הוא משקל ה'מיתקאל' המוראצטי, והוא דירהס וחלי כיל (ע"פ המקור הערבי כמס"כ צפנים) בקירוב. וכותב הר"י עקנין שמשקל דינר זה הוא 96 גרעיני שעורים והוא הדינר ששדנג כמו שיבאר בהמשך, ומבאר שהר"י מיגאש שיער דווקא צדינר זה לאפוקי הדינרים אלקרוסיאת שמשקלם 92 (או 94) גרעיני שעורים, ולכן אמר 'בקירוב'. בהמשך הפרק מציא ר"י עקנין את דברי הרי"ף שהדינר הוא משקל דינר ששדנג שהוא דינר (זהב) של ערביים ומשקלו 96 גרעיני שעורה, ואח"כ מחשב את שיעורי כתוצה צדירהמי מקומו שמשקלם כ"ח גרעיני שעורה.

ויש לתמוה על השיעורים שצדצרו משני פנים, האחד מה שכותב שהדינר המוראצטי שצדצרי הר"י מיגאש שוקל 96 גרעיני שעורה (חצה), שהרי הר"י מיגאש עצמו צחידושיו לשבועות כותב שמשקלם 78 חצה, והשני מה שכותב שמשקל הדירהס שצמקומו הוא 28 גרעיני שעורה, כיוון שהדירהס של שושלת המוואחידון שתחתיה חי הר"י עקנין שקל 1.5–1.55 גרם של כסף טהור כמעט לגמרי, ואם כדצרו ייאל

משקל החצה 0.536–0.554 גרם, ומשקל 96 חצה 5.2–5.3 גרם, וזה ודאי איננו מתאים עם משקל המיתקאל (והדינר) המוראצטי שמשקלו היה לכל היותר 4.22 גרם.

ונראה צביאור הדברים שהר"י עקנין לא הכיר את המתקאל המוראצטי שהרי חי כל ימיו (כנראה, ולפחות מאז ילדותו) תחת שלטון המוראחידון, ומה שכתב שמשקלו 96 חצה לקחו מהשוואת דברי הר"י מיגאש לדברי הר"י שהציא בסוף הפרק שכותב שהדינר של הגמרא הוא דינר דשדנג שמשקלו 96 חצה, וכן מפורש בדבריו שכתב 'משקל זה הדינר 5' גרעיני שעורים והוא דינר דש דנג על מה שנזכר בסוף הפרק', וכוונתו לדברי הר"י (ולפי"ז 'על מה שנזכר בסוף הפרק' קאי על שני הדברים, גם על המשקל וגם על השוואה לדינר שדנג). והצין הר"י עקנין שהחצה המדוברת היא משקל החצה שנהג במקומו שהוא 0.536–0.554 גרם, ולפי"ז חישב את משקל הדינר 5.2–5.3 גרם, אך באמת החצה שעליה דיבר הר"י היא חצה קטנה יותר (אולי החצה שנהגה במקום שבו חי הר"י קודם שזרח לספרד), ומהחצה הגדולה יש במשקל המיתקאל המוראצטי רק 78 כמו שכותב הר"י מיגאש, שיואל 4.18–4.32 גרם¹⁵.

ומה שכתב שהר"י מיגאש הזכיר את הדינר המוראצטי לאפוקי הדינרים אלקרוסית 5"3 צכמה פנים, חדא, האם דינרים אלו הם דינרים שונים (אולי נוריים, וכמו ששיער במידות ומשקלות של תורה פל"ד) או שאלו דינרים שחוקים או מוטצעים בחסר וכדו', ועוד, שצתחילת דבריו כתב שצגלל קיומם של דינרים אלו הדגיש הר"י מיגאש שהוא מדבר על הדינרים המוראצטים ולא עליהם, ומשמע שהשיעור הוא בדיוק משקל הדינרים המוראצטים, ובסוף דבריו כתב שצגלל זה כתב הר"י מיגאש שהשיעור הוא 'צקירוז'. ו"ע.

צפרק צ' הציא ר"י עקנין את דברי רבינו נסים הכותב כשיעור הגאונים שהציא משקל $16\frac{2}{3}$ דירהס, ואת דברי הר"י צעירוצין צמהדו"ק שכותב ששיעור שתי סעודות שהוא שש צינים הוא 144 דירהס, שלפי"ז הציא היא 24 דירהס. וראה מה שכתבנו לעיל צביאור דבריהם.

¹⁵ נראה שיש לדייק את המשקל יותר ע"פ תשובת הר"י מיגאש סי' קצ"ה, שם מזכיר השואל הוספה של 8 חבה למתקאל, שמסתבר שהיא התוספת של המוראחידון שהעלו את המתקאל מ-4.22 גרם ל-4.66 גרם. היחס בין המשקלים מתאים בדיוק ליחס של 86/78, ולכן נראה שהדינר המוראבטי שמזכיר הר"י מיגאש בחידושו וכותב ששוקל 78 חבה הוא המתקאל שמשקלו 4.22 גרם, והוא הועלה ע"י המוראחידון ל-86 חבה. ולפי"ז יש לחשב את שיעור החבה ל-0.0541 גרם, ואת הדירהס של הר"י עקנין ל-1.515 גרם.

ר' אברהם בן הרמב"ם (ד'תתקמ"ו - ד'תתקצ"ח)

תשובות ר' אברהם בן הרמב"ם (הוצאת מקיצי נרדמים) תש"פ פ"ב

השאלה הראשונה, הזכרתם, יאדירכם האל, שאתם חלוקים בדבר עיקר כתובה שהיא מאתים לבתולה ומנה לבעולה, והואיל ודרהמי חז"ל שמיניות הן הרי יהיה כ"ה לבתולה וחציו לבעולה, ושאתם סמכתם על שמשקל הכספים או הדינרים או הזוזים כמשקל הדרהם הערבי המפורסם, וידוע שמשקל עשרה דרהמים ערבים כמשקל שבעת מתקאל כפי שהזכרתם, והבאתם ראיה בענין זה ממה שהזכיר בעל ס' אלחאוי ז"ל שנמסר לו בשם רבינו האיי גאון ז"ל, והמכחיש את זה הביא ראיה, כפי שהבנונו מתוך דבריו, מנוסח החבור שהוא ברור בהגדרת הסכום ובדיוקו עד שאינו צריך עוד באור. ומה שחייבים אתם לדעת, ידריככם האל, הוא שהדברים האלה המיוחסים לרבינו האיי ז"ל לא נדע להם ראיה חותכת, וצריכים אנו לבאר דבריו ז"ל במה שאמרנו מקדם בדרך כלל הואיל והתלמוד מורה על חלופו ואין לחלוק על רב אשי.

ומה שאנחנו סוברים, והוא מה שראינו אבותינו ורבותינו ז"ל עושים, וכך עושים אנחנו וזולתנו, והוא אשר בא לנו בקבלה מן המדקדקים שבבעלי הוראה ז"ל, הוא מה שבאר אבא מארי זצ"ל בחבור (הל' שקלים פ"א ה"ג), והוא שהזוז או הכסף או הדינר הנזכר אצל חכמי משנה ותלמוד משקלו ששה ותשעים שעורה, והוא יהיה כדרהם וחצי מן הדרהמים הערביים האלה, ובדיוק פחות מדרהם וחצי במקצת, כי השעורה קלה מן החטה, והדרהם וחצי מן הדרהמים הערביים צ"ו חטה, והמתקאל הערבי הוא גם כן פחות מדרהם וחצי במקצת, ובדיוק משקלו שש ותשעים שעורה כמו שבאר בעל ההלכות רבינו יצחק ז"ל במסכת קדושין (ו' ע"א מה"ר). והראיה על כך שהמשקל הזה הוא משקל הדינר והזוז והכסף הוא מה שאמרו ז"ל במשנה (כמויות ט"ז ע"א) פסקה להכניס לו אלף דינר והוא פוסק כנגדן חמשה עשר מנה, ומכיון שהוא אומר אחר כך במשנה עצמה כספים סלעים סלע נעשה ששה דינרים, וידוע שהסלע ארבעה דינרים, מקשה התלמוד וזה לשונו הינו כותב כנגדן חמשה עשר מנה, וניתן הפירוק תנא עיסקא רבה וקתני עיסקא זוטא, ר"ל שהענין הראשון הוא כמו הענין השני, והחילוק ביניהם רק המעוט והרבו. ויוצא מזה (שמנה) [שט"ו מנה] א'ת"ק דינר, והמנה מאה דינר. ובמקומות מספר בתלמוד ובמשנה ברור שהמנה מאה דינר. אחר ראינו המשנה אומרת (כמויות נ"ד ע"ג) ר' יהודה אומר אם רצה כותב לבתולה שטר של מאתים והיא כותבת לו שנתקבלתי ממך מנה, והאלמנה מנה והיא כותבת לו שנתקבלתי ממך חמשים זוז, הרי מורה זה שחמשים זוז חצי מנה מאחר שהמנה

חצי המאתים, ויוצא שהמנה מאה זוז, וכבר נזכר שהיא מאה דינר שהרי הדינר והזוז מדה אחת בדבריהם ז"ל, וכבר אמרו שש מעה כסף דינר הרי הכסף והדינר אחד, וכבר בארנו שהדינר והזוז אחד, הרי הכסף והדינר והזוז משקל אחד אצלם ז"ל, ואין הבדל בין אמרם ז"ל דינר או זוז שפרושו דרהם או כסף, ודבר זה גלוי במשנה ובתלמוד.

וכבר אמרו בגמרא קדושין (י"ז ע"א) שש מעה דינר כסף מעה שני פונדיונין פונדיון שני איסרין איסר שני מסימסין מסימס שני קונטרקין קונטרק שתי פרוטות, הרי יוצא מזה שבדינר שהוא זוז כמו שבארנו שש מעין ושתיים עשרה פונדיונות וארבעה ועשרים איסר ושמונה וארבעים מסימס וששה ותשעים קונטרק, וקונטרק הוא משקל שעורה, כי הפרוטה שהיא חציו היא חצי שעורה כמו שבאר רבנו יצחק במסכת קידושין הלכות. וכבר קדמה הראיה שהדינרים והזוזים שהזכירו ז"ל משקל כל אחד מהם משקל שש ותשעים שעורה, והיא שמינית, ר"ל חלק כסף ושבעה חלקים נחושת, כמו שנתבאר במה שאמרו בגמרא קדושין (י"א ע"ב) כל כסף קצוב האמור בתורה צורי ושל דבריהם כסף מדינה, וכסף מדינה כמו שנתבאר בגמרא קמא (ל"ו ע"ב) חלק אחד כסף ושבעה חלקים שאינם כסף, יורה על כך מה שאמרו בתלמוד על דברי התנא התוקע לחברו נותן לו סלע ההוא גברא דתקע ליה לחבריה שלחה רב טובי בר רב מתנה לקמיה דרב יוסף סלע צורי תנן או סלע מדינה תנן אמר ליה תניתה וכו' מאי האוי עלה פשטוה מיהא דאמר רב יהודה אמר רב אסי כל כסף קצוב האמור בתורה כסף צורי ושל דבריהם כסף מדינה אמר ליה זיל הב ליה פלגא דזוזא, ואם דינם בכסף מדינה שישלם במקום סלע שהוא ארבעה זוזים, הואיל ואין הבדל בין הזוז והדינר כמו שהקדמנו, חצי זוז כסף, הרי למדנו שכסף דבריהם שמינית כסף בלבד.

ועתה מיתוקם מכל מה שהקדמנו, שמאתים דינר של בתולה או מאתים זוז או מאתים כסף, איך שאני רוצה לקרא אותם, הם אינם אלא שמינית שלהם בברור, כי הם כסף של דבריהם, והם חמשה ועשרים דינר או זוז או כסף צורי, והוא כסף נקי, וכל זוז מהם שש ותשעים שעורה כמו שבארנו מקודם, וזהו פחות מדרהם וחצי של הדרהמים הערבים מחמת הפרש קטן בין החטה והשעורה כמו שהקדמנו. ויהיה אפוא עיקר כתובה של בתולה שהוא מאתים של דבריהם בערך ששה ושלשים מן הדרהמים הערביים האלה שמשקל כל דרהם מהם ארבע וששים חטה ונקראת זוזי דטייעי, ואיננה שבעה ושלשים דרהם וחצי מחמת יתרון משקל החטה על השעורה המחייב שיהיה כל דרהם פחות מדרהם וחצי.

ולא טרחנו להביא את הראיות האלה אלא בשביל מי שאינו סומך על החבור משנה תורה אלא מבקש הוכחות מדברי רבותינו ז"ל, שהם העיקר שממנו מתפרנס כל מי שבא אחריהם, ולולי זה הרי הענין ברור בתוך החבור באפן שאינו זקוק לשום באור, והוא מה שאמר ז"ל בפרק העשירי מן הלכות אישות בעיקר כתובה דינרים אלו לא תקנו אותם וכו'.

והכמות הזאת אסור להפחיתה בזמן מן הזמנים. והבאת טעם לזה בהיות הכתובה דרבנן אינה טענה כל עיקר, כי אף על פי שהיא דרבנן כבר אמרו (כמוצות נ"ד ע"ג) כל הפוחת לכתולה ממאתים ולא למנה ממנה הרי בעילתו בעילת זנות. ואם יאמר האומר אמת שהכמות הנזכרת היא הנכונה בזמנם, אלא שהיא משתנית לפי כל זמן וזמן, והואיל והדרהמים שלנו פחותים במשקל מהדרהמים שלהם אנו סומכים על אלו, נאמר לו טענה זו נפסדת מכמה פנים שאינם נעלמים מבעלי העיון, וזהו שמאמרם כל הפוחת לכתולה ממאתים ולא למנה ממנה רמז לכמות ידועה, ולפי הסברה ההיא יהיה כאן רמז לכמות בלתי ידועה, ובכיוצא בזה יאמר נתתה דברך לשעורין ולא יתכן זה.

ועוד, הרי מתחייב מזה שבמקום שמשקל הדרהמים יהיה שם חצי או רבע ממשקל הדרהם הערבי יסמכו על המספר של טביעת אותו זמן ואותו מקום, ויהיה עיקר כתובה אינו עיקר, כי עיקר הוא מה שהוא קבוע, וזה הוא פעם יותר ופעם פחות. ועוד מתחייב לפי הסברה הזאת, שאיננה סברה, שכשם שאנו סומכים על משקל דרהמינו כך אנו סומכים על טיבם, הואיל והעיקר הוא המספר, וכשם שאין אנו סומכים על משקל דרהמיהם ז"ל שחישובינו הם לפיהם כך אין אנו סומכים על טיבם, אלא יהיה עיקר כתובה לכתולה בארץ סוריה והמזרח מאתים דרהם כסף טהור, ובמצרים מאתים דרהם שחור שיש בו בערך שליש כסף, ובמערב מאה דרהם כסף טהור הואיל והדרהם שלהם חצי דרהם, ובכל מקום ומקום ובכל זמן וזמן לפיו, ופעם יהיה עיקר כתובה יותר על מה שאמרו ז"ל ופעם פחות, ואין זה ענין.

ואולי יבוא טועה או תולה טעות בזולתו לטען שמותר לגרוע אבל אסור להוסיף, על פי מה שאמרו במשנה (כמוצות ק"י ע"ג) נשא אשה בארץ ישראל וגרשה בארץ ישראל נותן לה ממעות ארץ ישראל וכו' ומה שאמרו על זה בתלמוד מקולי כתובה שנו, ואולם זה לא יטען אלא מי שאינו מבין, או מי שמזלזל בבר פלוגתא שלו ותולה בו טעות בענין זה, כי שם הכונה לתוספת, שבה סומכים על מה שיכתב בשטר כתובה כמו שיתבאר מן התלמוד, ומפאת זה שונה הכתובה משטר חוב, ואולם אינו עוסק שם בעיקר כלל, כי בעיקר אין

שמים לב לכתיבה הואיל וגם לולא כתב היה חייב בו, כמו שפרשה המשנה לא כתב לה כתובה וגו'.

ואולם הטענה בזה מדברי אבא מארי זצ"ל בפרוש המשנה (לא מלאמי, וזמקומות רזיס מכנה הרמז "סאת המעה דירהס') שזו דרהם אינה טענה כלל, כי לא אמר דרהם ערבי אלא דרהם סתם, והוא בעצמו ז"ל הגדיר בחבור ובפרוש המשנה שהדרהם שהזכיר הוא דרהם שלהם ומשקלו משקל דינר שלהם, ואינו חוזר ומבאר זה בכל מקום שהוא מזכיר זון שפרש לשונו דרהם, והואיל ופרט זה במקום אחר כבר הסתפק בו, ולא בא בדבריו מה שיסתר זה.

והיותר תמוה, שראיתי היות הטוען שהדרהמים שאנו סומכים עליהם דרהמים ערביים מביא ראיה מדברי רבינו ז"ל (פהימ"ש כמוצות פ"ה מ"ו) משקל הדרהם מן הדרהמים האלה שש עשרה שעורה, והוא רומז בזה אל המעה, ואומר הטוען ההוא נתברר לנו מזה שהשש עשרה שעורה ששית דרהם. כאלו לא מתחייב מזה בהתבוננות היותר קלה שהדרהם הנרמז אליו שש ותשעים שעורה. והוא תמה אחר כך כשמקשים עליו ואומרים שמוהר בתולה חמשה ועשרים מתקאל, וזהו מה שראוי שיתמה ממנו.

אבל שגיאות מי יבין, וצריך לשוב אל האמת שכבר הארכנו בבאורה, והיא שעיקר כתובה לבתולה חמשה ועשרים דרהם כסף צרוף במשקל דרהמם ז"ל, שהם לפי חשבון דרהמנו הערבי, שהוא ס"ד חטה, ששה ושלשים דרהם, וזהו משקל חמשה ועשרים מתקאל וחצים לבעולה. ומי שמפחית מזה בעילתו בעילת זנות, ואין לו טענה במה שנמסר בקבלה ממקצת הגאונים ז"ל ולא במה שנמצא בספר אלחאוי או זולתו ממה שמתנגד למה שבארנו ובררנו ראיותיו. כי אם קמה הראיה על אמתות דבר מה, הרי בטל כל מה שמתנגד לו. וכבר הרחבנו בתשובה לזה, כי הוא ענין נכבד, וצריך לדקדק בו ולא לאמדם ולא להחזיק במנהגים קדמונים כשנתברר שהם שנויים על תהו, אלא צריך לבטלם ולהחזירם אל האמת כמו שבארנו במאמר שבארנו בו ענין התפלה. וכבר הגיעה התשובה בשאלה זו אל קצה.

פירוש התורה שמות פל"ח פס' כ"ו

בקע לגולגולת. שק (זהו תרגום המילה צקע לערצית). גזירתו ויבקע עצי עולה (נראשית כ"ג'), והחצי אחד מן שני הבקעים של מה שנחלק לשני חצאים. ומזה מוכח שהכרך הנזכר שלשת אלפים שקל, והשקל עשרים גרה, והגרה מעה כמו שביאר המתרגם, והמעה רבע דרהם ערבי כמו שביארו החכמים ז"ל, תמצא תמציתו

בהלכות שקלים מן החיבור הגדול (פ"א ה"ג). ויצא מזה שמשקל שקל הקודש חמשה דרהמים מצריים, והככר שרמזו אליו משקלו חמשה עשר אלף דרהם ערבי, והוא גדול מן הככר המצרי, לפי שהככר המצרי מאה ראטל מצרי והרטל מאה ארבעים וארבעה דרהם, ובכך יתרום הככר על הככר המצרי ארבעה רטלים ושתי אונקיות של מצרים.

פירוש

ר' אברהם בן הרמב"ם מתייחס בתשובה לדברי השואלים שכתבו שהדינר של הגמרא הוא דרהם ע"פ דברי ר' האי (עיין לעיל בתשובת ר' שרירא ור' האי שמצא ר' האי את כוונתו בדבריו אלו ולא כהצגת השואלים כאן), וכותב בדברים אלו נסתרים מהגמרא. ומצא ר' אברהם בן הרמב"ם שהדינר הוא משקל 96 שעורים כיוון שמשקל הפרוטה הוא חצי שעורה. ודבריו קשים, שהרי מה שהפרוטה היא חצי שעורה אין זה מדברי הגמרא אלא מדברי הגאונים והרי"ף, וא"כ אין שיטת השואלים נסתרת מהגמרא אלא מהגאונים, ואם היו דצריהם נכונים שר' האי כתב אחרת הרי שר' האי היה לסתור את דצריהם (אלא שדצריהם אינם נכונים ע"פ דברי ר' האי עצמו בתשובה וכו"ל). ול"ע.

ומצא ר' אברהם שע"פ שיעור 96 שעורים נמצא שעורים וחמישה דינרים שהוא שיעור כתובה (כיוון שהמאמץ ז"ל הוא שיעור דינרי מדינה שהם שמינית שצדינר לורי) הם משקל 36 דירהם, כיוון שמשקל הדירהם הוא 64 גרגרי חיטה, ומשקל השעורה קל יותר ממשקל החיטה. וע"פ דבריו נמצא שמשקל הדירהם צגרגרי שעורה הוא 66.67 גרגרים, וזה שלא כדברי אציו שכתב שמשקלו הוא בין 61 ל-64 גרגרי שעורה (ראה מה שכתבנו צביאורנו לדברי הרמב"ם). ואפשר שמשקל הדירהם צומנו היה גדול יותר, אך אפשר גם שר' אברהם מדד לשעורה צינונית שעורות קטנות יותר¹⁶.

וצביאורו לפרשת שקלים כותב ר' אברהם שהדינר הוא דירהם וחצי, ונראה ע"פ דבריו שבתשובה שכתב זאת רק בקירוב.

¹⁶ בדברי החוקרים נמצא שבתקופה האיובית היו שיעורי המיתקאל והדירהם גדולים מאד, אך אינני יודע על מה הם מסתמכים כיוון שהמשקלות מהתקופה האיובית סותרים זאת, וכן השיעורים שבדבריהם ודאי גדולים יותר מהעולה מדברי ר' אברהם בן הרמב"ם.

ר"י אלמדארי (~ד'תתק"צ - ~ה'ס')

מסכת פסחים דף מ"ח

ואמר רב סעדיא גאון ז"ל (סדור רס"ג מהדורת מקיצי נרדמים עמ' קלג-ד) שיעור עיסה בפסח עומר לגולגולת והיינו שבע מאות וכ' זוז, אין פוחתין מהן דפטור ליה מחלה. ולא דקדק בדבריו הצדיק, שחישב משקל הביצים, ולא אמרו חכמים אלא כגוף הביצה ולא במשקלה, וכן אמר רמז"ל (הל' חמץ ומצה פ"ה ה"ז) וכמה שיעור חלה כמו מ"ג ביצים וחומש ביצה כגוף הביצה הבינונית ולא כמשקלה. ואמר ר"מ ז"ל (הל' זיכור פ"ו ה"ט) שמשקל שיעור חלה מקמח של חטים חמש מאות וכ' כספים בקירוב.

פירוש

ר"י אלמדארי מציא את דברי רס"ג שנתן את שיעור חלה במשקל מ"ג ביצים וחומש ביצה שהוא 720 דירהס, וכותב שלא דקדק בדבריו שהרי שיעור החלה הוא שיעור נפח מ"ג ביצים וחומש ולא שיעור משקל. וכוונתו היא שהרי שיעור זה לביצה (ששה עשר דירהס ושני שלישי) ניתן ע"י הגאונים לשיעור מים בנפח ביצה (ככתוב להדיא בדברי ר' נטרוגאי גאון), וא"כ משקל הקמח הקל מן המים באותו נפח הוא פחות מזה, וממה שרס"ג כתב שיעור זה למשקל הקמח מוכח שהוא סובר שהשיעור ניתן במשקל ולא בנפח, וזה אינו. וכדבריו למד גם החזון איש בדברי הנותנים שיעור זה לשיעור הקמח לחלה (הוצא בספר תשובות וכתבים ממרון החזון איש או"ח סי' קי"ט), וכתב ש'אפשר דקסברי דגם זה הוא בכלל דעתו של רואה כיוון שקשה לשמש במידה של הביצים ואעפ"י שהדבר נראה מתמיה ורחוק הלא דעתם רחצה מדעתנו'. ועיין לעיל בדברי רבינו נסים ובדברי הרי"ף שגם הם כתבו בדברי רס"ג בזה, וראה מה שכתבנו בציאורנו לדברי רס"ג ליישב שיטה זו שלא תחלוק על שאר הגאונים והראשונים.

ר' אשתורי הפרחי (~ה'י' - ~ה'צ')

כפתור ופרח פרק ט"ז

(א) במקום הזה ראיתי להאריך במשקלות והמטבע, לפי שיש מהם בארץ שאינו בחוצה לארץ וההיפך.

(ב) גרסינן פרק שור שנגח ארבעה וחמשה (ז"ק ל"ז) אמר רב יוסף כל כסף האמור בתורה הוא כסף צורי ושל דבריהם כסף מדינה.

(ג) פירוש של תורה, כגון שלשים של עבד, חמשים של אונס ושל מפתח, מאה של מוציא שם רע. וכן חמש סלעים של בן הן דאורייתא, דהכי תניא מסכת בכורות פרק יש בכור לנחלה (מ"ט ז') חמש סלעים של בן במנה צורי.

(ג) בפרוטה של מקדש כתב הגאון שהוא כסף מדינה ולא כסף צורי, שכך אמרו (נכורות נ' ע"ז) אמר רב אסי כל כסף קצוב האמור בתורה סתם כסף צורי ושל דבריהם כסף מדינה.

(ד) עוד אמר ז"ל (תשובה"ג הרכניסי' שפ"ו) ואנו אב בית דין שאמרנו פרוטה רבע חבה אלו על דרהם אל ערב היינו סומכים, גם שיעורו משונה בכמה מקומות. ושאמרנו רבע חבה לא שעור קצוב מדבר ידוע אלא קצבה מדבר שאינו ידוע לנו כאדם שאומר חלק אחד מקצ"ב חלקים, כי ודאי אין נודע באמונה הפרוטה כמה היא. ואף על פי ששנינו קדושין פרק קמא (י"ז א') פרוטה אחד משמונה באיסר האטלקי, הרי אמרו שיער רבי סימאי בדורו פרוטה אחד משמונה באיסר האטלקי, ולא הוצרכנו לומר כך אלא שהודיע רבי סימאי שאותו איסר שהיה בדורו של רבותינו הוא האיסר שהיה בדורו, ועכשיו אינו נודע.

(ה) ועל מה שאמר רבינו סעדיה ז"ל שהאיסר הוא אחד מכ"ד ממשקל זהוב של ישמעאלים והפרוטה חלק מכסף מן קצ"ב חלק ממשקל דינר הערבי, כתב עליו זה הגאון אב בית דין והוא רבינו האי ז"ל שמר רב סעדיה הקל בדבר ומי שמשער ממטבע כסף מחמיר הוא, וכן שנינו (עדות פ"ד מ"ז) ואלו דברים מקולי בית שמאי ומחומרי בית הלל שב"ש אומרים בכסף ובשוה כסף וב"ה אומר בפרוטה ובשוה פרוטה, וכ[י]ן שמר רב סעדיה מיקל, על דבריו אינה מקודשת עד שיתן לה שוה פרוטה כסף שהוא אחד מקצ"ב ממשקל מטבע של זהב והיא יתרה על משקל פרוטה שמן מטבע של כסף, ואין לו ראייה, ואין סומכין על דבריו ומקילין אלא מחמירין ואף בפרוטה מן מטבע של כסף מצריכין גט, דאיסור הוא וקיימא לן ספק איסורא לחומרא, ושל תורה היא וקיימא לן (ע"ז ו' ע"א) בשל תורה הלך אחר המחמיר, וכן הענין במה שאמרו פרק (אלו מציאות) [הזהב] (נ"ה ע"א) חמש פרוטות הן. עד כאן.

(ו) ופרק (הזהב) [האשכנזית] (י"ז ע"א) אמרינן ולא פליגי הא דאיסור איסרי וקם עשרין וארבעה בזוזי הא דזול איסרי קם תלתין ותרתינן בזוזא, ומסקנא דכי

אמרין איסר אחד מכ"ד בדינר נפקא מינה לאקדושי אשה הוא כשהאיסר הוא כך.

(ז) והרי"ף מסכת קדושין פרק קמא (ו' ע"א מד"ל) כתב והפרוטה שיעורה חד מן קצ"ב בזוזא דששנ"ג דהוא דינר זהב של ערביים, נמצאת פרוטה על פי השעור הזה חצי חבה לפי שהדינר צ"ו חבה. עד כאן. ולפי זה יסכים עמו רבנו סעדיה. וחבה שהזכיר הרב ז"ל אינו רוצה לומר גרעין של חרוב כסתם חבה בלשון הישמעאלים, אלא חבה פה הוא גרעין של שעורה, וכזה הזכירה הר"מ ז"ל. ושתיהם כסף צורי.

(ח) ושל דבריהם כסף מדינה כגון מנה מאתים של כתובת אשה, או כענין המשיאין את היתומה לא יפחתו לה מחמשים זוז וכדאמרין פרק מציאת האשה (כמוצות ס"ז ע"א), ופירוש זוזי דהכא פשיטי, דאמרין אמר אביי חמשין זוזי פשיטי ממאי מדקתני בד"א בעני שבישראל אבל במכובד הכל לפי כבודו ואי ס"ד חמשין זוזי ממש עני חמשין זוזי מנא ליה אלא חמשין זוזי פשיטי, וכדאיתא סוף פרק אף על פי (כמוצות ס"ה ע"א), כלומר כסף דדבריהם והוא ששה דינרין ורביע מכסף צורי, שהרי מנה י"ב דינרין וחצי. זוז הוא משקל צ"ו שעורות שהם כ"ד קירט.

(ט) מסכת מעשר שני פרק ב' (מ"ח) גבי הפורט סלע של מעשר שני, פירש הר"מ ז"ל (פיהמ"ש ס"מ"ו) הסלע הוא מכסף והמעות מנחשת מפותח, ושם (פיהמ"ש ס"מ"ט) התבאר שהסלע שני שקלים ודינר רביע הסלע, ורבעה הנזכר במשנה שם הוא רביע שקל והוא חצי דינר. ומשנת הפורט זכרוה גם כן פרק הזהב (נ"מ מ"ה א'). והלכה כב"ה שהפורט סלע מעשר שני בירושלם שקל כסף ושקל מעות, כלומר כשירצה אדם בירושלם להחליף סלע ולהחזירו מעות לוקח מה שירצה שקל כסף ושקל מעות, כלומר שחציו לבד יחליף אותו במעות של נחשת. וששה חלוקות הם בדבר, ב"ה שמעתו, וב"ש מתירין לעשות כל הסלע מעות, הדנים לפני חכמים אומרים שיחליף אותו ברובע, ורבי עקיבא אומר שמינית, ורבי טרפון אומר ארבעה אספרי כסף, ושמאי אומר שלא יחליף כלל אלא שיניחנו בחנות ויוציא עליו עד שישלם הסלע. פירוש אספר הוא שם מטבע היוצא בארץ יון, ושמעתי שששה חצי דינר כסף פחות מעט, ואם כן יהיה זה משקל שבעה גרעיני חרוב ומשהו, ונחשוב שיהיה הסלע שוה עשרים אספרי. אם כן לרבי טרפון יחליף מהסלע חומש ואם כן תמצא בזה כל, וחצי, ורביע, וחומש, ושמינית, ואין כל.

(י) ויש מפרשים של דבריהם קנסות דרבנן וכיוצא בהם.

(יא) שקל הוא לשון תורה וכן כסף, ולשון חכמים סלע והוא תרגום שקל, אם כן שקל וכסף וסלע שלשתם ענין אחד הוא. ובדברי חכמים נמצא ששקל הוא חצי סלע בדרך הנחה, כאמרם פרק מציאת האשה (כמוצות ס"ט ע"ב) האומר תנו שקל לבני בשבת והן ראויין לתת להם סלע נותנין להם סלע. וכן מסכת בכורות סוף פרק קמא (י"א ע"א) דבי נשיאה הוה ליה פטר חמור שדריה לקמיה דרבי טרפון אמר ליה כמה בעינן למיתב לכהן אמר ליה הרי אמרו עין יפה בסלע עין רעה בשקל בינונית ברגיא אמר רבא הלכתא ברגיא וכמה תלתא זוזי. פירוש, סלע ד' דינרין, שקל ב' דינרין, רגיא ג' דינרין, שזוז הוא דינר.

(יב) עוד בההיא פרק (ה' ע"א) משה רבינו גזבר נאמן היה ובקי בחשבונות היה ומנה של קדש כפול היה וכו'.

(יג) בקע הוא מחצית השקל, משקלו קצ"ב שעורה שהם מ"ח גרעיני חרוב שהם משקל שלשה דרהם כסף צורי. ורבי אברהם בן עזרא כתב בקע משקלו בקע חצי שקל מגזרת נבקע. ואף אנו נאמר לרבותינו ז"ל פרס חצי מנה מגזרת פרוסה, וכן אמרו על מחיצה פלוגתא דכתיב (צמדנל"א מ"ג) ותהי מחצת העדה, וכדאיתא פרק השותפין שרצו ברישא (צ"ז ע"ב).

(יד) ברם. פעמים יאמר בתורה כסף וירצה בו משקל גרה שהוא המשקל היותר קטן שבתורה, וכדאמרינן ריש פרק שבועת הדיינין (שזעיות ל"ט ע"ב) כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים והאי כסף הוא גרה, והגרה הוא מעה וכן תרגומו, וכן פירש רש"י (שזעיות ל"ח ע"ב ד"ה שתי) שתי כסף שתי מעות דהא שתי לשון נקבה הוא, והן שליש דינר דשש מעה כסף דינר. ואמרינן הטענה שתי כסף מה כלים שנים אף כסף שנים, והם שני מעין. וכן הראיה מעה כסף וחגיגה שתי כסף לב"ה, בכל אלו נזכר כסף ולקחוהו חכמים בשם מעה. וא"כ יש תמה על מאי דאמרינן פרק גט פשוט (צ"ז קס"ה ע"ב) כסף אין פחות מדינר כסף, ואימא נסכא, דכתב מטבע, ואימא פריטי, אמר רב נחמן באתרא דלא סגי פריטי דכספא, אמאי לא אמרינן נמי הכא מעה. ומסתברא שמעה אין בה צורת מטבע כלל אלא שהיא חתיכה של כסף משקלה י"ו שעורה, ומאחר דשני ליה וכתב ליה מטבע תו לא אקשי ואימא מעה דלית ליה צורה. וזו ההלכה שנויה מסכת מנחות פרק בתרא (ק"ז ע"א) וכן מסכת שקלים ירושלמי פרק שלשה עשר שופרות (פ"ו ה"ד) דתנן הרי עלי זהב לא יפחות מדינר זהב, אמר רבי אלעזר והוא שהזכיר צורה אבל לא הזכיר צורה מביא אפילו צינורא בעלמא. ופירוש צינורא ברזל שעל ראש הכוש שטווין בו. ובמנחות (ט"ז) אמרינן צינורא קטנה

של נחשת למאי חזי, אמר אביי שמוחטין בה פתילות ומקנחין בה את הנרות, וכן מחטין וצינורות.

(טו) נקח לשון חכמים, סלע משקלו שפ"ד שעורה, וכל זה לשטת הר"ם ז"ל, רביעיתו צ"ו והם משקל דינר, שהסלע ארבעה דינרין. ושפ"ד הוא אחר שהוסיפו חכמים על שקל תורה שתות, שהיה מתחלה ש"כ. של שקל תורה היה משקל הדינר פ' שעורה שהוא רביעית ש"כ.

(טז) מסכת קדושין פרק קמא (י"ז ע"א), שש מעה כסף דינר מעה שני פונדיונות פונדיון שני איסרין איסר שני מסמסין מסמס שני קונטרונקין קונטריןקין שתי פרוטות, נמצא פרוטה אחד משמונה באיסר האיטלקי, והוא האיסר הנזכר שיש בו שמונה פרוטות. משקל מעה י"ו שעורות, וכן כתב הר"מ ז"ל הלכות טוען ונטען פרק ג' (ה"א) אין מודה מקצת חייב בשבועות התורה עד שיודה בפרוטה או יותר ויכפור בשתי מעין כסף, וכמה היא פרוטה משקל חצי שעורה של כסף נקי וכמה הם שני מעים משקל ל"ב שעורים כסף מזוקק, זה הוא הדבר הנראה לי בשעור כפירת הטענה, ורבותי הורו שכפירת הטענה הוא משקל י"ט שעורות וחצי שעורה מן הכסף, ויש לי כמה ראיות לסתור אותה הדרך שתפסו, ויראה לי שהוא טעות. עד כאן. והרב בעל העטור הולך בדרך שהזכיר הר"ם בשם רבותיו, שכתב ז"ל (הלכות מלוה על פה דף ט"ז טור ד') ושתי כסף דקאמר כסף מדינה הוא כדגרסינן בפ"ק קדושין והם עשרים גרגרי חטה כסף במשקול, ולא מחייב שבועה עד דטעין ליה בהכי ובשויו וכפר ליה בכ' פחות חצי גרגיר ומודה בחצי גרגיר דהיינו פרוטה. עד כאן. פונדיון ח' שעורות, איסר ד', מסמס ב', קונטרונק שעורה, פרוטה חצי שעורה.

(יז) כתב הרמב"ם ז"ל הלכות שקלים פרק א' (ה"ז) שקל שהיה בימי משה רע"ה והוא הנאמר בכל מקום בתורה הוא שמשקלו ש"כ שעורה, וחכמים הוסיפו עליו כמשקל המטבע שנקרא סלע בזמן בית שני שהיה משקל הסלע שפ"ד שעורה בינוניות. אם כן היה התוספת של חכמים ס"ד שעורה שהם י"ו קירט והוא משקל הדרהם הכנעני. גרה שעשינו מעה יהיה לפי חשבון שאנו בו בשקל ארבע ועשרים גרה, והכתוב אומר עשרים גרה השקל. שקל של תורה שהוא שקל של משה רבינו ע"ה הוא ש"כ שעורה והוא בעל עשרים גרה, וזה כשתכפול כ' על י"ו, המאזנים על זה כשתחלק ש"כ על עשרים, לפי שי"ו הם שעורות המעה שהוא הגרה. ושקל של תורה אחר שהוסיפו עליו חכמים הוא שפ"ד שעורה כי הוא בעל כ"ד גרה בתוספת ד', וזה כשתכפול כ"ד על י"ו,

המאזנים על זה כשתחלק שפ"ד על כ"ד שיצא י"ו, או חלק שפ"ד על י"ו ויצא כ"ד. וכן אם חלקת ש"כ על כ' יצא י"ו ואם חלקת ש"כ על י"ו יצא כ'.

(יח) גרסינן בספרא (נחוקותי פרשה ד' פ"א אותה, והלשון ע"פ נכורות נ"ע"א) והלא סלע של הקדש אינו אלא מ"ח פונדיונות ומה טיבו של פנדיון זה קלבון לפרוטרוט, כלומר שהנותן פנדיון לשלחני לקחת ממנו סלע נותן לו מ"ט פנדיון, וקלבון לעולם הוא תוספת בחליפין, ופרוטרוט נגזר מפרוטה, כלומר הפרוטה הקטנה.

(יט) מנה הוא משקל מאה דינרין. דינר פרוטותיו קצ"ב, והוא על זה הדרך דינר ששה מעה, דינר י"ב פנדיון, דינר כ"ד איסר, דינר מ"ח מסמס, דינר צ"ו קונטרונין, דינר קצ"ב פרוטות.

(כ) ולתוספת ביאור עוד שתראה כיון הגאונים ז"ל באמרם פרוטה היא חצי שעורה, איסר כ"ד כמוהו הם דינר, והפרוטה הוא חלק משמונה מהאיסר, אם כן באיסר ח' פרוטות שהם ח' חציי שעורה שהם ד' שעורה שלמים, כפול כ"ד על ח' ויהיו לך פרוטות הדינר, והם קצ"ב פרוטות שהם קצ"ב חציי שעורה.

(כא) ואחר שהאיסר הוא ד' שעורה שלמים אם כן האיסר הוא חבה ערבית, כלומר גרעין חרוב שהוא קירט. ולפי זה החשבון, הקירט לא נוכל עשוהו פחות מד' שעורה שלמים, ואם כן יהיה הפרוטה שמינית חבה כנענית שנוכיר למטה. ואם רובע חבה מן הדרהם אלערב שהזכיר הגאון רבינו האיי הוא זה הכנעני הוא ז"ל המקל, לזה נחלק הדבר עד שיתבאר לכל. ונאמר, רבינו האיי ז"ל יש לשער דעתו בפרוטה כמה היא מתוך לשונו, והוא שאמר פרוטה רבע חבה ושסומך על דרהם אלערב, נניח תחלה שאותו דרהם כדרהם הכנעני שלנו הגדור למטה ככספו וכמשקלו, גם יתבאר דרהם שלנו כמה פרוטות נחשת יש בו וכל התלוי בהם. אם כן, זאת החבה שהזכיר ז"ל אם היא חבה סתם שהוא גרעין חרוב, ויהיה רביעיתו משקל שעורה אחת ושוה פלוס מצריי או משקל עשרים קירט מגרוטאות של נחשת בארץ כנען, ואם הוא גרעין שעורה לא קירט, יהיה הרביעית רביעית שעורה שוה רביעית פלוס מצריי או משקל ה' קירט נחשת. ואם דרהם שלו כדרהם שלנו במשקלו אלא שכספו נקי, ויהיה החבה גרעין חרוב, יהיה רביעיתו שעורה שהיא מכסף דרהם שלנו משקל שעורה וחצי שוה פלוס וחצי מצריי או משקל ל' קירט נחשת, ואם גרעין שעורה, יהיה מכסף דרהם שלנו במשקל רביעית שעורה ושמיניתה שוה רובע פלוס ושמיניתו או משקל ז' קירט וחצי נחשת. ואם דרהם שלו אינו כדרהם שלנו במשקל, לא נוכל לרדת לסוף דעתו. הרי"ף ז"ל שאמר בפירוש הפרוטה חצי שעורה מכסף נקי שוה מדרהם שלנו חצי שעורה ורביע שעורה והוא חצי פלוס ורביע מצריי

או משקל ט"ו חבה נחשת כלומר ט"ו קירט. הרי שמצאנו לרבינו הא"י ארבעה פרוטות, שתיים בכסף דרהם שלנו, האחת פלוס אחד והשנית רביע פלוס, ושתיים בכסף נקי, האחת פלוס וחצי והשנית רובע פלוס ושמינית הפלוס. ואחר שהוא ז"ל משבח המחמיר לא נוכל לקחת לו אלא או רביע פלוס לכסף דרהם שלנו או רביע פלוס ושמיניתו בכסף נקי. ונראה שכמו שהרי"ף הוא בכסף נקי, גם כן כספו נקי שכלם קב ונקי, ויהיה שעור פרוטה לרבנו הא"י ז"ל חצי שעור הפרוטה שהיא לרי"ף. נמצא פרוטת הרי"ף הוא חומש קירט (ושליש) [66א] רובע שעורה, ומן הפשוט שזכרנו למטה תהיה הפרוטה חלק אחד מי"ד ממנו.

(כב) דינר זהב הוא כ"ד דינרי כסף שהוא שש סלעים, וזה סלע ארבע דינרין, הכה ד' על ו' ויהיו כ"ד דינרין והסלעים שש. דרכון הוא שני סלעים וכדאיתא פרק גט פשוט (נ"קס"ה"ע"ז) גבי דרכונות דאינון ונמחקו אין פחות משנים, וכן (שקלים פ"ז ה"ה) מצרפין שקלים דרכונות. אסתרא פלגא דוּוּזא, והוא טרפעיקא. וזולת אלו הרבה.

(כג) כסף צורי פירושו כסף זך ומזוקק אין בו כלל תערובת. פרק יש בכור לנחלה (נכורות מ"ט ע"ז) מאי מנה צורי אמר רב אסי מנה של צורי, רבי אמי אמר דינר ערביא, רבי חנינא אמר איסתירא סורסי. תוספתא סוף מסכת כתובות (פ"ז ה"ד) כסף שדברה בו תורה בכל מקום זהו כסף צורי.

(כד) כסף דדבריהם הוא הנקרא כסף מדינה, פירוש מטבע ירושלם, והוא שהשמיני ממנו כסף נקי ושבעה חלקיו נחשת. סלע מדינה לפי חשבון זה הוא חצי דינר צורי, וזה סלע דאוריתא ד' דינרין בשל צורי וסלע מדינה הוא שמיניתו שהוא חצי דינר. וזהו שאמרו פרק שור שנגח (נ"קל"ו ע"ז) ההוא גברא דתקע ליה לחבריה וחייבו המזיק בסלע מדינה, ואמר הניזק הואיל ופלגא דוּוּזא הוא לא בעינא ליה נתביה לעניי, הרי שהם ז"ל קורין סלע מדינה פלגא דוּוּזא, וכן הרבה.

(כה) ככר זהב, כתב רבי יונה אבן גנאח (ספר השקלים ערך הכסף הכפולה והריש) משקלו שלשת אלפים שקל בשקל הקדש, והוא עשרת אלפים זהב בשקלי הערב, ושקל הקדש עשרים גרה, ואלה הגרות גרות השקלים האלה לא גרות הזוים, וראיתי בקצת הפרושים כי הככר מאה ליטרין. עד כאן.

(כו) אחר ההקדמה הזאת נוכל להעריך אלו המטבעות לכל מין שימצא מהמטבע. בארץ ישראל יש עמנו היום מטבע יוצא במשקל והוא לבן ושמו דרהם נוקרא, צורתו עגולה, קטרו כחצי אצבע בגודל, וכן זה המטבע יוצא

בעמון ומואב סיחון ועוג בסוריא וארץ מצרים בשוה, והוא הדרכמון המצרי שמזכיר הר"ם ז"ל וכדלקמן. משקלו לעולם לא ישתנה והוא י"ו גרעיני חרוב, והגרעין הזה קורין חבה או קירט, וקירט הוא לשון רבותינו ז"ל. כל קירט משקלו ד' גרעיני שעורה, אם כן שעורות הדרהם הם ס"ד. וכן הזכיר הרופא אבן סינא בספר הקנון הגדול בענין המשקלים והמדות אמר וכל קירט ארבעה שעורים, וכן גם כן נוהגים הסוחרים והעם. הדרהם הזה יש לו פרוטות נחשת קורין להם פלוס ומספרם ס"ד וכך הוא השער השוה, וא"כ הקירט הוא ד' פלוס והשעורין פלוס אחד. ולפעמים עושים פרוטות רעועות קטנות ואז לא יצאו כי אם במשקל, ויהיה משקל שמונים דרהם שוה דרהם. ואולי זה השם הוציאוהו מלשון חכמים ז"ל דאמרינן פרק הזהב (צ"מ מ"ז ע"ג) אלא אמר רבי יוחנן מאי אסימון פלוסא, פרש"י ז"ל דבר שאין עליו צורה קרוי אסימון והיינו פלוסא. וכן פרק במה אשה יוצאה (שנמס"ה ע"ב) אי משום צורתא ליעבד ליה פלוסא, פירש"י ז"ל ליעבד ליה פלוסא וליעבד עליה צורתא. וי"מ פלוסא משקל, על שם שאינו שוה אלא משקלו כסף או מפני שדרך לשקול בה, והוא מלשון (ישעיה' י"ג) ושקל בפלס הרים. ובארמית עשרים שקל כסף עשרין פלוס דכסף. הדרהם הזה יש בו מכסף נקי עשרה קירט וב' שעורה ושני שלישי שעורה, לפי שהדרהם לעולם שני שלישי הם כסף נקי ושלישיתו נחשת.

(כז) אחר שהסלע הוא כ"ד דרכמונים שמשקל כל אחד מהם י"ו גרעיני שעורה ויהיה בדינר ו' דרכמונים שהם צ"ו שעורה, קרוב הדבר לומר שהדינר הוא דרהם וחצי ממטבענו הנזכר ר"ל הדרהם. וזה שהדרהם י"ו חבה וכל חבה ד' שעורה, הכה ד' על י"ו ס"ד, חציו ל"ב, מס"ד עד צ"ו ל"ב, נמצאו בצ"ו שהם מספר שעורות הדינר שלשה פעמים ל"ב, וכל ל"ב הוא חצי דרהם, אם כן הדינר משקלו דרהם וחצי, והפנדיון הוא שמינית הדרהם, והדרכמון הוא רובע דרהם.

(כח) וראיתי לר"ם חשבון קרוב לזה בפירוש מסכת בכורות פרק יש בכור (פ"ח מ"ח) שקל כסף סלע שלשתם שם לדבר אחד, משקלו כ"ד דרהם והדרהם משקלו י"ו גרגרים, ואלו הן גופי התלמוד ואין ספק בהם, וקבלה מהרב אביו שאלו הגרגרים הם שעורים, ואמר ז"ל ואיני יודע לו שום טעם. ומצא דרהם של מצרים ס"א גרעיני שעורה, ולפי זה משקל הסלע שהוא שפ"ד שעורים יהיה מדדהמי מצרים ו' ורובע וחלק מי"ו בקירוב, וזה כשתחלק שפ"א על ס"א. חלק ס"א על י"ו שהם קרטי הדרהם ויהיה הקירט שלשה שעורה וחצי שעורה וחלק אחד מל"ב שבשעורה. ואל גאון מבבל כתב בתשובה שחמש סלעים של בן הם ל"ג דרהם וחצי, ואין ספק שהוא מדדהמי בבל אבל של מצרים יהיו ל"א וחצי, וזה בהכות ה' על ו' ורביע וחלק מי"ו. ושלישים של עבד קפ"ט אלא שמינית

דרהם, וחמשים של מפתה שט"ו אלא רובע והכל בקירוב. וכל המשקלים האלה כסף מזוקק מן המובחר שאפשר להיות והוא שקראוהו ז"ל כסף צורי, אבל של דבריהם בכתובות וקנסות כסף מדינה כלומר מטבע ירושלם שהשמינית כסף והשבעה חלקים נחשת, ואמר שגם זה מקובל מהרב אביו ז"ל.

(כט) דינר של תורה משקלו דרהם וחצי שהם כ"ד קירט, שעורותיו צ"ו והכל כסף נקי. ושוה הדינר הזה מדרהמי כנען ב' דרהם ורובע, ושל דבריהם שוה רובע דרהם וחצי קירט, וזה שקירט דינר של דבריהם הם ג' שהם שמינית כ"ד, שעורותיו י"ב כי הוא שמינית דינר של תורה. ואם תרצה להעריך הדרהם לאחד מהם, כבר ידעת שקירטיו י"ו ושעורותיו ס"ד, ויהיה הדרהם הכנעני שני שלישי דינר תורה, ודינר של דבריהם יהיה חומש הכנעני אלא שלישי אחד.

(ל) ולזה כתב הר"ם ז"ל הלכות אישות פרק י"ד (הט"ו) גבי ההיא וכן המורד על אשתו מוסיפין לה על כתובתה שלשה דינרין בשבת בפרק אף על פי (כמונות ס"ג ע"א) המורד על אשתו ואמר הריני זן ומפרנס אבל איני בא עליה מפני שאני שנאתיה מוסיפין לה על כתובתה משקל ל"ו שעורים של כסף בכל שבת ושבת. והם ממטבע דרהם כנעני י"ג קירט וחצי קירט.

(לא) עוד שם (כמונות ס"ד ע"ב) המשרה אשתו על ידי שלישי לא יפחות לה מקביים חטים או ד' קבין שעורים ונותן לה חצי קב קטנית וחצי לוג שמן וקב גרוגרות או מנה דבלה, ואם אין לו פוסק לעומתן פירות ממקום אחר, ונותן לה מטה ומפץ, מותר מזונות לבעל מותר בלאות לאשה, ונותן לה מעה כסף לצרכיה ואם אינו נותן לה מעה כסף לצרכיה מותר מעשה ידיה שלה, ומה היא עושה לו, משקל חמש סלעים שתי ביהודה שהן עשר סלעים בגליל או משקל עשר סלעים ערב ביהודה שהן עשרים סלעים בגליל, בד"א בעני שבישראל אבל במכובד הכל לפי כבודו. והר"ם ז"ל פירשו פרק י"ב (מהל' אישות ה"י) כמה מזונות פוסקין לאשה, פוסקין לה לחם שתי סעודות בכל יום סעודה בינונית של כל אדם באותה העיר אם חטים חטים אם שעורים שעורים וכן אורז או דוחן או משאר מינין שנהגו בהם, ופוסקין לה פרפרת כגון קטנית או ירקות וכיוצא בהן ושמן לאכילה ולהדלקה ופירות ומעט יין אם מנהג נשים שישתו יין, ופוסקין ג' סעודות בשבת, ונותן לה בכל שבת מעה כסף לצרכיה כגון פרוטה לכבוס או למרחץ וכיוצא בהן. קביים חטין הם ח' מאות וזו שהם אלף ומאתים דרהם כנענים שהם כ"ד אוקיא של דמשק שהם שני ליטרין דמשק, אם כן הסעודה ליטרא לחם, ושעורים יתן כפלים, חצי קב קטנית שהם ג' מאות דרהם שהם ו' אוקיא שהם חצי ליטרא דמשק, קב גרוגרות ליטרא דמשק, מנה דבלה משקל

ק"נ דרהם שהם שלש אוקיא, חצי לוג שמן משקל נ"ב דרהם שהם אוקיא וב' דרהם. ומה שפי' הר"מ ז"ל על קביים דגמרא לחם שתי סעודות, הנה הוא במוסכם עם דברי רבי אברהם אבן עזרא ורבי יונה אבן גנאח, שהרי קביים לרבי יונה הם ח' מאות זוז, ועשירית האיפה אליו גם כן ז' מאות וכ' זוז, ויהיו קביים קרובים לעשירית האיפה. ורבי אברהם אמר שהוא מאכל איש אחד, אם כן קביים הוא מה שיספיק לאיש אחד ביום אחד, והמן לא היה נופל כי אם בבקר. ופי' הר"מ לחם, משום דמיקרבא הניתיה, ואשמעינן ז"ל שאין דרכה של אשה לחזור אחר הריחים. ומעה כמו שליש דרהם אם הוא כסף צורי. מה שהיא טווה בכל יום גם כן משקל חמש סלעים שתי שהם משקל ל' דרהם, או משקל ס' דרהם ערב. ואוקיה של דמשק זכרנוה לקמן.

(לב) סלע משקלו ו' דרהם, של תורה שוה ט' דרהם, ושל דבריהם שוה אחד דרהם ושני קירט. מנה משקלו ק"נ דרהם, של תורה שוה רכ"ה דרהם, ושל דבריהם שוה כ"ח דרהם וב' קירט. שכספם נקי הוא י"ב דינרין וחצי, משקלם י"ח דרהם וחצי ורובע, היוצא מחלוק רכ"ה על ח' שהרי של דבריהם הוא שמינית של תורה.

(לג) חמש סלעים אל הר"ם ז"ל שוים מ"ה דרהם, על חשבון ס"ד שעורה הדרהם. כתב הרב ז"ל מסכת בכורות פרק ח' (מ"ז) חמש סלעים של בן ל"א דרכמון וחצי מצרים, ושלשים של עבד קפ"ט פחות שמינית, וחמשים של מפתה שט"ו פחות רביע בקירוב, וכל המשקלים הללו כסף מזוקק שאין בו תערובת כלל. והלכות אישות פרק עשירי (ה"ח) כתב ז"ל דינרין אלו לא תקנו אותם מן הכסף הטהור אלא ממטבע שהיה באותן הימים שהיה שבעה חלקים נחשת וחלק אחד כסף עד שיהיה בסלע חצי זוז כסף, ונמצאו מאתים דינרין של בתולה כ"ה דינרין של כסף, ומאה של בעולה י"ב דינרין וחצי, ומשקל כל דינר צ"ו שעורות כמו שביארנו הלכות ערובין. והדינר הוא הנקרא זוז בכל מקום בין שיהיה מן הכסף הטהור בן שיהיה ממטבע אותן הימים.

(לד) כלל הדבר, כשנרצה לדעת איזה מספר ממיני המספרים, כבר ידענו שעורות המספרים לכל מיניהם נכפול ונחלק והיוצא הוא המבוקש. דמיון, רצינו לדעת כמה הם י"ב דינרין וחצי שהוא לר"ם מנה דרבנן, נדע תחלה כמה הם שעורותיו וזה כשנכפול י"ב וחצי עם צ"ו שהם שעורות הדינר, והיוצא מהכפל חלקו על ס"א שהם שעורות הדרהם לדקדוק הר"מ ז"ל או על ס"ד לחשבוננו והיוצא בחלוק הוא המבוקש, וכן כל כיוצא בזה.

(לה) וכן יש להם לחכמים ז"ל דנקא והיא שתות הדינר, אם כן מעה וגרה ודנקא שלשתם ענין אחד. ומה שמזכירים רבותינו בענין הדמים משלם לו דמי בשר בזול מסכת בבא קמא פרק בתרא (ק"ז ע"ב), או דמי קנים בזול מסכת בבא בתרא פרק קמא (ד' ז'), וכיוצא בהם, פירושו ששמין כל זוזא בארבעה דנקי, אם כן פוחתין ממנו השליש.

(לו) גם יש פה בארץ כנען מטבע זהב וקורין לו בערבי דינר, משקלו לעולם דרהם וחצי פחות קירט שהם כ"ג קירט, ועל הרוב כל קירט מהזהב בערך דרהם כסף, ויהיה הדינר שוה כ"ג דרהם נוקרה, והוא הזהב בלשון חכמים ז"ל. וקיימא לן בפרק הזהב (ז"מ מ"ד ז') לגבי פדיון הבן ופדיון מעשר שני דהבא טיבעא הוי, והוא דסגי ההוא דינרא דדהבא בההוא אתרא דאי לאו הכי לא הוי טבעא אלא פירי לכל מילי, והכי דינא נמי בטבעא דכספא. וכן כתב הרי"ף מסכת שקלים סוף פרק קמא (נ"ז כוונתו) גבי קילבון מעה כסף דברי רבי מאיר וחכמים אומרים חצי, פי' מעה, שתות מתקאל מן הכסף. ולפי זה הפירוש יהיה הדינר שמו מתקאל שהרי המעה הוא שתות דינר, וכן קורין היום בערבי למשקל הדינר של זהב אלמתקאל. ולשון הר"ם (פיהמ"ש שקלים פ"א מ"ז), ומעה כסף הוא חצי שתות מחצית השקל והוא חלק מכ"ד מן הסלע, ומשקלו י"ו שעורות מכסף. לפי מה שתרגם רבינו סעדיה בתורה מלת מתקאל, הוא שקל לא דינר. ומעתיקי ספרי הרפואה מערבית לעברית אמרו מתקאל הוא דרהם וחצי וכן הוא הזוז דרהם וחצי. וכן הוא אתנו אלא חסר קירט.

(לז) אחר שהודענו מטבע ארץ ישראל למי שהוא חוצה לה נצטרך להודיע לאנשי הארץ מטבעות שהן חוצה לה, ואנחנו לא נוכל להודיע זה אלא מצד המערב הצפוני. דע, שבארץ פרובנצא וצרפת יש מטבע יוצא במספר ויש להם שם דבר יוצא במשקל. היוצא במשקל נקרא זקוק, ובו ח' אוקיא מאוקיותם. והמטבע היוצא במספר הוא שני מינים, אחד כסף נקי חוץ מחלק אחד מכ"ד שבו שהוא נחשת ושמו טורניש כסף או לבן, צורתו עגלה קטרו אצבע בגודל, והמטבע השני כסף ונחשת מעורבים ושמו טרניש דק וקורין לו העבריים פשיט. הטורניש הלבן שוה י"ב טורניש דקים, כלומר י"ב פשיטין.

(לח) הזקוק שוה חמשים טורניש כסף בקירוב. הטורניש הזה שהוא נמצא פה עמנו בארץ כנען ויוצא בערך ב' דרהמים במעט דוחק. עוד יש להם מטבע אחר ושמו אצלם ויניציאנה, וישמעאלים קורין לו בנדוקי, יוצא פה בערך דרהם, והוא כסף נקי משקלו י"א קירט. עוד יש להם מטבע וקורין לו אשטרלין, והוא מטבע כסף שוה ארבעה פשיטין, כלומר ארבעה טורניש דקים. עוד להם שם

מטבע וקורין לו ארגינש, משקלו ח' קירט שהוא חצי דרהם. מטבע מלגויירש שהזכיר הרב בעל העטור חלק ב' מלווה על פה הוא כמו טורניש דק.

(לט) מעתה בג"ה יש לנו לבאר המבוקש. סלע ושקל של תורה חמשה מהם הם חמש סלעים של בן, כ"ה מהם הוא מנה דאוריתא, ונקראה מנה גדול, ובו חמשה פעמים חמש סלעים, ושמינית מנה זה הוא מנה של דבריהם ונקראה מנה קטן, וכן שמינית סלע של תורה הוא סלע של דבריהם. וזה אצל כל מין ומין מן החשבונות.

(מ) נקח טורניש של כסף שיהיה שוה ב' דרהם בהרוחה, אם כן ששה פשיטין שוים דרהם, הפשיט שוה ב' קירט וב' שעורה וחצי ומשהו. ומהנה יצא לנו פרוטה לרי"ף כמה שוה מאותו מטבע, עשינו מהכל רביעי שעורה ויהיו מ"ב, חלקנו על ג' שהם רובעי פרוטה ויצא י"ד. חצי פשיט שוה קירט ושעורה ורובע שעורה, פשיט וחצי שוה ד' קירט פחות רובע שעורה. ומאן דפרע יקפיד מאי דבעי.

(מא) אם כן, יהיה ערך האוקיא ו' טורניש כסף וג' פשיטין, קבוצם ע"ה פשיטין. חלקם על ו' שהוא מספר פשיטי הדרהם, היוצא בחלוק י"ב וחצי, ואם כן תשוה האוקיא י"ב דרהם וחצי. חצי אוקיא שוה ג' טורניש כסף ופשיט וחצי, רובע אוקיא שוה טורניש כסף וששה פשיטין וחצי ורובע, שמינית אוקיא שוה ט' פשיטין ורובע ושמינית. ומן הדרהם, חצי אוקיא שוה ו' דרהם וד' קירט פחות רביע שעורה.

(מב) לחשבון שאנו נותנים ס"ד שעורה אל הדרהם יהיה הדינר דרהם וחצי, ויהיו ק' דינרין מאה וחמשים דרהם. אמנם אל החשבון שדקדק הר"ם במשקל הדרהם שמצאו ס"א שעורה לבד, יהיו ק' דינרין קנ"ז דרהם ושליש דרהם וג' שעורה אלא ושליש שעורה, וזה שנכפול ק' על צ"ו שהם שעורות הדינר, והיוצא מהכפל נחלקהו על ס"א, והיוצא בחלוק הוא המבוקש. אבל אל הרי"ף יהיו ק' דינרין קמ"ד דרהם, וזה שכתב ז"ל בפרק כיצד משתתפין, ליטרא מאה זוז גדולים שהם מאה דינרין והמאה דינרין הם במשקל של ערביים שהוא משקל אל קירואן קמ"ד זוז, והם ליטרא. עד כאן. ויש לומר שהזוז האחרון שהזכיר ז"ל הוא קטן, כלומר דרהם אל קירואן. בעשותינו דרהם נוקרה ס"ד שעורה יצא מנה שלו ז"ל יתר על מנה אל קירואן חלק אחד מן כ"ה, כי זה ק"ן וזה קמ"ד.

(מג) ונביא בג"ה מה שנמצא מהחכמים מענין השקל כי ממנו יצאו כל החשבונות והמספרים. רש"י ז"ל כתב פרשת ואלה המשפטים (סמות כ"א ל"ז) והשקל משקלו ארבעה זהובים שהם חצי אוקיא למשקל הישר של קולוניא. עד כאן. לפי זה החשבון יהיה הסלע של תורה חצי אוקיא הנזכרת, ויהיו חמש סלעים של בן שני אוקיא וחצי, ויהיה מנה דאוריתא י' אוקיא, ויהיה מנה דרבנן אוקיא ורובע. חצי זה המנה, רוצה לומר מנה דרבנן, הוא חמשים של נישואי היתומה.

(מד) סלע של תורה לפי מה שקדם מן הבאור שוה ג' טורניש כסף ופשיט וחצי. וזה שהזקוק שוה חמשים טורניש כסף, חלק נ' על ח' שהוא אוקיות הזקוק ותעלה האוקיא ששה טורניש וג' פשיטין דקים, והסלע הוא חצי אוקיא. הכהו על כ"ה ויהיו ע"ח, והם ע"ח טורניש ופשיט וחצי והוא מנה דאוריתא. זה המנה חלקהו על ח' שהוא שמינית המנה ויצא ט', והם טורניש, וט' פשיטין ומשהו, והוא מנה דרבנן. עוד חלקהו על ה' ויצא בחלוק ט"ו, והם טורניש כסף, ושבעה פשיטין וחצי, והוא חמש סלעים של בן, שהם ל"א דרהם וד' קירט פחות רובע שעורה. וסלע של תורה יהיה שוה ו' דרהם ורובע, ושל דבריהם ג' רובעיות דרהם וחצי קירט, שהוא דרהם פחות ג' קירט וחצי. ומנה גדול קנ"ו דרהם וג' קירט וג' שעורה ומשהו, מנה קטן י"ט דרהם וחצי ומשהו. וכן תוכל לדעת מכל המטבעות כמה יהיה.

(מה) גרסינן פרק יש בכור לנחלה (נכוותי ע"א) תניא עשרים גרה השקל למדנו שקל שהוא עשרים גרה, ומנין שאם רצה להוסיף יוסיף תלמוד לומר יהיה, יכול שאם רצה לפחות יפחות תלמוד לומר הוא, רב אשי שדר ליה שבסר זוזא לרב אחא בריה דרבא בפדיון הבן, שלח ליה לישדר לי מר תילתא יתירא דאיכא עליהן, שלח ליה איהו אדרבה לישדר לי מר תלתא אחרינא דאוסיו עליהן. וביאור זה, שכבר ידעת דהיינו שקל היינו סלע, והיינו דינר היינו זוז, אם כן שקל של תורה הוא עשרים גרה לחוד, הגרה הוא משקל י"ו שעורות, נכפול י"ו על כ' ויהיו ש"כ שהם שעורות השקל, לדינר שעורות צ"ו, חלק עליו ש"כ ויהיו לך דינרי השקל והם ג' דינרין ושליש דינר, והיינו דרבא דאמר סלעא דאוריתא תלתא ותילתא דכתיב עשרים גרה השקל, ופירש רש"י שלשה דינרין ושליש, ורב אשי שדר ליה לכהן י"ז זוז שלמים כלומר י"ז דינרין, ולא היה חייב לו אלא י"ז פחות שליש שהם דינרי חמש סלעים לחשבון עשרים גרה השקל, ענהו הכהן שעדיין חייב לו יותר ג' זוזים שהרי הוסיפו חכמים על השקל שתות ועשאוהו כ"ד גרה למדת סלע צורי שהוא כ"ד מעין, וא"כ יהיו חמש סלעים עשרים זוז, ששעורות השקל הם עכשיו שפ"ד, חלקם על צ"ו ויהיו לך

דינרי השקל והם ד', אם כן הדין היה עם הכהן. ועשרים זוז כלומר עשרים דינרין משקלם ל' דרהם שוים מ"ה דרהם, מוסכם עם הר"מ, או מ"ז ורובע לס"א הדרהם. זהו לפי מה שפירש רש"י ז"ל בגמרא בכורות, ומה שפי' ז"ל בתורה הכל לפניך.

(מו) מצאתי בתשובה מיוחסת לרבינו יעקב כהן ריש מתיבתא דמתא מחסיא דבר זה לשונו, וחמש סלעים של פדיון הבן הוי"אן כ"ח זוזים וחצי זוז וחצי שתות בזוזים של ערביים. עד כאן. והחשבון הזה הוא כחשבון הרי"ף שזכרנו, וזה כשתחלק קמ"ד זוז אל קירואן על ה', שהרי חמש סלעים הוא חמשה פעמים במנה.

(מז) הר"מ ז"ל בארנוהו ראשונה, רת"ם ז"ל בארנוהו באחרונה, דנפשי מיליה.

(מח) הרב בעל העטור ז"ל כתב בשם הגאונים (אות כ - כמוצות דף כ"ט טור ד') ומאתים דינרין של תורה מ' אוקיאות וחצי. עד כאן. נקח חציו להקל החשבון, ויהיה מנה דאורייתא עשרים אוקיא ורובע אוקיא, והוא בכסף צורי, ויהיה מנה דרבנן שמיניתו שהוא שני אוקיאות וחצי וחלק מל"ב באוקיא. חמש סלעים הם ארבעה אוקיאות וחומש רביעית האוקיא, וזה כשתחלק עשרים אוקיא ורובע על ה'. סלע דאורייתא חומשו. סלע דרבנן, שמינית של תורה. מהטורניש, מנה דאורייתא קכ"ו טורניש כסף וששה פשיטין וחצי ורובע, מנה דרבנן שמיניתו שהוא ט"ו טורניש וט' פשיטין וחצי ורובע ומשהו, סלע דאורייתא ה' טורניש וחצי פשיט ועוד מעט, חמש סלעים הם כ"ה טורניש וג' פשיטין וחצי ומשהו, סלע דרבנן ז' פשיטין וחצי ומשהו. ואם תרצה לדעת מהדרהם הרשות בידך.

(מט) רבי יונה אבן גנאח ז"ל כתב בספר השרשים מלת שקל, ודע כי שקל הקדש שעורו שלשה זהובים ושליש ערביים, מפני שאמרו פרק יש בכור (נכוות נ' ע"א) אמר רבא סלעא דאורייתא תלתא ותילתא דכתיב עשרים גרה השקל ומתרגמינן עשרין מעין סלעא ותניא ו' מעה כסף דינר כסף. עד כאן. פירוש, הגרה הוא המעה, ושש גרה הם דינר, חלק עשרים על ו' ויצא ג' מן הי"ח והם דינרין, נשארו ב' שהם שליש הדינר, הרי תלתא ותילתא. כבר בארנו שמשקל הדינר הערביי הוא דרהם וחצי פחות קירט, ואם כן יהיה משקל השקל ד' דרהם וי"ב קירט וג' שעורה אלא משהו, וזהו סלע דאורייתא, ושל דבריהם ט' קירט ושתי שעורה ומשהו שמיניתו. ומנה דאורייתא משקלו קי"ט דרהם וי"ד קירט וג' שעורה, שכפלנו השקל על כ"ה, ומנה דרבנן ט"ו דרהם אלא משהו, שמיניתו. חמש סלעים הם כ"ד דרהם אלא ג' חבה, שחלקנו המנה על ה'. ולזה החכם כל אלו המשקלים בכסף צורי. וכשתרצה לידע אלו החתיכות כמה הם

ממטבע הדרהם נוקרה, נוסף שליש לכל אחד במושכל ויצא המבוקש, וכן לזולתו מהמטבעות כפי מה שיעלה אליו.

(נ) מה שפירש הוא ז"ל שלשה זהובים ושליש, פירש אותו רש"י שם בפרק יש בכור שלשה דינרין ושליש, ואם כן יהיה בין שניהם ג' קירט ואחת שעורה. וזה שהדינר הוא כ"ד קירט, אם כן ג' דינרין ושליש יהיו שמונים קירט שהם משקל ה' דרהם, הזהוב כ"ג קירט, אם כן ג' זהוב ושליש יהיו ע"ו קירט וג' שעורה אלא משהו שהם משקל ד' דרהם וי"ב קירט וג' שעורות אלא משהו. ואם תעשה משקל הזהוב כמשקל הדינר יסכימו רבי יונה ורש"י ז"ל דגמרא, ויהיו אז חמש סלעים משקל כ"ה דרהם כסף צורי. הרי לך שלפי פי' רש"י ז"ל דגמרא יהיו חמש סלעים מן הדרהם הכנעני שוים ל"ז דרהם וחצי. מנה גדול, קפ"ז וחצי, והקטן כ"ג וחצי בקירוב. ולפי מה שפי' רש"י ז"ל בתורה, חמש סלעים יהיו ל"א ורובע אלא משהו, ויהיה ז"ל מוסיף בחמש סלעים בגמרא יתר על פירוש התורה ו' דרהם ורובע אלא משהו. ואם כן סלע של תורה לרש"י ז"ל דתורה שוה ו' דרהם ורביע, ולרש"י ז"ל דגמרא שוה ז' דרהם וחצי. כפול סלע איזה שתרצה על ה', ומשכחת ליה לחומריה.

(נא) מה"ר ברוך ז"ל אמר אלי בשם זולתו שמנה של דבריהם הוא נ"ה ויניסיאנש. עד כאן. אם כן יהיה מנה גדול ת"מ ויניסיאנש, וסלע גדול י"ז וחצי, וסלע קטן שנים ושמינית, וחמש סלעים פ"ז וחצי, והכל ויניסיאנש, והדרהם כמוהו.

(נב) קבלתי ממה"ר אשר ז"ל חמש סלעים הם כ"ז טורניש כסף. עד כאן. ואם כן יהיה סלע גדול ה' טורניש וה' פשיטין אלא משהו, וסלע קטן ח' פשיטין ושמינית פשיט, ומנה גדול קל"ה טורניש כסף, ומן הדרהם ר"ע, ומנה קטן י"ו טורניש וי' פשיטין וחצי, ומן הדרהם חמש סלעים נ"ד דרהם, ומנה קטן ל"ג דרהם וחצי וד' קירט, שהוא שמינית הגדול. וכן תעשה כמשפט לשאר המינים אם תרצה אותם.

(נג) מה"ר שלמה בן אדרת ז"ל כתב בתשובה (ס"א סי' ר') סלע ד' דינרין והדינר לדעת הגאונים ז"ל משקל ג' ארגינץ כסף. נמצאו ה' סלעים עשרים דינרין שהם ס' ארגינץ, שהם חצי זקוק כסף פחות רביע אוקיא. עד כאן. ולפי חשבון זה סלע דאוריתא הוא משקל י"ב ארגינץ, סלע של דבריהם משקלו ארגינץ וחצי, מנה גדול ב' זקוקים פחות אוקיא שהם ט"ו אוקיא, מנה קטן אוקיא וחצי ורובע ושמינית שבאוקיא, וכל אלו המשקלים כסף צורי. נעריך זה החשבון אל מטבע הדרהם ויהיה כך, סלע גדול משקלו י"ב ארגינץ והם משקל י"ב חצי דרהם

כמו שקדם, אם כן השקל או הסלע הוא משקל ו' דרהם שוה ט' דרהם. סלע קטן משקלו ארגינץ וחצי שהוא משקל חצי דרהם ורובע, שוה דרהם וב' קירט. מנה גדול משקלו ש' ארגינץ שהם ש' חצי דרהם והם ק"ן דרהם, שוים רכ"ה דרהם. מנה קטן משקלו ל"ז ארגינץ וחצי שהם י"ט דרהם פחות רביע, שוה כ"ח דרהם וב' קירט. חמש סלעים משקלם ס' ארגינץ שהם ל' דרהם, שוים מ"ה דרהם. ולתוספת באור נפרט עוד זה החשבון, יסודו ז"ל הוא מחמשה סלעים שהם עשרים דינרים שהם ס' ארגינץ, סלע דאוריתא ד' דינרין שהם י"ב ארגינץ, מנה גדול מאה דינרים שהם ש' ארגינץ, והוא היוצא מכפל ה' על ס', לפי שחמש סלעים הם לעולם חומש המנה דאוריתא. המאזנים על זה, חלק ש' על ס' ויצא בחלוק ה'. מנה קטן י"ב דינרין וחצי שהוא שמינית הגדול, והם ל"ז ארגינץ וחצי, סלע דרבנן חצי דינר והוא ארגינץ אחד וחצי, והכל כסף צורי. אם כן, כל מקום שתשים ארגינץ הוא חצי דרהם כנעני, לפי שבדינר ג' חצי דרהם או ג' ארגינץ.

(נד) החשבון היותר גדול מאלו מה שזכרנו בשם הרב ברוך, שני לו מה"ר אשר, שלישי הר' בעל העטור, רביעי הר"מ ז"ל והרשב"א, חמישי רש"י ז"ל דגמרא, ששי ר' יונה אבן גנאח, שביעי רש"י ז"ל דתורה, שמיני רת"ם ז"ל.

(נה) עוד בא לידי דינר ממטבע שקל הקודש, והוא כסף כתוב סביבו בכתב הכותיים שהוא כתב הדיוט, וכמו שזכרנו פרק ה', מצד אחד צורת מחתה ומצד השני אילן שקד בשלשה פרחי שקדים, שקלתיו בדקדוק ועלה ארבעה דרהם וחצי וקירט אחד. אם כן ישוה הסלע של תורה מן הדרהם הכנעני ו' דרהם וי"ג קירט וחצי, וחמש סלעים ל"ד דרהם וג' קירט וחצי, מנה גדול קע"א דרהם וקירט וחצי, מנה קטן כ"א דרהם ושש קירט משהו.

(נו) רבינו סעדיה בתרגמו התורה כתב (שמות ל' י"ג) מחצית השקל בשקל הקודש, נצף מתקאל במתקאל אל קודס עשרים דאנק אל מתקאל, וכן בקע לגולגלת (שמות ל"ח כ"ו) נצף מתקאל, וכן עשרה זהב משקלם (נראשית כ"ד כ"ז) עשר מתקאל אל דהב. ויהיה אם כן המתקאל הוא השקל והוא הסלע שבו כ' דאנק, כלומר עשרים גרה לשקל של משה רבנו ע"ה.

(נז) אחר כל זה מצאתי לחסיד הרבי יונה בדרשות שלו (אגרת הפסוקא מ"ו) ושעור חמש סלעים י"ב דינרין וחצי פרשיש, וד' דינרין פרשיש שוין ה' דינרין טורניש, וכן קבלנו מרש"י ז"ל. עד כאן. אם כן יהיה זה ט"ו טורניש כסף וחצי טורניש קטן וחצי פרוטה, ויהיה כדעתו ז"ל חמש סלעים מן הדרהם שלשים ומשהו, מנה גדול ק"ן דרהם, מנה קטן י"ח דרהם וג' רובעי דרהם. וזה כי

טורניש קטן בעל ד' פרוטות ופרישין בעל חמש, ופרישין הוא שם אותו מטבע שיתר על טורניש קטן חומש.

(נח) כלל גדול, במנה מאה דינרין, במנה כ"ה סלעים, במנה ה' פעמים חמש סלעים. חלק המנה על חמשה ויהיה לך חשבון ה' סלעים, כפול ה' סלעים על ה' ויהיה המנה. והנה יש עמנו סלע של תורה וסלע דרבנן, מנה דאורייתא ומנה דרבנן, וחמש סלעים. אלו חמשת המינים תלויים זה בזה, לפיכך כשיזכיר אחד מן החכמים אחד מחמשתן יודעו כלם ממנו. וזה, הרי שיש לך ידיעה אל סלע של תורה כמה הוא, תחלקו על ח' ויהיה לך סלע דרבנן, ואם תכפלהו על כ"ה יהיה לך מנה של תורה, תחלק מנה של תורה על ח' ויצא לך מנה דרבנן, תכפול הסלע על ה' ויצא חמש סלעים. הרי שיש לך מנה דאורייתא, חלקהו על ח' ויהיה לך מנה דרבנן, חלקהו על כ"ה ויהיה לך סלע דאורייתא, חלק זה הסלע על ח' ויהיה לך סלע דרבנן, חלק המנה על ה' ויהיה לך חשבון חמש סלעים. הרי שיש לך סלע דרבנן, כפלהו על ח' ויהיה לך סלע של תורה, ועשה כמושכל. הרי שיש לך מנה דרבנן, כפלהו על ח' ויהיה לך מנה של תורה, ועשה כמושכל. הרי שיש לך חמש סלעים כפלם על ח' ויהיה לך מנה של תורה, חלקהו על ח' ויהיה לך סלע של תורה, חלק מנה של תורה על ח' ויהיה לך מנה דרבנן, חלק סלע של תורה על ח' ויהיה לך (מנה) [סלע] דרבנן.

(נט) הוצרכתי להזכיר זה לפי שאתה רואה מאלו החכמים קצתם יזכירו המנה לבדו, וקצתם הסלע לבדו, וקצתם מנה דרבנן לבדו, וכיוצא בזה, ויבא זה וילמד על זה, וזה מאזני צדק לכל, הנך רואה אל סלע המחלקות הללו.

(ס) ואחר שבארנו ת"ל אותם בארוכה לפי קוצר ידינו, וחמש סלעים נדרשים תמיד לבכור, וכן מנה דרבנן לכתובת אשה, אמרתי לסדרם להקל טורח החפוש. רש"י ז"ל דתורה, ה' סלעים הם ל"א דרהם וד' קירט פחות רובע שעורה, מנה דרבנן הם י"ט דרהם וחצי ומשהו. רש"י ז"ל דגמרא, ה' סלעים הם ל"ז דרהם וחצי, מנה קטן כ"ג וחצי בקירוב. הר"מ ז"ל, ה' סלעים הם מ"ה דרהם, מנה קטן הם כ"ח דרהם וב' קירט. רת"ם ז"ל, ה' סלעים י"ו דרהם וחצי וב' קירט שעורה וחצי ומשהו, מנה קטן י' דרהם אלא מעט. ה"ב העטור, ה' סלעים הם נ' דרהם וחצי וקירט ושעורה ורובע שעורה בקירוב, מנה קטן הם ל"א דרהם וחצי וקירט ושעורה ומשהו. אבן ג'נאח, ה' סלעים הם ל"ה דרהם וי"ג קירט וחצי, מנה קטן הם כ"ב דרהם וחצי אלא משהו. הר' יונה, ה' סלעים הם ל' דרהם ומשהו, מנה קטן הם י"ח דרהם וג' רובעי דרהם. הרב ברוך, ה' סלעים הם פ"ז דרהם וחצי, מנה קטן הם נ"ה דרהם. הר' אשר, ה' סלעים הם נ"ד דרהם,

מנה קטן הם ל"ג דרהם וי"ב קירט. הרשב"א ז"ל, ה' סלעים הם מ"ה דרהם, מנה קטן כ"ח דרהם ושני קירט. מציאת העבד, ה' סלעים הם ל"ד דרהם וג' קירט וחצי, מנה קטן הם כ"א דרהם ושש קירט ומשהו. והיותר קרוב אל המציאה, הוא רבי יונה אבן ג'נאח ורש"י דגמרא. והרי"ף הזכיר מנה אלקירואן כי מאה זוז הם המנה, ואם כן לחשבון קמ"ד המנה הגדול, יהיה הקטן י"ח, והסלע ה' וחצי ורובע ומשהו, וה' סלעים כ"ח וחצי וה' קירט אלא משהו, מוסכם עם רבינו יעקב כהן דלעיל. ראה כי למא שמצאנו מן המשקל שבא לידנו, ורש"י הן דתורה הן דגמרא, ורבי יונה אבן גנאח, והרבי יונה החסיד, הכל קרוב.

(סא) פרק הזהב (נ"מ מ"ד ע"ב) כתבנו על פי אלופנו נ"נ גבי אחד מכ' וחמשה דינר, לרש"י ז"ל דינר זהב הוא זהב, ומשקלו שני אשטרלינש ומחצה, ודינר של כסף משקלו גם כן כזהב בשוה, ויהיה משקל הסלע ד' זהובין או ארבעה דינרין. אם כן יהיה משקל הסלע מן האשטרלינש עשרה שהם ארבעים טורניש דקים, שהם ג' טורניש כסף וד' פשיטין, וחמש סלעים נ' אשטרלינש שהם מאתים פשיטין שהם י"ו טורניש כסף וח' פשיטים. ויהיה הדינר של זהב שהוא בעל כ"ה דינרין של כסף כשתכחו על ב' ומחצה, יעלה ס"ב וחצי והם אשטרלינש, שוים עשרים טורניש כסף ועשרה פשיטין. וזה אינו חולק על זה, שחשבון פרק הזהב הוא שיהיה ערך הזקוק תר"ם פשיטין, חלקם על י"ב ויצא נ"ג טורניש כסף וד' פשיטין, ואל חשבון שכתבנו הנה הערכנו הזקוק נ' טורניש בצמצום שהם ת"ר פשיטין.

(סב) לרת"ם ז"ל דינר של זהב משקלו ב' אשטרלינש וחצי, ושל כסף משקלו אחד אשטרלין ורובע, ואם כן לפי פירוש רת"ם אחד מעשרים וארבע דינר גרסינן, וזה שהוא ז"ל רוצה לכוין הסכמת שני מקראות הנאמרים על קנין הגורן של ארונה היבوسی ששם בית המקדש מפני זאת הגרסא, ולזה כדי שיהיה הענין יותר מבואר נסדרהו כפי המשך החשבון ממטה למעלה.

(סג) הקדמה בידנו שדינר של כסף הוא אחד מכ"ד דינר זהב, אם כן למאה דינרי זהב יהיו כ"ד מאות דינרי כסף, והם שש מאות שקלים, וזה כשתחלק כ"ד מאות על ד' שהוא משקל הסלע בדינרין וכדלעיל, ומעתה נצרף החשבון.

(סד) בית המקדש הוא בגורן המלך ארונה היבوسی, וקנהו המלך דוד בסוף ימיו ונתן בערכה נסכא של זהב שהיה משקלה חמשים שקל כסף שהם שוים שש מאות שקלי כסף לחשבון זה. כיצד, דינר זהב משקלו שני אשטרלינש וחצי, ודינר של כסף משקלו חצי מזה שהוא אשטרלין אחד ורביע, יהיה לפי חשבון

זה שקל כסף משקלו חמש אשטרלינש, ושל זהב משקלו עשרה, ויהיה משקל דינר זהב כמשקל חצי שקל כסף בשוה. כפול נ' שקלי כסף על ה' ויהיה ר"נ והם אשטרלינש, והוא משקל נ' שקלי כסף והוא משקל מאה דינרי זהב. נמצא שדוד ע"ה נתן חמשים שקלים זהב שהיה משקלם מאה דינרי זהב שהם שוים כ"ד מאות דינרי כסף שהם שש מאות שקלים. ועכשיו יתקיימו שני המקראות הללו שאחד אומר בדברי הימים (א' כ"א כ"ה) ויתן דוד לארונה במקום שקלי זהב משקל שש מאות, וכתוב אחד אומר בסוף ספר שמואל (נ' כ"ד כ"ד) ויקן את הגורן ואת הבקר בכסף שקלים חמשים, כלומר שנתן מן הזהב לארונה על הגורן חמשים שקלים במשקל שקל כסף שהוא ה' אשטרלינש ושנים שש מאות שקל כסף, הרי שמציאות כיוון אלו שני המקראות הכריח רת"ם לשים חלוק הנזכר בין משקל דינר של כסף לדינר של זהב, וכן הדין בסלעיהם ושאר הפרטים.

(סה) מכל מקום, יראה מסוף ספר שמואל ע"ה שבעת הקנין ההוא עדיין היה ארונה מלך.

(סו) נרצה לדעת כמה עולה קנין הגורן הקדושה מן הזקוקים ומן הטורניש ומן הדרהם, וזה, שש מאות שקל כסף מרת"ם אינם כי אם ג' מאות של רש"י זקנו ז"ל, ואם כן ג' מאות שקלים הם לרש"י ק"ן אוקיא, חלקם על ח' שהוא מספר אוקיות הזקוק, והיוצא בחלוק הם הזקוקים ומה שנשאר לחלק הם אוקיות, והם י"ח זקוקים וששה אוקיא. ולחשבון שהזקוק נ' טורניש, הם ט' מאות ול"ז טורניש וחצי, ולשנים דרהם הטורניש, הם אלף וח' מאות וע"ה דרהם.

(סז) מסכת זבחים פרק בתרא (קט"ז ע"ז) כתוב אחד אומר ויתן דוד לארונה במקום שקלי זהב משקל זהב שש מאות, וכתוב ויקן דוד את הגורן ואת הבקר בכסף שקלים חמשים, הא כיצד גבה מכל שבט ושבט חמשים שקלים שהם שש מאות. ר"מ אומר משום אבא יוסי בן דוסתאי בקר ועצים ומקום מזבח בחמשים וכל הבית בשש מאות. כתוב התם זהב וכתוב הכא כסף, אלא אימא גובה כסף בשש מאות שקלי זהב. ראה איך אמרו ז"ל על פסוק הכתובים התם ועל פסוק הנביאים הכא, ולזה גם כן שם חלוק הר"מ בחלק השני פרק מ"ה בין מדבר ברוח הקדש שהם הכתובים ובין הנבא שהם הנביאים, ואף על פי שכלם קדושים ומפי הגבורה. ולזה אמרו פרק בני העיר (מגילה כ"ז ע"א) וחומשים על גבי נביאים וכתובים אבל לא נביאים וכתובים על גבי חומשין, ולא קתני נביאים על גבי כתובים.

(סח) לרת"ם ז"ל חמש סלעים של בן הם כ"ה אשטרלינש שהם ח' טורניש כסף וארבעה פשיטין, וכן תתן לכל דין ודין חקו על זה הדרך. מנה גדול יהיה ל"ט

טורניש וחצי פשיט ורביע, שהם ע"ח דרהם ושתות דרהם וחצי שתות דרהם, מנה קטן חמש טורניש בקירוב, שהם עשרה דרהם אלא מעט, וכן על דרך כך.

(סט) נרצה לידע במטבענו מערת המכפלה בכמה קנאה אברהם אבינו ע"ה. לחשבון רש"י היה הקנין כ"ה זקוקים שהם אלף ור"נ טורניש שהם אלפים וה' מאות דרהם. מיהו פרק השוכר את הפועלים (נ"מ פ"ז ע"א) אמרינן וישקול אברהם לעפרון דלא שקיל מיניה אלא קינטירא, ותרגום ככר זהב טהור (שמות כ"ה ל"ט) קינטר דהב דכי, ואמרינן פרק יש בכור לנחלה (נכורות נ' ע"א) אמר רבי חנינא כל כסף האמור בתורה סתם סלעין, דנביאים ליטרינן, דכתובים קינטרינן, חוץ מכספו של עפרון אף על פי שכתוב בתורה סתם קינטרינן הוא דכתיב (נראשית כ"ג ט"ז) ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר, ואיכא דוכתא דקרו לקנטרא תיקלא. פירוש קינטרא מאה סלעים בכל שקל. עובר לסוחר, שכל מקום שיש סוחר מקבלין אותו בתורת שקלים, ואיכא דוכתא וכו', הילכך קינטירא יהב ליה. ולפי זה קנאה בארבעים אלף שקל, אם כן אין זה וההפך חסר.

(ע) נרצה לידע דמי מכירת יוסף הצדיק ע"ה שאמר הכתוב (נראשית ל"ז כ"ח) בעשרים כסף. כבר קדם כי כסף סלע שקל הכל אחד, א"כ הם סלעים. ולפי זה לעבד נמכר יוסף לשיטת רש"י ז"ל בעשרה אוקיא כסף, שהם זקוק אחד ורובע, שהם ס"ב טורניש וחצי, שהם קכ"ה דרהם. וכסף הנזכר עליו סלע היה לא גרה, שאם אינו כן אלא שהוא גרה לא יהיה קניינו אלא ז' דרהם וחצי, וזה נמנע, ועוד, דאמרינן בירושלמי מסכת שקלים פרק מצרפין (פ"ה ג') רבי ברכיה ורבי לוי בשם ריש לקיש אמר לפי שמכרו בכורה של רחל בעשרים כסף יהא כל אחד ואחד פודה את בנו בעשרים כסף, ולפי זה הירושלמי כסף האמור לגבי יוסף הוא זוז או דינר, ויבא הענין כעובדא דרב אשי דלעיל, ולא היו דמי מכירתו אלא ה' סלעים. ורבינו סעדיה תרגם כ' דרהם.

(עא) גרסינן פרק השותפין שרצו (נ"ז ט' ע"א) אמר רב אסי לעולם אל ימנע אדם עצמו משלישית השקל בשנה שנאמר והעמדנו עלינו מצות לתת שלישית השקל בשנה. יהיה זה לחשבון הר"ם ג' דרהם בשנה.

(עב) גרסינן מסכת כריתות סוף פ"ק (מ' ע"א) ועמדו קנין בו ביום ברבעתין, פירש הר"מ (נפיהמ"ט פ"א מ"ז) הוא רביע דינר כסף שהוא שוה ו' דרכמונים, ולפיכך היו שתי תורים או שני בני יונה בדרכמון וחצי, שהעוף האחד יהא בשלשה רביעי דרכמון, והדרכמון הוא י"ו גרגיר שעורה. עד כאן. אם כן רביע

דינר כסף הוא דרכמון וחצי והם כ"ד גרגירי שעורה, היה שוה לעוף אחד ממטבע הדרהם רובע דרהם וחצי קירט.

(עג) גרסינן פרק כסוי הדם (חולין פ"ז ע"א) ושפך וכסה מי ששפך יכסה, מעשה באחד ששחט וקדם חבירו וכסה וחייבו רבן גמליאל ליתן לו עשרה זהובים שכר ברכה. יהי זה מן הדרהם לפי מה שקדם מאתים ושלשים דרהם, וכוס של ברכה ששוה ארבעים זהובים יהיה תתק"כ דרהם.

(עד) פרק שלשה שאכלו (נרכות מ"ו ע"א) אורח מברך כדי שיברך בעל הבית. כתב הראב"ד ז"ל מיתחזי מהכא דאי אמר בעל הבית לא ניחא לי דליברכן אלא אנא מברכינא הרשות בידו. וקשיא לי ההוא מעשה דמסכת חולין דאמר ליה רבי לאותו שבשרו על אויבו שנפל ומת וסעד אצלו, אמר ליה ארבעים זהובים אתה נוטל או כוס של ברכה אתה שותה, ומה לו לקנותו ארבעים זהובים והוא שלו אם ירצה. ואפשר מפני שבשרו בשורה טובה לא רצה להעבירו ממנו אלא בדמים. עד כאן.

(עה) וחייב עשרה זהובים למי שגזל מצוה מחבירו, אצל הרב אלפא"ס ז"ל אינו קנס אלא דין, וכמו שכתב פרק החובל (נ"ק"ט"א ע"ז) אמר ליה תתרגם מתניתך בשור העומד להריגה ובאילן העומד לקציצה, אמר ליה אי הכי מאי קא טעין, דאמר אנא בעינא למעבד האי מצוה כדתניא ושפך וכסה מי ששפך יכסה, ומעשה באחד ששפך וקדם חבירו וכסה וחייבו רבן גמליאל ליתן עשרה זהובים, איכא מאן דאמר דהאי דחייביה רבן גמליאל להאי גברא עשרה זהובים קנסא הוא דקנסיה ולא גמרינן מינה לדינא אחרינא, וכד מעיינת בגמרא לא משכחת האי סברא וכו'. עד כאן. ומצאתי שמעשה היה באבי הבן שנתן בנו לאחד למולו והקדימו אחר, ושאל לו בדין הזהובים, ובא מעשה לפני רת"ם והורה שהוא פטור מטעם קנס. וכן פעם אחרת קראו לאחד לקרוא בתורה וקדם חבירו ועלה, וחייבו שיביא לו תרנגול לשחוט. מסתברא דכל כי האי הלכה כדברי המחמיר, וזה שהגזול את חבירו מצוה לא יהא פחות מהגזולו שוה פרוטה שחייבוהו להוליכה אחרינו אפילו למדי, ואין זה בעד הפרוטה אלא כדי שלא יהא רגיל לגזול, ואנו נעשה זול בגזל המצות שמתן שכרן אינו אלא לעולם הבא, עם שדומה לחוכא ואיטלולא, א"כ אין להקל עליו במה שחייבוהו רבותינו ז"ל. עוד, הרי שגזל סאה של תבואה וכו' אין זה מברך אלא מנאץ שנאמר ובוצע ברך נאץ יי', וכל שכן הגזול מצוה דהוה ליה בידיה מצוה הבאה בעבירה ובהלבנת פני חבירו. עוד, לא יהא דיני ממונות חמור מדיני נפשות, דאמרינן (נ"ק"ט"ו ע"ז) גזל בהמה והזקינה משלם כשעת הגזילה, ואמר רב פפא לא הזקינה

ממש אלא אפילו כחשה, ומסקנא כחשה דלא הדרה, וא"כ זה שנקרא לקרוא בתורה שהוא תקנת נביאים שביניהם ועזרא אחריהם ואי אפשר בלא זה, יבא אחר ויגזול ואחר כן יפרענו בשחיטת וכסוי התרנגול, שאם רצה לכלב ישליכנו אחר כל זה דאי בעית אכיל אי בעית לא אכיל. ושכר מצוה ומצוה אינה נזכרת בתורה עד שנדע שגזל לו זאת יהא פרעונו בזו, ואף על פי שנוכל להבין קצת מתוך ענשן וכמו שהזכיר הר"מ ז"ל בפירוש אבות (פיהמ"שפ"זמ"ט). עוד הרי אמרו (קידושין מ'ע"ז) צריך אדם שיראה עצמו כאלו כל העולם כלו תלוי עליו, עשה מצוה אחת אשריו שהכריע את עצמו ואת כל העולם כלו לזכות. זה החוטף המצוה מאי קסבר דדמא ידיה סומק טפי דילמא דחבריה סומק טפי, ואם חוטפין מצה לטעם אין חוטפין מצוה בלא טעם. ירושלמי (שבת פ"ג ה"ג) תאני מצה גזולה אסור לברך עליה, אמר רבי אושעיא על שם שנאמר בוצע ברך נאץ יי', הא דתימא בתחלה אבל בסוף דמים הוא חייב לו, רבי יונה אומר אין עברה מצוה, רבי יוסי אומר אין עברה מצוה, אמר רבי אילא אלה המצות אם עשיתה אותה כמצותן הרי הן מצות ואם לאו אינן מצות. ואחר שהענין כן מה בין גזול מצה לגזול מצוה מן המצות, אם כן נראין דברי הרי"ף ז"ל.

במדות

(עו) פרק איזהו נשך (נ"מס'ע"ז) חטים בדינר זהב הכור, וכן השער. ירושלמי (נ"מפ"ה"ט) א"ר אבא בר סימנא והוא השער היפה לעולם, פחות מכן ווי לזבונא יתר מכן ווי למזבנא. דינר זהב הוא כ"ה דינרי כסף, הכור ל' סאין, יצא כל סאה ה' מעין. סאה ביציה קמ"ד.

(עז) חומר היא המדה היותר גדולה שבמדות בני ישראל, והיא מדה מכילה משקל ע"ב אלף זוז, אם כן, שדה אחוזה זרע חומר שעורים נפדה בחמשים שקל כסף, ויהיה זה סלע ופנדיון לשנה אל מ"ח שנה, ושנה אחרונה היא בסלע לחוד. וזה נ' שקלים נ' סלעים, והם פדיון חומר שעורים שהם שלשים סאין, תן מן החמשים מ"ט למ"ט שנה, ישאר שקל, עשה ממנו פונדיון יהיו מ"ח, תן עוד לכל שנה פנדיון ויהיו סלע ופנדיון לשנה, אלא שנה אחת לבד בסלע בלא פנדיון, וזה אף על פי שהפירות שוים כמה.

(עח) לתך הוא חצי חומר, והיא מדה מכילה משקל ל"ו אלף זוז, וכמוהו היה פסכת וכדאיתא מסכת תמיד פ"ה (מ"ה).

(עט) וקיסטא דמוריסא דע"ז (ל"ד ע"ז), קורין לו קסט בערבי, בפתחות הקו"ף. ומשקלו אלף וג' מאות וחמשים דרהם. ואמרינן פרק ערבי פסחים (פסחים ק"ט

ע"א) אמר רבי יצחק קיסטא דמורייסא דהוות בצפורה הות לוגא למקדשא, ובה משערין רביעית לפסח.

פ) בת ואיפה, לאבן גנאח בשרשים, שתי מדות אלו הם שוות שנאמר (יחזקאל מ"ה י"א) איפה והבת תוכן אחד יהיה, אלא שהאיפה מדת היבש והבת מדת הלח, וכל אחת מהם עשירית החומר כמו שכתוב מעשר חומר הבת, ועשירית החומר האיפה, משקל מה שמודדין בכל אחת מהם שבעת אלפים ומאתים זוז. ומה שאמרו פרק מציאת האשה (כמוצא ס"ט ע"א) הבת נוטלת עישור נכסי, סימן לדבר מעשר החומר הבת.

פא) עומר, עשירית האיפה, והיא מדה מכילה ז' מאות ועשרים זוז. עשרון הוא עומר, סאה שלישית האיפה, קב ששית (האיפה) [הסאה], לוג רביעית קב, והוא ששה ביצים.

פב) מסכת כריתות פרק קמא (ה' ע"ג) הרבה ניסים נעשו בשמן המשחה, מתחלתו ועד סופו לא היה אלא י"ב לוג וכו'.

פג) וגבי נר חנוכה אמרינן (שבת כ"א ע"ג) עד דכליא רגלי דתרמודיא, כתב הר"מ ז"ל (ה' חנוכה פ"ד ה"ה) שהוא שעור חצי שעה אחר שקיעת החמה. אם כן לפי חשבון זה שעור מדת השמן הוא שמינית ביצה, שהרי אמרו (מנחות פ"ט ע"א) חצי לוג שמן לנרות המנורה, והם דולקות מערב עד בקר דהיינו י"ב שעות, וחצי לוג הוא ג' ביצים, כל ד' שעות ביצה, כל שעה רובע ביצה, כל חצי שעה שמינית ביצה, וזה לכל פתילה.

פד) כור הוא החומר, והוא ל' סאין.

פה) קפיזה הוא פחות מעשרון.

פו) כוז פפא הוא קבה בת תלתא קפיוזי, וכדאיתא פרק המוכר את הספינה (נ"ג נ"ע ע"ג).

פז) עוד שם (פ"ו ע"ג), אבל עושה הוא סאה וחצי סאה תרקב וחצי תרקב קב וחצי קב ורובע ותומן וחצי תומן ועוכלא, וכמה הוא עוכלא אחד מחמשה ברובע וכו'. זה הקב כ"ד ביצה, חצי שנים עשר, רבעו ו', שמינית ג', חצי שמינית ביצה ומחצה, עוכלא ביצה וחומש ביצה. ובמשקל הזוז לפי מה שקדם, איפה ז' אלפים ור' זוז, סאה אלפים וארבע מאות זוז, קב ד' מאות זוז, חצי קב מאתים זוז.

פח) ליטרא, גדרה הרי"ף ז"ל מאה זוז, והוא המנה גם כן, אם כן היא רביעית הקב. שמינית הקב חמשים זוז, חצי שמינית הקב כ"ה זוז. אוקיא של דמשק

היא משקל חמשים דרהם, אם כן לחשבון זה הליטרא היא שלש אוקיא מדמשק בשוה, וחצי קב ו' אוקיא, קב י"ב אוקיא והוא ליטרא. סאה ו' ליטרא, איפה י"ח ליטרא, והכל מדמשק בזמננו זה.

(פט) ואחר שידעת כמה קירט יש בדרהם, וידעת שהזוז הוא דרהם וחצי, תוכל להעריך הליטרא בכל מקום שתמצא. ובכל ארץ כנען מצרים וסוריא עושין בליטרא שלהם י"ב אוקיא, אבל מספר דרהמי האוקיא נהרא נהרא ופשטיה, וזה כי אוקיא ירושלים ולוד ושכם ס"ו דרהם ושני שלישי דרהם אחד, אוקיא בית שאן וטבריה ע"ה דרהם, אוקיא גלעד וארצו מאה דרהם, אוקיא בבל ומצרים שנים עשר דרהם וחצי. והכרך, מאה ליטרא.

(צ) סוף מסכת בבא בתרא (קס"ו ע"ז) אמר רב פפא פשיטא ספל מלמעלה וקפל מלמטה, הכל הולך אחר התחתון, בעי רב אמי קפל מלמעלה וספל מלמטה מאי, מי חיישינן לזבוב או לא תיקו. פירש, ספל סאה, קפל קב ופלגא.

(צא) פרס, לפי מקומו, פעם הוא חצי מנה, פעם שלשה ביצים, חציים ביצה ומחצה. ואמרינן כל האוכלין מצטרפין לפסול את הגויה כבחצי פרס, וכדאיתא סוף מסכת מקוואות (פ"י מ"ז) ופרק בכל מערבין (עירובין כ"ט ע"א). פרק כיצד מברכין (נרכות ל"ז ע"ז) כתב רש"י (ד"ה ווא) פרס ארבעה ביצים, שהאכילה שמונה. כתב ה"ב תורת הבית (מ"ה נהפ"ק צ"ד ע"ז) כמה שעור אכילת פרס יש אומרים ד' ביצים ויש אומרים שלשה ביצים, ולזה דעתי נוטה. וכן פרק כיצד משתתפין (עירובין פ"ג ע"א) כמה שעור חצי פרס שתי ביצים חסר קימעא. ובתוספתא מסכת מקוואות פרק (ז) [ח] (ה"ז) וכמה הוא חצי פרס שתי ביצים חסר קימעא דברי רבי יהודה, רבי יוסי אומר שתי ביצים צוחקות, רבי שיער שתי ביצים ועוד.

(צב) הין מדה מחזקת אלף מאתים זוז, וכן היו במקדש בזך, טני וזולתם.

(צג) רביעית, כלומר רביעית לוג, ביצה ומחצה. וכן התם (נ"ז ע"א) במדת לח עושה הין וחצי הין ושלישית הין ורביעית הין לוג וחצי לוג ורביעית ושמינית ואחד משמונה בשמינית וזהו קרטוב. פי', לוג ו' ביצים, חציו ג' ביצים, רביעיתו ביצה ומחצה, שמיניתו חצי ביצה ורביעית, ושמינית זה השמינית הוא הקרטוב. אם כן ברביעית יש י"ו קרטוב, ויהיה הקרטוב חצי שמינית הרביעית.

(צד) מקוה שיש בו ארבעים סאה חסר קרטוב שנפל לתוכו ג' לוגין מים שאובין עם שמראיהם מראה מים פוסלין המקוה. ואלו היה שאובה שהמשיכו מעוטה, כלומר תשעה עשר סאין, וכ"א מי גשמים לדברי הכל הוה ליה מקוה כשר, וכן

פסק רב אחא משבחה (שאלמות פרשת אחרי מות סי' 15), והראב"ד ז"ל בספר בעלי הנפש (שער המיס). אבל הרשב"א ז"ל כתב בתשובה (סי' רכ"ח) מגדולי הפוסקים יש שהכשירו אפילו כולה, וכן הרי"ף ז"ל דגרים בדרב דימי בכולה. עד כאן. וההיא דרב דימי היא מסכת תמורה פרק קמא (י"ז ע"ג) דכי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן שאובה שהמשיכוה כולה טהורה, נמצא שרי"ף ז"ל גרים בה כולה, והראב"ד ז"ל לא גרים כולה, וזה לדברי הר' שלמה, ואף על פי שהוא ז"ל אומר שסומכין על רא"ם והראב"ד ז"ל. ומסתברא שאין הפרש בהכשר המשכה בין שאובה על ידי כלים שנפלו מאליהם בצינור ובין שנשאבו על ידי אדם, דהכשר המשכה המוזכר מסכת תמורה בשאובה בכתף משתעי, דתנן רבי אליעזר בן יעקב אומר מקוה שיש בו עשרים ואחת סאה מי גשמים ממלא בכתף י"ט סאה ופותקן למקוה והן טהורין שהשאובה מטהרת ברובה ובהמשכה, אלמא אפילו המשכה דשאובה שבכתף הכשירו. ורבינו שמשון סובר דשאובה בכתף אפילו בקרקע פסולה. ומה שאמרתי לדברי הרב רבי שלמה, מפני שבהלכות הרי"ף ז"ל פרק ידיעות בהרבה ספרים לא ימצא שם כולה אלא סתם, וכן נמי כתב עליו הראב"ד בספר בעלי הנפש דבר זה לשונו הנה גם זה קשיא על דברי הרב רבי יצחק אלפאסי ז"ל שכתב על השאובה שהמשיכוה כולה שהיא טהורה להטביל בה, א"כ אין ספק שהרי"ף גרים כולה, וכן קבלתי מרבותינו נ"נ. ולשון הרמב"ן ז"ל פרק המוכר את הבית (ס"ה ע"ג ד"ה שאלני) ונראה שרבינו הגדול ז"ל שהכשיר כולה שאובה בהמשכה סובר דשאובה לאו דאוריתא, אבל הגאונים ז"ל לא הכשירו אלא ברבייה והמשכה, ואין כאן מקום להאריך בהן, ואפילו לדבריהם משמע דשאובה דרבנן היא לגמרי ואפילו לטבול בה. עד כאן. והר"מ מקוצי ז"ל במצות רמ"ח בשם רבינו יצחק בר' שמואל הביא ראיה על כולה שהיא כשרה, וכן רבינו האיי גאון ז"ל. וכן נמי כתב הרמב"ם ז"ל (הל' מקואות פ"ד ה"ט) וזה לשונו, אם ממלא בכלי ושופך והמים זוחלין והולכין למקום אחר הרי זה מקוה כשר.

(צה) כתב הרמב"ן ז"ל (צ"ס"ה ע"ג ד"ה שאלני) על צינור שחקקו ולבסוף קבעו פוסל את המקוה, קבעו ולבסוף חקקו אינו פוסל את המקוה ואפילו לכתחלה, וטעמא משום דשאובה לאו דאוריתא וכשם שאין פוסל כך הוא משלים למקוה ועושה מקוה שלם דרך צנור. עד כאן. ומכל מקום לכתחלה טוב הוא לחוש לדברי הגאונים ז"ל. וגדולי המפרשים שהסכימו דכולה שאובה דרבנן, לפי שלא נאסרו השאובין אלא משום גזרת כלים בלבד, דמקוה בעינן בקרקע דומיא דמעייין, הא שאובה כולה בקרקע דאורייתא משרא שריא וכדאמרין פרק המוכר את הבית (צ"ס"י ע"ג) שאני שאובה דרבנן. וכן בפסחים (י"ז ע"ג) משקה

בי מטבחיא דכן, והתם כלם שאובין נינהו. ותניא בתוספתא (מקואות פ"ז ה"א) מקוה שהניחו ריקן ובא ומצאו מלא כשר מפני שספק מים שאובין וחזקת המקואות כשרות. מדקתני ריקן ולא קא תני חסר ומצאו שלם ש"מ שלא היו בו מים כלל בשהניחו, ואפילו הכי כשבא ומצאו מלא כשר מן הספק לפי שהשאובה ואפילו כולה אינה אלא מדרבנן, וספיקא דרבנן לקולא. ורבינו שמשון הביא בפירושו (מקואות פ"ח מ"א) דבר זה לשונו, ירושלמי מסכת עבודה זרה פרק בתרא דמודו כותאי בשאובה דפסולה, מכלל דהויא דאוריתא, ולזה אמרינן לקמן ומקואותיה טהורין, ומשמע משום דשאובה דאוריתא מדמודי בה כותאי, ויש לדחותה דלעולם לא מודו, ומכל מקום מטהרינן מספק משום דשאובה דרבנן וכדאיתא במרובה. עד כאן. והכי תניא התם (ז"ק ס"ז ע"א) והרי צינור דאיכא שנוי השם דמעיקרא קצצתא והשתא צינור, ותנן צינור שחקקו ולבסוף קבעו פוסל את המקוה קבעו ולבסוף חקקו אינו פוסל את המקוה, ואי אמרת שנוי שם מילתא היא כי קבעו ולבסוף חקקו נמי ליפסל, שאני שאובה דמדרבנן הוא, אי הכי אפילו חקקו ולסוף קבעו נמי, שאני התם דאיכא תורת כלי עליו בתלוש. פירש רש"י ז"ל קבעו ולבסוף חקקו, דלאו כלי הוא אלא ארעא סמיכתא הוא.

(צו) כתב הר"מ הלכות עירובין (פ"א ה"ז) והרביעית מחזקת מן המים או מן היין משקל י"ז דינרין וחצי בקירוב. והליטרא האמורה בכל מקום מלא שתי רביעיות, שהם משקל כ"ז דרהם וחצי ושני שעורה וחצי שעורה. ויצא לך זה כשתכה שבעה עשר דינרין וחצי על צ"ו שהם שעורות הדינר, היוצא מהכפל חלקו על ס"א שהם שעורות הדרהם לר"מ, והיוצא הוא המבוקש.

(צז) נמצא, שרביעית לוג משקל כ"ו דרהם וד' קירט לדברי הר"מ, ורביעית קב לפי שעורי רבי יונה אבן גנאח ז"ל, מאיפה לסאה ומסאה לקב ומקב לחצי קב ומחצי קב לרובע קב, יהיה רובע קב מאה וזו שהם ק"ן דרהם, ויהיו חמשת רובעים ת"ק וזו שהם תש"נ דרהם מצריים. והנה כתבנו בשם הר"מ בפרק קודם זה ששעור חלה במדה שעשה מחזיק ה' מאות ועשרים דרכמונים מצריים, ובממונא לעיל גבי דין המשרה אשתו הלכנו בשיטת רבי יונה. ולסוף הקדמתו למסכת מנחות כתב ז"ל וכבר זכרתי בתחלת מסכת עדיות שאני עשיתי מדת הרביעית ודקדקתי בה כל מה שאפשר לי, וזכרתי שמצאתי מחזקת מן היין קרוב לכ"ו דרכמונים מצריים וגרגרים לא חששתי להם למיעוטן, ויהיה משקל מה שמחזיק הלוג מן היין או השמן כפי מה שמצאתי ק"ד דרכמונים מצריים. ע"כ. הרופא הזה ראוי לא השוה יחד בספרו משקל היין והשמן, שאמר מדת אלחוס מלא שמן משקלו ט' ליטרין ומלא י"ן משקלו עשרה ליטרין. כתב

הרמב"ן ז"ל רביעית הוא נ"א ארגיניש, ואם כן הלוג הוא ר"ד, ושעור חלה אלה ועשרים.

פירוש

הכפתור ופרח צפרק ט"ז מאריך מאד צעניין השיעורים, ודן בנושאים רבים הנוגעים במישרין או בעקיפין לשיעורי המטבעות ולשיעורי הנפח. בדברינו להלן נבאר בעיקר את דבריו הנוגעים לתרגום השיעורים למידות זמננו, ואגב זה יתבארו גם חלקים נוספים מדבריו. ומפני שדבריו של הכפתור ופרח באו בסדר שאינו נוח להבנת הנושא לא נבאר את דבריו לפי הסדר אלא נלקט מדבריו לפי העניין, וכדי להקל על ציוני המקומות הנכבדויות בדבריו. וזה החלי.

ראשית דבר, יש לבאר מהם המטבעות שהזכיר הכו"פ בדבריו, והם מתחלקים לשניים, מטבעות מקומו שהוא ארץ ישראל, ומטבעות חוץ לארץ 'מנד המערב הצפוני' שהוא 'פרובנצ'אל וצרפת'.

ממטבעות ארץ ישראל מזכיר הכו"פ (אותיות כ"ו ול"ו) את ה'דירה' נוקרא', את ה'פאלוס', ואת ה'דינר'. וראה לעיל צ'מצוא למשקלות ומטבעות בארצות האיסלאם ששמות אלו היו שמות המטבעות כמעט בכל ארצות האיסלאם במשך שנים רבות מאד, וכוונת הכו"פ כאן היא למטבעות של ה'ממלוכים' ששלטו בארץ ישראל וסביבותיה בתקופתו. ממשקלות ארץ ישראל הוא מזכיר (אות פ"ט) את הליטרא ואת האוקיא.

לגבי מטבע הדירה נוקרא (בחוץ דבריו הכו"פ מכנה אותה פעמים רבות 'הדירה הכנעני' או סתם 'דירה') כותב הכו"פ שהוא מטבע לבן, היינו מטבע כסף (כנראה כוונתו לאפוקי מהדירהמים השחורים – 'דירה' אסווד' שהיו רוצים נחושט), ושהוא מכיל שני שלישים של כסף ושליש נחושט. עוד כותב הכו"פ שדירה זה 'יוצא במשקל', היינו שהמטבעות עצמם לא נטבעו במשקל אחד אלא רק באיכות אחידה (של שני שלישי כסף כדלעיל), וכאשר שילמו בהם שקלו מטבעות במשקל הסכום המצוקש. לגבי משקל הדירה, שכאמור הוא איננו משקל המטבע הצודדת אלא מידת משקל שבה שקלו את המטבעות, כותב הכו"פ שהוא היה מחולק ל-16 גרעיני חרוצ שנקראו 'קיראט' (חרוצ) או 'חצה' (גרעין), ומציין הכו"פ (אות ז') שבלשון רבותינו, היינו הראשונים שלפנינו, משקל זה נקרא 'קיראט', ומילת 'חצה' שימשה בלשונם לגרעין שעורה (כיוון שכאמור תרגום מילה

זו הוא 'גרעין' סתם). לגבי משקל הקיראט כותב הכו"פ שהוא שווה למשקל ארבעה גרעיני שעורה.

משקלות דירהס (וכן חצי דירהס ושני דירהס) מימי הממלוכים נמצאות לרוב, ומשקלם הדירהס היוצא מהם נע (למעט חריגים) בין 2.9 ל-3.1 גרם, כשמרוצם יוצא משקל של כ-3 גרם. ולפי"ז משקל הקיראט הוא כ-0.188 גרם, ומשקל השעורה כ-0.0469 גרם.

לגבי מטבע הפאלום כותב הכפתור ופרח שהיא מטבע נחושת, 64 ממנה שוות דירהס, ולפעמים טובעים מטבע קטנה וגרועה שיוצאת צמסקל כאשר משקל 80 דירהס פרוטות גרועות שווה למטבע דירהס. מטבע זו איננה נוגעת לתרגום השיעורים ולכן לא נאריך בעניינה.

לגבי הדינר כותב הכו"פ שהוא מטבע זהב (טהור) צמסקל 23 קיראט, וכותב שכל קיראט זהב שווה דירהס נוקרא, ולכן הדינר שווה 23 דירהס נוקרא.

ע"פ מה שכתבנו צמסקל הדירהס והקיראט נמצא משקל הדינר כ-4.313 גרם (משקלות המיתקאל הממלוכיות נעות בין 4 ל-5 גרם, וקשה להוציא מהם משקל כלשהו).

לגבי משקל הליטרא (כוונתו ל'ראטל') כותב הכו"פ שהוא מחולק בכל מקום ל-12 אוקיאות, אך משקל האוקיא משתנה מאד בין המקומות.

ממטבעות ומשקלות חוץ לארץ, למרות שהכו"פ כותב שהוא מזכיר רק את המטבעות היוצאות בפרובינציא וצרפת (מקום מוצאו) שאותם הוא מכיר, בפועל הוא מזכיר (באותיות ל"ז-ל"ח) מטבעות חשובים מכל רחבי אירופה כיוון שמטבעות אלו נסחרו באופן רחב גם בצרפת. המטבעות שהוא מזכיר הם 'טורניש כסף', 'טורניש דק', 'ויניציאנה', 'אשטרלינש' ו'ארגינש'. מהמשקלות הוא משכיר את ה'זקוק' וה'אוקיא'.

לגבי ה'טורניש כסף' או 'טורניש לבן' (בהמשך קורא לו הכו"פ גם סתם 'טורניש') כותב הכו"פ שהוא מטבע העשוי מ- $\frac{23}{24}$ כסף ו- $\frac{1}{24}$ נחושת, ולגבי ה'טורניש דק' או 'פשיט' הוא כותב שהוא מטבע העשוי מתערובת כסף ונחושת. ואומר הכו"פ שהטורניש כסף שווה 12 טורנישים דקים, ויוצא בארץ ישראל בשני דירהמים צמעט דוחק. ה'טורניש כסף' הוא מטבע ה'טורניש גדול' (Gros tournois), שמשקלו הרשמי היה 4.22 גרם, ומתוכם היו $\frac{23}{24}$ כסף טהור שהם 4.04 גרם כסף (סמוך

לכתיבת הכו"פ ירד משקלו הרשמי של מטבע זה ל-4.14 גרם, שהם 3.96 גרם כסף), אך בפועל משקלו של המטבע היה 3.9-4.15 גרם שהם 3.74-3.97 גרם כסף. ע"פ דברינו לעיל זה אכן כמשקל הכסף שבשני דירהם של ארץ ישראל (ונראה שיש ציטוט דירהם רק בדוח כיוון שחלק מהמטבעות שקלו פחות). מטבע זה היה שוה 12 'פשימים' שהם ה'דנייר' (Denier), שמשקלם היה בערך גרם אחד אך תכולת הכסף בהם הייתה נמוכה, באזור ה-30%.

לגבי ה'ויניציאנה' כותב הכו"פ שהישמעאלים קורין לו 'בנדוקי', ושהוא עשוי מכסף טהור צמשקל 11 קיראט כסף, ויולא בארץ ישראל בדירהם אחד. מטבע זה הוא הגרוסו הוונציאני (Venetian grosso) שבערבית היה נקרא 'בונדוקי' (بندقى - 'וונציאני' בערבית). משקלו היה 2.18 גרם, והיה עשוי מ-98.5% כסף, סה"כ 2.15 גרם כסף. אמנם משקל 11 קיראט שכותב הכו"פ הוא ע"פ דברינו 2.06 גרם (שהם 2.03 גרם כסף), ואולי המטבעות שהסתובבו בשווקים היו שחוקים או פגומים.

לגבי ה'אסטרלינג' כותב הכו"פ שהוא מטבע כסף השווה ארבעה פשימים. מטבע זה הוא ה'פני' (Penny) או ה'סטרלינג' (Sterling) האנגלי, שמשקלו 1.458 גרם, ועשוי 92.5% כסף. מטבע זה היה שוה שליש טורניש גדול (שזה ארבעה טורנישים דקים - פשימים) כפי שנמצא גם בדברי המנחת יהודה (ראה לעיל) וכפי שמתחייב ממשקל הכסף שבו שהוא שליש בדיוק ממשקל הכסף שבטורניש הגדול (צמשקלו הרשמי).

לגבי ה'ארגינש' כותב הכו"פ שהוא מטבע שמשקלו ח' קיראט. הארגינש היא מידת משקל קאטאלונית, ומטבע בשם ארגינש אינו מוכר, אך ראה לעיל בדברי הרשב"א והאחרות חיים שכסף צמשקל ארגינש היה שוה בערכו למטבע הנקראת 'פשיט ברלונגיש' או 'אסטרלינג ברלונגיש' (מילת 'אסטרלינג' בדבריהם משמשת מילה נרדפת ל'פשיט', ואין הכוונה למטבע הסטרלינג האנגלי כדברי הכו"פ), וא"כ מסתבר שלמטבע זו כוונת הכו"פ. וראה לעיל בצאורנו לדברי הרשב"א שצמטבע זו היא מטבע 'חלי קרואט' שמשקלה הרשמי הוא 1.6 גרם, שזה קרוב מאד למשקל 8 קיראט שכותב הכו"פ (שהוא 1.5 גרם ע"פ מש"כ לעיל), וכנראה שבפועל המטבעות שקלו מעט פחות מחמת הטבעה בחסר (שהיתה מביאה באותם ימים יותר מהטבעה צמשקל תקין) או מחמת שחיקה.

מהמשקלות מזכיר הכו"פ את הזקוק ואת האונקיה, וכותב שהזקוק הוא שמונה אונקיות, ושזה 50 טורניש כסף. הזקוק כלשון הראשונים הוא המרק (Marc), אך

באירופה היו מידות מרק רבות ושונות, וקשה לקבוע לאיזה מהן מתכוון הכו"פ. וראה בספר מידות ומשקלות של תורה עמוד קח שמציא מרשימת חשבונות רשמיים שנכתבה בצרפת קצת לאחר שנת ה'פ"ט (כשבע שנים לאחר חיבור הכו"פ) שבממלכת צרפת יש ארבעה משקלי מרק, ששיעורם ע"פ הרשימה ומקורות נוספים 230.5 גרם (המרק של לימוז'), 233.8 גרם (המרק האנגלי, הזהה למרק הקולוני), 244.7 גרם (המרק של טור שבשנים שלאחר מכן כונה בצרפת גם מרק טרוי) ו-248.8 גרם (מרק טרוי האנגלי. בספר הנ"ל הדין שהכוונה היא למשקל טרוי הצרפתי ולפי"ז עשה את חישוביו, אך משקל טרוי הצרפתי הוא המשקל הנקרא שם בשם 'הזקוק של טור', ונריך להגיה שם XIII במקום XII, ואז מתיישב היחס בין המשקלים כפי שהוא ידוע גם ממקורות אחרים).

ומה ששוה הזקוק 50 טורניש כסף (במידות ומשקלות של תורה עמ' נט כותב שמחיר זה מאושר גם ממסמכים חיצוניים) אף שמשקל הכסף שבזקוק הוא בכל מקרה יותר ממשקל הכסף שבחמישים טורניש, זה מחמת ערך הטיבעא. ויולא מכך שערך הטיבעא מוסיף 15%-25% לשווי המתכת, וכע"ז יולא גם מדברי הרשב"א שהאשטרלינג בצרלונים (שהוא מטבע החצי קרואט שמכיל כ-1.5 גרם כסף כנ"ל) שווה בקירוב למשקל ארגינץ כסף (שהוא כ-1.8 גרם כמו שהוכחנו בצאורנו לדברי הרמב"ן). ומתוך כך שכל המטבעות שמציין הכו"פ נסחרו ביניהם בקירוב ע"פ משקל הכסף שבהם כמו שבארנו לעיל נראה שערך הטיבעא יכולם היה בערך זהה. ועפ"ז יש להקשות על מה שהכו"פ מחשב בכל מקום את ערך הדירהם הכנעני לפי שני שליש מערך כסף טהור במשקל דירהם, דהיינו רק לפי כמות הכסף שבדירהם, ולא מוסיף את שווי הטיבעא. ול"ע.

לסיום חלק זה יש לציין שמה שכותב הכו"פ באות ט' שה'אספרי' שהזכיר ר' טרפון במסכת מעשר שני פ"ז מ"ט הוא מטבע היוולא בארץ יוון, כוונתו למטבע ה'אספרון' (Aspron) הביזנטי, אך מטבע זה נטבע לראשונה בתקופת הראשונים, ול"ע.

עתה נתחיל לבאר את דברי הכו"פ לגבי השיעורים, וראשונה נבאר את דבריו לגבי משקל השקל של תורה.

בעניין השקל מציא הכו"פ ארבע עשרה שיטות. שיטת ר' האי גאון (אותיות ד', כ"א), שיטת רס"ג (אותיות ה', ל"ו, נ"ו), שיטת הרי"ף (אותיות ז', כ"א, ל"ו, מ"ב, מ"ו, ס'), שיטת הרמב"ם (אותיות ט"ו-י"ז, כ"ח-ל', ל"ג, ל"ו, מ"ב, ס', ע"א-ע"ב), שיטת בעל העטור (אותיות ט"ז, מ"ח, ס'), שיטת ר' יונה אבן ג'נאח (אותיות כ"ה, מ"ט-נ', ס'), שיטת רש"י (אותיות מ"ג-מ"ה, נ', ס'-ס"א, ס"ט-ע'), שיטת ר' יעקב כהן גאון (אותיות מ"ו, ס'), שיטת

הר"ר צרוך (אותיות נ"א, ס'), שיטת הר"ר אשר (אותיות נ"ב, ס'), שיטת הרשב"א (אותיות נ"ג, ס'), השיעור היואל ממטבעות השקל מימי בית שני (אותיות נ"ה, ס'), שיטת רבינו יונה (אותיות נ"ז, ס') ושיטת ר"ת (אותיות ס', ק"ז-ק"ח). ונצארים אחת לאחת.

בשיטת ר' האי הציא הכו"פ צאות ד' את דבריו בתשובה (נדפסה בשלמותה בתשובה"ג הרכבי ס' שפ"ו) שמצא שמה שאמר שהפרוטה רבע חצה (כוונתו לדברי צמפטי שבוטות חלק א' שער א'), אם כוונתו הייתה למשקל ה'חצה' הערצי שהוא $1/48$ של הדירהם היה קשה לאיזה דירהם כוונתו שהרי שיעור הדירהם איננו שווה בכל מקום, אך צאמת כוונתו צמילת 'חצה' לשם כללי לחלוקה של $1/48$, ובהתאמה רבע חצה היא $1/192$, במקרה זה מהדינר של הגמרא, והוא איננו יודע לשער זאת צמסקלי זמנו.

צאות כ"א מאריך הכו"פ לדון בדברי ר' האי, ואומר שר' האי כתב שהפרוטה רבע חצה ושהוא סומך על הדירהם הערצי, ולכן יש לדון מהו משקל הדירהם של ר' האי, מהי תכולת הכסף שבו, והאם כוונתו צ'חצה' (גרעין) לגרעין חרוץ שהוא $1/16$ של דירהם או לגרעין שעורה שהוא $1/64$ של דירהם. ועושה הכפתור ופרח את החשבון לפי דירהם צמסקל הדירהם שצמנו (3 גרס כ"ל) גם לפי תכולת כסף של שני שליש וגם לפי כסף טהור, גם לפי גרעין חרוץ וגם לפי גרעין שעורה (המשקלות צכסף טהור היואלים לפרוטה – עבור חישוב לפי שני שליש כסף – 0.0312 ו- 0.0078 גרס צהתאמה, ועבור חישוב לפי כסף טהור – 0.0469 ו- 0.0117 גרס צהתאמה).

אך דבריו תמוהים ביותר, שממקום שציא ראייה משם תצא שהרי כל דברי ר' האי שהציא צאות ד' ושאליהם רומז כאן עניינם לומר שר' האי איננו סומך על הדירהם הערצי, היפך דברי הכו"פ, ומלכד זאת מפורש בדבריו שם שרביע חצה הוא $1/192$, ומוכח מזה שהחצה היא $1/48$ (כמו שצאמת היה היחס הנהוג צצנל) ולא כאחת מהאפשרויות שהעלה הכו"פ ($1/16$ או $1/64$). ואם ימצא נגר וצר נגר דיפרקיניה הרי רופא אומן יקרא ושכר הרצה יטול.

בשיטת רס"ג כותב הכו"פ צאות ה' שהפרוטה היא כסף צמסקל $1/192$ מדינר הזהב הערצי. ולפי משקל דינר הזהב שעל פיו עושה הכו"פ את חישוביו נמצא משקל הפרוטה לרס"ג 0.0225 גרס.

צאות ל"ו וצאות נ"ו מציא הכו"פ שרס"ג צתרגומו לתורה מתרגם את מילת שקל ל'מתקאל', ומסיק מכך שלפי רס"ג המיתקאל והדינר הערצי הם שיעורים שונים שהרי המיתקאל הוא השקל שצתורה והדינר הערצי משקלו כדינר של הגמ' שהוא

רצע שקל של התורה, ודלא כדמוכח מדצרי הרי"ף וכמו שהוא צימיו של הכו"פ שהמיתקאל והדינר הערבי משקלם שוה. אמנם, ראה לעיל בדצרי הרס"ג צסידורו שכותב ששיעור פדיון הבן הוא עשרים מתקאלא, שמוכח מזה שנקט שהמתקאלא הוא שיעור הדינר של הגמ' כדצרי הרי"ף ולא כמו שהבין הכו"פ שהם חולקים בזה. ולעצם העניין נראה בפשטות שמילת 'מתקאלא' פירושה 'שקל' ואיננה מורה על משקל מסויים, אלא המתקאלא של התורה שיעורו שונה מהמתקאלא הערבי ועדיין שניהם נקראים 'מתקאלא' או 'שקל' (ראה כע"ז בדצרי ר"י ג'נאח בספר השורשים ערך הכף הכפולה והריש).

בשיטת הרי"ף, הכו"פ באות ז' מציא את דצרי במסכת קידושין שהפרוטה היא ^{1/192} מדינר זהב של ערביים שזה חצי חזה, וכותב שהוא כשיטת רס"ג, וכוונתו בחצי 'חזה' למשקל חצי גרעין שעורה (ולא חצי גרעין חרוצ), וכוונתו לכסף נקי במשקל זה. ובאות כ"א כותב הכו"פ שמהדירהם של ימיו שמכיל רק שני שליש כסף יהיה השיעור משקל ^{3/4} שעורה.

באות מ"ב מציא הכו"פ מדצרי הרי"ף בעירובין שמאה דינרים הם 144 דירהם, וכיוון שצדינר יש 96 שעורות נמלא שצדירהם יש 66.66 שעורות, ודלא כמו שהוא בזמנו שצדירהם יש 64 שעורות. ובאותיות מ"ו וס' כותב הכו"פ שחשבון הרי"ף מתאים עם שיטת הגאונים (המוצאת בכו"פ בשם ר' יעקב כהן ריש מתיבא דמתא מחסא) ששיעור פדיון הבן הוא כ"ח דירהם וחצי וחצי שות, שזה היואל מחילוק 144 דירהם בחמש (שהרי לדצרי הרי"ף בעירובין 144 דירהם הם 100 דינרים שזה פי חמש משיעור פדיון הבן). וחשבנו איננו מכוון לגמרי, שלשיטת הרי"ף שיעור פדיון הבן יואל 28.8 דירהם (כמו שכותב להדיא באות ס'), ולשיטת הגאונים הוא 28.58 דירהם, וכנראה שלא דקדק בזה כיוון שהבין שהדירהם של הרי"ף איננו שווה במשקלו בדיוק למשקל הדירהם של הגאונים (וכמו שכתב באות מ"ב שהוא גם איננו זהה בדיוק לדירהם הכנעני של זמנו). אמנם לאמיתו של דבר נראה שיש שגגה בעצם החשבון, כיוון שחשבנו מבוסס על ההבנה שהדינרים שעליהם מדצרי הרי"ף בעירובין הם הדינרים של הגמ' ששוקלים 96 שעורות (או דינרים ששדנג ששויים במשקלם לדינרים של הגמ'), אך באמת נראה שדינרים אלו שהזכיר הרי"ף בעניין שיעורי הנפח הם דינרים קלים יותר כמו שכתבנו באריכות צביאורנו לדצרי, עיי"ש. ומ"מ אין עניין זה נוגע לשיטת הרי"ף להלכה בשיעור השקל, וגם עלם הדצרי שהרי"ף סובר כשיטת הגאונים ודאי נכון כמו שמוכח מדצרי

ר' יהודאי ששיעור דינר ששדנג לדינר של הגמ' ושיעור כ"ח דירהם ופלגא ופלגא דנקא לפדיון הבן הם שיעור אחד.

בשיטת הרמב"ם, הכו"פ מציא צאות ט"ז את דברי הרמב"ם שהפרוטה היא משקל חצי שעורה של כסף נקי, וצאות כ"ח מציא את דבריו שמשקל הדירהם המזרי הוא 61 שעורות, שלא כמו שנוהגים לחשב בזמנו את הדירהם ל-64 שעורות. ומכאן ואילך רוב חשבונותיו לאורך הפרק הם ע"פ שיטת הרמב"ם שהפרוטה חצי שעורה, ומחשב בדרך כלל לפי דירהם מקומו שחשבו ל-64 שעורות שמתוכם שני שליש כסף, ורק לפעמים מצאיר לפי חשבון הרמב"ם שמשקל הדירהם 61 שעורות כסף נקי, ונראה שספק היה בידו האם הדירהם של הרמב"ם היה קטן יותר ולכן חישב לפי 61 שעורות אך גם הרמב"ם יודה שאת השיעור בדירהם הכנעני יש לחשב לפי 64 שעורות, או שהדירהם של הרמב"ם היה זהה למשקל הדירהם הכנעני וכלל זאת חישב לפי 61 שעורות כיוון שחישב שעורות גדולות יותר. וממה שצאות ס' מציא הכו"פ שחמש סלעים לשיטת הרמב"ם הם 45 דירהם (כנעני, שהם 90 גרם כסף), מוכח שתופס לעיקר את הכל הראשון (וראה לעיל בצאורנו לדברי הרמב"ם שע"פ משקולות מתקופת הרמב"ם נמצא שמשקל הדירהם של הרמב"ם היה 3 גרם כמשקל הדירהם של הכו"פ, וא"כ ז"ל כלל השני שהרמב"ם חישב שעורות גדולות יותר, ונראה שסיבת החילוק היא שהרמב"ם שקל גרעיני שעורה ממש כמפורש בדבריו בפיה"מ לזכורות והכו"פ הסתמך על מה שנוהגים לחלק את הדירהם ל-16 גרעיני חרוז שכל אחד ארבעה גרעיני שעורה כמפורש בדבריו צאות כ"ו). ותימה שלא מזכיר בשום מקום ששיטת הרמב"ם זהה לשיטת הרי"ף, ואולי זה כיוון שהבין שהרי"ף מחשב מספר שעורות אחר מהרמב"ם לדירהם (וראה לעיל בצאורנו לדברי הרי"ף שכתבנו שהרי"ף דיבר על דירהמים קטנים יותר מאלו של הרמב"ם והכו"פ).

ויש להעיר שהכו"פ מציא את דברי הרמב"ם בפיה"מ ע"פ התרגום הנפוץ שמתרגם 'דירהם' ל'דרכמון', וכאשר כתוב 'דרכמון מזרי' הכוונה היא לדירהמים המזריים של תקופת הרמב"ם, וכאשר כתוב 'דרכמון' סתם הכוונה היא למעה של הגמ' שהיא שישית הדינר (שקרא לה הרמב"ם במקור הערבי 'דירהם' כיוון שהמילה 'דירהם' בערבית משמשת גם כשם סתמי לכסף, בדומה למילת 'מעה' בלשון ק).

בשיטת בעל העיטור, הכו"פ צאות ט"ז מציא את דברי בעל העיטור בהלכות מלוה על פה שכותב ששיעור כפירת הטענה הוא כסף במשקל עשרים גרגרי חיטה, ושיעור ההודאה הוא פרוטה שהיא חצי גרגר. וצאות מ"ח מציא הכו"פ את דברי בעל העיטור בהלכות כתובות שמאחיים דיגרים של תורה (לאפוקי דיגרי מדינה) הם

ארבעים אוקיאות וחצי, ומצין הכו"פ שהאוקיאות עליהם מדבר העיטור הן אותן האונקיות של זמנו (שהרי בעל העיטור היה בן פרוצאנס כמו הכו"פ, והמשקל דדר"כ איננו דבר שמשתנה), ולפי"ז מחשב שחמשה שקלים של תורה הם 'כ"ה טורניש וג' פשיטין וחצי ומשהו' (שיואל כ-100 גרם כסף טבוע, שערכו גבוה מכסף גולמי). וראה לעיל צדיאורנו לדברי בעל העיטור שכתבנו שמתוך השיעורים האחרים שצדבריו נראה שכיוון לאונקיות קטנות יותר מהרגיל, ול"ע על הכו"פ איך לא שם לב לכך, שהרי מדברי העיטור שם שהארגינץ פשיט וחצי מעשרים פשיטים צאוקיא יואל שהאונקיה היא שלשה עשר ארגינץ ושליש, ולדברי הכו"פ שהארגינץ הוא חצי דירהם נמצא שאונקיא זו שווה 6.66 דירהם, כמעט חצי מהאונקיא של הכו"פ ששווה 12.5 דירהם.

בשיטת ר' יונה אבן ג'נאח, הכו"פ מציא צאות כ"ה וצאות מ"ט את דבריו צספר השורשים צערך כיכר וצערך שקל שהשקל של תורה הוא משקל שלשה דינרי זהב ערביים ושליש, ומחשב שכיוון שמשקל הדינר הערבי הוא 23 קיראט הרי שמשקל חמשה שקלים של תורה 'כ"ד דירהם אלא ג' חצה', שהוא 71.87 גרם (לא טבוע), וצאות נ' מציא הכו"פ אפשרות שיש לחשב את הדינר הערבי ל-24 קיראט (כמו ה'דינר ששדג''), ולפי"ז יהיה שיעור חמשה שקלים 25 דירהם, שהם 75 גרם (לא טבוע). צאות ס' כותב הכו"פ את שיעור הר"י אבן ג'נאח צין שאר שיעורי השקל של הפוסקים (יש להעיר שחישבו שם איננו מדויק), ודבר זה ל"ע רב, שהרי הר"י אבן ג'נאח כותב את שיעור השקל של התורה לפני שהוסיפו עליו שות צימי יחזקאל, ולא שייך להשוותו לשיעורי הפוסקים שכתבו את שיעור השקל שלאחר הייסוף (שהוא הקובע להלכה).

בשיטת רש"י, הכו"פ מחלק צין שיטת רש"י צפירושו לתורה לצין שיטתו צפירושו לגמרא. בשיטת רש"י צפירושו לתורה מציא הכו"פ צאותיות מ"ג-מ"ד את דברי רש"י צפרשת משפטים (פ' כ"א פס' ל"צ) שמשקל השקל ארבעה זהובים שהם חצי אונקיא, ומצין הכו"פ שכוונת רש"י לאונקיא שבזמנו, ולפי"ז מחשב את שווי חמש שקלים של התורה ל-ט"ו והם טורניש כסף וצבעה פשיטין וחצי ... שהם ל"א דירהם וד' קירט פחות רובע שעורה', שהוא כ-60.6 גרם כסף טבוע. בשיטת רש"י שבגמרא מציא הכו"פ צאות מ"ה את דברי רש"י בצכורות שמבאר את דברי הגמ' שם שהשקל קודם הייסוף היה שלשה דינרים ושליש ולאחר הייסוף היה ארבעה דינרים, ומחשב הכו"פ את הדינר ל-96 שעורות, ולפי"ז מחשב צאות מ"ה את שיטת רש"י שחמש שקלים לאחר הייסוף הם משקל 30 דירהם (בשווי 45 דירהם כנעני), וכותב שזה מתאים עם שיטת הרמב"ם, וצאות נ' מחשב את שיטת רש"י צמשקל השקל קודם

הייסוף שחמש שקלים הם 25 דירהם (בשווי 37.5 דירהם כנעני), וכך כותב צאות ס' בשיטת רש"י דגמרא.

ודבריו בשיטת רש"י דגמרא אינם אלא מן המתמיהים, דמהיכ"ת לקבוע שהדינר שכתב רש"י בפירוש הגמרא הוא 96 שיעורות כשיטת הרמב"ם ולעשות ע"י זה סתירה בדברי רש"י, והרי יש לפרש בפשטות שהדינר לשיטת רש"י דגמרא הוא כשיטתו בפירוש התורה שהדינר שני פשיטים ומחצה כמו שהציא הכו"פ להדיא צאות ס' א' וכמו שיוצא מדבריו שהציא צאותיות מ"ג מ"ד, וגדולה מזו, רש"י עצמו צאותה סוגיא בצבורות דף מ"ט-נ' כותב 'מנה של נורי - היוצא במדינת נורי דהסלע ד' זוזים והזוז כמשקל זהוב של משקל שני פשיטין ומחצה למשקל הצרזל', וכן כתב בצ"ק ל"ו ע"ב וצ"ז י"א ע"א. ומלכד כל זאת קשה בדבריו מה שהציא צאות ס' בשיטת רש"י דגמרא את השיעור שחישב צאות נ' שהוא השיעור של חמשה שקלים קודם הייסוף, שבנוסף למה שהקשינו לעיל על דבריו בשיטת ר"י אבן ג'נאח איך שייך להשוות שיטות הנותנות את שיעור השקל קודם הייסוף לשיטות הנותנות את השיעור לאחר הייסוף, קשה מדוע צחר וכתוב את שיטת רש"י לפי השקל קודם הייסוף והרי כל מטרת דברי רש"י בסוגיא זו היא לבאר שצריך לחשב את שיעור חמשה סלעים לפי השקל לאחר הייסוף. ואמינא דכי ניים ושכיב רב אמרה להאי שמעתתא.

בשיטת ר' יעקב כהן גאון 'ריש מתיבתא דמתא מחסיא' מציא הכו"פ צאות מ"ו ששיעור חמש סלעים של פדיון הבן הוא 'כ"ח זוזים וחצי זוז וחצי שותות בזוזים של ערביים', והיינו דירהמים, וכותב ששיעור זה הוא כשיטת הרי"ף. וראה מה שכתבנו בצאור דברי הכו"פ בשיטת הרי"ף.

בשיטת הר"ר ברוך (שלע"ע לא נודע מי מקדושים הוא) כותב הכו"פ צאות נ"א שמנה של דבריהם שהוא שמינית של מנה נורי הוא 55 וניציאנש, ולפי"ז חמש סלעים הם 87.5 וניציאנש, ששויים למספר זה של דירהמים כנעניים. ומה שכתב 87.5 איננו כפי החשבון שיוצא 88 לחמש סלעים, ואפשר שקיבל צע"פ שהשיעור הוא מעט פחות מ-55 וניציאנש למנה דרבנן. ולפי דברינו לעיל נמצא ששיעור חמש סלעים הוא כ-175 גרם כסף (או כ-189 גרם אם נחשב את הגרוסו הוניציאני ל-2.15 גרם כסף), שיוצא כ-35 גרם לשקל של התורה ו-8.75 גרם לדינר של הגמרא, ככפול משיטות שאר הראשונים, ול"ע מניין מקורו.

בשיטת הר"ר אשר (אין הכוונה לרא"ש אלא לאחד מרבותיו של הכו"פ שגם עליו, בדומה לר"ר צרוך, לא נודע לנו זינתיים מאומה) כותב הכו"פ צאות נ"צ ששיעור חמש סלעים הוא 27 טורניש כסף שהם 54 דירהם כנעני. ולפי דברינו לעיל הוא כ-108 גרם, שיוצא כ-21.6 גרם לשקל של התורה ו-5.4 גרם לדינר של הגמרא. וראה ציאוורנו לדברי הרמב"ן ותלמידיו שגם השיעור היוצא מדבריהם הוא 5.4 גרם לדינר של הגמ', אלא שהם כתבו שיעור זה לכסף שאיננו טבוע (ולכסף טבוע כתב הרשב"א שיעור קטן יותר), והר"ר אשר כותב שיעור זה לכסף טבוע.

בשיטת הרשב"א כותב הכו"פ צאות נ"ג שמשקל הדינר 3 ארגינץ, שלפיי"ז חמש סלעים הם 60 ארגינץ שהם 45 דירהם כנעני. והכו"פ כאן מפרש לפי שיטתו שקורא למטבע החצי קרואט 'ארגינץ' כפי שציאוורנו לעיל, וראה ציאוורנו לדברי הרשב"א שכתבו שה'ארגינץ' שצדדרי הרשב"א היא מידת משקל ולא מטבע החצי קרואט שלו קורא הרשב"א 'אשטרלינג צרלוניש', אך לעצם העניין נודק הכו"פ שהרי הרשב"א שם כותב גם שהדינר שווה כ-3 'אשטרלינג צרלוניש' (ומוכח שמטבע זו שווה בערך למשקל ארגינץ כסף, ונ"ל שהוא מחמת ערך הטיבעא כמו שכתבו שם). ולפיי"ז נמצא שהדינר לשיטת הרשב"א הוא 4.5 גרם כסף טבוע.

בשיעור היוצא ממטבעות השקל מימי בית שני (צאות ס' מכנה הכו"פ בענותו את שיעור זה 'מציאת העזד'), הכו"פ כותב צאות נ"ה שצא לידו 'דינר ממטבע שקל הקודש', אמנם מהמשך דבריו מוכח שכוונתו למטבע סלע ולא דינר. משקל סלע זה ע"פ הכו"פ הוא 'ארבעה דירהם וחצי וקיראט אחד' שיוצא 13.69 גרם, ומשקל חמשה סלעים הוא 'ל"ד דירהם וג' קירט וחצי' מהדירהם הכנעני. וראה לעיל ציאוורנו לדברי הרמב"ן שהמשקל שכותב הרמב"ן לשקל כזה הוא 14.57 גרם והמשקל של המטבעות הרבים שנמצאו היום הוא 14.2-14.25 גרם, ונ"ל שהשקל שהיה ציד הכו"פ היה שחוק במקלט.

בשיטת רבינו יונה כותב הכו"פ צאות נ"ז ש'שעור חמש סלעים י"צ דינרין וחצי פרשים, וד' דינרין פרשים שוין ה' דינרין טורניש, וכן קיבלנו מרש"י. ומהחשבונות בהמשך דבריו מוכח שהצין שהכוונה היא לשנים עשר דינרים וחצי פשיט ולא לשנים עשר דינרים וחצי דינר, ולכן שיעור פדיון הבן צדינרים טורניש הוא 15.052 דינרים טורניש ששוים ל-15.052 'טורניש כסף' (ה'פרוטה' שמזכיר הכו"פ בחשבונו היא רבע פשיט). ויש להעיר שמה שציטט מרבינו יונה 'וכן קיבלנו מרש"י' איננו מדויק, ולשון רבינו יונה (באגרת התשובה אות מו) הוא 'וכן קיבלנו מרבינו שלמה', ומסתבר שהכוונה

היא לרבינו שלמה מן ההר רבו של רבינו יונה ולא לרש"י (שספק גדול אם הכיר בכלל את הדינרים טורניש, וגם יש להסתפק אם בזמנו היה היחס בין הדינרים פרישים לדינרים טורניש 5 ל-4).

בשיטת ר"ת כותב הכו"פ צאות ס"ב שמשקל דינר כסף של הגמ' הוא אשטרלינג ורבע, ולפי"ז כותב צאות ס"ח ששיעור חמש סלעים הוא כ"ה אשטרלינג שהם ח' טורניש כסף וארבעה פשיטין, וצאות ס' מתרגם זאת הכו"פ ל-י"ו דרהם וחצי וב' קירט שעורה וחצי ומשהו'. הכו"פ למד ברבינו תם כמו ה'מנחת יהודה' (שחי קצת אחריו), וראה מה שכתבנו בביאורנו לדבריו באריכות.

בעניין שיעורי הנפח מביא הכו"פ שלש שיטות. שיטת ר"י אבן ג'נאח (אותיות ל"א, ע"ז-ע"ח, פ'-פ"א, פ"ח, ז"ז), שיטת הרמב"ם (אותיות ז"ו-ז"ז) ושיטת הרמב"ן (אותיות ז"ז).

בשיטת ר"י אבן ג'נאח כותב הכו"פ צאות ז"ז שהלוג (רובע הקצ) הוא מאה זוז, וכן עולה מן השיעורים שכתב בשם הר"י אבן ג'נאח צאות ל"א וצאות פ'. וע"פ שיטה זו מחשב הכו"פ גם בסתמא, ונראה שתופס אותה לעיקר. וחושב הכו"פ את הזוז ל-96 שערות (בשיטת הרמב"ם וכמו שלמד באפשרות השניה בשיטת הר"י אבן ג'נאח בשיעור המטבעות) ועפ"ז כותב שכל זוז הוא דירהם כנעני וחצי. אמנם במקור דברי הר"י אבן ג'נאח בערבית כתוב 'דירהם' או 'דירהם כיל' ולא 'זוז', והכו"פ למד את דברי הר"י אבן ג'נאח מתוך תרגומו של ר' יהודה אבן תיבון שתירגם 'דירהם' ל'זוז' ומחמת זה טעה בהצגת דבריו ולמד שכוונתו היא שהלוג הוא מאה זוז של הגמרא שהם דינרים.

בשיטת הרמב"ם כתב הכו"פ צאותיות ז"ו-ז"ז שהרביעית היא 17.5 דינרים, שהם משקל כ"ז דרהם וחצי ושני שעורה וחצי שעורה' לפי 61 שערות לדירהם, ומשקל כ"ו דרהם וד' קירט' לפי 64 שערות לדירהם.

בשיטת הרמב"ן מביא הכו"פ צאות ז"ז שרביעית היא 51 ארגינך (דברי רמב"ן אלו אינם נמצאים בכתביו שהגיעו לידינו והכו"פ הוא המקור היחיד להם). וראה מש"כ בזה לעיל בבאורנו לדברי הרמב"ן. ובעניין ה'ארגינך', כבר כתבנו שהכו"פ הכיר את מטבע ה'חצי קרואט' בשם 'ארגינך' והבין שכוונת הראשונים אליו, אך מדברי הרשב"א והאחרות חיים מוכח שה'ארגינך' הוא שם מידת משקל ולא שם מטבע (וכן נמצא בדברי כותבי קורות העתים), ולמטבע החצי קרואט קראו 'אשטרלינג' או 'פשיט' צרלונים'. לגבי משקל הארגינך הוכחנו בבאורנו לדברי הרמב"ן שהוא כ-1.8 גרם, ולגבי מטבע החצי קרואט כתבנו לעיל שע"פ דברי הכו"פ הוא כ-1.5 גרם. עפ"ז נמצא שכפי המסתבר שכוונת הרמב"ן היתה למשקל הארגינך (גם מסביר בלעד נראה שהרמב"ן

הרשב"ץ

יעדיף לזכר את המידות ע"פ משקל שהוא דבר קבוע ולא ע"פ מטבעות שצאותם זמנים משקלו לא היה אחיד וגם השתנה תדיר) הרי שיעור הרביעיית הוא 91.8 סמ"ק (קרוצ מאד לשיטת רש"י), ולפי שיטת הכו"פ שהכוונה היא למטבע החזי קרואט הרי שיעור הרביעיית הוא 76.5 סמ"ק (קרוצ לשיטת הגאונים).

הרשב"ץ (ה'קכ"א - ה'ר"ד)

תשב"ץ ח"ב ענין רס"ח

עוד שאלת, כמה הוא שיעור הדינר שדברו בו חכמים. לפי מה שקבלו הגאונים ז"ל הדינר הוא שש מעין כסף, והמעה היא משקל שש עשרה שעורות מהכסף הנקי, וכן כתב הריא"ף ז"ל בפרק קמא מהלכות קדושין (ו'ע"א מדה"ר), וכן כתב הרמב"ם ז"ל בפרק ראשון מהלכות שקלים (ה"ג), וזה הוא דינר צורי, אבל דינר של מדינה אינו אלא שמינית של דינר זה לפי שהיו מערבים בו שבעה חלקים נחושת. ורבינו שלמה ז"ל פירש (ע"ז י"א ע"א, שמות כ"א ל"ז) שהדינר הוא כמשקל הדינר שבקסנטינא, וארבעה דינרין הם חצי אוקיא מהאוקיות אל עטארין שבארצות הללו. והרא"ש ז"ל (זכורות פ"ח ס' ט') הוא מסכים לדעתו ז"ל, אבל שאר האחרונים הם דנים כדעת הגאונים ז"ל. והמנה הוא מאה דינרים. וכתב שמעון בן ה"ר צמח זכרו לחיי העולם הבא.

תשב"ץ ח"ב ענין רצ"ב תיקון ב'

ומה שצריך לבאר בה הוא שהמאתים של בתולה אינם דינרין של צורי שהם כסף צרוף אלא דינרי מדינה שהם שמינית דינרי צורי, כן כתבו רוב הפוסקים ז"ל דכתובה דרבנן כדמוכח בפרק קמא דכתובות (י"ע"א) ובפרק בתרא (ק"י ע"ז) נמי. ולפי מה שכתב בעל הלכות (הלכות זכורות) וכן הריא"ף ז"ל בפרק קמא דקדושין (ו'ע"א מדה"ר) משקל הדינר הוא צ"ו שעורות, וכן כתב הרמב"ם ז"ל בהלכות אישות (פ"י ה"ח) ובהלכות שקלים (פ"א ה"ג). והרמב"ן ז"ל בחידושי כתובות בסוף המסכתא (אינו לפנינו) ובהלכות בכורות (פ"ח ס' ט') וכן בחדושי התורה בפרשת כי תשא (שמות ל' י"ג) היה אומר לפי דבריהם כי הדינר הוא ג' ארגינין, לפי שד' שעורות הם במשקל גרעין של חרוב והוא גרה, ושמנה גיראות הם משקל (ששה ארגינין) [ארגין], שהם ל"ב שעורות והם שתי מעין, והדינר שהוא שש מעין הוא צ"ו שעורות. והארגינין ממנו י"ו באוקיא של מאר"ק. ולפי דבריו אלו כתובת בתולה שהם חמשה ועשרים מדינרי צורי יהיו ע"ה

ארגינין, ס"ד מהם ארבעה אוקיות, ושמונה מהם חצי אוקיא, וב' מהם שמינית אוקיא, ואחד מהם רביע רביעית אוקיא, בין הכל ד' אוקיות וחמש שמינית אוקיא ורביע רביעית אוקיא. אבל הרב ז"ל שקל במידה של מאר"ק, ואינו כן במידה של צורפים, כי מצינו לרמב"ם ז"ל שהוא כתב בפרק אחרון בפירוש המשנה ממסכת פאה (מ"ה) ובראשון משביעית (מ"ז) בסדר זרעים כי הדינר ששה זוזים מזוזי מצרים, ומשקל הזוז מהם י"ו גרגירי שעורה, וכן בפירוש המשנה בראשון משקלים (מ"ז) כתב כי המעה משקלה י"ו גרגירי שעורה, ובמסכת פאה (פ"ח מ"א) כתב כי האיסר שהוא חצי פונדיון הוא ד' גרגירי שעורה, וכן בפרק י"ז ממסכת כלים בפירוש המשנה (מ"ז) ובתחלת קדושין (פ"א מ"א) כתב כי הפונדיון משקלו חצי זוז מזוזי מצרים והוא שמנה גרגירי שעורה, ולמדנו כי הפרוטה שהיא אחת משמונה באיסר האיטלקי הוא חצי שעורה, ויש בדינר לפי זה קצ"ב פרוטות שהם צ"ו שעורות, וכן הם שוקלים היום כי אומרים כי ד' גרגירי שעורה הם משקל גרעין חרוב ויש מהם כ"ד בדינר שהם צ"ו שעורות, הכל מכוון כמו שכתב הרמב"ן ז"ל במשקל הארגינין, אלא שהרב ז"ל לא שקל האוקיא אלא י"ו ארגינין והאוקיה של מאר"ק במקומו, והאוקיא של צורפים הוא עשרים ארגינין, ולפי זה משקל ו' דינרין ושני שלישי דינר הוא משקל האוקיה, כי יש בכל דינר שלשה ארגינין כל אחד משקלו ל"ב שעורות, וששה דינרין ושני שלישי דינר הם (ב') [כ'] ארגינין. והרב ז"ל שכתב שהאוקיה יש בה י"ו ארגינין, אם כן יהיה באוקיה משקל חמשה דינרים ושלישי, והוא האוקיה של מאר"ק שהיא פחות חומש מאוקיה של צורפים, כי חמש אוקיות של מאר"ק שהם פ' ארגינין [אינן] אלא ד' אוקיות של צורפים. ולפי זה כתב הרב ז"ל בחדושי כתובות בסופם (אינו לפנינו) כי אלף דינרין הם כ"ג מארק"ש וג' אוקיות וחצי, שהם לפי חשבון ח' אוקיות במאר"ק מאה ושמונים ושבע אוקיות וחצי, ואינם לפי חשבון כ' ארגינין באוקיה אלא מאה וחמשים אוקיות, כי עשרים דינרים הם ג' אוקיות ומאה דינרים ט"ו אוקיות ואלף דינרים ק"נ אוקיות. ומצינו למדין כי דברי הרמב"ן ז"ל הם מכוונים עם דברי הרמב"ם ז"ל שהדינר שיש באוקיא ששה ושני שלישים הוא הדינר שדברו בו חכמים. ואם כן, מאתים דינרין שכותבין בכתובות שהם כסף מדינה שהם כ"ה דינרים מכסף צורי הם ג' אוקיות וג' רבעי אוקיא, ויהיו מזוזי הזמן הזה שפיחתו אותם והעמידו האוקיה על ארבעים זוזים מאה וחמשים זוזים, סימן להם ק"ן לה, ומחציתם לאלמנה.

ולענין פדיון הבכור שהם חמשה שקלים, כל שקל עשרים מעין והם בין הכל מאה מעין, ובכל דינר יש ששה מעין, ששיתם הם י"ו דינרין ושני שלישי דינר,

על כן אמרו בבכורות פרק יש בכור (נ' ע"א) כי שבסר נכי תלתא הוא פדיון הבכור. ולפי שהוסיפו על המידות שתות ועשו השקל שהוא עשרים מעין כ"ד מעין, על כן הי"ז חסר שליש חזרו להיות כעשרים דינרין כמו שכתב הרמב"ן ז"ל שם (הלכות זכורות פ"ח ס"י ע"ט), והם ג' אוקיות מאוקיות הצורפים, והם ק"כ זוזים מהזוזים היוצאים בזמן הזה. והכלל הקצר בזה, כתובת בתולה משקל כ"ה דינרי זהב, ולא למנה מחציתם, ולפדיון הבכור משקל עשרים דינרין, וכל זה כסף צרוף טבוע.

תשב"ץ ח"ג ענין כ"ו

ושיעור טפח ששאלת, אני דקדקתי בשיעורו לפי שיעור הנזכר בהלכות ס"ת (פ"ט ה"ט) ולפי מה שאמרו בפרק התכלת (מ"א ע"ז) שהטפח חצי זרת שלי, והזרת שלי הוא הזרת הבינוני ממידת מוכרי בגדים בקנה המדה מממורקא שהיא ח' זרתות. אבל מורי הקדוש הר"ר וידאל אפרים ז"ל היה מרבה בשיעורים והיה אומר שהאמה שהיא בת ששה טפחים שיעורה שני זרתות וחצי מזרתות קנה המידה אשר במונטפשל"ר, שהקנה שלהם מח' זרתות הם עשר זרתות מקנה המידה אשר בממורקא. הנה אצלכם סוחרים, צא וכוין המדה והכריע בשכלך בין מדתו למדתי איזו היא יותר נכונה.

תשב"ץ ח"ג ענין ל"ג

בענין שיעורי המקוה. כבר ידעת שיעורו אמה על אמה ברום ג' אמות, וזה מפורש בתורה שנאמר (ויקרא כ"ז) כי אם רחץ בשרו במים ובא השמש וטהר, ואמרו בספרא (אמור פרשה ד' תחילת פרק ד' אות ז') מה ביאת שמש כולו כאחת אף רחיצת גופו כולו כאחת, פירוש שלא יהא רוחץ אבר אבר, ובתורת כהנים שנינו (מלוע פרשת זבים פרשה ג' תחילת פרק ו' אות ג') ומייתי לה בגמרא בפרק ערבי פסחים (ק"ט ע"א) ורחץ במים אפילו במי מקוה, את כל בשרו במים שכל גופו עולה בהן, וכמה הן אמה על אמה ברום ג' אמות, נמצאת אומר שיעור מקוה מ' סאה. וכן הוא בראשון מחגיגה (י"א ע"א) ובפרק אמר להם הממונה (ל"א ע"א), וזה פסוק הוא בפרשת איש כי תצא ממנו שכבת זרע (ויקרא ט"ו ט"ז). אמה על אמה ברום ג' אמות הוא מפורש בכתוב אחר שכוונת הכתוב שיהא כל גופו עולה בהן כאחת והאדם הוא אמה על אמה ברום ג' אמות, כבר ביארתי לך בתשובה ששלחתי לך בענין המקוה, וחכמים הם שפירשו שזה השיעור מחזיק מ' סאה. וגזירת הכתוב הוא שיהא במי המקוה מים כשיעור הזה ואפילו לאדם קטן שכל גופו עולה בפחות מזה, ושתהיה העוקה גדולה מזה השיעור כדי שכשיכנס שם

האדם ישאר בה מ' סאה אחר שישפכו ממנו כשיעור גופו, ואיני חושב שנסתפק בדבר זה אפילו תלמיד קטן, וכן כתב רבינו יהונתן ז"ל בפירוש ההלכות ממסכת שבועות (ה' ע"צ מדה"ר ד"ה אומה) וז"ל צריך שיהיה המקוה גבוה יותר מחמש אמות או ד' אמות כדי שלא יחסר המקוה כשיכנס האדם בתוכו לטבול וישפכו המים אילך ואילך. עכ"ל. אבל כל החרדה הזאת לכם היא במדות המקוה באצבעות, אחר השורש המסור לנו כי אמה של שיעור מקוה היא בת ששה טפחים כמו שכתב הראב"ד ז"ל (נעלי הנפש שער המיס), והיא שוחקת ולא עציבה כמו שהוא מוכיח בראשון מעירובין (ג' ע"ז), והטפח יש בו ד' אצבעות בגודל כמו שנזכר בפרק התכלת (מנחות מ"א ע"ז), ושיעור האצבע דקדק בשיעורו הרמב"ם ז"ל בהלכות ס"ת (פ"ט ה"ט) כי הוא כשיעור שתי שעורות באורך שהוא שיעור שבע שעורות ברוחב, והרבה הועילנו בזה לכוין האורך עם הרוחב כדי שלא נטעה בשעורות דקות ארוכות או קצרות עבות אלא בינוניות מתייחסות האורך והרוחב. ואחר כל אלה השרשים, אם יש בכם בקיאים בשיעורין ימדדו, כי האצבעות שוות הן בכל המקומות. וכשימדדו באצבעות ימדדו האצבע היותר גם שימצאו והאצבע היותר דק, ומה שביניהם הוא הבינוני ובו ימדדו אצבעות המקוה, וכיוצא בזה אמרו פרק י"ז מכלים (מ"ו), והוא יותר מכוון ממדידת הביצים, כי אינם שוות בכל מקום. וכל זה הוא אם הוא חובה שיהיה המקוה מצומצם אמה על אמה ברום ג' אמות ואם יהיה יותר יפסל, ושיטבול בו אדם אחד ולא יותר כי יחסרו המים בטבילתו. אבל אם אינו חובה שיהיה מצומצם מי שהוא בעל נפש ירבה בשיעורין לצאת ידי כל ספק, וכן נוהגין בכל המקומות לעשותו יותר גדול מהשיעור כפלים וכפלי כפלים. ואף על פי שהטובלת במקוה חסר עדיין היא בנידתה אבל אין בניה ממזרים, שאף על פי שמכל חייבי כריתות הולד ממזר, נדה יוצאה מכלל זה כמו שאמרו בפרק החולץ (מ"ט ע"ז), כי גם קדושין תופסין בה מה שאין כן בשאר חייבי כריתות. אבל אף על פי שאין ממזר מן הנדה הולד פגום, והוא מבני תשע מדות שנאמר בהם וברותי מכם המורדים והפושעים בי כמו שאמרו בנדרים (כ' ע"ז), והבועלה הוא חייב כרת על כל ביאה וביאה. זה ראוי שיאמר לענין מעשה, שיגדילו המדות ולא יחושו ללעז כי מנהג הוא להוסיף ולגרוע לפי צורך השעה ואין כאן זילותא דבי דינא, וליכסיף איניש בהאי עלמא ולא ליכסיף בעלמא דאתי אם יש חשש איסור וכל שכן איסור כרת. והדבר נראה לעין, כי כשתשער המקוה באמות שלנו היום ותכוין אותו למדת הביצים במקומות אלו תמצא שהביצים הם קטנות מהשיעור הרבה, וכשיש שני שיעורין לפנינו בלתי שוים ראוי להחמיר בשל תורה, וכן

בתוספתא דמקואות אמרו (פ"ה ה"ג) כל שהוא מדברי תורה ושיעורו מדברי סופרים הולכין בספיקו להחמיר, וכל שכן אם שיעורו גם כן מדברי תורה.

תשב"ץ ח"ג ענין ל"ו

לפי מה שכתב הר"ם ז"ל בהלכות ערובין (פ"א ה"ז) משקל הרביעית הוא מהמים או מהיין י"ז דינר וחצי, ובפרק בתרא דפיאה בפירוש המשנה (מ"ה) כתב כי הדינר משקלו ששה זוזים מזוזי מצרים, משקל כל אחד י"ו גרעיני שעורה. ואם כן, זה הזוז שלנו שהוא ב' שלישי הזוז החדש ששה מהם הוא משקל דינר שהוא רביע השקל של תורה, ואם כן זהו מעה שהזכירו חז"ל שש מעה כסף דינר. וכן הפונדיון שאמרו חכמים שיש שני פונדיונים במעה כמו שאמרו בפרק קמא דקידושין (י"א ע"א), והם מ"ח פונדיונים בשקל כמו שאמרו בערכין (כ"ה ע"א), הוא הזוז הקטן שנוהג עכשיו שמשקלו ח' גרעיני שעורה. וכן כתב הר"ם ז"ל בפירוש המשנה בפרק י"ז ממסכת כלים (מ"ז) ובפרק א' מהלכות שקלים (ה"ג). וכן האיסר, שהוא חצי פונדיון כמו שאמרו בפרק קמא דקדושין, הוא משקל ד' שעורות, וכן כתב הר"ם ז"ל בפירושו בסדר טהרות בפירוש המשנה (מקואות פ"ט מ"ה) ובפרק ח' ממסכת שביעית (מ"ד), נמצא שהזוז הקטן שבקטנים שעובר היום אצלנו שהוא חצי זוז קטן אם יהיה במשקלו ד' שעורות הוא איסר האיטלקי הנזכר בתלמוד (קדושין י"א ע"א). נמצא שהפרוטה שהוא אחד משמונה באיסר האיטלקי אינה אלא חצי שעורה כסף נקי מעורב בז' חלקים נחשת, יהיה כמשקל האיסר הנקי מנחשת, וזו קבלת הגאונים ז"ל כמו שכתב הרי"ף ז"ל בהלכות קדושין (ו' ע"א מדה"ר). ולפי זה, משקל רביעית שהיא י"ז דינר וחצי, משקל כל דינר ו' זוזים הנקראים זוזים גדולים, שהם ד' זוזים חדשים, יהיה ע' זוזים חדשים מהיין, שהם מאוקיות הצורפים ג' אוקיות. והר"ם ז"ל שקל העומר שהוא מ"ג ביצים ושליש שהם פ"ו סלעים ושני שלישים, כי כל ביצה משקלה ב' סלעים שהם ח' דינרין כמו שכתב בהלכות חלה (פ"ו ה"ט"ו), אם כן ביצה ומחצה הם י"ב דינרין שהם מ"ח זוזים חדשים, כי כבר הוכחנו כי הדינר משקלו ד' זוזים חדשים. ואם ביצה ומחצה מהקמח אין משקלה אלא מ"ח זוזים חדשים, והמים ביצה ומחצה משקלם ע' זוזים, א"כ המים יותר כבדים מהקמח יותר מהשליש, כי שלישי מ"ח י"ו, כשהוספנו י"ו על מ"ח יהיה ס"ד, והמים משקלם ע', יש יותר ו' זוזים על שלישי שהוא שמינית מ"ח, שהוא קרוב למחצית מ"ח בין הכל שהרי כ"ב היתרים על מ"ח קרוב לחצי מ"ח הם. והר"ם ז"ל שכתב כי העומר הוא פ"ו סלעים ושני שלישי סלע לא היה צריך אלא ב' חומשי סלע, דמ"ג ביצים וחומש ביצה הוא שיעור חלה, אבל הגדיל המדה מפני שיש ועוד,

כדי שישאר בעיסה שיעור עומר אחר הרמת חלה. ויהיה לפי השיעורין האלה משקל העומר מקמח מצרים אלף שפ"ו זוזים חדשים בקירוב לפי שיעור י"ו זוזים חדשים בסלע כמו שהתבאר, שהם נ"ט אוקיות בקירוב. ואנחנו שקלנו קמח שלנו ומצאנו משקל ביצה ל"ג זוזים ושליש, ושקלנו המים ומצאנו משקל ביצה ל"א זוזים ורביעית זוז, יהיה משקל המים יותר קל ממשקל הקמח ב' זוזים ורביע שלישית זוז בכל ביצה, וההבדל בזה הוא בין קמח מצרים לקמח המקום מפני דקדוק הטחינה, שהם טוחנין בריחיים של מים והוא דק כאבק, ואנו טוחנין בריחיים של בהמה והוא גס וכבד, ואין הבדל הזה מפני שהמים שלנו יותר קלים, אדרבה, מי נילוס יותר הן קלין מכל מימות שבעולם כמו שהעידו הרופאים. אם כן, אם מדת העומר של קמח מצרים הוא משקלו נ"ט אוקיות בקירוב יהיה מדת העומר מהקמח שלנו שהוא קרוב לחצי משקלה יותר [יומר] משמונים אוקיות מאוקיות העטרים. במסכת כלים בפרק ב' (מ"ז) כתב הר"ם ז"ל בפירוש המשנה שהרביעית שהיא י"ז דינר וחצי משקלה (ט') [כ"ז] דרהם מצרים, וכן בהלכות חלה (פ"ו ה"ט"ו) כתב כי פ"ו סלעים וב' שלישים הם ה' מאות ועשרים זוזים מצרים, יראה מזה שהדינר משקלו זוז וחצי מזוזים מצרים גדולים, ומהזוזים הקטנים משקלו ו' זוזים, אם כן יש בזוז הגדול ד' זוזים מאלו הזוזים הגדולים הנוהגין אצלנו שהם ב' שלישי הזוז החדש. לפי מה שכתב במסכת שביעית (פ"א מ"ד) יראה כי הדרכמון יש בו ל"ו שעורות, והם י"ו דרכמון באוקיא י"ז אוקיות בליטרא, ותהיה הליטרא כ"ד זוזים חדשים משלנו. כל זה כתבתי קודם שהפחיתו הזוזים, והמשכיל יבין דבר מתוך דבר לפי משקל הזוזים שבכל זמן.

תשב"ץ ח"ג ענין רכ"ו

בגא"ה. בענין חמשת סלעים של פדיון בכור כמה הם.

בגמרא בכורות (נ"ע"א) אמרו כי שקל של תורה תלתא דינרי ותלתא הויא וחמשת שקלים שיתסר ותרי תלתי, וזה קודם שהוסיפו על המידות שתות, כי מן התורה אין השקל אלא עשרים מעין כמו שתרגם אונקלוס, וחכמים אמרו שש מעה כסף דינר והשקל שהוא ד' דינרין חזרו להיות כ"ד מעין, אם כן חזרו שיתסר ותרי תילתי עשרים דינרין, וכן כתבו הראשונים והאחרונים ז"ל, ודבר מוסכם הוא שחמשת שקלים הם עשרים דינרים. ורש"י ז"ל היה אומר כי השקל שהוא ד' דינרי הוא חצי אוקיא של מקומו, והיא האוקיא של צורפים במקום הזה, אשר עשרים זהובים הם ג' אוקיא, ובזה אין ספק, ויהיו חמשת שקלים שני אוקיות וחצי. והרמב"ן ז"ל ראה בארץ ישראל זה השקל משקלו כמו שכתב

רש"י ז"ל. אבל הגאונים ז"ל שאומרים שהדינר משקל צ"ו חבאת, והוא הדינר הזה שהוא יוצא היום, וכן כתב הרמב"ן ז"ל שהוא ראה אותו שם והוא זה שאומרים הגאונים ז"ל, אם כן יהיו ה' שקלים משקל עשרים זהובים שהם ג' אוקיות. וזה אינו סותר דברי רש"י ז"ל, כי השקל שראה הרמב"ן ז"ל אינו אלא שקל של תורה קודם שהוסיפו שתות, שהרי ביד כותיים היה ואינם מחזיקים בדברי חז"ל שהוסיפו שתות, אבל אחר שהוסיפו שתות והשקל לא היה אלא עשרים מעין עשאוהו כ"ד מעין, אם כן חזרו ב' אוקיות וחצי שכתב רש"י ז"ל ג' אוקיות כדברי הגאונים ז"ל, אבל בלא ספק כי הגאונים כבר ראו אותו שקל, ובזה היא הסכמת הרמב"ן ז"ל עם הגאונים ז"ל, כי הוא כתב שהדינר הוא ג' ארגינץ, ובכל ארגינץ יש ל"ב חבאת כי יש בו ח' גרעיני חרוב ובכל גרעין ד' שעורות, יהיה הדינר צ"ו חבאת כדברי הגאונים ז"ל. והוא הדינר זהב שנוהגין בו באלו הארצות, שהם שוקלים בו כ"ד גרעינים חרוב ובכל גרעין חרוב ד' חבאת, הכל צ"ו חבאת. וזה שיצאה מדברי הרב ז"ל בחידושי כתובות (אינו לפנינו) שהם י"ו ארגינץ באוקיא, ולפי זה יהיו עשרים דינרין של פדיון הבן שהם ששים ארגינץ ג' אוקיות ושלש רביעית אוקיא, וכן כתב הרשב"א בתשובה (מ"א ס"י ר') שהדינר לדעת הגאונים ז"ל ג' ארגינץ נמצאו ה' סלעים שהם כ' דינרים שהם ששים ארגינץ שהוא חצי זקוק פחות רביע אוקיא. עד כאן. וחצי זקוק הוא ד' אוקיות, וזה באוקיות של מארק מקומם, אבל באוקיות של צורפים בכאן שיש כ' ארגינץ באוקיא הם ג' אוקיות, וכן הוא משקל (ב') [כ'] דינרי זהב שבארצות אלו. ויבא הכל מכוון, דעת הרמב"ן ז"ל ששקל באוקיות המארק, והגאונים ששקלו בדינרין שהם עשרים בג' אוקיות, הכל שיעור אחד, כי הדינר ג' ארגינץ אשר בכל ארגינץ ח' גרעיני חרוב ובכל חרוב ד' שעורות, כי כן כתב רבינו ז"ל בסוף חדושי כתובות ובהלכות בכורות שלו (פ"ט ס"י ע"ט), ועשרים דינרים הם ס' ארגינץ, שהם מאוקיות המארק שהם י"ו ארגינץ באוקיא ג' אוקיות (וב') [וג'] רביעי אוקיא, ומאוקיות הצורפים במקום הזה שיש כ' ארגינץ באוקיא ג' אוקיות. (וכדברי) [ונדנרי] הרמב"ן בחדושי כתובות בסופו (אינו לפנינו) יתבאר כי הוא שקל במארק שיש בו ח' אוקיות כל אוקיא י"ו ארגינץ, ובזה טועים הרבה בני אדם, כי לא הרגישו בדברי הרמב"ן זכרוננו לברכה בהבדל שיש בין אוקיות המארק ואוקיות הצורפים שיש בעשרים זהובים שלש אוקיות.

מאמר חמץ אות פ"ב

וכיצד ישער הכלי בביצים. דבר זה למדנו מתוספתא דנזיר פרק נזיר שאכל (פ"ד ה"ב). דקתני וכולן מצטרפין לכזית וכו', כיצד יעשה, מביא כוס ומביא זית

אגורי ונותן לתוכו ושופע, אם שוה כיוצא בו חייב. ע"כ. וכתבה רש"י ז"ל בפירוש פסחים פרק אלו עוברין (מ"ד ע"ד ד"ה דילמא מיין לחודיה) ובפרק כל הבשר (חולין ק"ח ע"ד ד"ה חצי) ללמוד ממנה לשער בכל מקום, והרמב"ם ז"ל (הל' חמץ ומצה פ"ה ה"ז) כתב שהשיעור הוא כגוף הביצה הבינונית לא כמשקלה, ובספר הטורים (ס"י תנו) כתוב ימלא כלי מים ויתן אותו לתוך כלי ריקן ויכניס לתוכו מ"ג ביצים בנחת אחת לאחת, והמים היוצאים, כלי המחזיק אותן המים הוא שיעור המדה, או ימלא כלי מים ויערה המים ממנו לכלי אחר ואח"כ יתנו בו מ"ג ביצים ויחזיר בו המים שהערה ממנו, והמים שיותר מהמדה הם הם המדה, וזה יותר טוב, שלא יוכלו לכוין בנתינת הביצים לתוכו כשהוא מלא. עד כאן דבריו.

ואני תמה מהמודדים בביצים שלנו, לפי שאין כל המקומות שוין בביצים, שיש מקומות שביצי התרנגולת גסות כארצות אדום ויש מקומות שהביצים דקות כארצות ישמעאל, ויש ביצה גדולה מביצה, וכבר פירשו המפרשים (ר"ן חולין לה ע"א מדפי הרי"ף נ"ס הרמז"ן) כי מה שאמרו (חולין נ"ח ע"א) כל איסורין שבתורה בששים, וביצים [נששים] אסורות באחד וששים מותרות, שהטעם הוא לפי שיש ביצים דקות ויש ביצים גסות, ושמה זאת האסורה היא גסה וצריכה ששים ואחת לבטלה. על כן היותר טוב לשער זה באצבעות.

ונלמוד זה משיעור רביעית של תורה שהוא אצבעיים על אצבעיים ברום אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע, ויצא זה ממסורת רבותינו ז"ל (פסחים ק"ט ע"ז) דאמה על אמה ברום שלש אמות הוא שיעור מקוה שהם ארבעים סאה, ויצא זה החשבון כי האמה בת ששה טפחים, א"כ שלש אמות גובה המקוה הם י"ח טפחים, וכל טפח יש בו ארבע אצבעות בגודל, וכל אצבע נחלק לחמש חומשי אצבע, א"כ בכל טפח יש עשרים חומשים, כשנטול מהרום שהם י"ח טפחים אחד מעשרים יהיו י"ח חומשי אצבע, כשנגרע מהם רביע ישארו י"ג חומשים וחצי חומש שהם אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע, וכשנעשה כן מהמים שהם ארבעים סאה, וגרענו אחד מעשרים שהם סאתים, וחסרנו מהם הרביע, יהיה סאה ומחצה שהם תשעת קבים שהם ל"ו לוג, כי הסאה ששה קבים [ו] קב ארבעה לוגים, נמצא כלי שהוא אמה על אמה ברום אצבעים על אצבעים וחצי אצבע [וחומש אצבע] מחזיק ל"ו לוגים, ואמה על אמה הם ל"ו טפחים כי האמה בת ששה טפחים, אם כן כלי שהוא טפח על טפח של ד' אצבעות ברום אצבעיים על אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע הוא מחזיק לוג, וכלי שהוא אצבעיים על אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע הוא רביעית

של תורה כקבלת רז"ל. ובו משערין לכוס של ברכה שצריך שיהיה מחזיק רביעית.

...

והר"מ ז"ל (עירונין פ"א הי"ז) כתב כי שיעור הרביעית הוא משקל י"ז דינרי זהב וחצי מהמים בקירוב, והם שתי אוקיות וחצי אוקיא בקירוב. ויראה [מדצרי] כי משקל הלוג הוא שבעים דינרי זהב שהם משקל עשרה אוקיות בקירוב לפי משקל דינרי זהב.

מאמר חמץ אות קי"ג

ושיעור הכוס שהוא רביעית, כבר פירשתי למעלה שהם שני אוקיות יין וחצי בקירוב, קרוב לשלש אוקיות.

פירוש

בשיעור השקל מציא הרשב"ץ זח"צ עניינים רס"ח ורז"צ וזח"ג עניינים ל"ו ורכ"ו את שיטת הגאונים שהשקל הוא כסף במשקל 384 שערות והדינר משקל 96 שערות, וכותב שכן כתבו הר"ף והרמב"ם (וראה צביאורנו לדברי הרא"ש שכתבנו לחלק זין שיטת הגאונים והר"ף לשיטת הרמב"ם והרא"ש). זח"ג ענין רכ"ו כתב הרשב"ץ 'אצל הגאונים ז"ל שאומרים שהדינר משקל ז"ו חבאת, והוא הדינר הזה שהוא יולא היום', והיינו ש-96 חבאת הוא משקל הדינר הערבי בזמנו של הרשב"ץ, והוא משקל הדינר של הגמ' לפי הגאונים. בהמשך כותב הרשב"ץ שלפ"ז שיעור פדה"צ שהוא עשרים דינרים הוא 3 אוקיות, ומבואר בדצרי שם שכוונתו לאוקיות הצורפים שצשלש מהן היה משקל 20 דינרי זהב כמו שכתב בסוף אותו עניין (וכן עולה מדצרי זח"צ ענין רז"צ). משקל אוקיית הצורפים צאלג'יר היה $6^2/3$ מתקאל של 4.66 גרם (ולמתקאל זה כוונת הרשב"ץ כשכותב 'דינר' או 'זהב', כיוון שהמתקאל הוא משקל הצסים של דינר הזהב הערבי כמבואר לעיל במבוא למשקלות ומטבעות בארצות האיסלאם, ואף שהדינרים צפועל שקלו פחות כנראה שצימי הרשב"ץ הם נסחרו במשקל ע"פ ה'מתקאל'. מתקאל זה הגדול מהמתקאל של הגאונים היה צשימוש במגרז מאז שלטון המואחידון), שיולא 31.07 גרם, וא"כ שיעור פדיון הבן הוא 93.2 גרם, ושיעור השקל הוא 18.64 גרם.

אמנם, זח"ג ענין ל"ו כותב הרשב"ץ ש-17.5 דינרים הם 70 'זוזים חדשים' שמשקל כל אחד 24 שערות שהם 3 אוקיות צורפים (ונמצא משקל השקל 21.3 גרם), וזה סותר

לדבריו בח"ג ענין רכ"ו ש-20 דינרים של 96 שעורות הם 3 אוקיות לורפים. והנראה
בציאור הדברים שבאלג'יר היו 2 משקלי שעורה (חצה), האחד הוא רבע מגרעין חרוז
(כ'רובה), וממנו יש במתקאל 96 (כיוון שהכ'רובה היתה 1/24 ממתקאל) ובאונקייט
הלורפים 640, והשני הוא מעט גדול יותר, וממנו יש בזוז חדש 24, במתקאל 84
ובאונקייט הלורפים 560. בסיבת הדבר, אפשר שהיה חילוק בין משקל החצה של זהב
שבו נמדדו הדינר והמתקאל ובין משקל החצה של כסף שבו נמדדו הזוזים
(הדירהמים), אך מסתבר יותר שהחילוק היה בין משקל החצה הרשמי שהיה 84
למתקאל לבין משקל החצה שהיה נהוג בשימוש היום יומי שהיה 96 למתקאל. סיוע
לכך יש להביא מכך שבתחילת הנגת המתקאל הגדול (שבו שקלו באלג'יר כנ"ל) בידי
המוואחידון הוא היה מוגדר כ-86 חצה כמו שעולה מהשוואת דברי הר"י מיגאש
בפירושו לשבועות לדבריו בשו"ת סי' רל"ה (ראה בצאורנו לדברי הר"י עקנין בהערה), וזה
קרוב לשיעור הגדול המדובר כאן, ואפשר ששינו קצת את החלוקה כדי שבכ'רובה
יהיו 3.5 חצה ולא 3.5833 (ואפשר גם לומר ששיעור 24 חצה לזוז חדש איננו בדקדוק והשיעור
האמיתי הוא כ-24.57, ואז יילא 86 חצה למתקאל, אך לא משמע כן בדברי הרשב"ץ). ודמות סיוע
לכך יש גם ממה שכותב הרשב"ץ שדינר 'שוקלים בו' 96 חצה, שזו לשון המתאימה
יותר למנהג השוקלים בפועל, ולא כותב 'יש בו' שזו לשון המתאימה יותר לחלוקה
המוגדרת רשמית. ועכ"פ על פי דברינו יש לפרש שאין סתירה בדברי הרשב"ץ אלא
בח"ג ענין ל"ו הוא חישב את הדינר כ-96 שעורות ע"פ משקל החצה הגדול, ובח"ג
ענין רכ"ו ובח"ג ענין רל"ג חישב ע"פ משקל החצה הקטן. וממה שבמאמר חמץ
שנכתב בסוף ימיו (כ-3 שנים קודם פטירתו) דבריו מתאימים לחישוב ע"פ המשקל הקטן
נראה שזו היא משנה אחרונה שלו, וכן נראה גם ממה שח"ג ענין רל"ג שבו מחשב
הרשב"ץ ע"פ המשקל הקטן נכתב בודאי לאחר ח"ג ענין ל"ו שבו מחשב ע"פ המשקל
הגדול, שהרי בח"ג ענין ל"ו כותב הרשב"ץ 'כל זה כתבתי קודם שהפחיתו הזוזים',
ובח"ג ענין רל"ג הוא מחשב ב'זוזי הזמן הזה שפיחתו אותם'.

בח"ג ענין רל"ג ובח"ג ענין רכ"ו מביא הרשב"ץ את דברי הרמב"ן שכתב שהדינר
הוא 3 ארגינץ, ומאריך לבאר שהרמב"ן איננו חולק על הגאונים אלא סובר כמותם
שיש 96 שעורות בדינר וכתב את שיעור 3 ארגינץ מכיוון שמשקל הארגינץ הוא 8
גרעיני חרוז שבכל אחד מהם יש 4 שעורות. ומבואר בדבריו שמאריך בכך כיוון
ש'טועים הרבה בני אדם' בדברי הרמב"ן שכתב שיש 16 ארגינץ באונקיה (דברי
הרמב"ן אינם צחידושו לפנינו, אך חלוקה זו מוכחת מדברי תלמידיו ונמצאת בפירוש דברי הריב"ש)
ומחשבים לפי"ז 16 דינרים ב-3 אוקיות של לורפים, והוא טעות כיוון שהאונקיה

שעליה דיצר הרמז"ן היא ה'אוקיא של מארק', דהיינו האונקיה הנוצרית שהיא שמינית המארק, ולא האוקיא של זורפים. וכותב הרשב"ץ שהאוקיא של זורפים גדולה מהאוקיא של מארק בחומש מלצר ושוקלת 20 ארגינץ. ודבריו אלו ז"ע רב שהרי הרמז"ן צפירוש התורה כותב שהאונקיה 'למשקל של הארץ הזאת' שזה לאונקיה של רש"י, ועל האונקיה של רש"י כותב הרשב"ץ שהיא האונקיה של זורפים או אונקית העטרים (הגדולה יותר) כמו שיצואר להלן. עוד קשה ממה שבמציאות היה משקל הארגינץ כ-1.7-1.8 גרם (כמו שהוכחנו צביאורנו לדברי הרמז"ן ולדברי צעל העיטור) שזה גדול יותר מ- $\frac{1}{20}$ של אונקית הזורפים שמשקלה 31.07 גרם. והיה נראה לומר שהרשב"ץ לא הכיר את משקל הארגינץ בפועל אלא חישב אותו ע"פ דברי הרמז"ן שבארגינץ יש 8 גרעיני חרוז, שלפ"י צאונקית הזורפים יש 20 ארגינץ שהרי היו זה $\frac{6^2}{3}$ מתקאל שבכל אחד 24 גרעיני חרוז כמו שביארנו לעיל, אך קשה לומר כך כיוון שהריצ"ש צסי' ס"ו כותב שמשקל הארגינץ נהג גם במיורקה זה גדל הרשב"ץ. ואולי מחמת דברי הרמז"ן הללו סבר הרשב"ץ שהארגינץ בצרלונה הוא שונה מבמיורקה וחישב את משקלו ע"פ משקל החרוז שהכיר וכו"ל, וקצת סיוע לכך ממה שמדגיש הרשב"ץ שהרמז"ן והרשב"א חישבו 'צאוקיות של מארק מקומם'.

בח"ג ענין רס"ח מציא הרשב"ץ את שיטת רש"י שהשקל הוא חצי אונקיה, וכותב שהאונקיה שעליה מדבר רש"י היא האונקיה 'אל עטארינ'. האונקיה אל עטארינ ('אונקית החנוונים') היתה אונקיה שנועדה למשקל סחורות, ומשקלה היה 34.13 גרם. אמנם בח"ג ענין רכ"ו כותב הרשב"ץ שהאונקיה של רש"י היא האוקיא של זורפים במקום הזה, שכפי שביארנו לעיל משקלה היה 31.07 גרם. ול"ל שחזר בו הרשב"ץ, ואין לדעת בצירור מהי משנה אחרונה, אך נראה קצת שדבריו בח"ג ענין רכ"ו הם משנה אחרונה כיוון שהם מתאימים למה שכתב הרמז"ן במכתבו ששיעור הגאונים גדול בשמות משיעורו של רש"י (ואם נאמר שמשקל החזה הגדול שחישב הרשב"ץ בח"ג ענין ל"ו הוא $\frac{1}{86}$ ממתקאל, ו-24 חזה לזוז חדש אינו צדקדוק וכו"ל, הרי ששיעור הגאונים לפי משקל זה יהיה בחומש יותר משיעורו של רש"י שע"פ האוקיא אל עטארינ, ושמא הא' בזה תליא). בהמשך דבריו בח"ג ענין רכ"ו מציא הרשב"ץ שהרמז"ן ראה בארץ ישראל שקל מזמן הבית שמשקלו מתאים לשיטת רש"י, וכותב הרשב"ץ שאין מכך סתירה לדברי הגאונים כיוון שהשקל שראה הרמז"ן היה ציד הכותיים שאינם מאמינים בדברי חז"ל ולא הוסיפו שותת על השקל של תורה, ומשקל השקל לאחר הייסוף הוא שותת יותר מהשקל שראה הרמז"ן וזה מתאים לשיעור הגאונים. וכותב הרשב"ץ שלכן 'הסכמת הרמז"ן ז"ל עם הגאונים ז"ל', היינו שהרמז"ן פסק להלכה כמו הגאונים למרות

שהשקל שראה התאים לשיעורו של רש"י. ודבריו ז"ע רב, חדא, שהרמב"ן כתב במכתבו שהשקל היה 'ציד זקני הארץ' ולא ציד הכותיים, ורק הראו לכותיים את המטבע בשביל לקרוא את הכתב שעליו, ועוד, שהרמב"ן כותב להדיא שיש ראייה ממטבע זה כשיעורו של רש"י ודלא כהגאונים. וכן ז"ע מה שמשמע מדבריו שכלל אין מחלוקת בין הגאונים לרש"י אלא רש"י דיבר קודם הייסוף והגאונים לאחר הייסוף, שהרי בתחילת דבריו הוא כותב בפירוש שרש"י כתב את שיעור חצי אונקיה לשקל של ד' דינרים שהוא השקל שלאחר הייסוף. והוכחתו ממה שהרמב"ן הסכים להלכה לשיעור הגאונים איננה ברורה, שהרי הרמב"ן כתב את מכתבו בסוף ימיו כשעלה לא"י, ומסתבר שדבריו האחרים בהם פסק כשיטת הגאונים נכתבו קודם לכן, אך ממה שתלמידי הרמב"ן פסקו גם הם כשיעור הגאונים אכן נראה שהרמב"ן לא חזר בו מפסקו גם לאחר שראה את השקל הנ"ל.

ולענין הלכה משמע מדברי הרשב"ץ שפוסק כשיטת הגאונים.

בשיעורי הנפח, הרשב"ץ מצא את השיעורים גם ע"פ מידת צינים וגם ע"פ מידת אלצעות כפי המצואר בגמרא, והוא הראשון שכותב (בח"ג ענין ל"ג ובמאמר חמץ) שיש סתירה בין שתי מדידות אלו. את נפח הצינים של הרשב"ץ אפשר ללמוד מדבריו בח"ג ענין ל"ו, שם כותב שמנא שמשקל צינה מהמים הוא ל"א זוזים ורביעית זוז', ומשמע מדבריו שם שהכוונה היא ל'זוזים חדשים' ש-70 מהם הם 3 אוקיות מאוקיות הנורפים, וא"כ נמנא (ע"פ דברינו לעיל) שנפח הצינה הוא 41.6 סמ"ק (קרוז לשיעור הצינה העולה מדברי השצה"ל כמ"ש צביאורנו לדבריו), וע"פ יחס שיעורי האורך לשיעורי הנפח שבגמרא נמנא שהאלצע היא 1.79 ס"מ. את אורך האלצע הרשב"ץ מצא בח"ג ענין כ"ו, וכותב שמדד ע"פ דברי הרמב"ם בהלכות ס"ת (שהאלצע היא 7 שורות ברוחב שהן 2 שורות באורך) וע"פ הגמרא בפרק התכלת (שהטפה הוא ארבע בגודל שית בקטנה חמש באלצע) ומנא טפח הוא חצי זרת במידת מיורקה, וכותב עוד שרצו ר' וידאל אפרים היה 'מרצה בשיעורים' ואמר שאמה של ששה טפחים היא 2.5 זרתות במידת מונטפסלי"ר הגדולה ממידת מיורקה ביחס של $\frac{5}{4}$. אורך הזרת (palmo) במיורקה היה 19.55 ס"מ, ואורך הזרת (palme) צמונטפסלי"ר (Montpellier) היה 24.76 ס"מ (יחס של $\frac{5}{4}$ בקירוב), ועפ"ז נמנא שלפי מדידת הרשב"ץ האלצע היא 2.44 ס"מ ונפח הצינה (לפי יחס שיעורי האורך לשיעורי הנפח שבגמרא) הוא 105.08 סמ"ק, ולפי ר' וידאל אפרים האלצע היא 2.58 ס"מ ונפח הצינה 123.53 סמ"ק.

בח"ג ענין ל"ג כותב הרשב"ץ שיש לשער מקוה ע"פ מידת האצבעות ולא ע"פ הציצים כיוון שמידת האצבעות 'יותר מכוון ממדידת הציצים כי אינם שוות בכל מקום', וכן כותב ש'כשיש שני שיעורין לפנינו בלתי שוים ראוי להחמיר בשל תורה' ולכן יש לשער באצבעות, ובמאמר חמץ כותב הרשב"ץ שהוא 'תמה מהמודדים בציצים שלנו' כיוון שכל מקום גדל הציצים שונה, ובארצות ישמעאל הציצים קטנות יותר מבארצות אדום (כפי שאכן מוכח משיעור הציצה הקטן שמדד הרשב"ץ כמבואר לעיל), וכיוון שכן 'היותר טוב לשער זה באצבעות'. ומשמע מדבריו שברור שאם המדידות היו נעשות בציצים ובאצבעות שיש לשער בהן ע"פ ההלכה היה השיעור יוצא מכוון, ומה שאינו יוצא מכוון זה כיוון שהציצים או האצבעות שלנו אינם הציצים או האצבעות הצינוניות שבהלכה. ויש לעיין האם מה שהציצים והאצבעות הצינוניות שלנו אינן קובעות להלכה זה כיוון שהציצה והאצבע הצינוניות נמדדות כפי הציצה והאצבע של חז"ל, והציצים או האצבעות שלנו השתנו במהלך הזמן ולכן כבר א"א למדוד בהן, והסברא בזה היא שמידות אלו (האצבע והציצה) ניתנו ע"י חז"ל רק כסימן למידות ה'שרירותיות' שבתורה ולכן שינויים איננו יכול לשנות את המידה של התורה שהיא הקובעת להלכה (דלא כסברת החזו"א שחז"ל הגדירו וקבעו שהמידות של התורה יהיו תלויות באצבעות וציצים), או שמא המידה הקובעת היא הציצה והאצבע של כל דור ודור, אלא שיש למדוד את הציצה והאצבע הצינוניות שכל העולם, והציצה או האצבע הצינוניות שבמקום מסוים יכולות להיות גדולות או קטנות יותר מהצינוני שכל העולם הקובע להלכה.

ולענין הלכה משמע מדבריו שיש לשער באצבעות כיוון שדעתו נוטה שהציצים הן אלו שאינן צינוניות ולא האצבעות 'כי האצבעות שוות הן בכל המקומות' והציצים 'אינם שוות בכל מקום', ואף שבח"ג ענין ל"ג סיים שיש לשער כך משום ספק דאורייתא לחומרא, הרי במאמר חמץ כותב לשער כך גם לענין חלה ועיסת ההפסח ששם השיעור הגדול הוא קולא, ונע"ק. ולהלכה למעשה הרשב"ץ אינו מסתמך על מדידת האצבעות שלו שביאר בח"ג ענין כ"ו אלא פוסק ע"פ מדידתו של הרמב"ם ששיער ע"פ מידת האצבעות (כמבואר בפיה"מ לעדיות פ"א מ"ב) ומלא ששיעור רביעית הוא י"ז דינרים וחצי, ומתרגם זאת הרשב"ץ לאונקיות זמנו ע"פ מה שביאר במשקל הדינרים, דהיינו 3 אונקיות נורפים לפי שיעור הדינרים שביאר בח"ג ענין ל"ו, שיוצא 93.2 סמ"ק לרביעית, 62.13 סמ"ק לציצה, ו'שתי אונקיות וחצי אוקיא בקירוב' לפי שיעור הדינרים שביאר בח"ג ענין רנ"ב ובח"ג ענין רכ"ו, שהוא 2.625 אונקיות, 81.55 סמ"ק לרביעית, ו-54.37 סמ"ק לציצה, וזו היא 'משנה אחרונה'

כמו שציאורנו לעיל. וראה לעיל צציאורנו לדברי הרמב"ם שיש סתירה במשקל השעורה העולה מדברי הרמב"ם במקומות שונים, וכתבנו שם לתרץ שהרמב"ם כשכתב את פיה"מ שקל שעורות וכשכתב את משנה תורה שקל שעורות שוב וחזר בו ממשקל השעורה הצינונית שצמדידתו הראשונה, ושיעור 17.5 דינרים לרביעית (שעל פיו מחשב הרשב"ץ) הוא שיעור ממוצע בין המדידה הראשונה למדידה השנייה. אך נראה שהרשב"ץ לא סובר כך שהרי בח"ג ענין ל"ו הוא משוה בין משקל צינה מים העולה משיעור הרביעית שצמב"ם לבין משקל צינה קמח העולה משיעור חלה שצמב"ם, ולפי דברינו שני שיעורים אלו כלל לא נאמרו לפי אותה מדידה. ולדבריו קשה מה שיואל מהשוואה זו שהקמח קל בפחות משליש מלצר מהמים, שזה נגד דברי הרמב"ם בפיה"מ לעדיות שרביעית מים היא קרוצ ל-27 דירהם מלרי ורביעית קמח כ-18 דירהם מלרי, ול"ע.

הרשב"ש (ה'ק"ס - ה'רכ"ז)

שו"ת הרשב"ש סי' מ"ד

ומדת הסאה כמה היא, לפי מה שארז"ל ומה שפירש הר"מ ז"ל בהלכות ערובין (פ"א הי"ז) רנ"ב אנקיות של הצורפים. וכוס של ברכה רביעית י"ז דינר וחצי, כלומר דינרי זהב, זהו כנ"ל.

פירוש

הרשב"ש מחשב את שיעורי הנפח ע"פ דברי הרמב"ם כאציו הרשב"ץ, ומחשב ע"פ 20 דינרים בשלש אוקיות הנורפים כמו שציאר הרשב"ץ בח"ג ענין רל"ז ובח"ג ענין רכ"ו ובמאמר חמץ (לאפוקי ח"ג ענין ל"ו). וראה בכל זה באריכות צציאורנו לדברי הרשב"ץ.